SOU 1981:64

f GW Persson

Sexualbrottskommittén

VÅLD

ÄR

T

L

En kriminologisk kartläggning av vål

Ur KB:s samlingar
Digitaliserad år 2013

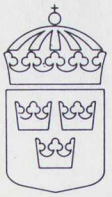
KUNGL. BIBLIOTEKET
National Library of Sweden

SOU 1981:64

f GW Persson
Sexualbrottskommittén

VÅLD TÄKT

En kriminologisk kartläggning av våldtäktsbrottet

Statens offentliga utredningar
1981:64
Justitiedepartementet

Våldtäkt

– en kriminologisk kartläggning av våldtäktsbrottet

Rapport av Leif G W Persson,
expert i sexualbrottskommittén

Stockholm 1981

Omslag Johan Ogden
Jernström Offsettryck

ISBN 91-38-06482-0
ISSN 0375-250X

Gotab, Stockholm 1981

FÖRORD

Hösten 1977 fick jag sexualbrottskommitténs uppdrag att genomföra en kriminologisk undersökning av våldtäktsbrottet. Syftet med denna studie var att försöka ge ett underlag för kommitténs förslag till lagstiftning på området.

Vid min kartläggning har jag koncentrerat mig på fyra frågor. Att beskriva (a) brottets omfattning, struktur, områdesvisa fördelning och förändringar över tiden, (b) själva brottssituationen, (c) de inblandade parterna, offren och gärningsmännen, och deras inbördes relationer samt (d) den rättsliga handläggningen av brottet.

I detta arbete har jag haft hjälp av ett flertal personer.

Vid de intervjuer och samtal som jag haft med olika personer som i sitt arbete sysslat med våldtäktsproblemet, poliser, åklagare, advokater, domare etc, har jag i regel bemötts med hjälpsamhet och förståelse. Detta gäller även de kontakter som jag haft med offer och gärningsmän vid sådana brott.

Kommitténs ordförande, ledamöter och sekreterare har visat stort intresse för undersökningen. Dessutom en icke ringa fördragsamhet med de förseningar som den tyvärr drabbats av. Med början sommaren 1977 har jag fortlöpande haft tillfälle att redovisa och diskutera mina resultat inom utredningen.

Två personer vill jag dock tacka särskilt; mina medarbetare Gunnar Arrhed och Marie Torstensson, båda vid Sociologiska institutionen Stockholms Universitet. Det är således Gunnar och Marie som svarat för den absoluta merparten av de rent praktiska göromålen i samband med denna studie. Bl a insamlingen och sammanställningen av undersökningsmaterialet.

Med tanke på att detta arbete beställts och bekostats av en statlig utredning vill jag också göra ett avslutande påpekande. De slutsatser, synpunkter, tolkningar och inte minst förslag som jag fört fram i det följande är mina egna. Självfallet har jag så långt det nu är möjligt försökt att grunda dem på mitt material. Därmed är det dock inte sagt att de kommer att delas av kommittén. Med den sociala verkligheten är det nu en gång på det viset att skilda betraktare -som var för sig är förnuftiga och har ett ärligt uppsåt- kan uppfatta den på olika sätt.

Långedrag i maj 1981

Leif G.W. Persson

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

I	INLEDNING	6
I.1	Undersökningens bakgrund	6
I.2	Undersökningens syfte och omfattning	12
I.3	Tidigare forskning	17
II	UNDERSÖKNINGENS MATERIAL	22
II.1	Undersökningsmaterialet	22
II.2	Materialets tillförlitlighet	30
II.3	Bearbetningar och kontroller av materialet	36
III	STATISTISKA UPPGIFTER OM VÅLDTÄKTSBROTTET	45
III.1	Den anmälda brottsligheten under perioden 1965-1980	45
III.2	Uppklarade, åtalade och dömda våldtäktsbrott samt påföljder för dessa brott	52
IV	BROTTSSITUATIONEN, YTTRE OMSTÄNDIGHETER I SAMBAND MED BROTTET	58
IV.1	Den brottsliga gärningens förlopp	58
IV.2	Den brottsliga gärningens karaktär	70
IV.3	Relationerna mellan offret och gärningsmannen	89
IV.4	Gärningsmönstret vid våldtäktsbrott	98
IV.5	Jämförelser och slutsatser	107
V	GÄRNINGSMÄNNEN	113
V.1	Data om gärningsmännen	113
V.2	En eller flera gärningsmän	118
V.3	Gärningsmännens bakgrund och situation	122
V.4	De utländska gärningsmännen	136
V.5	Gärningsmannatyper vid våldtäktsbrotten; en jämförelse med tidigare forskning	139
VI	OFFREN	143
VI.1	Tidigare studier; resultat som avser brottsoffren	143
VI.2	Data om offren	145
VI.3	Beskrivning av offrens bakgrund och situation	147
VI.4	Den sociala närheten; likheter och olikheter mellan gärningsmännen och deras offer	160

VII	DEN RÄTTSLIGA HANDLÄGGNINGEN	164
VII.1	Översikt av handläggningen	164
VII.2	Anmälningssituationen	167
VII.3	Allmänt om angivelsemomentet	173
VII.4	Förundersökningens inledning	178
VII.5	Förundersökningen; förhörsdelen	184
VII.6	Förundersökningen; tekniska utredningar, spaning, tvångsåtgärder	190
VII.7	Förundersökningen; komplikationer till följd av angivelseregeln	195
VII.8	Förundersökningens resultat	199
VII.9	Åtalsbeslutet	202
VII.10	Domstolsbehandlingen	205
VII.11	Påföljderna	208
VII.12	Sammanfattande slutsatser om den rättsliga handläggningen	209
VIII	DEN VERKLIGA BROTTSLIGHETEN	212
VIII.1	Verklig och synlig brottslighet	212
VIII.2	Den verkliga brottslighetens struktur, omfattning och tidsmässiga förändringar	216
VIII.3	Tolkningsproblem vid undersökningar som grundas på den synliga brottsligheten	226
IX	ÅTGÄRDER	232
IX.1	Tidigare åtgärder	232
IX.2	Åtgärder på samhällsnivå	237
IX.3	Förändringar av lagstiftningen och den rättsliga handläggningen	239
IX.4	Förslag till åtgärder	247
X	SAMMANFATTNING	249
X.1	Sammanfattning av resultaten	249
X.2	Förslag till åtgärder	252
NOTER		254
LITTERATURFÖRTECKNING		270

I INLEDNING -undersökningens bakgrund-syfte och omfattning-tidigare forskning

I.1 Undersökningens bakgrund

I november 1971 bemyndigade regeringen den dåvarande chefen för justitiedepartementet, statsrådet Lennart Geijer, att tillkalla en sakkunnig för att se över brottsbalkens bestämmelser om sedlighetsbrotten.

Som enmansutredare utsågs hovrättspresidenten Björn Kjellin och till hans hjälp förordnades sammanlagt sju experter (på genetik, kriminologi, psykiatri, sexualrådgivning och straffrätt) samt en sekreterare.

Utredningen, som tog namnet sexualbrottsutredningen, inledde sitt arbete i februari 1972. I de direktiv som låg till grund för uppdraget betonade man i den allmänna motiveringen den förändring som inträffat i synen på sexuallivet (den s k sexuella liberaliseringen) och som exempel på frågor som borde ägnas särskild uppmärksamhet nämndes åldersgränserna vid homosexuellt könsumgänge, incestbrotten och straffen för koppleri.

> "Fördomar och tabuföreställningar har länge hämmat en naturlig och öppen syn på sexuallivet och dess yttringar. En radikal förändring i synsättet har emellertid inträtt under senare tid. Sexualfrågor diskuteras numera öppet såväl i den offentliga debatten som människor emellan.
>
> Sexualundervisningen i skolorna får anses ha skapat en ökad och bättre insikt om sexuallivet. Härmed har följt en djupare förståelse för den betydelse som könsrelationerna i en vidare bemärkelse har för alla människor och för de problem som den enskilde kan ha att kämpa med i detta hänseende.
>
> Den sakkunnige bör, mot bakgrunden av vad jag nu har sagt, ta ställning till vilken roll som bör tillkomma brottsbalkens bestämmelser om sedlighetsbrott. Brottsbalkens kapitel om sedlighetsbrott bör ses över i sin helhet. Det är självfallet att straffbestämmelserna bör rikta sig mot sexuella övergrepp och att i detta hänseende skyddet för underåriga måste vara en central fråga. Härvid kan emellertid olika gränsdragningar och detaljfrågor behöva granskas. Särskilt de frågor som jag nämnt i det föregående -om åldersgränserna vid homosexuellt könsumgänge, om incestbrotten och om strafflatituderna för koppleri bör utredas närmare".[1]

Drygt fyra år tog det. Sexualbrottsutredningen lade fram sitt betänkande i mars 1976. Om man skall försöka ge en allmän karakteristik av utredningens förslag är det fullt berättigat att säga att det innebar en mycket långtgående mildring av det gällande regelsystemet.

Bestämmelserna om våldtäkt, våldförande och frihetskränkande otukt genom olaga tvång borde enligt utredningen ersättas av ett huvudstadgande om sexuellt tvång. Brottsrubriceringen våldtäkt reserverades för de grova övergrepp där gärningsmannen "visat synnerlig hänsynslöshet eller råhet". Man föreslog

också att straffskalorna för sexuellt tvång skulle sänkas. Vid de "mindre grova" brotten skulle man kunna döma till böter.

Vissa fall av frihetskränkande otukt borde avkriminaliseras. I övriga fall skulle straffen mildras.

Den s k lovlighetsgränsen, vid brottet otukt med barn, borde sänkas från femton till fjorton år, ringa fall av brottet avkriminaliseras och straffen mildras.

För brottet otukt med ungdom föreslog man att det straffbara området begränsades till sådana fall där någon haft sexuellt umgänge med eget barn, adoptivbarn, styvbarn eller annat barn som stått under dennes vård och ej fyllt arton år. Vidare föreslogs strafflindringar och straffrihet för ringa fall.

Åldersgränsen för otuktigt beteende, d v s i de brottssituationer som avsåg sexuell beröring av barn, borde enligt förslaget sänkas från femton till tio år.

Några särskilda straffbestämmelser för homosexuellt umgänge och incest togs inte med i förslaget.

Straffansvaret för koppleri borde inskränkas till att gälla enbart sådana personer som "yrkesmässigt främjar eller otillbörligt utnyttjar att annan har tillfälliga sexuella förbindelser mot betalning". Man föreslog också att straffen för detta brott skulle sänkas. Vidare att regeln om förförelse av ungdom, som riktar sig mot den s k ungdomsprostitutionen, avskaffades.

Slutligen föreslog man vissa ändringar av åtalsreglerna. Bl a att flera brott än tidigare borde vara angivelsebrott.[2]

Sexualbrottsutredningens förslag blev föremål för en mycket omfattande offentlig debatt. Av de utredningar på det kriminalpolitiska området som lagts fram här i landet under tiden efter andra världskriget är det mycket få som rönt ett motsvarande intresse från massmedias sida. Knappast någon torde ha utsatts för en så häftig kritik.

Denna kritik riktade sig speciellt mot en punkt i förslaget, utformningen av den nya våldtäktsparagrafen, bestämmelsen om sexuellt tvång. Som ett exempel på omständigheter som, enligt utredningen, borde föranleda att det sexuella övergreppet hänfördes till den lindrigaste brottstypen anförde man "den tvingades handlande före övergreppet". I en intervju i Dagens Nyheter utvecklade ordföranden Björn Kjellin utredningens inställning.[3]

> "Vi vill få fram att det är en fundamental skillnad mellan ett överfall av en främmande man i en park och ett övergrepp i en situation där en sexuell atmosfär byggts upp. Att anse att dessa situationer skulle bedömas lika, det kallar jag en föråldrad kvinnosyn".

Men kritikerna var av en annan uppfattning. Man menade att den formulering

av straffstadgandet som utredningen valt kastade skulden på offret eller i vart fall gjorde henne medansvarig -"skylla sig själv"- och att detta var ett uttryck för klassiska manliga könsfördomar. Ett nej var ett nej, oavsett hur och när det gavs.[4]

Man hade också invändningar mot utredningens förslag om sänkta straff för sexuellt tvång. I sina överväganden anförde utredningen att straffet för våldtäkt, jämfört med grov misshandel, "många gånger kunde framstå som omotiverat strängt". Medan kritikerna däremot ansåg att våldtäkt var ett vida allvarligare brott än misshandel genom att det innebar en dubbel kränkning av offrets integritet, fysiskt och sexuellt.[5]

Den kritik som fördes i massmedia mot sexualbrottsutredningens betänkande var i allt väsentligt av ideologisk innebörd. Det är viktigt att understryka detta. Visserligen förekom det såväl vetenskapliga som rent juridiska invändningar men dessa hade ändå karaktären av randanmärkningar. Det var ideologiska motsättningar som frågan gällde.

Det är också enkelt nog att finna en bakgrund till den debatt som fördes liksom en förklaring till varför den nästan uteslutande kom att handla om våldtäkt.

I USA och Västeuropa hade våldtäktsdebatten flammat upp i mitten av 70-talet. Våldtäkt blev en ideologisk fråga i kvinnokampen. "Den yttersta manifestationen av manssamhällets förtryck". En dramatisk illustration av djupgående ekonomiska, politiska och sociala orättvisor. Och en illustration med avsevärd massmedial genomslagskraft.

I och med publiceringen av sexualbrottskommitténs betänkande fick denna debatt en konkret utgångspunkt även i Sverige. Dessutom i form av ett lagförslag från en statlig utredning tillsatt av regeringen. När man kritiserade utredningen för dess utformning av bestämmelsen om sexuellt tvång anförde den till sitt försvar bl a det faktum att den ändrade formuleringen i själva verket bara innebar en anpassning till den praxis som sedan flera år tillämpades vid domstolarna. Som beskrivning av ett sakförhållande var detta utan tvekan korrekt. Som invändning mot kritiken var det närmast att uppfatta som en direkt provokation. Det var just här som den ideologiska brytpunkten fanns och det var just denna praxis som man ifrågasatte ideologiskt. Sådant som i tysthet hade praktiserats vid domstolarna fördes nu upp till ytan och blev synligt. Att man sedan försökte lagfästa det gjorde knappast saken bättre i kritikernas ögon. Sexualbrottsutredningens förslag klargjorde en dold motsättning.[6]

En ideologiskt grundat kritik som främst kom från kvinnor och kvinnorörelsen. Dessutom en kritik som tog sig unika yttringar.

> "För första gången i svensk historia har femton kvinnoorganisationer från moderata kvinnoförbundet till Grupp 8 kunnat gå samman och gemensamt kräva att lagtextförslaget "Är brottet med hänsyn till den tvingades handlande före övergreppet eller eljest att anse som mindre grovt" ska bort. Genast".[7]

En veritabel stormeld i den offentliga debatten. Remissinstansernas synpunkter på förslaget var däremot betydligt mer blandade. På två punkter framfördes starka invändningar från en så gott som enhällig remissopinion, nämligen mot de delar som gällde sexuellt tvång och koppleri. Här rådde, vilket var ganska förväntat, stark överensstämmelse med de synpunkter som förts fram i massmedia. Beträffande sexuellt tvång betonade man att det var gärningsmannens beteende och inte offrets som var det väsentliga vid bedömningen av brottets svårhetsgrad. Några instanser kritiserade även det "bristfälliga underlag" som utredningen byggde på. Såväl våldtäkt som prostitution borde kartläggas ytterligare i olika avseenden innan man kunde föreslå några lagändringar.

Också förslaget om att sänka åldersgränserna för sexuellt umgänge med barn och sexuell beröring av barn kritiserades. Även om avståndstagandet på dessa punkter inte var lika entydigt som när det gällde sexuellt tvång och koppleri.

Samtidigt, och det är värt att betona bl a med tanke på att sexualbrottsutredningens förslag underkändes i sin helhet, anslöt sig en majoritet av remissinstanserna såväl till förslagets grundtanke, att lagstiftningen i ökad utsträckning borde inriktas på övergreppssituationer, som till de förändringar som föreslagits på andra punkter, t ex beträffande homosexualitet, incest, sänkta straffgränser etc.

Men det hjälpte alltså föga. I februari 1977 förkastades sexualbrottsutredningens förslag i sin helhet och den dåvarande justitieministern Sven Romanus beslutade om en ny översyn av brottsbalkens bestämmelser om sedlighetsbrotten.

De direktiv som utfärdades för den nya utredningen var starkt påverkade av kritiken mot den tidigare. Vad gällde synen på våldtäktsbrottet framhöll man således att "I många domstolsavgöranden betonas ... kvinnans ansvar för händelseutvecklingen på ett sätt som med rätta uppfattas som stötande från kvinnosynpunkt". Den nya utredningens arbete borde därför bl a "inriktas på att få en annan ordning till stånd" på denna punkt. Man tog också upp polisutredningarna vid våldtäkter samt de problem av social och psykologisk karaktär som offren för sådana brott kunde drabbas av. Hur skulle man kunna underlätta förundersökningen för den som utsatts för ett sexuellt övergrepp? Hur skulle man kunna ge brottsoffren kurativ och psykologisk hjälp?[8]

En annan fråga som borde analyseras ytterligare var kravet på angivelse från målsägaren som förutsättning för åtal vid vissa sedlighetsbrott. Här borde man överväga om det var motiverat att behålla särskilda angivelseregler.

Uppgiften att göra den nya översynen skulle anförtros åt en kommitté med parlamentarisk förankring. Vad gällde den allmänna inriktningen av detta arbete betonade visserligen departementschefen Romanus att sexualbrottsutredningens betänkande samt de inkomna remissyttrandena skulle ligga till grund för uppdraget men trots detta innebär det ingen överdrift om man påstår att direktiven för den nya utredningen anvisade en klar kursändring ideologiskt sett.

Den nya utredningen, som tog namnet sexualbrottskommittén, inledde sitt arbete våren 1977. Till sin sammansättning skiljde den sig kraftigt från den förra. Den kom att domineras av politiker, och företrädesvis kvinnor, inte manliga experter. Ordförande blev justitierådet Ulf Nordensson som avgick hösten 1980 och ersattes av ordföranden i arbetsdomstolen Johan Lind. Till ledamöter utsågs en representant för vart och ett av de fem riksdagspartierna; riksdagsledamoten Gunilla André (c), riksdagsledamoten Eva Hjelmström (vpk), pol. mag. Bengt Mårtensson (m), Avdelningschefen Turid Ström (s) och skyddskonsulenten Stina Svegland (fp) som avgick våren 1980 och ersattes av fil. lic. Britta Bergström (fp). Vidare en sekreterare, hovrättsassessorn Anita Meyersson som hösten 1979 ersattes av hovrättsassessorn Ingrid Almbladh, och ett antal experter.[9]

Ett av de argument som anförts mot sexualbrottsutredningen, både i den offentliga debatten och från flera remissinstanser, var att man inte gjort någon mer omfattande vetenskaplig kartläggning av våldtäktsbrottet. I massmedia hade bl a röster höjts för att man borde genomföra en s k offerundersökning, d v s en frågeundersökning där man vänder sig till ett urval (av kvinnor) i avsikt att studera deras eventuella erfarenheter av sexuella övergrepp.

Försommaren 1977 kontaktades jag av kommittén som ville diskutera dels möjligheterna att genomföra en kriminologisk studie av våldtäkter, dels det närmare innehållet i en sådan undersökning. Under de inledande samtalen som jag hade med kommittén gick vi igenom vilka olika frågor som borde omfattas av en sådan kartläggning. Jag tillfrågades också om det var möjligt att göra en offerstudie.

För att ta den senare punkten först, en offerundersökning, så avrådde jag bestämt kommittén från en sådan tanke. Skälen till detta som jag utvecklat närmare nedan, var främst tre: (1) Tidigare offerundersökningar av våldsbrott (där man bl a försökt belysa den verkliga omfattningen och strukturen

för olika typer av våld) har visat att de data som man kan samla in ofta har låg tillförlitlighet. (2) Offerundersökningar är också mycket dyrbara att genomföra. Dessutom praktiskt och vetenskapligt komplicerade. I förening med den första invändningen kan man karakterisera dem som ett avsevärt ekonomiskt och vetenskapligt vågspel. (3) Många av de problem som man tagit upp i debatten om våldtäkt gällde rättsapparatens (d v s polisen, åklagarna, domstolarna och kriminalvården) sätt att handlägga sådana brott som kommit till polisens kännedom. För att kunna studera dessa frågor krävs att man inriktar sig på den anmälda brottsligheten vilket man således inte gör om man väljer en offeransats. Om man ser till våldtäktsdebatten som helhet, och de olika invändningar som restes mot sexualbrottsutredningens förslag, måste slutsatsen bli den att en offerstudie har en relativt ringa grad av relevans. Av främst dessa skäl förkastade också kommittén tanken på en offerundersökning av våldtäkter.

Vilka frågor borde man då undersöka? Och vilka var det möjligt att studera? En har jag nämnt tidigare, den rättsliga handläggningen av polisanmälda våldtäkter. I debatten hade man riktat mycket kritik mot just denna punkt.

Några exempel: Det hävdades således att offren för våldtäkt utsattes för så pressande förhör och undersökningar att de ofta upplevde sig som skyldiga och inte som offer. Trots att gärningsmännen var kända vid flertalet av de brott som anmäldes till polisen var det mycket få av dem som dömdes för sina brott. Betydligt vanligare var det att offren tog tillbaka sina anmälningar eller att undersökningarna lades ned av andra skäl. Även domstolsprocessen innebar stora påfrestningar för de som utsatts för brotten. Bl a påstod man att de advokater som försvarade gärningsmännen ibland försökte framställa offrets moral och livsföring som tvivelaktig.

En annan fråga som ofta diskuterats: Vilka människor var det som förekom i dessa brottssituationer? Vilka var offren och gärningsmännen och hur förhöll det sig med deras inbördes relationer? Var exempelvis den negativa beskrivningen av våldtäktsoffren som man kunde hitta i tidigare forskning sann? Var det på det viset att en väsentlig andel av de polisanmälda våldtäkterna utgjordes av s k uppraggningsfall o s v, o s v.

Frågor av den senare typen aktualiserade en kartläggning av brottssituationen och de inblandade personerna, offren och gärningsmännen.

Den undersökning som jag föreslog kommittén, och som man ställde sig bakom, hade följande uppläggning och omfattning: Att utifrån ett representativt urval av polisanmälda våldtäkter under 70-talet försöka kartlägga (a) brottssituationen, (b) offren och gärningsmännen samt deras relationer och (c) den rättsliga handläggningen av sådana brott på olika nivåer i rättsapparaten.

Vidare att komplettera dessa uppgifter med statistiska data, material från tidigare undersökningar och intervjuer för att på det sättet dels kunna ge en beskrivning av den aktuella brottstypen omfattning, struktur, tids- och områdesvisa variationer, dels vissa kunskaper om den faktiska brottsligheten, d v s även om sådana brott som inte anmäldes till polisen (den dolda brottsligheten).

Sommaren 1977 beviljade också justitiedepartementet anslag för en sådan studie och arbetet med den inleddes hösten samma år.

Den kartläggning av våldtäktsbrottet som jag redovisat i detta arbete har således en tillkomsthistoria som kort kan sammanfattas enligt följande:

(1) I november 1971 tillsatte den dåvarande regeringen en utredning för att se över bestämmelserna om sedlighetsbrotten i brottsbalken. Direktiven för denna översyn var starkt präglade av den s k sexuella liberalismen som vi upplevt mot slutet av 60-talet.

(2) I februari 1976 publicerade sexualbrottsutredningen sitt förslag. Detta utsattes för mycket stark kritik, främst i de delar som gällde utformningen av bestämmelserna om våldtäkt. Kritiken var av ideologisk innebörd och fördes huvudsakligen från kvinnorörelsen. En liknande debatt hade tagit sin början i USA och Västeuropa några år tidigare. Från kritikerna framfördes bl a krav på en vetenskaplig undersökning av våldtäktsbrottet.

(3) I början av 1977 förkastades sexualbrottsutredningens förslag i sin helhet och regeringen tillsatte en ny utredning, sexualbrottskommittén. Direktiven för denna utredning hade tagit starkt intryck av kritiken.

(4) Sommaren 1977 beslöt den nya utredningen att bl a genomföra en vetenskaplig kartläggning av våldtäktsbrottet för att på det viset skapa underlag för sitt förslag till lagregler på området.

(5) Arbetet med denna undersökning inleddes hösten 1977 och avslutades således våren 1981.

I.2 Undersökningens syfte och omfattning

Lagens bestämmelser om våldtäktsbrottet ges i brottsbalken, sjätte kapitlet § 1 (Brb 6:1).

> "Tvingar man kvinna till samlag genom våld å henne eller genom hot som innebär trängande fara, dömes för våldtäkt till fängelse, lägst två och högst tio år. Lika med våld anses att försätta kvinnan i vanmakt eller annat sådant tillstånd.
> Är brottet med hänsyn till kvinnans förhållande till mannen eller eljest att anse som mindre grovt, dömes för våldförande till fängelse i högst fyra år".

Våldtäkt, och även våldförande som alltså avser den mindre grova formen av sådana övergrepp, är ett brott som endast kan begås av en man mot en kvinna. En kvinna kan inte dömas för våldtäkt (våldförande) och en man kan inte vara offer vid ett sådant brott. Om en kvinna "våldtar" en man (eller en kvinna) -eller en man en annan man- så är detta inte våldtäkt i en straffrättslig bemärkelse. Detta betyder dock inte att den typen av gärningar är straffria. I regel torde de kunna betecknas som frihetskränkande otukt.[10] Straffet för det senare brottet är däremot i normalfallet lägre än för våldtäkt eller våldförande.

För att det skall vara fråga om våldtäkt krävs också att offret tvingas till samlag. Andra sexuella övergrepp, hur kränkande de än kan vara, räcker således inte för att uppfylla lagens krav på våldtäkt. Även i dessa fall torde främst bestämmelsen om frihetskränkande otukt bli aktuell. Samlag (i den här aktuella straffrättsliga betydelsen) anses föreligga om gärningsmannens och offrets könsdelar berört varandra. Det krävs således inte att gärningsmannen t ex fått utlösning. Allmänt skulle man kunna säga att det straffrättsliga begreppet samlag inte behöver ha särskilt mycket gemensamt med det som man i dagligt tal avser med ett samlag.

Samlaget skall ha genomförts mot offrets vilja genom antingen "våld å person", "hot som innebär trängande fara" eller på så sätt att "kvinnan försatts i vanmakt eller annat sådant tillstånd". Med "våld å person" förstås "en fysisk kraftanvändning som direkt träffar en person och som utgör antingen misshandel eller ett betvingande av den anfallnas kroppsliga rörelsefrihet". Med "hot som innebär trängande fara" menas sådant hot som innebär fara för omedelbart våld av allvarligare beskaffenhet. Som ett exempel på "försättande i vanmakt" slutligen, kan nämnas det fallet att gärningsmannen drogar en ovetande kvinna med t ex alkohol eller narkotika så att hon hamnar i ett hjälplöst tillstånd.[11]

Vad gäller skillnaden mellan våldtäkt och det mindre grova brottet våldförande är det fråga om en gradskillnad, inte en artskillnad. Våldförande är helt enkelt, och av olika skäl, "mindre allvarliga våldtäkter". Som exempel på förmildrande omständigheter nämner man i kommentaren till lagtexten sådana fall där kvinnan före brottet "stått i intim förbindelse med gär-

ningsmannen" eller att hon "föranlett eller tillåtit vissa närmanden".[12]

Många sexuella övergrepp som folk i allmänhet skulle kalla för"våldtäkt" är det inte i en strikt juridisk bemärkelse. Den juridiska definitionen är således åtskilligt snävare än vardagsdefinitionen. Rent straffrättsligt betecknas dessa "våldtäkter" istället ofta som andra brott; som olika otuktsbrott, ibland som vanliga våldsbrott. Det är också ett faktum att majoriteten av de"våldtäkter"som förs till åtal av domstolen bedöms som mindre grova, d v s som våldförande (se nedan avsn III.2 o VII.9).

Att definitionerna av våldtäktsbrottet varierar märks kanske speciellt tydligt om man ser på hur begreppet avgränsas i den s k kvinnolitteraturen om våldtäkt.[13] I dessa arbeten kan man med "våldtäkt" syfta på i stort sett alla situationer där en man utsatt en kvinna för våld, hot, tvång eller t o m utnyttjande med ett sexuellt syfte eller en sexuell innebörd. D v s gärningar som enligt gällande svensk lagstiftning skulle bedömas som våldtäkt, våldförande (inklusive försök till sådana brott), frihetskränkande otukt, andra otuktsbrott, otuktigt beteende, misshandel, olaga tvång, olaga hot eller ofredande. Dessutom och ibland -vilket bör påpekas- handlingar som inte är kriminaliserade utan straffria. Det är viktigt att markera dessa skillnader, som ju grundar sig på skilda ideologiska synsätt, av bl a det skälet att de vållar problem i samband med avgränsningen av materialet för denna undersökning.

Av orsaker som jag berört tidigare valde jag i denna studie (huvudsakligen) att arbeta med sådana "våldtäkter" som anmälts till polisen. Om det nu skulle förhålla sig på det viset att dessa anmälningar endast omfattar en liten del av alla de anmälda övergrepp som de flesta människor -av i regel fullt vettiga skäl- förknippar med begreppet våldtäkt, finns det självfallet god grund att ifrågasätta undersökningens utgångspunkter. Detta är dock knappast fallet. Det är snarare så att min avgränsning av materialet får till följd att det innehåller en mängd brott som inte är våldtäkter eller våldföranden utan istället olika otuktsbrott eller rena våldsbrott. Samt dessutom ett antal händelser som inte är brott över huvud taget.

Anledningen till detta är främst de förhållanden som råder i samband med brottsanmälan. Jag skall f ö återkomma till denna fråga och diskutera hur den påverkat sammansättningen av mitt undersökningsmaterial (se nedan avsn II.1). Här skall jag istället försöka ge en översiktlig beskrivning av syftet med denna studie och dess (huvudsakliga) omfattning. Förhoppningsvis kommer också denna bild att bli klarare efter den genomgång av undersökningsmaterialet som jag gjort i följande kapitel (kap II).

Att den våldtäktsdebatt som föregick den här undersökningen i så hög grad

uppehöll sig vid olika problem med en direkt anknytning till den anmälda våldtäktsbrottsligheten var en avgörande orsak till att den fick den uppläggning som den faktiskt har. Ett annat skäl var avsaknaden av alternativ. Det var således knappast möjligt att genomföra t ex en offerundersökning med, det i och för sig goda, syftet att närmare granska den verkliga brottsligheten.

Också två andra påpekanden kan vara på sin plats i sammanhanget. Det föreliggande arbetet är visserligen en vetenskaplig undersökning men samtidigt en undersökning med på förhand givna ramar. Den sammanfattar ett uppdrag för en statlig utredning där det gällde att så långt möjligt redovisa olika sakförhållanden på en mängd konkreta punkter. Därav innehållet, och därav dess form. Dessutom den besvärande skillnaden mellan ens syften (målsättning) och vad man faktiskt lyckas uppnå. Ett arbete av den här typen blir alltid en avvägning mellan det teoretiskt möjliga och det praktiskt genomförbara. Detta hårdhänta faktum drabbar i sin tur olika sakfrågor olika hårt. Vissa av dem kan man besvara tillfredställande (och några kanske t o m uttömmande). För vissa andra kvarstår betydande oklarhet även efter avslutat arbete. Och om ytterligare andra vet man fortfarande ingenting.

Såväl syftet som omfattningen torde enklast framgå av hur jag disponerat den redovisning som jag gjort i de följande kapitlen.

I kapitel II har jag gått igenom mitt undersökningsmaterial. Som jag påpekat tidigare består detta huvudsakligen av ett urval av (olika handlingar om) sådana våldtäktsbrott som kommit till polisens kännedom. Här har jag också diskuterat tillförlitligheten hos detta material. Eftersom den senare frågan är av avgörande betydelse -inte minst för den som skall ta del av mina undersökningsresultat- har jag försökt göra en utförlig granskning av mina data. Med bl a den konsekvensen att den blivit ganska lång.

I kapitel III har jag gett en övergripande beskrivning av våldtäktsbrottet med utgångspunkt från olika statistiska uppgifter som hämtats ur den offentliga kriminalstatistiken. Jag har således redovisat den anmälda (synliga) brottslighetens omfattning, struktur, områdesvisa fördelning och variationer över tiden. Vidare har jag gett vissa kortfattade data om den uppklarade, åtalade och avdömda brottsligheten. Slutligen har jag försökt utvärdera denna statistik med hjälp av bl a sådana resultat som jag kommit fram till vid den genomgång av anmälda brott som jag gjort i den här undersökningen.

Så långt kan det hela betraktas som en inledande översikt. I kapitlen IV-VII har jag därefter tagit upp mina huvudsakliga undersökningsresultat. Jag ansåg således att det var logiskt att gå vidare genom att ge en närmare beskrivning av de händelser som statistiken summerar; d v s hur dessa brott

genomförts, var de begåtts, vilka de inblandade personerna var, deras tidigare relationer, vilka brott som klarades upp, vilka gärningsmän som dömdes o s v, o s v.

I kapitel IV har jag inlett denna genomgång av resultaten med en beskrivning av själva brottssituationen. I kapitlen V och VI har jag presenterat de inblandade parterna, offren och gärningsmännen. Kapitlet om den rättsliga handläggningen har jag lagt sist i resultatdelen, kapitel VII. Självfallet kan man diskutera denna placering. Det för mig avgörande skälet var att jag tyckte att det måste vara mycket svårt att förstå, och kritiskt granska, hur rättsmaskineriet arbetade om man inte hade någon kunskap om de händelser och människor som passerade genom"apparaten".

I kapitel VIII har jag så diskuterat en central fråga som uppkommer vid alla kartläggningar av den här typen, d v s sådana som grundar sig på data om den synliga brottsligheten. Nämligen problemet med den dolda brottsligheten. Inte minst vid de brott som är aktuella här är det nödvändigt med en sådan granskning. Det stora flertalet våldtäkter kommer inte till polisens kännedom och i väsentliga avseenden skiljer sig den synliga brottsligheten från den dolda. Jag har försökt belysa de faktiska och tänkbara följderna av detta faktum.

Kapitel IX behandlar olika åtgärder i samband med våldtäktsproblematiken. Båda sådana som man faktiskt vidtagit och sådana som man föreslagit. Här har jag diskuterat dem mot bakgrund av mina egna och andras undersökningsresultat.

I kapitel X slutligen har jag sammanfattat det som tidigare sagts med tonvikt på resultatdelen.

Om man skall försöka ge en allmän karakteristik av denna undersökning så kan man bäst likna den vid en översiktsbild. Ett slags "flygfotografi" avsett att fånga en topografi, och mönster i denna, mer än enskildheter eller detaljer. Fördelen med sådana beskrivningar är att de är övergripande, samlande. Nackdelen att det egentliga innehållet i dem kan gå förlorat. Att man efter läsningen har en bild av ett problem men fortfarande inte är klar över vad det består i. För att minska sannolikheten för detta har jag försökt komplettera min beskrivning på så sätt att jag gjort punktvisa insnitt i den "yta" som jag beskrivit; fallbeskrivningar, konkreta exempel, utdrag ur intervjuer, citat etc(se nedan s 27).

Ett problem som jag hela tiden haft aktuellt är hur jag skall presentera mitt arbete. Efter samtal inom kommittén enades vi om att jag skulle försöka skriva rapporten på ett sådant sätt att den kunde läsas av alla som var intresserade av denna fråga. Med tanke på det stora intresse som den förra ut-

redningen rönte var detta troligen ett klokt beslut. Det traditionellt vetenskapliga framställningssättet är inte alltid alldeles enkelt att tillgodogöra sig. Och det är sällan någon läsupplevelse. Därmed inte sagt att detta skulle vara det men jag har åtminstone strävat efter att göra det klart och tydligt. Vad beträffar de olika tekniska spörsmål som ständigt uppkommer i sammanhang som dessa har jag endast behållit det mest nödvändiga i den löpande texten. Övriga teknikaliteter har jag förvisat till notapparaten.

För att summera.

(a) Grundmaterialet för denna kartläggning utgörs av ett statistiskt urval av händelser som anmälts till polisen och då betecknats som våldtäkt, våldförande eller försök till sådana brott.

(b) Detta material har kompletterat på olika sätt. Bl a med uppgifter ur kriminalstatistiken, intervjuer och resultat från tidigare undersökningar.

(c) Vid den kartläggning som jag gjort har jag dels (och huvudsakligen) beskrivit den synliga bilden av fenomenet "våldtäkt", d v s utifrån uppgifter som finns i kriminalstatistiken, polisens förundersökningar, åklagar- och domstolsprotokoll, dels har jag diskuterat hur denna synliga brottslighet skiljer sig från den dolda, de brott, gärningsmän och offer som inte kommer till myndigheternas kännedom.

(d) Beskrivningen har inriktats på fyra frågor: (a) Den övergripande statistiska bilden av våldtäktsbrottsligheten. (b) Brottssituationen. (c) Offren och gärningsmännen. (d) Den rättsliga handläggningen.

(e) Avslutningsvis har jag tagit upp olika åtgärder mot problemet.

I.3 Tidigare forskning

Den kriminologiska forskningen om våldtäkter har en förhållandevis lång tradition. En väsentlig del av den tidiga kriminologin, mot slutet av förra och början av detta sekel, var inriktad på studiet av vålds- och sexualförbrytare. Ofta under den sammanfattande beteckningen abnormkriminalitet.[14]

Samtidigt är det fråga om en tradition som förändrats kraftigt. Inte minst på de senaste åren. Om man försöker sammanfatta utvecklingen på detta forskningsområde är det framför allt tre tidsavsnitt som är intressanta; slutet av 40-talet, början av 60-talet och mitten av 70-talet.

Det är också fråga om en tradition som "vrider" efter ett bestämt mönster. Det finns en tendens inom våldtäktsforskningen. Det är åtminstone det bestäm-

da intryck som jag själv har fått efter att ha studerat kriminologiska handböcker och forskningsbibliografier som publicerats under olika tidsperioder.[15]

Fram till slutet av 40-talet tycks forskarnas intresse så gott som uteslutande vara inriktat på gärningsmännen. Brottet förklaras utifrån olika brister hos den enskilde gärningsmannen. Vad gäller innehållet i dessa förklaringar kan man dock iaktta klara förskjutningar. Till en början är "orsakerna" av en klassisk biologisk, genetisk eller medicinsk natur men under de första decennierna av 1900-talet får denna naturvetenskapliga-gärningsmanna-inriktade tradition ett mer specialiserat innehåll. Olika själsliga defekter hos gärningsmännen tillmäts allt större betydelse, psykiatriska, psykoanalytiska och allmänt orienterade psykologiska resonemang kommer i förgrunden. Det förefaller också som intresset för det sexuellt orienterade våldet ökar under denna tidsperiod.[16]

Denna utveckling är både förväntad och naturlig. Den ligger väl i linje med den generella utvecklingen på det kriminologiska fältet och den följer ett ofta iakttaget mönster för det sätt på vilket vetenskapliga förklaringar av mänskligt beteende har komplicerats. Speciellt den psykoanalytiska verklighetsbeskrivningen, som under 20- och 30-talet utövar ett avsevärt inflytande på de psykiatriska och psykologiska vetenskaperna, torde dessutom te sig lockande rent innehållsligt för den som är ute efter att förklara "sexuella abnormiteter".[17]

De studier som det handlar om är kliniskt orienterade. Antingen av enskilda "intressanta fall" eller på små material av kända sexualförbrytare. Det är undersökningar som görs på slutna institutioner; fängelser, mentalsjukhus, psykiatriska kliniker. Att det är studier om män gjorda av män behöver knappast sägas.

Den här typen av forskning är väl etablerad långt in på 50-talet. Mot slutet av 40-talet kommer den dock att ifrågasättas på två punkter och av en gemensam orsak. För det första: Innehållet i de vetenskapliga förklaringarna vrids i riktning mot mer socialpsykologiska resonemang. Individens närmaste omgivning,och den sociala påverkan som denna resulterat i, tillmäts ökad relevans vid förklaringen av hans beteende. För det andra, och sannolikt som en följd av det växande socialpsykologiska inflytandet, börjar man även intressera sig för offren vid dessa våldsbrott. Man får en mer situationsorienterad syn på våldsbrottsligheten och speciellt samspelet mellan offer och gärningsman blir intressant.[18] Att denna nya socialpsykologiska-situationsorienterade fas även åtföljs av en ändrad uppläggning av de aktuella undersökningarna är naturligt. Deras omfång växer, de omfattar fler individer än tidigare. Man börjar också arbeta med andra data; kriminalstati-

stik, uppgifter från domstolar, fängelser etc.

Under 50- och 60-talet tilltar denna tendens. Inom den rena forskningen börjar de socialpsykologiska, och så småningom de sociologiska, perspektiven att tränga undan den äldre psykiatrin och psykologin. Det är dock viktigt att betona att denna utveckling i stort sett bara gäller forskningen. Inom de kriminal- och socialpsykologiska institutionerna, vid utformningen av den behandling och de åtgärder som sätts in mot personer som begått sexuella övergrepp, kommer den traditionella inriktningen att bevara sin maktposition ända in på 70-talet. Det är först då som man på allvar börjar ifrågasätta sjukdomssynen på sexualbrottsligheten. Dels p g a en sociologisering av psykiatrin. Dels genom att det behandlingsinriktade betraktelsesättet nu kommer att få ge efter för en mer "gammaldags" straffrättslig inställning till de s k sedlighetsbrotten.[19]

Den mest intressanta förändringen är dock den senaste. Den som inträffar under mitten av 70-talet. Det är nu, och det är ingen överdrift utan enkelt nog att belägga, som forskningen om just våldtäkt dels ökar explosionsartat, dels får helt andra ideologiska utgångspunkter. Det är således vid denna tidpunkt som den nya kvinnoforskningen om våldtäkt uppstår. En sociologiskt orienterad forskning som söker sina förklaringar på samhällsnivå och där seklers ekonomiska, politiska och sociala orättvisor mot kvinnor, könstraditioner och könsroller, får utgöra orsakerna till de sexuella övergreppen. Våldtäkt är inte längre en fråga om otillräckliga individer eller en bristfällig social omgivning. Det är ett fenomen som finns inbyggt i samhällets struktur.

Det är också en forskning där de kvinnliga offren utgör den intressanta gruppen och där de kvinnliga forskarna dominerar fältet i lika hög grad som männen tidigare gjorde det. Våldtäktsforskningen som en spjutspets i kvinnokampen.

Samtidigt är det en forskning med klara regionella gränser. Det är i västvärldens industristater, och med början i USA, som denna förändring inträffar. I ett globalt perspektiv -om man ser till kvinnans ekonomiska, sociala och politiska situation på olika håll i världen- förklaras den bättre av den medvetenhet som följer med relativt sett goda materiella villkor än av orättvisornas faktiska storlek.

I en antologi över aktuella våldtäktsundersökningar har Field och Barnett (1977) gett en drastisk sammanfattning av det som hände.[20]

> "The literature dealing with various aspects of the crime has shown a phenomenal growth. ... Interestingly, there appears to have been somewhat of a shift in emphasis away from the concern for the legal rights of the defendant to those rights of the victims".

Kvinnoforskningen om våldtäkt utgör dock bara en del av en större helhet. Det är nämligen nu som den "vetenskapliga" debattlitteraturen gör sitt intåg på arenan. För att ytterligare komplicera det hela har dessa senare arbeten dessutom ofta varit vägledande. Inte bara för debatten och ideologibildningen på området utan även för utgångspunkterna, uppläggningen och innehållet i den rent vetenskapliga forskningen. Skall man nämna ett arbete som mer än något annat -och utan minsta konkurrens- har påverkat den samlade forskningen om våldtäkt så är det just en sådan debattbok med vetenskapliga ambitioner, Brownmillers redan klassiska Against Our Will (1975). Om detta sedan är "vetenskap" eller ej är helt ointressant. Det inflytande som Brownmillers bok utövat har varit enormt. Inte minst på det som vi med vedertagen terminologi kallar för "vetenskaplig forskning".[21]

Från naturvetenskap och traditionell beteendevetenskap tillämpad på gärningsmännen. Via en socialpsykologisk/sociologisk beskrivning av brottssituationen. Till en samhällsorienterad granskning med tyngdpunkten lagd på offren och deras situation och med starka ideologiska förtecken. Om utvecklingen inom våldtäktsforskningen skall sammanfattas på några rader är det så den ser ut.

Att försöka gå igenom ens den aktuella forskningen på detta område genom att räkna upp olika undersökningar och redovisa deras resultat är föga meningsfullt. Dessutom är uppgiften omöjlig. I Västeuropa och USA publiceras f n undersökningar om våldtäkt med en takt av flera arbeten per månad. Den intresserade hänvisas istället till de bibliografiska sammanställningar som görs löpande, exempelvis Chapell m fl (1974), den tidigare citerade studien av Field och Barnett eller Kemmer (1977).[22]

Mängden forskning gör det således hart när omöjligt att skaffa sig en samlad överblick. I den följande framställningen har jag försökt lösa detta dilemma på ett så praktiskt sätt som möjligt. Jag har redovisat resultat från sådana större forskningsarbeten som har direkt anknytning till de olika delar av problemet våldtäkt som jag behandlat. För att kunna ge ett så närliggande jämförelsematerial som möjligt har jag också koncentrerat mig på den skandinaviska, och speciellt svenska, forskningen på området. Eller sådana studier från andra länder som kan antas ha särskild relevans för den fråga som jag tagit upp.

Vad beträffar den skandinaviska våldtäktsforskningen finns det således vissa undersökningar som kan vara av speciellt intresse genom att de förhållanden som de beskriver är likartade med de som behandlas i detta arbete. Det är också ett faktum att den skandinaviska forskningen fortfarande har en relativt blygsam omfattning (även om situationen snabbt håller på att

förändras) vilket gör det lättare att referera till den. Före 1970 finns det t o m mycket få undersökningar om våldtäkt publicerade i Danmark, Finland, Norge och Sverige.

Från Danmark kan nämnas Svalastogas studie om sambandet mellan offrens och gärningsmännens sociala bakgrund vid våldtäkter (1962). Den utgör ett gott exempel på den tidiga typen av sociologiskt orienterad våldtäktsforskning. Vidare en rättssociologisk undersökning om våldtäktsbrottet på Grönland av Weis Bentzon (1977) samt de kartläggningar av olika aspekter i samband med detta brott som presenterats av bl a Vestergaard (1974), Larsen m fl (1977), Rasmussen och Kongstad (1978).[23]

I Norge har Lykkjen (1976) lagt fram en undersökning om ett mindre antal fall av våldtäkt som kommit till polisens kännedom där hon koncentrerat sig på den rättsliga handläggningen av dessa brott. Verkko (1966) har gjort en sociologisk beskrivning av våldtäktsbrottet utifrån ett finskt material av polisanmälda fall och Anttila m fl (1968) har analyserat den statistiskt redovisade våldtäktsbrottsligheten i Finland under 60-talet.[24]

Sverige slutligen. Här är främst tre undersökningar av intresse. Samtliga har lagts fram under 70-talet och tilldragit sig förhållandevis stor uppmärksamhet i samband med debatten kring våldtäkt. För sexualbrottsutredningens räkning genomförde Sveri (1976) en studie av sammanlagt 132 våldtäkter/våldföranden som anmälts till polisen i Stockholm under 1970. Falconer (1975) har redovisat olika data om offren, gärningsmännen och brottssituationen som grundas på 100 fall av våldtäkt/våldförande som anmälts under perioden 1968-1970. Hedlund m fl (1979) har beskrivit en försöksverksamhet med kurativ hjälp för kvinnliga våldtäktsoffer.[25]

II UNDERSÖKNINGENS MATERIAL -undersökningsmaterialet-materialets tillförlitlighet-bearbetningar och kontroller av materialet

II.1 Undersökningsmaterialet

Grundmaterialet i denna undersökning utgörs av ett antal händelser som inträffat 1970, 1973 och 1976 och anmälts till polisen samma år som (påstådda) våldtäkter, våldföranden eller försök till sådana brott.

För 1976 tog jag med samtliga anmälda brott för hela landet i undersökningsmaterialet. Skälet var följande: Undersökningens primära syfte var att ge en så aktuell beskrivning som möjligt av dessa brott och 1976 var det senaste året före undersökningens start hösten 1977 för vilket det fanns data för hela året.

För att kunna kontrollera om brottsstrukturen förändrats över tiden drog jag också ett 20-procentigt urval av samtliga brott som anmälts under 1970 och 1973 (se nedan kap III). Att jag inte gick längre tillbaka i tiden än så hade främst två orsaker. För det första; att eventuella långsiktiga förändringar i brottsstrukturen var av underordnad betydelse i detta sammanhang. För det andra och viktigare; att det var svårt att få fram ett jämförbart anmälningsmaterial som avsåg tiden före 1970. Hos rikspolisstyrelsen, som är den registerförvaltande myndigheten, finns dessa (äldre) brottsanmälningar överförda till mikrofilm men för åren före 1970 är kvaliteten på filmerna så pass dålig att anmälningarna ofta är omöjliga att läsa.

Vad beträffar urvalets storlek var 20 procent fullt tillräckligt med tanke på att det endast skulle användas för att ge en bild av brottstrukturen under 1970 och 1973 som kunde tjäna som underlag för en jämförelse med förhållandena under 1976. Eftersom huvudsyftet var att kartlägga den aktuella situationen och resurserna för undersökningen var begränsade fanns det således ingen anledning att göra ett större urval än vad som krävdes för den rena strukturjämförelsen.

Hur gjordes urvalet för 1970 och 1973?

De anmälningar som omfattades av undersökningen fanns alltså lagrade på mikrofilm, årvis och i tidsföljd efter anmälningsdatum. Jag drog var femte anmälan i den ordning som de låg på filmen. För det fallet att en anmälan inte var läsbar ersattes den med den anmälan som kom närmast efter. Gick inte heller den att läsa tog jag den närmast före. Dock utan att i övrigt förrycka den ursprungliga urvalsordningen (nr 1, 6, 11 o s v). Påpekas bör också att andelen oläsliga anmälningar var låg, mindre än fem procent.

Urvalet kan beskrivas som ett systematiskt urval över tiden. Främst beroen-

de på att våldtäktsbrottsligheten varierar till sin struktur och omfattning under olika årstider så är denna urvalsprincip att föredra framför t ex ett s k obundet slumpmässigt urval (se kap III o IV nedan). Sammanfattningsvis: De 20-procentiga urvalen ger en god bild av de totala brottsmängder ur vilka de har dragits.[1]

Hur stort var grundmaterialet?

Under 1976 uppgick antalet anmälningar (samtliga för hela landet) till 714. De 20-procentiga urvalen för 1970 resp 1973 resulterade i 139 resp 110 anmälningar. Totalt således 963 anmälningar.

I samband med insamlingen och sammanställningen av detta material noterades också ett mindre bortfall på 20 anmälningar, d v s 2 procent. Det fanns flera orsaker till bortfallet. Tre anmälningar visade sig avse helt irrelevanta brott. Detta p g a att de felaktigt tilldelats någon av de brottskoder som används för våldtäkt/våldförande. Två gick ej att använda beroende på felaktiga diarienummer. I sju fall pågick fortfarande förundersökningen om det anmälda brottet och handlingarna kunde därför inte lånas ut. I ytterligare sju fall avsåg anmälan brott som begåtts under andra år än de som undersökningen gällde. I ett fall slutligen var de aktuella handlingarna "försvunna".

Ett bortfall av den här storleken -och av dessa orsaker- är normalt vid undersökningar som grundas på s k registerdata. Dessutom saknar det helt betydelse. Det påverkar inte materialets tillförlitlighet (se nedan avsn II.2).

Med utgångspunkt från de anmälningar som ingick i grundmaterialet begärde jag in de förundersökningar som polismyndigheterna på olika håll i landet inlett med anledning av anmälningarna. Sammanlagt berördes 107 av landets totalt 118 polisdistrikt av denna insamling.

Det underlag som jag huvudsakligen använt för denna undersökning bestod alltså av polisens förundersökningar. I de fall där förundersökningarna resulterat i ett åtal samlade jag också in de domar som följt på dessa (se nedan kap VII).

Innan jag går vidare och redovisar materialet för undersökningen kan det dock vara befogat att ge en närmare beskrivning av hur förundersökningarna "ser ut", hur de tillkommit och vilka uppgifter de innehåller.

Hela denna process dras igång i och med att brottsanmälan görs.[2] I denna ges en kortfattad beskrivning av den händelse som ligger till grund för själva anmälan. Enkelt och sammanfattningsvis kan man säga att den bara innehåller"det allra mest nödvändiga"; vem som är offer, gärningsmannen (om denne är känd vilket han ofta är) eller en beskrivning av honom, uppgifter om eventuella vittnen och andra personer som kan vara av intresse för utred-

ningen, tidpunkt och plats för brottet samt en summarisk redogörelse för händelseförloppet. Det är sällan som en brottsanmälan upptar mer än en sida. Det är en bokföringshandling och en utgångspunkt för utredningsarbetet. Inte ett arbetsmaterial i sig.

Så fort en brottsanmälan har gjorts är huvudregeln den att polisen skall inleda en förundersökning.[3] Syftet med förundersökningen är följande: (a) Att klarlägga om det har begåtts ett brott och i så fall (b) försöka fastställa de närmare omständigheterna kring detta och (c) vem eller vilka som förövat det. Det är således förundersökningen som skall ligga till grund för de fortsatta rättsliga åtgärderna.

Vad innehåller förundersökningen

Allmänt kan man säga, och det gäller speciellt vid den här typen av brott där det nästan alltid är ett villkor för att polisen skall få inleda förundersökning att offret själv anger brottet till åtal, att innehållet i dem är ytterst varierande. Såväl vad beträffar ursprung och omfång som kvaliteten.[4]

I vissa fall innehåller de i stort sett ingenting mer än själva brottsanmälan (som i regel läggs först i förundersökningsprotokollet) med ett besked om att förundersökningen lagts ned. Nästan alltid är det då fråga om sådana anmälningar där offret inte vill ange brottet till åtal eller snabbt ångrat att hon gjort en angivelse och tagit tillbaka den. I andra fall kan det dock vara fråga om mycket "tjocka" och omsorgsfullt gjorda utredningar. När det finns en angivelse och speciellt då det är fråga om grova övergrepp.

I princip kan man säga att förundersökningen innehåller tre typer av information. Nämligen uppgifter som framkommit genom (a) förhör, (b) tekniska undersökningar och (c) spaning.

Vid förhören arbetar man i regel efter en bestämd turordning. Man börjar med att höra offret. Därefter eventuella vittnen och andra uppgiftslämnare. Slutligen, och självfallet förutsatt att han är känd, hör man den utpekade gärningsmannen. Skälen till denna ordningsföljd (som f ö varit föremål för kritik i den offentliga debatten kring våldtäktsproblemet) är praktiskt grundade. Innan man hör en misstänkt vill man ha så ingående uppgifter som möjligt om den aktuella händelsen. Denna manual tillämpas f ö inte bara vid sexuella övergrepp utan vid alla våldsbrott där det går att tala med offret eller sådana andra brott där man från polisens sida är beroende av uppgifter från målsägaren (offret) för att kunna utreda brottet.

I regel -vid den "genomsnittliga våldtäktsutredningen"- brukar det inte vara särskilt många personer som hörs. Ofta nog är det bara två, offret och den utpekade gärningsmannen. Detta faktum (som också utgör det stora prob-

lemet vid många våldtäktsutredningar) beror i sin tur på att vanligen är bara de direkt inblandade närvarande när brottet begås. Våldtäktsbrotten har ofta en privat karaktär (se nedan kap IV o VII).

Till de tekniska undersökningarna hör bl a brottsplatsundersökning, rättsmedicinsk undersökning av offret (gynekologisk undersökning, inspektion av andra skador som blåmärken, sårskador etc, kroppsfotografering för att belägga dessa skador o s v) och ibland även av gärningsmannen (offret kan t ex ha klöst honom i ansiktet) samt andra rättstekniska eller rättskemiska analyser (av fordon, klädesplagg, fotspår, blod, sperma o s v).[5]

Självfallet kommer även "den tekniska biten" att variera avsevärt till omfattning, innehåll och uppläggning beroende på omständigheterna i det speciella fallet. Ett exempel: Om en kvinna som inte företer några yttre skador eller uppger att hon utsatts för något särskilt fysiskt våld anmäler en våldtäkt som hon utsatts för en vecka tidigare, på en plats som hon inte närmare kan ange, är ju en rättsmedicinsk undersökning sannolikt helt ointressant. Och även brottsplatsundersökningen uteblir av naturliga skäl.

Omfattningen av de tekniska undersökningarna bestäms (främst) av tre faktorer: (1) Hur mycket man vet om själva brottet, finns det t ex uppgift om en brottsplats, finns det någon utpekad gärningsman? (2) Själva brottets grovhet, ju grövre brottet är desto mer omfattande blir utredningen. (3) Slutligen hur lång tid som förflutit från det att brottet begicks till dess att förundersökningen inleddes. Spår av den här typen har tyvärr den egenskapen att de"kallnar" fort. Vetskap, grovhet, tid.

Spaningen. Här skiljer man på yttre och inre spaning. Vid yttre spaning kan t ex polisen leta efter en viss person eller ett fordon "ute på fältet", man kan "knacka dörr" i det bostadsområde där brottet begicks etc. Vid den inre spaningen arbetar man (i regel) med hjälp av olika register; spaningsregister, fingeravtrycksregister, signalamentsregister, modus operandiregister o s v, o s v.[6]

Det är alltså polisens förundersökningar som utgjort det huvudsakliga underlaget för denna undersökning, det som jag har kallat grundmaterialet. Av tre olika skäl var jag dock tvungen att komplettera dessa data.

För det första har undersökningens syfte krävt att jag haft tillgång även till andra data. Det underlag som förundersökningarna ger har inte varit tillräckligt för att täcka samtliga de frågeställningar som jag varit intresserad av. Några exempel på kompletterande data: Beskrivningen av brottsutvecklingen i kapitel III nedan grundas i allt väsentligt på olika uppgifter som hämtats ur kriminalstatistiken. Beskrivningen av offren och gärningsmännen har bl a gjorts med hjälp av uppgifter om dem som tagits ur olika

personregister. Således har uppgifter om deras eventuella tidigare brottsbelastning, en i sammanhang som dessa väsentlig fråga, hämtats ur det s k Person- och belastningsregistret, PBR (se nedan kap V o VI). Beskrivningen av den rättsliga handläggningen i kapitel VII har i vissa fall krävt att jag haft tillgång till domar o s v.

För det andra har det i olika enskilda fall varit nödvändigt att kontakta de myndigheter som ursprungligen sammanställt materialet (poliser, åklagare etc) när detta har varit bristfälligt eller svårt att begripa. Dessa kontakter har i regel tagits på telefon eller med brev.

För det tredje slutligen en viktig typ av kompletteringar som sammanhänger med själva karaktären hos de s k registerdata som denna undersökning huvudsakligen grundar sig på. Mycket kortfattat (jag har utrett problemet närmare i det följande, bl a avsn II.2). Registerdata, kvantitativa data, "hårda data", är betydligt bättre ägnade åt att svara på frågor av typen "var", "när", "hur många" och "vilka" än vad de är på att förklara "varför", "hur det kändes" o s v. Enkelt nog beroende på att syftet med dem är att besvara frågor av den första typen.

För att man skall ha någon chans att "förstå" verkligheten bakom de siffror, tabeller och översiktliga beskrivningar som den här redovisningen är full av så har jag -så gott det nu låter sig göras- försökt skänka substans åt dem genom konkreta exempel, citat etc. Dessa kvalitativa data har jag bl a skaffat mig genom intervjuer med våldtäktsoffer, gärningsmän och sådana personer som för samhällets räkning arbetar med den här typen av problem; poliser, åklagare, domare, försvarsadvokater, socialarbetare o s v. Jag vill samtidigt understryka att den delen av undersökningen har varit ett (nödvändigt) komplement och alls icke något huvudändamål.[7]

Åter till förundersökningarna.

Det ursprungliga urvalet omfattade 963 anmälningar. För varje anmälan skulle det finnas en förundersökning (eller ett besked om att förundersökningen ej hade inletts). Således 963 förundersökningar (besked). Av olika skäl uppstod ett bortfall, som jag nämnt tidigare, på 20 anmälningar (förundersökningar/besked). I vissa fall berodde detta på felaktigheter i själva anmälningshandlingen, i andra på att den förundersökning som svarade mot anmälan inte var åtkomlig. Vid insamlingen av materialet visade det sig att det var mycket sällsynt att man inte påbörjat en förundersökning efter en anmälan. Besked om detta hade meddelats i ett fåtal fall (se nedan kap VII). För enkelhetens skull kan man alltså säga att det totala grundmaterialet bestod av 943"förundersökningar" (varav ett mindre antal som endast innehöll anmälan plus besked om att förundersökning ej skulle inledas).

Dessa visade sig innehålla uppgifter om sammanlagt 961 brottstillfällen (brott) som fanns noterade i anmälan och var av"ungefär"det slag som undersökningen avsåg att täcka (se nedan avsn II.2). Skälet till diskrepansen mellan antalet förundersökningar (943) och antalet noterade brottstillfällen eller brott (961) är att en och samma förundersökning (anmälan) i undantagsfall kan innehålla uppgifter om två eller flera brott. Det senare sammanhänger dels med reglerna för hur polisen skall förfara när de tar upp anmälan om ett brott, dels med reglerna för antalsräkning av brott.[3]

För att förtydliga det senare skall jag ge tre exempel som gäller reglerna för antalsräkning av brott. Exempel ett: Om en och samma kvinna vid ett och samma tillfälle utsatts för våldtäkt av två olika gärningsmän är detta att betrakta som två olika brott. Däremot är det bara ett brott om den ene gärningsmannen endast hjälpt den andra att genomföra en våldtäkt. Antalet (fullgångna) gärningsmän bestämmer således brottsantalet. Exempel två: Om de två gärningsmännen i exempel ett,vid ett och samma tillfälle,båda våldtar två olika offer föreligger således fyra brott. Varje offer har utsatts för ett övergrepp från två gärningsmän, d v s två plus två gör fyra brott. Brottsantalet bestäms även av antalet offer. Tre: Om en och samma kvinna våldtagits av samme gärningsman vid tre olika tillfällen (som anmälts tillsammans) föreligger tre brott. Antalet tillfällen är den tredje faktorn som avgör brottsantalet. Sammanfattningsvis; brottsantalet bestäms av antalet gärningsmän, offer och tillfällen.

Anmälningar av den typ som exemplifierats ovan utgör dock, som jag påpekat tidigare, undantag. Ser men på den anmälda våldtäktsbrottsligheten så handlar det i regel om ett offer som våldtagits av en gärningsman vid ett tillfälle. Samtidigt finns det däremot vissa fakta som talar för att den faktiska frekvensen av bl a upprepade våldtäkter mot ett och samma offer är större än vad den anmälda brottsligheten visar (se kap VIII nedan).

I det här sammanhanget är de mer komplicerade fallen främst av intresse genom att de "stökar till" behandlingen av materialet. Konkret. De 943 förundersökningarna omfattade således 961 olika brott som noterats i anmälan. Bakom dessa 961 brott fanns 1 134 (påstådda) gärningsmän och 894 offer. Antalet brott skiljer sig således från antalet offer resp antalet gärningsmän och de senare antalen är heller inte lika. Skälen har jag exemplifierat ovan. En relativt stor andel av gärningsmännen har således "endast" agerat som medhjälpare vid vissa brott. Därför är också antalet gärningsmän större än antalet brott. Vissa av offren har utsatts för flera brott med bl a den följden att brottsantalet är större än antalet offer. Problemet är främst intressant för förståelsen av de resultat som jag redovisat nedan.

Vid bearbetningen och analysen av undersökningsmaterialet har jag behandlat det på följande sätt: (a) Vid beskrivningen av själva brottssituationen har jag låtit varje brott utgöra en enhet i materialet (kap IV). (b) När jag tagit upp gärningsmännen har varje gärningsman fått utgöra enhet (kap V). (c) Och vid kartläggningen av offren har varje offer utgjort en enhet i materialet (kap VI). Hur jag förfarit i de övriga delarna av undersökningen torde framgå av sammanhanget. Det hela är tämligen logiskt om man känner till utgångsläget.

För att sammanfatta detta så enkelt som möjligt. Med utgångspunkt från ett antal brottsanmälningar från 1970 (ett 20-procentigt urval av samtliga), 1973 (också ett 20-procentigt urval) och 1976 (samtliga anmälningar) har jag samlat in motsvarande förundersökningar (resp besked om att förundersökning ej skulle inledas i ett mindre antal fall). Efter ett mindre bortfall på två procent har jag så erhållit de förundersökningar (besked) som utgör undersökningens grundmaterial.

Detta material innehåller uppgifter -av varierande karaktär- om 961 olika brott som noterats vid anmälan, 1 134 (påstådda) gärningsmän samt 894 offer. Som enhet vid undersökningens genomförande har jag använt mig av antalet brott resp antalet gärningsmän resp antalet offer och låtit valet av en viss enhet bestämmas av det sammanhang som jag studerat.

Detta material har jag kompletterat av tre olika skäl med bl a uppgifter ur kriminalstatistiken, domar, utdrag ur personregister och intervjuer.

Tillsammans med grundmaterialet utgör de uppgifter som hämtats från de senare datakällorna undersökningsmaterialet i denna studie.

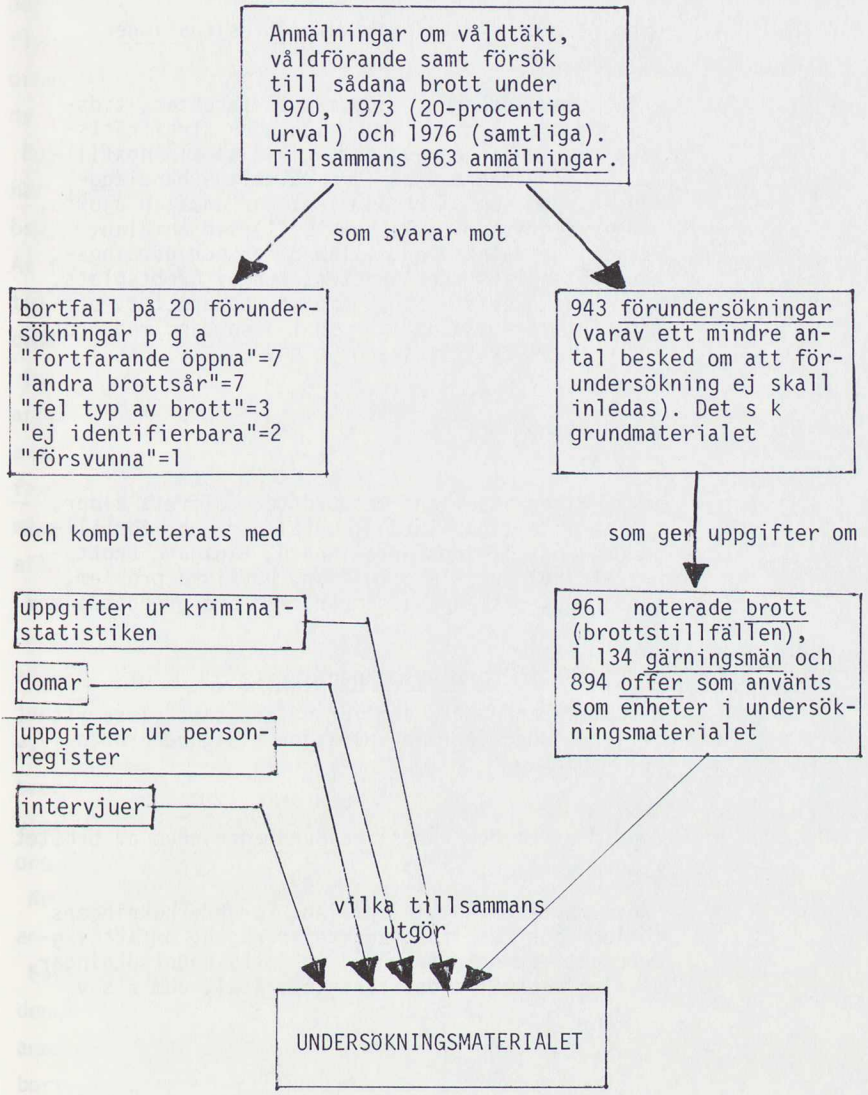
Och allra enklast torde det hela kunna beskrivas med hjälp av nedanstående tablå.

(se tablå över undersökningens material på nästa sida)

Nu något om det närmare innehållet i undersökningsmaterialet.

Allmänt kan man säga att de informationer som hämtats ur grundmaterialet och de kompletterande datakällorna har varit av olika slag och använts för olika delar av den beskrivning som undersökningen omfattar. Vid konstruktionen av undersökningens kodschema (d v s närmast den förteckning över information som skulle samlas in) delades den totala informationsmängden in i fyra faktablock. Dessa faktablock omfattade totalt ca 120 olika undersökningsvariabler (olika slags uppgifter). I den följande beskrivningen har jag - främst av utrymmesskäl- beskrivit innehållet i de olika variablerna i notapparaten och i direkt anslutning till redovisningen av en viss variabel.

Tablå Undersökningens material

I sina huvuddrag framgår innehållet i denna samlade informationsmängd av uppställningen nedan.

FAKTABLOCK A -uppgifter om själva brottet/brottssituationen

t ex

år, datum, veckodag, tidpunkt för brottet, tidsrymnd mellan brott och anmälan, den straffrättsliga rubriceringen av brottet vid anmälningstillfället och senare under den rättsliga handläggningen, vem som gjort anmälan, hur anmälan gjorts, uppgivna orsaker till (eventuell) sen anmälan, personliga relationer mellan offer och gärningsman, mötesplats före brottet, typ av brottsplats, typ av våld eller hot i samband med brottet, offrets motstånd, sexuella moment i samband med brottet, offrets fysiska skador o s v

FAKTABLOCK B -uppgifter om offret

t ex

antal offer i samband med brottet, offrets ålder, nationalitet, civilstånd, antal barn, hemförhållanden, anställningsförhållanden, tidigare brottsbelastning, sociala situation, psykiska problem, handikapp, beteende i samband med övergreppet o s v

FAKTABLOCK C -uppgifter om gärningsmannen

av motsvarande slag som för offret samt vissa ytterligare uppgifter ang bl a den tidigare brottsbelastningen

FAKTABLOCK D -uppgifter om den rättsliga handläggningen av brottet

t ex

brottsrubricering vid anmälan, förundersökningens förlopp och resultat, angivelsefrågan, omfattningen av utredningen (förhör, tekniska undersökningar, spaning), anhållande, häktning, åtal, dom o s v

II.2 Materialets tillförlitlighet

Det material som använts för den här undersökningen måste betecknas som relativt omfattande. Närmare 1 000 brott och ett ungefär motsvarande antal offer och gärningsmän som beskrivits med avseende på drygt 100 undersökningsvariabler. Dessutom ett material som avser att täcka ett mycket känsligt område, sexuella övergrepp och våldshandlingar.

Självfallet är det förenat med avsevärda svårigheter av såväl vetenskaplig

som rent praktisk art när ett så pass stort och känsligt material skall användas för en vetenskaplig undersökning. De centrala problemen i detta sammanhang gäller datas tillförlitlighet. Det är dessutom fråga om flera olika tillförlitlighetsproblem; av varierande innebörd och med olika orsaker och konsekvenser för de bearbetningar av data som jag gjort och för de resultat som jag presenterat.

Det stora problemet är klassiskt, den dolda brottsligheten. För just den här undersökningens vidkommande är denna fråga dessutom av väsentligt större betydelse än vad den är för genomsnittet av kriminologiska undersökningar. Av främst det skälet har jag också valt att behandla den i ett särskilt kapitel (se nedan kap VIII). Här skall jag nöja mig med att kortfattat redovisa dess innebörd.

Det är ett känt faktum att endast en mindre del av de våldtäkter, våldföranden etc som faktiskt begås kommer till myndigheternas kännedom (se nedan avsn VIII.1). Den synliga våldtäktsbrottsligheten utgör en liten del av den faktiska eller verkliga brottsligheten av denna typ. Skälet är enkelt. I många fall väljer offret att inte anmäla till polisen att hon utsatts för ett sådant övergrepp, brotten förblir dolda.

Grundmaterialet i den här undersökningen utgörs av anmälda, synliga, brott. Om det nu skulle vara på det viset att dessa anmälda brott -för det förstaendast utgör en mindre del av samtliga brott samt -för det andra- helt skiljer sig från de som inte anmäls (d v s det stora flertalet) kommer självfallet värdet av en studie som grundas på anmälda brott att vara minst sagt tveksamt. Värre ändå. I vissa fall kan en sådan undersökning bli helt missvisande. Antag t ex att man utgår från anmälda våldtäkter vid en analys av orsakerna till (den verkliga) våldtäktsbrottsligheten.

Är det över huvud taget meningsfullt att arbeta med anmälda våldtäkter vid en kartläggning av våldtäktsproblemet?

Jag menar att det är det. Att andelen anmälda våldtäkter är liten, och att denna andel i många väsentliga avseenden skiljer sig från den stora icke-anmälda delen får ändå inte automatiskt till resultat att det skulle vara bortkastad möda att studera den. Tvärtom. För vissa frågeställningar utgör den anmälda brottsligheten det enda relevanta underlaget. Så t ex om man skall undersöka den viktiga frågan om den rättsliga handläggningen av våldtäktsbrotten (se nedan kap VII). I andra sammanhang kan värdet variera. Sammanfattningsvis vill jag dock påstå att en beskrivning av den anmälda brottsligheten är meningsfull i sig (se kap IV, V o VI nedan). Dessutom kan den vara en hygglig utgångspunkt, och ofta den enda, för en analys av den faktiska våldtäktsbrottsligheten.

Avgörande för värdet av en sådan beskrivning av den anmälda brottsligheten blir dock, självfallet, att de data som man använder har en godtagbar tillförlitlighet. I detta och det följande avsnittet skall jag ta upp tre tillförlitlighetsproblem som avser själva grundmaterialet och beror på (eller sammanhänger med) följande "orsaker":

(a) Fel vid avgränsningen och urvalet av grundmaterialet

(b) Fel i grundmaterialet p g a felaktig information från de ursprungliga uppgiftslämnarna (offer, gärningsmän, vittnen etc) eller genom polisens hantering av det

(c) Fel vid behandlingen av grundmaterialet i samband med genomförandet av denna undersökning

Den första typen av brister har jag diskuterat i detta avsnitt. Däremot har jag funnit det naturligt att granska de båda övriga felkällorna i samband med att jag beskrivit de bearbetningar och kontroller som grundmaterialet genomgått när denna undersökning genomfördes (se nedan avsn II.3).

Vare sig urvalet av grundmaterialet eller det bortfall som förekom när det samlades in utgör några egentliga stötestenar i sammanhanget. De 20-procentiga urvalen från 1970 och 1973 ger en -med tanke på syftet- god bild av hela den anmälda brottsligheten under dessa år. Bortfallet på två procent saknar helt betydelse. För det första är storleken av det försumbar. För det andra är orsakerna till det sådana att det mesta talar för att de förundersökningar som fallit bort "i genomsnitt" innehåller samma slags informationer som de som kom med i materialet.[9]

Däremot kan det finnas anledning att diskutera själva avgränsningen av grundmaterialet mer ingående än vad som skett tidigare. Hur väl täcker den avgränsade brottsmängden motsvarande anmälda brottslighet?

Som jag påpekat i föregående avsnitt omfattar grundmaterialet sådana anmälda brott som (av polisen) vid anmälningstillfället betecknats som (1) våldtäkt, (2) våldförande eller (3) försök till något av dessa brott. Avgränsningen omfattar dock även sådana anmälningar där man angett något av dessa brott alternativt något annat brott. Eller sådana som avser något av dessa brott plus ett eller flera andra brott.[10]

De två senare typerna av anmälningar kräver sannolikt en närmare förklaring.

När polisen tar upp anmälan om en händelse som gäller brott anger man helt naturligt vad det är fråga om för slags brott. I normalfallet, och även vid de brott som är aktuella här, brukar den anmälda händelsen avse ett brott, t ex en våldtäkt. Det inträffar dock, och det är inte ens särskilt ovanligt, att det kan föreligga tveksamhet om hur en viss gärning skall rub-

riceras rent straffrättsligt. Är det t ex fråga om en våldtäkt eller bör brottet kanske betecknas som frihetskränkande otukt?

När den här situationen uppstår brukar polisen tills vidare lösa det juridiska dilemmat genom att i anmälan ta upp de alternativ som kan bli aktuella. För att återgå till exemplet; "våldtäkt alternativt frihetskränkande otukt".

Denna anmälan kommer sedan att bokföras som "våldtäkt", d v s under det grövre brottets rubrik. Det är också viktigt att känna till att vid de faktiskt förekommande"alternativanmälningarna" där våldtäkt ingår som ett av alternativen så utgör det brottet så gott som alltid den grövre gärningen. Anmälan kommer således, med nästan 100-procentig sannolikhet, att redovisas som en våldtäkt. Åtminstone inledningsvis på anmälningsstadiet och under förundersökningens första skede.

Den andra typen gäller de händelser som inte täcks helt och hållet ur straffrättslig synpunkt av en enda paragraf. Ett exempel: Gärningsmannen har först våldtagit sitt offer och sedan rånat henne. Här får vi en anmälan på våldtäkt och rån. Och även en sådan anmälan kommer med i grundmaterialet.

Problem, ur den här aktuella synpunkten angående hur pass väl avgränsningen täcker det avsedda materialet, uppstår däremot vid en tredje typ av fall. Nämligen sådana situationer där det inträffat en våldtäkt men att ett därpå följande brott konsumerar själva våldtäkten. Konkret tänker jag på de mord och dråp (eller misshandelsbrott med dödlig utgång) som börjat med att offret våldtagits, de s k sexmorden. Dessa brott kommer inte med i undersökningsmaterialet. Sammantaget utgör de en mindre grupp. Varje år har vi ca 10 mord, dråp och misshandel med dödlig utgång där det finns ett tydligt inslag av sexuellt våld. Detta för hela landet. I praktiken utgör de också den enda grupp av brott som faller utanför p g a det här skälet.[11]

Vad beträffar bakgrunden till problematiken med alternativanmälningarna är den i och för sig ganska självklar.

När polisen tar upp en anmälan om ett brott grundas den i normalfallet på anmälarens (som i regel också är offer) egen berättelse. Själva brottsanmälan ges,som jag sagt tidigare, en summarisk karaktär och man ger sig inte in på några mer intrikata juridiska bedömningar. Ännu mindre några prövningar av sanningshalten i anmälarens berättelse. De får anstå till senare i den polisiära handläggningen. Om valet står mellan två grader av samma brott, t ex våldtäkt eller våldförande, är tumregeln den att man griper till den grövre brottsrubriceringen. Är det fråga om skilda brott gör man normalt en"alternativanmälan" av den typ som beskrivits ovan, ibland nöjer man sig med att ange enbart det grövre brottet.[12]

Ytterligare ett exempel. Anta att det är oklart om den anmälda händelsen

avser en våldtäkt eller ett otuktsbrott. I regel väljer man då det första alternativet, våldtäkt. Skulle man uppleva en högre grad av juridisk ambivalens anger man sannolikt båda, våldtäkt alternativt något otuktsbrott. Däremot är det ytterst sällsynt att man bara tar det ringare brottet. I det här fallet otukten.[13]

I de båda första fallen (det grövre brottet samt båda alternativen) kommer anmälan att ingå i grundmaterialet (självfallet förutsatt att den avser den tidsperiod som omfattas av undersökningen). I det tredje fallet kommer den att göra det endast om polisen skulle ändra rubriceringen från otukt till våldtäkt, våldförande eller försök till sådant brott (eller något alternativ där ett av dessa brott ingår). Sådana ändringar förekommer men de är inte särskilt vanliga.

Lite slarvigt, men i sak rättsvisande, skulle man kunna sammanfatta det hela på följande sätt. Om det bara finns en rimlig antydan från anmälarens sida att den anmälda händelsen kan vara att beteckna som ett "våldtäktsbrott" så kommer anmälan att få en sådan rubrik. Och därmed kommer den också med i grundmaterialet.

Om man först senare under förundersökningen, d v s efter det att någon anmält ett helt annat brott, upptäcker att det är fråga om ett"våldtäktsbrott" får anmälan med största sannolikhet en ny rubrik eller ett tillägg som gör att den hamnar i grundmaterialet.

Det finns dock anledning till en viktig reservation vad gäller fall av den senare typen, nämligen för s k kvinnomisshandel. I sådana utredningar brukar det vara så gott som legio att man finner att det kvinnliga offret utsatts för ett stort antal övergrepp under ofta mycket lång tid. Och inte sällan av en sexuell karaktär. Här finns det risk för att "våldtäktsbrott" som upptäcks i samband med förundersökningen kan försvinna i mängden av misshandelsbrott och andra våldsbrott. Och därmed inte redovisas. Jag har diskuterat dessa situationer särskilt nedan (se bl a avsn IV.1, V.3, VI.4 o kap VIII).

Vad händer om motsatsen inträffar? T ex att en anmäld våldtäkt "skrivs ner" till otukt p g a nya fakta som framkommit under förundersökningen. Kommer den anmälan då att försvinna ur grundmaterialet? Svaret är nej. Den finns kvar. Ändringar av den typen är f ö mycket vanliga (se nedan avsn II.3).

För att sammanfatta: Den avgränsning som gjordes, och det sätt på vilket materialet togs fram, ger en relativt sett mycket god täckning av den synliga våldtäktsbrottsligheten. De våldtäkter, våldföranden och försök till sådana brott som kommit till polisens kännedom under undersökningsperioden ingår med hög sannolikhet i grundmaterialet. Undantagen utgörs av speciella

fall, de s k sexmorden samt, vilket är mer väsentligt om man ser till antalet brott, vissa sexuella övergrepp som begåtts i samband med s k kvinnomisshandel och upptäckts först på förundersökningsstadiet.

Problemet med avgränsningen är i själva verket inte risken för en ofullständig täckning utan istället det motsatta. I materialet kommer det att finnas en mängd händelser som anmälts som våldtäkt, våldförande eller försök till dessa brott som i själva verket avser andra brott och till en mindre del händelser som ej är brott. De problem som detta i sin tur föranleder -och de är avsevärda- har jag av praktiska skäl tagit upp i det följande avsnittet där jag också diskuterat hur jag försökt lösa dem (avsn II.3).

Helt bortsett från detta faktum (som också får till följd att statistiken över anmälda våldtäkter och våldföranden innehåller en mängd händelser som inte är av den karaktären) föreligger det även irriterande skillnader mellan antalet våldtäktsbrott i grundmaterialet respektive statistiken över antalet anmälda brott av den typen. Siffrorna borde självfallet vara lika.

Jag skall försöka förklara orsaken till dessa skillnader.

Enligt vad jag sagt tidigare skall denna undersökning bl a omfatta samtliga anmälda våldtäkter/våldföranden (inklusive försök) som anmäldes under 1976. Enligt avsnitt II.1 uppgår detta antal till 717. Enligt siffrorna i den offentliga statistiken över anmälda brott kom dock sammanlagt 773 sådana brott till polisens kännedom under 1976. Vilken av dessa siffror är korrekt?

Ingen av dem är det. Till den första siffran skall läggas ett mindre bortfall. Av olika skäl har sammanlagt 15 anmälningar med total 17 olika brott under 1976 fallit bort. Utan detta bortfall, som vi således inte har i anmälningsstatistiken, skulle grundmaterialet ha innehållit 734 brott. Den kvarstående diskrepansen på 39 brott beror i sin tur på följande orsaker.

(a) I anmälningsstatistiken för 1976 ingår ett mindre antal brott som antingen anmälts under andra år än 1976 men begåtts under detta år eller anmälts under 1976 men begåtts under 1975.

(b) I anmälningsstatistiken för 1976 ingår vidare ett mindre antal brott som ej är våldtäkter eller våldföranden (eller försök) men som felaktigt tilldelats denna rubrik och helt korrekt rensats ut ur polisens register över sådana anmälningar.

(c) I anmälningsstatistiken finns slutligen vissa återkommande fel (som korrigerats i underlaget för grundmaterialet) som kan medföra mindre ökningar av brottsantalet.

Sammantaget gäller att skillnaden dels är mindre, dels ointressant ur tillförlitlighetssynpunkt av även andra skäl. Grundmaterialet ger ett mer tillförlitligt mått på den anmälda våldtäktsbrottsligheten än vad statistiken gör. Utan att det för den skull är "exakt".

II.3 Bearbetningar och kontroller av materialet

Efter det att förundersökningarna (grundmaterialet) samlats in från de olika polisdistrikten inleddes bearbetningen av detta material. I samband med den gjordes också ett antal kontroller av materialets tillförlitlighet.

Att arbeta direkt utifrån förundersökningarna var självfallet omöjligt. Istället sammanställdes den relevanta informationen enligt en särskild kodlista och fördes över till ett s k stansunderlag.[14]

Kodlistan, som jag kortfattat beskrivit ovan, innehåller alltså en förteckning över de uppgifter som jag ville ha ut ur förundersökningarna. Arbetet med kodlistan ingick i förberedelserna för undersökningen och en i stort sett färdig kodlista, som hade prövats ut på ett mindre material av förundersökningar, fanns tillgänglig när insamlingen av grundmaterialet avslutades.

Vad innebar själva kodningen? Och hur behandlades materialet därefter?

Enkelt uttryckt kan man säga att varje sökt uppgift i grundmaterialet tilldelades en sifferkod. Dessa sifferkoder fördes över på stansunderlaget, en särskild blankett som användes som underlag när uppgifterna fördes över på hålkort (stansning). Överföringen till hålkort gjordes enligt särskilda program (programmering) och det var sedan hålkorten som användes vid arbetet med materialet. Informationen från förundersökningarna fanns alltså lagrade på hålkorten efter vissa regler eller principer i dataprogrammen.[15]

Sammanfattningsvis: Ursprungsinformationen syntetiseras, man sorterar ut det "väsentliga", det som man är ute efter. Därefter översätts den till siffror (ännu finns det ingen datamaskin som direkt kan tillgodogöra sig det som finns skrivet i en förundersökning) varefter denna sifferinformation förs över till hålkort. Arbetet med denna informationsmängd (läsning, sortering, sammanställning, analys och utskrift av önskade uppgifter) sköts sedan av datamaskinen enligt de direktiv som ges i dataprogrammen.

Detta tillvägagångssätt, att man förlitar sig på datamaskinen, är f ö en förutsättning om man praktiskt skall kunna hantera datamaterial av den här omfattningen.

I samband med det arbete som beskrivits ovan genomfördes också olika kontroller av tillförlitligheten i materialet.

Dels försökte jag och mina medarbetare att spåra upp och rätta till olika brister, tvetydigheter etc i materialet. Bl a genom de kompletterande kontakterna med de poliser som skött förundersökningarna som jag nämnt tidigare. Dels försökte vi också, så objektivt som möjligt, att värdera vad materialet egentligen innehöll.

Bl a gjordes i det sammanhanget en jämförelse mellan polisens kategorisering av den anmälda händelsen vid själva brottsanmälan, vår egen juridiska bedömning av samma anmälan samt slutligen vår samlade bedömning av händelsen utifrån hela det tillgängliga förundersökningsmaterialet. Dessa två senare kategoriseringar i samband med bearbetningen av grundmaterialet togs självfallet med bland de informationer som vi förde över till stansunderlagen (och hålkorten).[16]

Denna övergripande värdering av materialet visar på intressanta skillnader mellan polisens straffrättsliga rubricering av anmälan, den straffrättsligt korrekta rubriceringen av samma anmälan och den samlade bedömningen på grundval av samtliga tillgängliga handlingar i de olika fallen. Jag har redovisat dessa skillnader i tabellen nedan för den del av materialet som avser 1976. Mönstret är f ö likartat under 1970 och 1973.

Tabell II.3 Den anmälda våldtäktsbrottsligheten enligt polisens bedömning av anmälan (PA), enligt en straffrättsligt korrekt bedömning av samma anmälan (KA) och enligt samtliga handlingar om händelsen (FU) (antal brott=717, procent)

Typ av brott	PA	KA	FU
våldtäkt, försök och fullbordad	78	54	41
våldförande, försök och fullbordat	2	23	21
otukt, försök och fullbordad	2	9	13
våldtäkt/våldförande/otukt alternativt annnat brott	17	-	-
annat brott (misshandel etc)	1	11	12
ej brott	-	3	13
uppgift saknas	0,1	0,4	-
totalt	(100)	(100)	(100)

Den första kolumnen ovan beskriver väl polisens sätt att arbeta med dessa anmälningar. Man undviker mer komplicerade straffrättsliga bedömningar och "klipper istället till med" den grövre kategorin (t ex våldtäkt istället för våldförande). Eller också ger man ett alternativ.

Enligt polisen är således 78 procent av anmälningarna (562 stycken) att beteckna som våldtäkter men bara två procent som våldförande (12 brott). Men detta är alltså inte sant. Gör man en straffrättsligt korrekt bedömning av det som sägs på anmälan blir andelen våldtäkter väsentligt mindre, 54 pro-

cent, medan andelen våldföranden är avsevärt högre, 23 procent. D v s att man valt den grövre kategorin av brottet. Polisen undviker också otuktsbrotten. Även uppenbara fall -enligt anmälan- av olika otuktsbrott kodas i regel som våldtäkt (och ibland som våldförande). Och då vanligen som försöksbrott.

Likaså är man generös med"våldtäktsstämpeln" vid andra brott som misshandel, ofredande etc. Enligt polisen är en procent av de anmälda brotten ej att anse som våldtäkter eller våldföranden. Av olika anledningar har de ändå hamnat i grundmaterialet. I regel beroende på att man tilldelat dem fel brottskod och sannolikt kommer sig dessa fel av att man sneglat på tveksamheter i sin egen beskrivning i anmälan. En misshandel enligt texten i anmälan har t ex fått koden för våldtäkt p g a att det funnits något sexuellt moment, eller en antydan i den riktningen, i samband med misshandelsbrottet.

I själva verket är denna grupp, "andra brott", betydligt större. Enbart utifrån anmälningarna utgör de elva procent (78 fall) av samtliga brott. I regel handlar det om ringa misshandel eller ofredande där en manlig gärningsman gett sig på en kvinna som han inte känner.

Som en kuriositet kan också nämnas att man i ett fåtal fall tillgripit rubriken våldtäkt utan att man rimligen kan ha haft en aning om vad som inträffat. Ett exempel: En radiopatrull påträffar en av berusning medvetslös kvinna i en blomsterrabatt utanför ett hyreshus. Det finns ingenting, vare sig i hennes klädedräkt eller i övrigt, som stöder det antagande om "våldtäkt" som polisen gör i sin anmälan. Något som hon f ö själv indignerat förnekar när hon nyktrat till. "Jag var full och somnade. Det är allt".

Sammanfattningsvis kan man säga att polisens anmälningar (och därmed också uppgifterna i kriminalstatistiken) ger en missvisande och överdriven bild av den synliga våldtäktsbrottsligheten. Ca femton procent av dessa anmälningar avser händelser där det redan från början får anses helt klart eller högst osannolikt att det handlar om sexuellt våld, sexuella övergrepp eller utnyttjanden. I ytterligare drygt fem procent av anmälningarna måste det betecknas som tveksamt.

En värdering av hela materialet (samtliga handlingar som ingår i förundersökningarna plus eventuella kompletterande uppgifter) ger en bild som avviker än mer från anmälningarna och statistiken. Totalt ca 70 procent av de anmälda brotten avser sådana händelser som man (åtminstone i dagligt tal) kallar för "våldtäkter", d v s våldtäkt, våldförande och vissa typer av frihetskränkande otukt inklusive försök till sådana brott.

Tar man hänsyn till bortfallet kan man dra följande slutsats om vad som verkligen döljer sig bakom statistikens våldtäktsbrottslighet. Nämligen att

siffrorna i kriminalstatistiken över anmälda våldtäktsbrott ger en överskattning av denna brottslighet med ca 30 procent.

Vad består då det icke-relevanta överskottet av?

Några procent av de anmälda brott som redovisas i statistiken (och således ingår i grundmaterialet) gäller gärningar med en sexuell innebörd men utan det våldsinslag som krävs vid våldtäkt/våldförande. Konkret handlar det om olika otuktsbrott eller otuktigt beteende. Den resterande andelen på ca 25 procent kan delas i två ungefär likstora högar. I den ena finns misshandelsbrott, ofredanden etc. I den andra händelser som, enligt gällande svensk lag, ej är att betrakta som brott. Den senare gruppen, 13 procent enligt förundersökningarna, är intressant. Bl a av det skälet att det i den allmänna debatten (och i viss tidigare forskning med för den delen) har hävdats att en väsentlig andel av alla våldtäktsanmälningar är hopfantiserade av offren, "offren ljuger". De hade inte blivit utsatta för någon våldtäkt.

Enligt den bedömning av grundmaterialet som jag själv och mina medarbetare gjort är stödet för den typen av påståenden svagt. Den kategori som vi betecknat som "ej brott" på totalt 13 procent av samtliga anmälda brott under 1976 (94 anmälda brott) består av två typer av fall. För det första en mindre grupp på 17 kvinnor (17 brott) som med största sannolikhet inte utsatts för något sådant brott. Antingen har man diktat ihop anmälan eller också har man utan egen förskyllan, som i det tidigare exemplet med kvinnan i blomsterrabatten, felaktigt blivit betraktad som våldtäktsoffer.

Andelen falska anmälningar i grundmaterialet utgör (sannolikt) mindre än två procent av samtliga. Andelen falska anmälningar plus missförstånden utgör drygt två procent. Det är f ö en andel av den storleksordningen som är aktuell i sammanhanget under 70-talet, d v s i de redovisningar som gjorts av den synliga våldtäktsbrottsligheten i kriminalstatistiken och i andra sammanhang. Den ringa andelen är således ungefär densamma i de båda jämförelseurvalen från 1970 respektive 1973 och det finns inga skäl som talar för att förhållandena under andra år på 70-talet skulle ha tett sig annorlunda.

Trots att de falska anmälningarna utgör ett fåtal kan det ändå finnas anledning att fråga sig varför de förekommer över huvud taget. Bl a av det skälet att en anmälan om att man utsatts för ett sådant brott är förenad med både besvär och obehag för anmälaren. Och oavsett om man talar sanning eller ljuger. Min eget intryck är -kortfattat- följande. Vissa "offer" har gjort anmälan beroende på att de varit utsatta för ett starkt tryck från personer i deras omgivning; föräldrar, äkta män, fästmän eller pojkvänner. Den minderåriga dottern som kommer sent hem och i ett upprivet tillstånd och fredar sig mot föräldrarnas anklagelser med en historia om att hon utsatts för

ett sexuellt övergrepp. Med den följden att föräldrarna tar henne till polisen. Eller pojkvännen som tvingar sin flicka att vända sig till polisen med något som enklast kan betecknas som ett svartsjukedrama med viss handlingsmässig substans. Psykologiskt är det långt ifrån oförklarligt eller ens svårförståeligt och till "offrens" förmån talar också det faktum att de vanligen, och så fort de lämnats ifred med den utredande polismannen, gör noggrannt reda för hur det hela egentligen låg till.

I vissa andra fall beror den falska anmälan på att offret är psykiskt sjuk eller psykiskt instabil. Också dessa historier är sällan särskilt svåra att skilja ut. Ofta är de mycket allmänt hållna. Uppgifterna är svävande, motsägelsefulla och ändras under hand. Allmänna berättelser om övergrepp som inte konkretiseras i tiden eller till plats, personer och handlingsmässiga omständigheter. För undvikande av missförstånd vill jag också understryka att man alls icke tycks ta särskilt lätt på sådana anmälningar från polisens sida. Tvärtom snarare. Ibland föranleder de åtskilligt mer utredningsarbete än det genomsnittliga och bevisade övergreppet.

För personer som har brottslighet och sociala problem till yrke är faktum av den typ som beskrivits ovan alls icke särskilt uppseendeväckande eller konstiga. De utgör ett normalt inslag och själv har jag dragit den slutsatsen att andelen falska våldtäktsanmälningar inte tycks vara större än för någon annan brottsgrupp där det brottsliga angreppet är av den karaktären att det riktar sig mot en enskild individ. Jag tror således att andelen falska misshandelsanmälningar är ungefär lika stor, d v s inte särskilt stor, som den som förekommer vid våldtäktsbrotten. Dessa andelar är i sin tur sannolikt mindre än t ex andelen falska inbrottsanmälningar och med säkerhet betydligt mindre än andelen uppdiktade bilstölder. I de senare fallen finns det nämligen också krasst affärsmässiga skäl att ljuga som saknas vid de rena våldsbrotten.[17] Annat än undantagsvis (se t ex"utpressningsfallet" i avsn IV.2 nedan).

Så långt om den första gruppen.

Den andra gruppen, 77 kvinnliga offer och ett motsvarande antal "brott" torde vara mer intressant och åtskilligt svårare att bedöma. Här har det varit nödvändigt att ta ställning till sanningshalten i flera personers berättelser (där offren och de utpekade gärningsmännen inte så sällan gett helt motstridiga versioner av vad som hänt). Vem talar sanning? Dessutom göra en straffrättslig bedömning av det som inträffat. Är det straffbart?

I många fall är det alldeles klart att kvinnorna utsatts för någon form av tvång eller påtryckningar -eller i vart fall upplevt det så- att ha samlag med gärningsmannen. Däremot har det inte varit av den typ eller grovhet som lagen kräver för att det skall föreligga en våldtäkt eller ett våldförande.

Det är viktigt att betona det senare. Gällande lag på området är förvisso icke identisk med den syn på begreppet våldtäkt som t ex kommer till uttryck inom den radikala kvinnorörelsen under 70-talet. Dessa fall illustrerar således en både intressant och känslig ideologisk fråga. Var skall gränserna gå för det straffbara området? Jag har återkommit till detta problem nedan (se bl a avsn IX.3).

En väsentlig fråga i detta sammanhang är tillförlitligheten hos de straffrättsliga bedömningar som jag och mina medarbetare gjort av materialet. Hur pass säkra är de? Vad gäller granskningen av anmälningarna så vållar dessa härvidlag mindre problem. Dessutom är de av mindre intresse för undersökningen som helhet. I sak innebär de ju bara att man nagelfar en beskrivning av ett påstått brott utifrån ett fastslaget juridiskt regelsystem. Sådant låter sig alltid göras med rimlig säkerhet förutsatt att man besitter det erforderliga juridiska kunnandet.[18] Betydligt mer tvistiga är de avgöranden som gjorts om den egentliga straffrättsliga innebörden i samtliga de handlingar som förelegat i de olika anmälda fallen. Den "sanning" som man kan uppnå här måste med nödvändighet bli "ungefärlig". Samtidigt får man inte överdriva svårigheterna och den osäkerhet som är förenad med ett sådant arbete. En majoritet av de anmälda fallen är helt klara ur straffrättslig synpunkt. Här är det fråga om våldtäkter och våldföranden och att endast en mindre andel av dem avslutats med att gärningsmannen dömts för det brott som avses beror inte främst på någon oklarhet i själva sakfrågan utan mer på juridiska tekniKaliteter. T ex att offret inte önskat fortsätta den rättsliga handläggningen (se nedan kap VII). Problemen uppstår främst i anknytning till de senast beskrivna fallen där man så att säga balanserar på gränsen till det straffbara området. Andelen sådana komplicerade fall utgör ungefär fem procent av hela materialet och här finns det alltså utrymme för en viss osäkerhet.[19] En händelse som i själva verket var brottslig fick felaktigt beteckningen "ej brott" och vice versa. Min sammanfattande bedömning är dock att eventuella fel av den typen är av underordnad betydelse. Skälen är främst tre. För det första är andelen sådana fall totalt sett ringa. För det andra måste man hålla i minnet att undersökningen beskriver den anmälda brottsligheten som helhet och inte enskilda fall. Fel av det här slaget brukar gå i olika riktning och totalt sett har de således en tendens att ta ut varandra. För det tredje slutligen; alla anmälningar i det ursprungliga materialet finns med i undersökningen. Således även de som betecknats som ej brott. Varför har jag utvecklat nedan.

Detta om den övergripande granskningen av grundmaterialets egentliga innehåll.

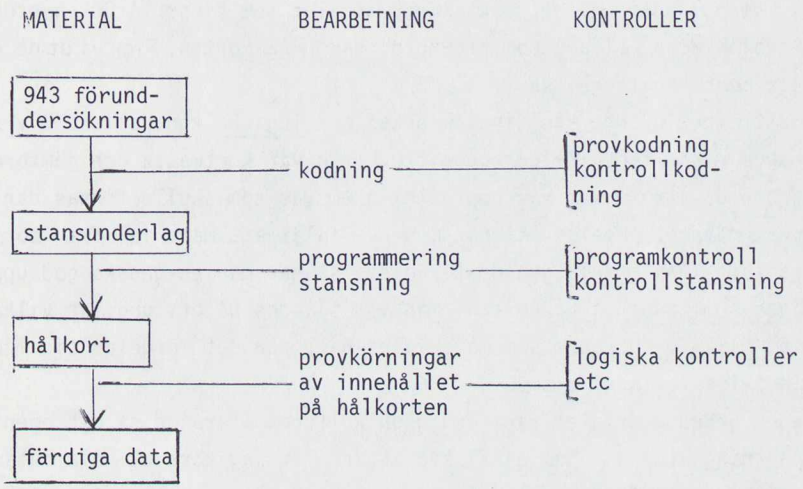
Totalt ca 30 procent av mitt"våldtäktsmaterial" avsåg således inte sådana brott. Ca fem procent av dem gällde visserligen s k sedlighetsbrott men utan det inslag av våld, tvång eller hot som krävdes. Drygt tio procent avsåg andra brott av våldskaraktär utan sexuellt syfte. Ytterligare ca tio procent handlade om "obehagliga upplevelser" som samtidigt inte var straffbara. Och ungefär två procent av "brotten" hade i själva verket aldrig inträffat.

Hur har jag hanterat detta faktum?

En möjlighet vore att utesluta dem ur materialet och endast undersöka de "rena" våldtäktsbrotten. Jag valde dock, som jag påpekat ovan, att behålla dem. Detta av fyra olika skäl. För det första -och det är en principiell teknisk ståndpunkt som jag intagit sedan länge- skall man alltid akta sig för att kasta bort information på ett tidigt stadium av en undersökning. Skulle det visa sig senare att den inte var så ointressant som man trodde i början så är det för sent att göra något åt saken. För det andra att dessa händelser, som i och för sig är straffrättsligt diskvalificerade, kan ge viktig kunskap om den sociala och psykologiska innebörden av våldtäktsbegreppet. Det är således långt ifrån ointressant att ca tio procent av offren anser att de utsatts för en"våldtäkt" trots att de händelser det faktiskt gäller (sannolikt) inte är straffbara. Hur ser dessa "våldtäkter" ut? Heterogeniteten i"den synliga våldtäktsbrottsligheten"är ett intressant faktum i sig. För det tredje ger den bedömning som jag gjort av de anmälda händelserna självfallet möjlighet att separera olika kategorier av fall i samband med studiet av en speciell fråga. Det är således inget som hindrar att man bryter ut t ex de "rena" våldtäkterna om man vill titta särskilt på dem (vilket jag f ö också gjort), jämför dem med andra grupper o s v. Det är tvärtom mycket enkelt att göra sådana uppdelningar. För det fjärde slutligen; syftet med denna undersökning var ju inte att göra någon juridisk granskning av våldtäktsbrottet utan istället en kriminologisk kartläggning av fenomenet våldtäkt, dess sociala, psykologiska och rent handlingsmässiga aspekter. Avgränsningarna av det studerade fenomenet blir då också med nödvändighet både vidare och mer formbara än vad som är fallet vid en juridisk studie. Parallellt med den övergripande granskningen av materialet gjordes även vissa kontroller som avsåg speciella delar det. Dessa har jag redovisat och diskuterat i de avsnitt där jag arbetat med just den informationen. De insamlade uppgifterna har nämligen olika karaktär och varierande tillförlitlighet och jag har därför varit tvungen att försöka lösa tillförlitlighetsproblemen på skilda sätt i olika enskilda fall. Variationerna i angreppssätt är också så stora att det inte är meningsfullt att göra någon allmän beskrivning av detta arbete.

Bearbetningen av materialet har jag varit inne på inledningsvis i detta avsnitt. En svårighet i detta sammanhang är att den överföring av materialet från en form till en annan som jag gjort i sin tur kan ge upphov till problem med tillförlitligheten. I tablån nedan har jag försökt beskriva hur materialet bearbetats och vilka kontroller som blivit aktuella med anledning av dessa bearbetningar.

Tablå Bearbetningar av grundmaterialet, kontroller av bearbetningarna

Kodningen utgör det första kritiska momentet. Här gäller det att se till att kodlistan (och koderna) ej ger upphov till felaktigheter. Ett sätt att undvika detta är genom en s k provkodning. Man prövar kodlistan på ett mindre material.

De som utför kodningen måste förstå hur olika typer av information skall tolkas. Dessutom måste det göra det på samma sätt, man måste använda samma kod för en viss uppgift. Det senare blir speciellt kritiskt ju mer subjektiv karaktären är hos de insamlade uppgifterna. Skador på offret av ett visst slag t ex måste kategoriseras på samma sätt av de olika bedömarna (kodarna).

I den här undersökningen försökte jag lösa problemet enligt följande. En noggrann utprövning av kodlistan gjordes på ett 50-tal förundersökningar. Tveksamma bitar av information i kodlistan försågs med kompletterande anvisningar. Jag själv och kodarna diskuterade ingående hur vi skulle gå tillväga vid kodningen. Så långt det var möjligt försökte vi specificera vilka olika uppgifter vi var intresserade av.

Dessutom; ett litet antal kodare. Hela materialet för denna undersökning har kodats av två av mina medhjälpare. Risken för olikhet i bedömningen minskar således om det är få personer som handskas med det.

När materialet väl var kodat drogs så ett slumpmässigt urval på 30 förundersökningar från 1976 (4,5 procent av samtliga) där jag gick in och kontrollerade den kodning som gjorts. Andelen fel var mindre än en procent (av den samlade informationsmängden) varför materialet accepterades.[20]

På i princip samma sätt gjorde jag i nästa led, överföringen av den kodade informationen från stansblanketterna till hålkort. Här genomfördes s k kontrollstansningar enligt de standardmanualer som finns.[21] Också programmen kontrollerades. Bl a genom provkörningar av hålkorten. Fick vi ut de data som programmen skulle ge oss.

I detta avslutande steg ingick också s k logiska kontroller. D v s att vi begärde vissa tabeller och uppgifter från vår kortmassa och jämförde därefter hur de stämde med vår uppfattning om vad som skulle finnas där. Det behöver knappast påpekas att när man har följt ett material från början, och bl a läst igenom hela grundmaterialet, så har man en ganska god uppfattning om vad som finns på hålkorten. Man vet således på ett ungefär vilka andelar av olika egenskaper som materialet har, hur det fördelar sig med avseende på en viss variabel o s v.

Sedan grundmaterialet var färdigkontrollerat återstod så det egentliga undersökningsarbetet. Som en första åtgärd lät jag köra ut hela datamassan i tabeller och fördelningar (procent och absoluta tal) för de olika uppgifter som fanns lagrade. De bearbetningar som därefter gjordes var av varierande slag. Huvudsakligen tog jag fram olika beskrivande mått. Dessutom gjordes, i samband med analyser av "orsaker" och samband mellan olika variabler, statistiska sambandsberäkningar, variansanalyser och s k signifikansprövningar. Den närmare innebörden av dessa bearbetningar skall jag återkomma till i de avsnitt där jag använt mig av ett visst tillvägagångssätt.

III STATISTISKA UPPGIFTER OM VÅLDTÄKTSBROTTET -den anmälda brottsligheten under perioden 1965-1980-uppklarade, åtalade och dömda våldtäktsbrott samt påföljder för dessa brott

III.1 Den anmälda brottsligheten under perioden 1965-1980

Det finns huvudsakligen två källor till kunskap om brottsligheten. Den ena utgörs av den löpande kriminalstatistiken, den andra av olika specialundersökningar om brott och brottslingar. I detta kapitel har jag gett en övergripande beskrivning av våldtäktsbrottet utifrån olika uppgifter som hämtats ur den offentliga kriminalstatistiken (eller underlaget till denna statistik).

Som jag påpekat tidigare finns det lite svensk forskning om just våldtäktsproblemet. Samtidigt är det på det viset att de statistiska data som vi i så hög grad måste förlita oss på är bemängda med fel. I väsentliga avseenden ger statistiken en missvisande bild av denna kriminalitet (se ovan avsn II.3). Genom att korrigera statistiken med vissa av de resultat som jag tagit fram i min våldtäktsundersökning har jag försökt att ge en så korrekt bild som möjligt av den anmälda (eller synliga) brottsligheten. Primärt har jag koncentrerat mig på de förändringar över tiden som statistiken visar; brottsutvecklingen för våldtäktsbrottet under perioden 1965 t o m 1980. Vad är det egentligen som döljer sig bakom siffrorna i statistiken?

Först något om själva statistiken.

Det är förenat med avsevärda svårigheter att jämföra statistik över en längre tidsperiod. Skälen är främst två. För det första har man gjort omläggningar i de system som ligger i botten på statistikproduktionen eller i de rutiner man har vid denna produktion. Åren 1965, 1968 och 1975 har man bl a ändrat rutinerna för redovisning och databehandling av anmälda brott samt reglerna för antalsräkning av brott.[1] I det här sammanhanget torde dock dessa förändringar vara av mindre betydelse.[2]

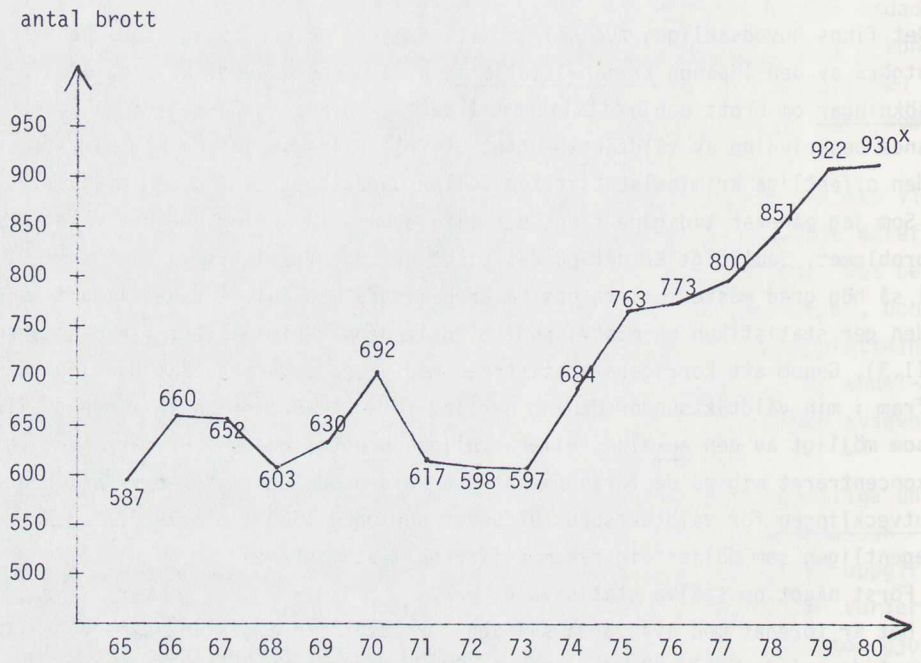
För det andra har man ändrat redovisningen av denna statistik. En del uppgifter har fallit bort medan andra har tillkommit. Man har skapat nya redovisningskategorier, innehållet i vissa tabeller, liksom utformningen av dem, har förändrats.

Vad gäller den anmälda brottsligheten är det främst en av dessa förändringar som är av intresse; redovisningen av brottet frihetskränkande otukt. Före 1972 fördes detta brott in under två rubriker,"heterosexuell otukt" resp "homosexuell otukt", tillsammans med andra otuktsbrott av resp art. Den frihetskränkande otukten kan alltså inte särskiljas under första hälften av den

period som är aktuell här.

I figur III.1a nedan har jag redovisat den anmälda brottsligheten enligt statistiken för perioden 1965-1980. Siffrorna avser våldtäkt/våldförande inklusive försök till sådana brott i hela landet.

Figur III.1a Anmälda våldtäktsbrott i hela landet under perioden 1965-1980 (våldtäkt/våldförande inkl försök, absoluta tal)

xAntalet anmälda brott under 1980 har skattats utifrån uppgifter som hämtats ur den preliminära statistiken

Som framgår av figuren ovan är de årsvisa variationerna i den anmälda brottsligheten stora. Från periodens början fram till 1974 beskriver brottsutvecklingen en svagt uppåtriktad zig-zagkurva. Det finns ingen uttalad trend utan brottstalen pendlar kring ett medelvärde på drygt 600 anmälda brott per år. Fr o m 1974 får vi dock en kraftig och obruten ökning av den anmälda brottsligheten. Det genomsnittliga brottsantalet under perioden 1974-1980 uppgår till drygt 800 brott, d v s en ökning kring 30 procent jämfört med den första hälften av perioden. Till den viktiga frågan om denna ökning beror på att den faktiska brottsligheten har ökat eller enbart kan tillskrivas en ökning av andelen anmälda brott skall jag återkomma i kapitel VIII nedan.

Skillnaderna i den anmälda brottsligheten från ett år till ett annat kan

således vara avsevärda. Men också variationerna över årets månader, veckans dygn och olika delar av dygnet är påtagliga. Dessutom följer de ett -med tanke på brottets karaktär- förväntat mönster som har giltighet för den aktuella perioden som helhet (se kap IV nedan).

Antalet anmälningar är klart högre under juni, juli och augusti än för årets övriga månader. Drygt en tredjedel av samtliga brott som anmäls under ett år begås på sommaren.

Det finns även en markerad variation över veckans dagar. Ungefär vart femte brott som anmäls har förövats under lördagsdygnet medan endast ett av tio anmälda brott har inträffat på måndagar (eller tisdagar eller onsdagar). Den synliga våldtäktsbrottsligheten är koncentrerad till helgerna (fredag kväll till söndag morgon).

Den kraftigaste variationen hittar man dock helt naturligt över dygnet. Närmare halvparten av de anmälda brotten begås på kvällen eller natten, mellan kl 21 och 03. Detta jämfört med endast ca sju procent mellan 06 och 12. Hur förhåller det sig då med våldtäktsbrottslighetens regionella fördelning?

De brott som flyter in i brottsstatistiken har nästan alltid utspelats inom landets gränser. Det bör dock påpekas att i genomsnitt ett till två av de brott som anmäls varje år har inträffat utomlands. Det är i dessa fall fråga om kvinnor som varit på resa utrikes och då fallit offer för ett sexuellt övergrepp som de anmält till polisen i Sverige. De senare brotten har självfallet ingen som helst betydelse för den totala brottsbilden.

Den anmälda våldtäktsbrottsligheten har en utpräglad storstadskaraktär. I runda tal 50 procent av den anmälda brottsligheten faller på de tre storstadsregionerna Stockholm, Göteborg och Malmö. Enbart Stockholmsområdet, med ca en sjättedel av landets befolkning, svarar för 20-25 procent av hela den anmälda brottsligheten. Också i Göteborg och Malmö är de här brotten fler än vad de"borde"vara om man uteslutande ser till befolkningens storlek i dessa områden Tar man hänsyn till karaktären hos dessa gärningar kan man dock förvänta sig en förhöjd kriminalitetsnivå just i storstäderna (se kap IV nedan).

Av den resterande hälften anmäls en absolut majoritet i landets övriga större städer (mer än 50 000 invånare). Däremot är våldtäktsanmälningar relativt sett mer sällsynta i mindre tätorter och på den rena landsbygden. Den synliga brottslighetens regionvisa utbredning tycks också ha varit oförändrad under en lång följd av år och i vart fall under den period som diskuteras här.

I och för sig är våldtäkt/våldförande inte något "stort" brott i en antalsmässig bemärkelse. Vid polismyndigheterna i de större städerna tillhör de

samtidigt rutinen. I Stockholm, Göteborg och Malmö har man i snitt en till tre sådana anmälningar varje vecka. I de mindre polisdistrikten kan det dock gå år mellan de enstaka anmälningar som görs. Detta senare faktum är främst intressant när man diskuterar hur polisen (och även andra myndigheter) bör handlägga dessa brott (se kap VII o IX nedan).

Så långt om den anmälda våldtäktsbrottsligheten enligt den offentliga statistiken.

Som jag påpekat i avsnitt II.3 ovan innehåller statistiken över anmälda våldtäkter/våldföranden dels en relativt stor andel brott som faller under andra lagrum, dels händelser som inte är brott över huvud taget.

Under perioden 1970-1976 utgör andelen ovidkommande brott eller händelser i denna statistik 20-25 procent av hela den anmälda brottsmängden.[3] Sannolikt har vi också ungefär motsvarande andelar "icke-våldtäkter" för perioderna 1965-1969 och 1977-1980 (se nedan). Före 1965 är brottsstatistiken däremot troligen bättre i just detta avseende. Detta sammanhänger med att man fram till 1965 tillämpade andra redovisningsrutiner för den anmälda brottsligheten vilka gjorde det lättare att på ett tidigt stadium ,och före den statistiska redovisningen, gallra bort sådant som inte var relevant.[4]

Vad innehåller då statistiken som är av relevans?

Under perioden 1970-1976 utgörs mellan 20 och 30 procent av den anmälda brottsligheten av fullbordade våldtäkter. I medeltal är denna andel 25 procent. Andelen fullbordade våldföranden varierar mellan 16 och 22 procent Slår man ihop dessa båda brottskategorier, fullbordade våldtäkter eller fullbordade våldföranden, uppgår de tillsammans till 38-43 procent. Variationerna är således mindre för brotten sammantaget än vad de är om man betraktar dem var för sig. Detta senare faktum följer enkelt av att det råder ett ömsesidigt beroende mellan dem. En högre andel våldtäkter under ett år är kopplad till en lägre andel våldföranden under samma år (och vice versa). En variation av den här arten och omfattningen torde f ö vara fullt naturlig.[5]

Till denna andel på i genomsnitt 40 procent fullbordade brott skall läggas andelen försöksbrott; 15-20 procent försök till våldtäkt och 6-8 procent försök till våldförande. Den sammanlagda andelen försöksbrott uppgår till 20-25 procent. Tillsammans med de fullbordade brotten erhåller vi således en andel på 65-75 procent av samtliga anmälda våldtäktsbrott, d v s den andel av den statistiskt redovisade anmälda brottsligheten under denna rubrik som faktiskt utgörs av våldtäkt, våldförande eller försök till sådana brott.

Det finns dock ytterligare en grupp som bokförs i våldtäktsstatistiken och som jag skulle vilja beteckna som relevant ur i vart fall kriminologiska synpunkter. Det gäller sådana fall av frihetskränkande otukt där en manlig gär-

ningsman genomfört ett sexuellt övergrepp som riktat sig mot ett kvinnligt offer (och där således brottet statistiskt blivit redovisat som våldtäkt/våldförande och då ofta som ett försöksbrott). Den senare andelen tycks vara ganska konstant, 6-8 procent av hela anmälningsmaterialet.[6]

Sammanfattningsvis: 70-80 procent (andelen varierar under olika år) av de brott som redovisas som våldtäkt/våldförande i statistiken är av den karaktären att de skall stå där. En mindre andel av dessa brott, 6-8 procent är dock inte våldtäktsbrott i en strikt juridisk bemärkelse utan frihetskränkande otukter. Deras rent handlingsmässiga likhet med våldtäktsbrotten är samtidigt mycket stor. Av det skälet -med tanke på att min uppgift har varit att göra en kriminologisk kartläggning av våldtäktsbrottet och inte någon straffrättslig genomgång av det aktuella brottet- har jag ändå valt att beteckna dem som "våldtäktsbrott".

När jag i den fortsatta framställningen tagit upp olika egenskapet hos dessa brott (våldtäkter och våldförande inklusive försök till sådana brott samt vissa fall av frihetskränkande otukt) har jag använt beteckningen rena våldtäktsbrott. I en kriminologisk-fenomenologisk bemärkelse således.

Detta om statistikens tillförlitlighet under perioden 1970-1976.

Hur pass rättvisande är då statistiken efter 1976? Kan det t o m vara på det viset att den brottsökning som vi kan iaktta i statistiken fr o m 1974 beror på att antalet icke-relevanta brott i statistiken har ökat?

Jag har försökt kontrollera detta genom att gå igenom ett urval av anmälda våldtäkter/våldföranden från 1979. Enligt den kontrollen tycks andelen icke-relevanta brott vara ungefär densamma som tidigare under 70-talet, d v s att den utgör mellan 20 och 30 procent av samtliga anmälningar. Det tycks också vara fråga om samma slags brott eller händelser som tidigare.[7]

Samtidigt har sannolikt andelen sådana icke-våldtäkter i statistiken över anmälda våldtäktsbrott ökat något över perioden 1970-1980 som helhet. Det är dock fråga om en mindre ökning, några procent av samtliga anmälningar, som endast kan förklara en mycket liten del av uppgången i antalet anmälda brott sedan 1974. Att andelen icke-relevanta brott är så pass konstant är heller knappast förvånande. De bakomliggande systemen och rutinerna för den statistiska redovisningen har inte förändrats i några -i det här sammanhanget- väsentliga avseenden under 70-talet. Inte heller de allmänna problem som man alltid dras med när en brottsanmälan skall tas upp, typ det starka beroendet av målsägarens uppgifter, och som utgör den väsentliga orsaken till de felaktiga redovisningarna.[8]

Vad betyder dessa fel för statistikens tillförlitlighet?

Om jag tills vidare begränsar mig till de uppgifter om den synliga brotts-

ligheten som jag redovisat tidigare i detta avsnitt så kan man kortfattat säga följande:

(1) De saknar betydelse för den regionella fördelningen. Den tycks vara densamma för de rena våldtäktsbrotten som för hela den anmälda brottsmängden.

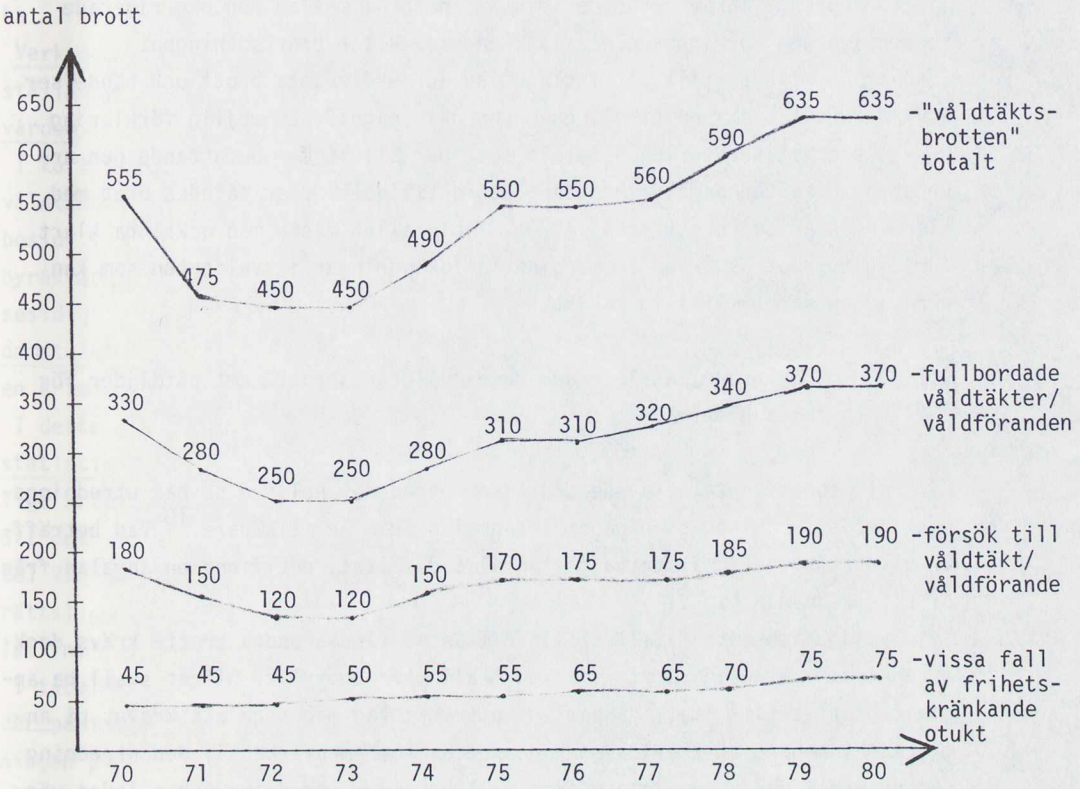
(2) Variationerna över tiden påverkas heller inte med undantag för en punkt. De rena våldtäkterna uppvisar en ännu starkare koncentration till tiden mellan 21 och 03. Drygt hälften (jämfört med knappt hälften av den okorrigerade brottsmängden) av dessa brott begås på kvällen eller natten.

(3) De kan inte förklara ökningarna i den anmälda brottsligheten fr o m 1974 (annat än i mycket ringa grad). I stort sett är nämligen andelen fel i statistiken konstant under den aktuella tidsperioden.

(4) Däremot får felen till resultat att den synliga brottsligheten (enligt statistiken över anmälda brott) blir större än vad den faktiskt är. Dessutom ger underlaget till statistiken en missvisande bild av själva gärningsmönstret vid våldtäktsbrotten. Eftersom den senare strukturen inte framgår av den offentliga statistiken (den som publiceras i Rättsstatistisk årsbok) är dock skadan i regel ringa. Betydelse får de först när man vid olika specialundersökningar (okritiskt) förlitar sig på data som hämtats från (underlaget till) statistiken över anmälda brott. Denna "dubbla" överrapportering -båda vad gäller antal och struktur- av våldtäkter är dock huvudsakligen intressant i två andra sammanhang. Vid analyser av den faktiska brottsligheten medför den påtagliga risker om man utgår från den synliga brottsligheten. Dessutom komplicerar den en granskning av den rättsliga handläggningen av våldtäktsbrotten. Ett exempel på det senare (som jag f ö skall återkomma till i avsn III.2 nedan). Sett mot bakgrund av den anmälda och uppklarade våldtäktsbrottsligheten är den andel som gått till domstol mycket ringa. Och detta har bl a använts som utgångspunkt för en kritik av rättsmaskineriet. Den låga andelen förklaras dock delvis av det faktum att anmälningsstatistiken innehåller en mängd ovidkommande brott eller händelser som inte är brott. D v s att andelen åtalade och dömda brott i själva verket är (betydligt) större än vad den verkar vara.

I figur III.1b nedan har jag redovisat den korrigerade ("korrekta") anmälda våldtäktsbrottsligheten under perioden 1970-1980. Således efter det att de icke-relevanta anmälningarna har gallrats bort ur statistiken. Ett påpekande med anledning av figuren. Det rör sig om skattningar. De tal som redovisas i figuren är ungefärliga. Exakta beräkningar låter sig heller inte göras.

Figur III.1b Den korrigerade anmälda våldtäktsbrottsligheten i hela landet under perioden 1965-1980, totalt och fördelad på typ av brott (absoluta tal, skattningar)

Ca 75 procent av den anmälda våldtäktsbrottsligheten under perioden 1970-1980 avsåg faktiskt sådana brott. Den resterande andelen kring 25 procent gällde dock andra brott eller händelser som inte är straffbara. Ungefär 40 procent i statistiken utgjordes av fullbordade våldtäkter eller våldföranden och ca 25 procent av försök till sådana brott. Ytterligare ca åtta procent var frihetskränkande otukter som i vart fall i en fenomenologisk bemärkelse hör till samma brottsgrupp.

"I verkligheten" har således den anmälda våldtäktsbrottsligheten varierat mellan 450 och 650 brott under perioden. De fullbordade våldtäkterna eller våldförandena mellan 250 och 370 brott och försöken mellan 120 och 190 brott per år.

Ökningen av den anmälda brottsligheten över perioden som helhet är sannolikt inte fullt så stor som den okorrigerade statistiken visar. En skattning pekar mot en ökning på ca 25 procent under perioden fr o m 1974 jämfört med föregående period. Samtidigt är den i stort sett jämförbar. Som

jag visat ovan ger den okorrigerade statistiken en ökning kring 30 procent. Andelen icke-relevanta händelser i anmälningsstatistiken har visserligen ökat sedan periodens början men det är fråga om en relativt obetydlig förändring. Därav också de små skillnaderna mellan den okorrigerade respektive den korrigerade statistiken vad gäller brottsökningen.

Vad är då orsaken till att inslaget av icke-relevanta brott och händelser i våldtäktsstatistiken (troligen) har ökat något? En möjlig förklaring är att statistikhanteringen totalt sett har blivit mer omfattande och arbetskrävande. Den anmälda brottsbalksbrottsligheten har således ökat med flera hundratusen brott sedan 1970.[9] Självfallet måste man också ha klart för sig att det är fråga om marginella förändringar i kvaliteten som kan vara av en mer tillfällig karaktär.

III.2 Uppklarade, åtalade och dömda våldtäktsbrott samt påföljder för dessa brott

För det stora flertalet av de brott som utreds av polisen så har utredningsmaskineriet dragits igång genom en anmälan från en målsägare.[10] Vad beträffar våldtäktsbrotten är detta nästan alltid fallet, det finns en anmälan från offret (se nedan kap VII).

Vid våldtäktsbrotten -till skillnad från de flesta andra brott- krävs dock i regel att ytterligare ett villkor skall vara uppfyllt. Offret skall ha angivit brottet till åtal. Vardagligt uttryckt kan man säga att kravet på angivelse innebär ett krav på godkännande av (och medverkan i) den utredning som nu skall göras. Om inte offret vill ha någon utredning och således vägrar att ange brottet till åtal, eller tar tillbaka sin angivelse, så är polisen i regel förhindrad att utreda brottet (se nedan kap VII).

Mängden av de brott, offer och gärningsmän som vandrar genom rättsapparaten kan liknas vid ett statistiskt flöde. Endast en del av de brott som anmäls kommer att bli föremål för någon (egentlig) utredning. För våldtäktsbrottets vidkommande utgör kravet på angivelse för de flesta sådana brott ett avgörande villkor.

Av de brott som utreds kommer endast en del att klaras upp. Uppklaring är heller inte liktydigt med att man fått tag i en misstänkt gärningsman. Det finns fler uppklaringsgrunder än så. T ex att det visat sig att "brottet" inte var något brott eller att angivelsen återtagits.[11]

Om nu polisen lyckas koppla ihop brottet med en misstänkt blir det åklagarens sak att avgöra om denne skall åtalas eller ej. Avgörande för detta beslut i åtalsfrågan är styrkan av den bevisning mot den misstänkte som framkommit under förundersökningen.[12] Väljer åklagaren att föra brottet till å-

tal blir det domstolen som får ta ställning till två frågor. För det första skuldfrågan; skyldig eller oskyldig? Anser rätten att gärningsmannen är skyldig uppkommer nästa fråga, att bestämma den påföljd som gärningsmannen skall ha.

Verkställandet av själva påföljden slutligen, sköts av de s k påföljdsverkställande myndigheterna. När det handlar om våldtäktsbrott i regel kriminalvården.

I korta drag och sammanfattningsvis. I den rättsliga handläggningen av våldtäktsbrott finns sex avgörande punkter; anmälan, angivelse, uppklaring, beslut i åtalsfrågan, dom och påföljdsverkställighet. Processen berör fyra byråkratiska system som är ordnade i pyramidform och står i ett starkt ömsesidigt beroende till varandra. I botten polisen. Därefter åklagaren. Så domstolen och slutligen den påföljdsverkställande myndigheten, d v s vanligen kriminalvården.

I detta avsnitt har jag gett en kortfattad beskrivning av denna process i statistiska termer och med hjälp av uppgifter som är hämtade ur den offentliga kriminalstatistiken. Syftet är främst att ge så mycket "kött på benen" att det skall vara möjligt att följa den fortsatta framställningen. I kapitel VII nedan har jag återkommit med en mer utförlig beskrivning av den rättsliga handläggningen utifrån hela det undersökningsmaterial som jag samlat in.

I tabell III.2a nedan har jag med utgångspunkt från antalet anmälningar under perioden 1965-1979 försökt visa omfattningen av den rättsliga handläggningen på olika nivåer. Att uppgifter saknas för vissa år beror på skilda skäl. Den kolumn som visar antal (andel) åtalade täcker således endast perioden 1965-1971. Det kommer sig av att man upphörde att redovisa detta i statistiken efter 1971. I kapitel VII nedan har jag dock kompletterat denna brist i statistiken med data som hämtats från grundmaterialet. Det kan f ö avslöjas redan här att relationen mellan åtalade och dömda är densamma under 70-talet som tidigare vilket betyder att så gott som samtliga åtalade också blir dömda. För 1980 saknas uppgifter. De fanns inte tillgängliga när detta skrevs. Genom att den rättsliga handläggningen präglas av en hög grad av stabilitet är det dock enkelt nog att göra en prognos som kommer att ha hög tillförlitlighet. Som jag visat i avsnitt III.1 ovan anmäldes drygt 900 våldtäktsbrott under 1980. Ungefär 50 procent av dem kommer att klaras upp och ca tio procent av gärningsmännen kommer att dömas. I absoluta tal handlar det om ca 500 brott och ca 100 gärningsmän. Orsakerna till rättssystemets stabilitet har jag tagit upp i kapitel VII nedan.

Tabell III.2a Anmälda och uppklarade våldtäktsbrott samt åtalade (1965-1971) och dömda personer vid sådana brott under perioden 1965-1979 (absoluta tal och procent av anmälda brott)

År	anmälda	uppklarade	åtalade	dömda
1965	587	384 (65)	98 (17)	87 (15)
1966	660	423 (64)	90 (14)	78 (12)
1967	652	410 (63)	112 (17)	107 (16)
1968	603	283 (47)	123 (20)	112 (19)
1969	630	289 (46)	83 (13)	73 (12)
1970	692	364 (53)	136 (20)	129 (19)
1971	617	286 (46)	83 (13)	77 (12)
1972	598	279 (47)	-	93 (16)
1973	597	276 (46)	-	83 (14)
1974	684	298 (44)	-	87 (13)
1975	763	365 (48)	-	100 (13)
1976	773	383 (50)	-	93 (12)
1977	800	359 (45)	-	83 (10)
1978	851	403 (47)	-	95 (11)
1979	922	451 (49)	-	94 (10)

Siffrorna över anmälda brott är hämtade direkt från statistiken över anmälda brott. De är således inte korrigerade för olika fel (jmf fig III.1a o III.1b). Kolumnen över uppklarade brott visar(ungefär) den andel som kommer att klaras upp någonsin av de anmälda brotten.[13] Siffrorna över åtalade resp dömda personer visar antalet personer som åtalats och dömts under ett visst år. Här inträffar således en viss förskjutning mellan olika år men den är av mindre betydelse beroende på att den är likartad över perioden som helhet. Vad gäller de dömda är de sådana som haft våldtäkt eller våldförande (inklusive försök till dessa brott) som huvudbrott. För det fallet att man samtidigt dömts för flera brott är huvudbrottet det allvarligaste (det med högst straffskala). Risken för att en våldtäktsman skulle försvinna ur den statistiska redovisningen genom att han har ett huvudbrott som är grövre än våldtäkt/våldförande kan dock anses som mycket ringa.

Vad visar tabellen ovan?

Andelarna uppklarade, åtalade och dömda brott är förhållandevis mycket konstanta. Variationerna i dessa andelar är således åtskilligt mindre än variationerna i den anmälda brottsligheten. Det senare är f ö en vanlig iakttagelse när man granskar utfallet av det arbete som utförs inom rättsmaskineriet. Det tycks inte finnas några enkla och direkta samband mellan arbetsbördan

och det mått av framgång som man röner i sitt arbete.[14]

Den genomsnittliga uppklaringen för hela perioden ligger kring 50 procent. Andelen åtalade (för perioden 1965-1971) på 16 procent och andelen dömda på 14 procent. Samtidigt finns det en tendens till att dessa andelar sjunker över perioden. Delvis är dock denna skenbar och betingad av det förhållandet att vi har en ökande andel icke-relevanta anmälningar som belastar statistiken. Dessa anmälningar förblir nämligen ouppklarade i en majoritet av fallen. Det kan också ha inträffat en förändring i polisens val av motiveringar när de avslutat en förundersökning som påverkat uppklaringen i en negativ riktning.[15] För att återgå till de icke-relevanta anmälningarna så betyder de lite, som jag påpekat tidigare, för förändringarna i den anmälda brottsligheten. Den iakttagna ökningen blir något större än vad den faktiskt är. Vad beträffar den uppklarade andelen får de alltså den motsatta effekten. Nedgången i uppklaring är troligen något mindre än vad uppklaringsstatistiken antyder. Slutligen får de också genomslag på andelen dömda brott.

Under 70-talet uppgår andelen brott som gått till dom till knappt tretton procent av antalet anmälda brott. Gallrar man bort de ovidkommande brotten och händelserna ur anmälningsstatistiken och beräknar andelen dömda brott mot antalet anmälningar som faktiskt gällde våldtäkt eller våldförande (och det är självfallet en nödvändig förutsättning för att man eventuellt skall kunna dömas för ett sådant brott) blir dock andelen avsevärt högre. De korrigerade domsandelarna under 70-talet blir då ca 20 procent. I detta sammanhang bör man också nämna en annan källa till feltolkningar av statistiken: Att siffrorna över antalet dömda personer inte tar hänsyn till de fall av serieuppklaring som förekommer. D v s att en och samma gärningsman, vid ett och samma tillfälle, dömts för två eller flera anmälda våldtäkter/våldföranden. Totalt sett betyder detta mindre -det genomsnittliga antalet brott per gärningsman är obetydligt högre än ett- men "felet" får samma konsekvenser som de brister som jag diskuterat tidigare. Det ger sken av att andelen dömda är lägre än vad den i verkligheten är.

För att sammanfatta: I runda tal 20 procent av de våldtäkter/våldföranden som anmäldes under 70-talet slutade med att gärningsmannen också dömdes för dessa brott (se kap VII nedan). Som en jämförelse kan nämnas att den andelen är ungefär densamma som andelen dömda för s k kvinnomisshandel.[16] Förklaringen torde främst vara att dessa båda brottstyper företer mycket stora likheter. Inte minst ur polisiära utredningssynpunkter (se nedan kap VII o VIII).

Åter till uppklaringen.

Delvis (och sannolikt huvudsakligen) motsvaras också de minskade andelarna

uppklarade, åtalade och dömda brott av en reell nedgång. Sett i ett längre perspektiv är denna tendens tydlig och den gäller för de flesta brott. I regel har den också haft ett mer drastiskt utseende än vad som är fallet vid våldtäktsbrotten. Här har vi fortfarande relativt sett höga och konstanta uppklaringsandelar.[17]

De regionella variationerna i uppklaring tycks inte vara påfallande och följer inte något givet mönster. Det bör också understrykas att antalet sådana brott som begås i mindre polisdistrikt (i mindre tätorter och på den rena landsbygden) är så pass ringa att det knappast är meningsfullt att använda dem som underlag för några jämförelser av den typen.

Påföljderna.

I tabell III.2b nedan har jag redovisat vilka påföljder de personer fått som dömts för våldtäkt/våldförande under perioden 1965-1979.

Tabell III.2b Antal personer som dömts för våldtäkt/våldförande fördelade efter typ av påföljd under perioden 1965-1979 (absoluta tal och procent av samtliga dömda)

År	fängelse	sluten psykvård	skydds-tillsyn	villkor-lig dom	övriga på-följder	totalt
1965	40(46)	13(15)	13(15)	3 (3)	18(21)	87(100)
1966	45(58)	7 (9)	9(12)	3 (4)	14(18)	78(100)
1967	58(54)	12(11)	12(11)	2 (2)	23(22)	107(100)
1968	60(54)	14(13)	18(16)	3 (3)	17(15)	112(100)
1969	41(56)	7(10)	10(14)	6 (8)	9(12)	73(100)
1970	83(64)	13(10)	18(14)	4 (3)	11 (8)	129(100)
1971	50(65)	6 (8)	5 (6)	8(10)	8(10)	77(100)
1972	61(66)	12(13)	4 (4)	7 (8)	9(10)	93(100)
1973	39(47)	12(14)	12(14)	2 (2)	18(22)	83(100)
1974	42(48)	29(33)	6 (7)	1 (1)	9(10)	87(100)
1975	54(54)	15(15)	8 (8)	7 (7)	16(16)	100(100)
1976	53(57)	23(25)	8 (9)	0 (0)	9(10)	93(100)
1977	61(73)	10(12)	5 (6)	3 (4)	4 (5)	83(100)
1978	57(60)	17(18)	7 (7)	2 (2)	12(12)	95(100)
1979	62(66)	21(22)	6 (6)	1 (1)	4 (4)	94(100)
medeltal i procent	(58)	(15)	(10)	(4)	(12)	(100)

Som framgår av tabellen ovan var fängelse den dominerande påföljden med siffror runt 60 procent av samtliga dömda per år. Med tanke på att fängelse är den påföljd som anges i straffstadgandet är -den jämfört med andra brott höga- andelen snarast lägre än vad man skulle vänta sig.[18] Våldtäkt/våldförande betraktas

som ett grovt brott. Att andelen som ändå inte dömts till fängelse är så pass hög som ca 40 procent förklaras dels av att en relativt stor andel döms till sluten psykiatrisk vård (en påföljd som används förhållandevis ofta vid just sexuella övergrepp), dels att det finns ett icke ringa inslag av minderåriga gärningsmän som överlämnats till särskild vård enligt barnavårdslagen (under kategorin övriga påföljder i tabell III.2b). I undantagsfall tycks man också utnyttja de möjligheter som ges i lagstiftningen att döma till icke frihetsberövande påföljder.[19] Jag skall återkomma till bl a de skäl som kan ligga bakom de senare påföljdsvalen i kapitel VII nedan.

Variationerna i fördelningen av påföljder för olika år förklaras huvudsakligen av variationerna i den underliggande brottsmängden. Bl a den tidigare påpekade variationen i fördelningen på våldtäkt resp våldförande. Förändringarnas storlek är dock inte uppseendeväckande (se kap VII nedan). Någon eventuell trend vid valet mellan olika påföljder kan knappast utläsas från de statistiska uppgifterna.

Detta om våldtäktsbrotten i kriminalstatistiken och tillförlitligheten i dessa siffror. Den centrala frågan i sammanhanget, nämligen överensstämmelsen mellan den anmälda eller synliga brottsligheten och den som faktiskt begås, har jag behandlat i ett särskilt kapitel. Det problemet är så pass komplicerat att det kräver en utförlig och enskild behandling (se kap VIII nedan).

IV BROTTSSITUATIONEN, YTTRE OMSTÄNDIGHETER I SAMBAND MED BROTTET

-den brottsliga gärningens förlopp-den brottsliga gärningens karaktär-relationerna mellan offret och gärningsmannen-gärningsmönstret vid våldtäktsbrott-jämförelser och slutsatser

IV.1 Den brottsliga gärningens förlopp

När forskningen om våldtäkter"sociologiserades" på 50- och 60-talet innebar detta att det tidigare intresset för gärningsmannen fick ge vika för ett mer situationsorienterat synsätt. Den brottsliga händelsen i sig, relationerna mellan offret och gärningsmannen, samspelet mellan dem sköts i förgrunden.[1]

I detta kapitel har jag gjort en sådan traditionell sociologisk beskrivning med utgångspunkt från grundmaterialet. I regel har jag nöjt mig med att ta upp situationen under 1976. Detta beror då på att den speciella aspekt av brottssituationen som jag behandlat har sett ut på samma sätt under de båda tidigare åren 1970 och 1973. I de fall där det funnits skillnader mellan de olika åren -och speciellt där dessa haft karaktären av tendenser eller trender- har jag däremot redovisat dessa och diskuterat de tänkbara orsakerna. Allmänt kan man dock säga att de yttre omständigheterna i samband med, i vart fall den synliga, våldtäktsbrottsligheten präglas av en hög grad av stabilitet.

Jag har också försökt göra framställningen logisk i så måtto att jag inlett den med en övergripande beskrivning av den brottsliga gärningens förlopp där de olika händelserna granskats i den tidsföljd som de (normalt) inträffat.

Därefter har jag granskat det centrala momentet, själva den brottsliga gärningen. Det våld, och eventuella motvåld, som kommit till användning, de skador som följt av detta etc.

Så vidare till sådana faktorer som kan förklara det som hänt. T ex relationerna mellan offret och gärningsmannen som kanske utgör den mest väsentliga biten i detta sammanhang.

Slutligen har jag försökt syntetisera denna beskrivning och urskilja de mönster som kan finnas i de aktuella gärningarna samt jämfört mina slutsatser med resultaten från tidigare undersökningar.

Två väsentliga situationsfaktorer har jag dock tills vidare utelämnat av praktiska skäl. Nämligen det antal gärningsmän resp offer som varit inblandade i en viss brottslig händelse. Dessa frågor har jag istället behandlat i kapitlen om offren resp gärningsmännen (se avsn V.2 o VI.2 nedan). Den främsta orsaken till denna uppdelning var att jag inte onödigtvis ville komplicera det faktum att våldtäktsbrotten i regel utspelas mellan en gärningsman och ett offer. Fallen med två eller flera gärningsmän är sällsynta. Fallen med

två eller flera offer är mycket sällsynta.

Nu över till en redovisning av gärningsförloppet.

I tabell IV.1a nedan har jag beskrivit hur den anmälda brottsligheten fördelar sig över de olika dygnen i veckan för hela den anmälda brottsmängden under 1976. Det föreligger således inga skillnader på den punkten i förhållande till åren 1970 och 1973. Även fördelningen för de rena våldtäktsbrotten är densamma som i tabellen (se s 44, p 2 ovan).

Tabell IV.1a Anmälda våldtäktsbrott fördelade på dygn i veckan (dygn under vilket brottet inträffat, n=717, procent)

Brottsdygn	procent
måndag	10
tisdag	11
onsdag	9
torsdag	14
fredag	16
lördag	21
söndag	15
uppgift saknas[x]	4
totalt	(100)

[x]Att uppgift saknas i fyra procent av fallen beror på att offret inte känt till vilken dag brottet förövades och att detta heller inte kunnat klarläggas under förundersökningen

Den helgdominans, som jag påpekat tidigare, som framgår av tabellen kan till viss del förklaras av två omständigheter som är koncentrerade till helgerna och ger en ökning av antalet brottstillfällen. En del av brotten har inträffat efter det att parterna träffats på en offentlig eller privat nöjestillställning. Vid många anmälda våldtäktsbrott har gärningen föregåtts av alkoholförtäring. Det senare gäller främst gärningsmännen men även en god andel av offren. I båda fallen handlar det om (typiska) helgbeteenden. Jag skall återkomma till dem nedan (se avsn IV.1 nedan o IV.4).

Effekten av bl a dessa faktorer märks kanske ännu starkare om man betraktar brottens fördelning över dygnet. Av än större betydelse i detta sammanhang är dock de dygnsbundna variationerna i det sexuella beteendet i allmänhet (se nedan avsn IV.1 o IV.4).

Här finns också en viss skillnad mellan den totala anmälda våldtäktsbrottsligheten och de rena våldtäktsbrotten. Många av de icke-relevanta brotten,

ofta av typen ofredande eller otuktigt beteende, har förövats på dagtid. Rensar man bort dessa ökar andelen brott som begåtts på kvällen eller natten. Dygnsvariationen för 1976 framgår av tabell IV.1b nedan (förhållandena är alltså likartade under de olika åren).

Tabell IV.1b Anmälda våldtäktsbrott totalt samt s k rena våldtäktsbrott fördelade över dygnet (tidpunkt då brottet inträffat, n=717 resp 550, procent)

Tidpunkt	samtliga anmälda	rena våldtäktsbrott
00-03	22	24
03-06	9	8
06-09	4	3
09-12	3	4
12-15	7	7
15-18	10	9
18-21	13	12
21-24	27	32
uppgift saknas[x]	5	1
totalt	(100)	(100)

[x]Av samma skäl som redovisats i föregående tabell

Mellan klockan nio på kvällen och klockan tre på natten inträffade knappt hälften av samtliga anmälda brott (49 procent) och drygt hälften av de rena våldtäkterna (56 procent). På morgonen, förmiddagen och eftermiddagen var det däremot åtskilligt "lugnare". Fjorton procent mellan klockan sex på morgonen och tre på eftermiddagen för båda kategorierna. Detta är en förväntad variation av bl a de skäl som jag berört tidigare. Den synliga våldtäktsbrottsligheten är koncentrerad till veckosluten, kvällen och natten. Och till sommarhalvåret (se s 41, st 2 ovan).

Var träffades offren innan dessa brott begicks? Mötesplatsen är självfallet en viktig faktor i sammanhanget. I flera undersökningar av den här typen har man t o m gett den så stor betydelse att man indelat brotten efter mötets eller mötesplatsens karaktär.[2]

Det finns två träffpunkter som är klart mer vanliga än andra. Den första är hemmet; gärningsmannens, offrets eller bådas gemensamma hem. Om vi ser till hela anmälningsmaterialet (inklusive de irrelevanta brotten eller händelserna) utgjorde hemmet mötesplats i drygt trettio procent av fallen. I ett fall av tre, d v s ca tio procent av samtliga anmälningar, har gärningsmannen dykt upp i offrets hem utan att vara inbjuden. Detta kan ha inträffat un-

der mer eller mindre dramatiska omständigheter. En vanlig situation är att parterna känner varandra sedan tidigare. Den blivande gärningsmannen ringer på dörren; han "hade vägarna förbi", vill "titta in och snacka" o s v. Och det blivande offret släpper frivilligt in honom.

Men ibland är det mindre trevligt redan från början. Plötsligt infinner sig den f d mannen. Kvinnan vill inte låta honom komma in men han övertalar, bönar och ber, hotar, tvingar eller slår sig in om så behövs. Eller också sitter han bara där, i hennes bostad, när hon kommer hem från sitt arbete. Med hjälp av en extranyckel som han inte skulle ha haft.

Ett annat fall. En kvinna vaknar mitt i natten av att en vilt främmande man står vid fotändan av sängen. Han är inbrottstjuv och har redan plockat åt sig diverse värdeföremål, smycken och kontanter. Nu talar han om för sitt offer att "det skulle vara gott med ett nyp också". En stund senare är våldtäkten ett fullbordat faktum.

Händelser av den första och andra typen är långt ifrån ovanliga. Det finns ett flertal anmälningar av det slaget och många skäl som talar för att sexuella övergrepp som inleds på det viset utgör en väsentlig andel av den faktiska brottsligheten (se kap VIII nedan). Det tredje exemplet är däremot mycket sällsynt. Såväl i den anmälda som den verkliga brottsmängden (kap VIII).

Den resterande andelen av de brott där hemmet varit mötesplats, ca tjugo procent av samtliga anmälningar, består av tre olika situationer: (1) Gärningsmannen har varit inbjuden till kvinnans. (2) Kvinnan har varit inbjuden till gärningsmannens hem och frivilligt kommit dit. (3) Man har befunnit sig i bådas gemensamma hem. Fall där kvinnan utan att vara inviterad uppsökt gärningsmannen i hans bostad förekommer i vart fall inte i grundmaterialet. Detta betyder i sin tur att de måste vara utomordentligt sällsynta i den anmälda brottsligheten.

Den här kategorin,"mötesplats hemmet", uppvisar även vissa skillnader med avseende dels på olika år i grundmaterialet, dels beroende på vilka anmälningar man utgår ifrån. Det finns således en tendens i materialet att andelen oinbjudna gärningsmän som uppsökt offret i hennes bostad ökar under perioden (se nedan avsn IV.4 o kap VIII). Gallrar man bort de 167 icke-våldtäkterna och betraktar enbart de 550 rena våldtäktsbrotten så ökar också andelen där man träffats i hemmet från drygt trettio procent till ca fyrtio procent. Merparten av den ökningen faller i gruppen "frivilliga möten".

Det "egna hemmet" (endera partens eller bådas gemensamma) utgör den ena av två mycket vanliga mötesplatser. Lite längre fram i händelseförloppet kommer den nästan alltid att vara brottsplats. Träffas man i hemmet är det ytterligt sällsynt att brottet utspelas någon annanstans. Det är också den här

typen av möten som utgör upprinnelsen till en majoritet av de grova sexuella övergreppen. Orsakerna skall jag återkomma till (se nedan avsn IV.2, IV,4 o kap VIII).

Ibland träffas man i någon annans hem. Undantagsvis kan man ha kommit dit tillsammans. Betydligt vanligare är att man anlänt var för sig eller i sällskap med en annan person. Ofta beroende på att man varit bjuden på en "fest" eller privat tillställning. I ungefär sex procent av samtliga anmälningar har "annans hem" varit den plats där man mötts. Den andelen är också konstant för olika år i materialet och den ändras heller inte om man ser enbart på de "rena våldtäktsbrotten".

Den andra stora träffpunkten (jämte "eget hem") utgörs av "gata, väg, park etc". På avgörande punkter skiljer sig de bakomliggande handlingarna från dem som jag redovisat tidigare. Och skillnaderna gäller inte enbart de yttre miljöfaktorerna. Den mest privata rumsliga sfären å den ena sidan. En offentlig utomhusmiljö å den andra. Olikheterna är främst andra.

Med den terminologi som utbildats inom den sociologiskt orienterade våldtäktsforskningen skulle man kunna säga att det här ofta handlar om s k överfallsvåldtäkter medan det i det första fallet rör sig om s k bekant- eller bekantskapsvåldtäkter. Observera: Ofta men långt ifrån alltid.

Här är det således fråga om en gärningsman som ger sig på ett kvinnligt offer som han (vanligtvis) aldrig träffat tidigare på en offentlig plats som samtidigt är tillräckligt avskiljd för att inte gärningen skall verka helt vansinnig från början; parker, dåligt upplysta gator, sparsamt trafikerade vägar etc. D v s i regel. Ibland är det rena "stollebrott".

Vid drygt 30 procent av de anmälningar som ingår i hela materialet har "gata, väg, park etc" varit mötesplatsen. Det senare yttrycket är samtidigt föga relevant i sammanhanget. Nästan alltid är "mötet" identiskt med själva "brottet". De är simultana händelser, alls icke de olika faser som de utgör när man först träffats hemma hos någon.

Drygt 30 procent av samtliga anmälningar är alltså av det här slaget och den andelen tycks också vara mycket konstant under olika år. Varför skall jag diskutera i ett annat sammanhang (se kap VIII nedan). Däremot innehåller den en relativt sett stor del av icke-relevanta anmälningar. Brott som faller under andra lagrum än "våldtäktsparagrafen". Vid de rena våldtäktsbrotten har "gata, väg, park etc" varit mötesplatsen vid ca en fjärdedel av fallen (jämfört med en tredjedel i det ursprungliga materialet).

De brott som fallit bort är vanligen av typen ringa misshandel, olaga hot, ofredande etc. Inte våldtäkt, våldförande eller försök till sådana brott.

Några exempel på dessa, i sammanhanget icke-relevanta, anmälningar.

Den första händelsen inträffar mitt på dagen i en större park. En kvinna i 30-årsåldern är ute och går med barnvagn och sitt sex månaders barn när hon antastas av tre pojkar i 14-15-årsåldern. En av dem frågar med hög röst "får jag knulla med tant"? Därefter börjar de springa och hoppa runt henne medan de -för att citera anmälan- ropar "könsord och tillmälen". Vid flera tillfällen knuffar och drar de i barnvagnen. Hon ber dem att sluta för att inte skrämma barnet och börjar sedan springa med vagnen. När en av dem tar tag i hennes jacka skriker hon på hjälp. Detta uppmärksammas av några personer i närheten och pojkarna springer därifrån.

Fall två. En kvinna i 45-årsåldern passerar genom en mindre park på väg till sitt arbete efter lunchrasten. På en parksoffa sitter två män och en kvinna i 50-årsåldern. Samtliga högljudda och kraftigt berusade. När hon går förbi dem hör hon att de säger något till henne men hon svarar inte utan fortsätter. En av männen reser sig, springer i fatt henne, griper tag i hennes arm ("varvid smärta uppstod") och säger att han vill prata med henne. När hon försöker slita sig lös ramlar de båda omkull på gräsmattan med mannen överst. Kvinnan befrias av tillskyndande människor.

Två alls icke ovanliga situationer som felrubricerats och hamnat i våldtäktsmaterialet. Ur straffrättslig synpunkt torde det handla om ofredande resp ringa misshandel.

En annan grupp utgörs av blottarna. Ibland kan även en ringa grad av "kontaktsökande" från en blottares sida, t ex att han genom diverse kroppsliga manövrer försöker hålla sig i kvinnans synfält, medföra att hans otuktiga beteende anmäls som (försök till) våldtäkt/våldförande.[3]

Ett exempel på det senare. En man i fyrtioårsåldern befinner sig på en allmän badplats. Till en början ligger han på en filt och solar samt dricker burköl. Efter en stund börjar han däremot gå omkring på stranden och försöker vid flera tillfällen få kontakt med olika kvinnliga badgäster. Företrädesvis uppehåller han sig då i närheten av det omklädningsrum som utnyttjas av de kvinnliga badande. Redan nu tilldrar sig hans beteende avsevärd uppmärksamhet och han är även påtagligt berusad. Efter att försökt kika in i kvinnornas omklädningsrum från den sida som skjuter ut i vattnet dyker han så plötsligt upp inne i omklädningsrummet utan badbyxor men med en burköl i handen. Där står han i stort sett bara rakt upp och ner, och försöker således inte gå handgripligt till väga, vilket dock inte hindrar att viss panik utbryter. Polis tillkallas, mannen grips och avförs från platsen.

Tre exempel på ovidkommande brott. Kvar finns ca 25 procent av samtliga anmälningar (där mötet ägt rum på "gata, väg, park etc") som faktiskt avser

ett våldtäktsbrott. Att just dessa övergrepp ofta avbryts på försöksstadiet är heller inte gärningsmannens förtjänst utan kan tillskrivas en kombination av två fakta. Att det motstånd som offret gör uppmärksammas beroende på att platsen för det överfall som det i regel handlar om är olämpligt vald för den typen av aktiviteter (se avsn IV.2 nedan).

Tillsammans omfattar således dessa båda mötesplatser (offrets och/eller gärningsmannens hem respektive"gata, väg, park etc") närmare 70 procent av hela anmälningsmaterialet och en ungefär motsvarande andel av de rena våldtäktsbrotten.

Den tredje kategorin efter frekvensen utgörs av sådana möten som inletts på "restaurang, diskotek, pub etc". Andelen ligger i storleksordningen tio procent och visar ingen märkbar variation under olika år eller beroende på vilken brottsmängd man utgår ifrån.

Den fjärde gruppen i storlek (som i massmedia ofta brukar beskrivas som "raggarvåldtäkter") har börjat i gärningsmannens bil. Andelen är låg, ca fem procent under 1973 och 1976. För 1970 är den dock väsentligt högre, nämligen fjorton procent. Denna skillnad är så stor att den inte kan tillskrivas slumpen.[4] Därmed inte sagt att minskningen beror på en nedgång i den här typen av anmälningar sedan 70-talets början. Troligen är förklaringen en annan. Att andelen anmälningar av det här slaget kan variera kraftigt från ett år till ett annat.[5] Det bör också påpekas att bakom dem återfinns en betydligt vidare krets av manliga fordonsinnehavare än enbart s k raggare.

De resterande femton procenten anmälningar fördelar sig på ett otal olika mötesplatser; buss- och tunnelbanestationer, affärer, köpcentra, båtplatser, t o m fartyg.

I tabell IV.1c nedan har jag gett en sammanfattande redovisning av var gärningsmannen och offret träffades innan brottet. Dels för samtliga anmälningar, dels för de rena våldtäktsbrotten. Siffrorna avser 1976 och de skillnader som föreligger på vissa punkter i förhållande till de båda tidigare åren 1970 och 1973 har jag behandlat i det föregående. I kategorin"uppgift saknas" ingår f ö -förutom de fall som förekommer i de tidigare tabellerna- även de händelser där något möte aldrig ägt rum. Beroende på att anmälan varit helt uppdiktad eller att en händelse missförståtts och felaktigt betraktats som ett brott. T ex fallet med kvinnan som hittades i blomsterrabatten.

För att summera. De klart vanligaste mötesplatserna är offrets och/eller gärningsmannens hem resp någon offentlig plats som "gata, väg, park etc". Tillsammans utgör de drygt två tredjedelar av hela materialet. Den återstående tredjedelen fördelar sig relativt jämnt på ett flertal olika platser.

Tabell IV.1c Anmälda våldtäktsbrott totalt samt s k rena våldtäktsbrott fördelade på typ av mötesplats (n=717 resp 550, procent)

Mötesplats	samtliga anmälda	rena våldtäktsbrott
offrets o/e gärningsmannens hem	32	41
annans hem	6	6
gata, väg, park etc	34	27
restaurang, diskotek, pub etc	11	11
gärningsmannens bil	6	6
annan plats	9	8
uppgift saknas	2	1
totalt	(100)	(100)

Från mötesplats till brottsplats (de närmare omständigheterna i samband med själva brottet har jag behandlat i avsn IV.2 nedan).

Den vanligaste mötesplatsen vid de brott som leder till ett sexuellt övergrepp är således offrets och/eller gärningsmannens hem. Detsamma gäller, av lätt insedda skäl, brottsplatsen (se tabell IV.1d nedan).

Tabell IV.1d Anmälda våldtäktsbrott totalt samt s k rena våldtäktsbrott fördelade på typ av brottsplats (n=717 resp 550, procent)

Brottsplats	samtliga anmälda	rena våldtäktsbrott
offrets o/e gärningsmannens hem	43	52
annans hem	7	7
innomhus på annan plats	10	9
bil	10	10
utomhus, bebyggt område	19	15
utomhus, ensligt område	9	6
uppgift saknas	2	1
totalt	(100)	(100)

Tabellen ovan avser förhållandena under 1976. Fördelningen på olika slags brottsplatser har således varit relativt konstant under de olika år som täcks av undersökningen (och med hög sannolikhet gäller detta för hela 70-talet). Detta frånsett vissa av de tidigare beskrivna mindre skillnaderna

vid valet av mötesplats som alltså går igen även här. Därför har jag också begränsat mig till att redovisa 1976 års data. De ger en god bild av förhållandena under perioden som helhet.

Likheten i variation över tiden liksom överensstämmelsen i fördelningarna över mötesplats resp brottsplats förklaras enkelt av det höga samband som råder mellan (valet av) mötesplats/brottsplats (se nedan). Samtidigt får variationerna i mötesplats mindre genomslag på valet av brottsplats beroende på att man förhållandevis ofta uppsöker offrets och/eller gärningsmannens hem även då man först träffats på en annan plats. Våldtäktsbrottens privata karaktär -inte minst i en rumslig bemärkelse- "suger upp" en del av den första variationen. Det är värt att understryka detta liksom att det gäller inte bara den anmälda utan också den verkliga brottsligheten (se nedan kap VIII).

Offrets eller gärningsmannens (eller bådas) hem är den"normala"brottsplatsen. I runda tal hälften av de rena våldtäktsbrotten förövades där vilket är naturligt med tanke på hur de aktuella brotten ser ut. I de fall där gärningsmannen planerat det sexuella övergreppet (och de är säkerligen ganska få) har han självfallet ett uttalat intresse av att få vara i fred med sitt offer. Samma intresse har han f ö -och här rör det sig sannolikt om betydligt fler fall- om han bara tänkt sig att "förföra" henne. I båda situationerna är hemmet en lämplig lokal.

På samma gång skall man akta sig för att överdriva inslaget av planering vid den här typen av brott. Mer än något annat är de nämligen starkt situationsbetingade.[6] De är utlösta av en mängd omständigheter i en emotionell situation som i sin tur i hög grad bestäms av parternas tidigare relationer (se nedan avsn IV.3). Men också denna fysiska och psykiska urladdning är starkt avhängig speciella rumsliga förutsättningar. Allt sammantaget med den följden att "hemmet" blir en kritisk plats.

Det som framför allt bryter det här mönstret är"stollebrotten". Ofta, ur någon gärningsteknologisk aspekt, huvudlösa överfall som rimligen inte borde leda till att förövaren kan uppnå det syfte som i vart fall lagstiftningen förutsätter att han har. "Huvudlösa brott" av det enkla faktum att gärningsmannen ofta varit "huvudlös". Antingen tillfälligt p g a berusning eller liknande eller genom att han varit psykiskt sjuk (se nedan kap V). Om man försöker analysera de senare brotten är det knappast meningsfullt att koncentrera sig på att bena ut något psykologiskt samspel mellan offret och gärningsmannen. Det är helt säkert bättre att ta en "klassisk" ansats och ge sig i kast med gärningsmannens psyke.

"Hemmet"som den vanliga brottsplatsen. Och än vanligare blir den om man in-

kluderar även andra personers hem (sju procent). I en vid bemärkelse kan man alltså säga att totalt utspelades ca 60 procent av de rena våldtäktsbrotten "inom hemmets väggar". Vad beträffar den faktiska brottsligheten torde f ö den andelen vara än högre (se nedan kap VIII).

De återstående ca 40 procenten fördelar sig ganska jämnt på en mängd olika platser. Ungefär tio procent förövas inomhus på annan plats än hemmet. Det kan i stort sett vara var som helst förutsatt att det är tillräckligt avskiljt. I undersökningsmaterialet förekommer trappuppgångar, källar- och affärslokaler, lager, en kulvertanläggning o s v.

En jämförbar andel, ca tio procent, har inträffat i en bil. I regel gärningsmannens egen. Bilen är en utmärkt plats i sammanhanget. Det framgår bl a av det faktum att den oftare förekommer som brottsplats än som mötesplats. Bilen är ett slutet rum som gärningsmannen dessutom kan förflytta till en avskiljd omgivning.

Kvar finns ca 20 procent av de rena våldtäkterna (och ca 30 procent av det ursprungliga materialet) som begås utomhus och vi är nu tillbaka till den andel av den totala brottsmängden som bryter mönstret. Bland de brott som utspelas utomhus i ett bebyggt resp ensligt område (19 resp nio procent av samtliga anmälningar) finns dels ett kraftigt inslag av icke-relevanta brott (se ovan s 63), dels många av de s k överfallsvåldtäkterna. I regel "misslyckade överfall" i den bemärkelsen att de stannar på försöksstadiet (se nedan avsn IV.2).

Vad visar då sambandet mellan mötesplatsen och brottsplatsen?

Först två påpekanden som rör valet av metod resp material för min granskning av detta. Jag har gjort en s k flödesanalys.[7] Det innebär konkret att jag följt brotten från mötesplats till brottsplats. Var träffades offret och gärningsmannen vid ett visst brott? Vart tog de vägen? Var förövades brottet? Här finns två typer av fall: (1) Man har lämnat mötesplatsen och begett sig till en annan brottsplats. (2) Mötesplatsen är identisk med brottsplatsen.

Denna analys har jag begränsat dels till 1976 års data, dels till de rena våldtäktsbrotten. Skälen är att 1976 års data har giltighet även för de båda tidigare åren. Avvikelserna är marginella. Det finns heller ingen anledning att komplicera flödesanalysen med ovidkommande anmälningar.

Nu till resultaten.

I 41 procent av fallen möttes offret och gärningsmannen i endera partens (eller bådas gemensamma) bostad. Där förövades sedan 52 procent av de rena våldtäktsbrotten. Varifrån kommer dessa 52 procent?

Fyrtio procent fanns där från början. D v s att med undantag för sammanlagt tre fall (en procent) så blev man kvar där man träffats och där begicks sed-

an brottet. Denna enda procent är också mer intressant än vad procentsatsens storlek låter ana. Orsaken till att man lämnade bostaden/mötesplatsen var att samvaron hade spårat ur. Brotten är redan på gång och inträffar i samtliga fall strax efteråt. Fast utanför hemmets väggar.

Dessutom finns det således ett tillskott på tolv procent. Varifrån kommer detta?

Den stora gruppen, som f ö inte är särskilt stor, utgörs av sådana som träffats på restaurang, diskotek, pub etc och därefter beslutat sig för att fortsätta hemma hos någon av parterna. Den svarar för fem procent av tillskottet. Trots sin litenhet är det dock fråga om en grupp som både omhuldats inom våldtäktsforskningen (och utgjort den huvudsakliga inspirationskällan till beteckningen "uppraggningsfall") och kommit mycken väsen åstad i våldtäktsdebatten. Jag skall återkomma till denna kategori i avsn IV.5 nedan.

De återstående sju procenten hämmör från de mest olika håll och i små andelar. Några har träffats "ute på stan" och sökt sig inomhus. Andra har mötts på en fest och gått "hem till sig" o s v, o s v.

Också när man träffats i någon annans hem blir man i regel kvar där. D v s i de speciella sammanhang som vi diskuterar här."Annans hem" utgjorde platsen där man möttes vid sex procent av de möten som föregick de rena våldtäktsbrotten och brottsplatsen vid sju procent av de senare brotten.

Först avtappningen. Några har lämnat"annans hem". I regel för att gå hem "till sig". De som stannar kvar svarar för drygt fyra procent av "brottsplats annans hem". Denna siffra uttrycker en relativt hög grad av stabilitet. Samtidigt är den väsentligt lägre än när man från början träffas i det egna hemmet.

Till dessa -de där "mötesplats" och "brottsplats" är "annans hem"- kommer ett tillskott på tre procent. Den stora tillströmningen kommer från två olika håll; "restaurang, diskotek, pub etc" samt "gata, väg, park etc". Man skall "gå på fest", "söka sig in i värmen" o s v.

"Restaurang, diskotek, pub etc" är mötesplats för elva procent. Däremot, och av naturliga skäl, mycket sällan brottsplats (även om det faktiskt har förekommit). Istället beger man sig därifrån. Hem till någon av parterna, hem till någon annan eller till någon annan plats som är mer avskiljd. Detta är en typisk avtappningskategori, en träffpunkt och inte en brottsplats.

Gärningsmannens bil är mötesplats i sex procent av fallen medan bilen (gärningsmannens eller någon annans) är brottsplats vid tio procent av de rena våldtäktsbrotten. Den avtappning som sker är ringa (och då handlar det i regel om att man kört till något ensligt beläget område varefter brottet begåtts utanför bilen). Tillskottet är betydligt större och kommer huvudsakligen

från kategorin gata, väg, park etc.

Så den problematiska gruppen, nämligen "gata, väg, park etc". Den efter hemmet näst vanligaste mötesplatsen resp brottsplatsen. Vid de rena våldtäktsbrotten är detta mötesplats i 27 procent av fallen medan totalt 21 procent av samma brottsmängd också förövas "utomhus" (och då i regel på platser i den nämnda kategorin).

Orsaken till att denna kategori orsakar svårigheter har jag varit inne på tidigare. Man kan säga att det här handlar om två slags gärningar. För det första de s k överfallsvåldtäkterna. Här är mötesplatsen densamma som brottsplatsen. Det faktum att det handlar om överfall utgör en tillräcklig garanti för detta. Således; distinktionen mellan mötesplats och brottsplats är konstlad. Det är aldrig fråga om det socialpsykologiska moment som vi i dagligt tal kallar för ett "möte". Tillskottet till den här gruppen är också ringa. I stort sett sådana som varit på "restaurang, diskotek, pub etc".

Avtappningen är däremot betydligt större beroende på att"gata, väg, park etc" -för det andra- utgör mötesplats även vid en annan kategori av våldtäktsbrott än de s k överfallsvåldtäkterna. Man träffas här men beger sig därefter någon annanstans.

Vart tar man då vägen och inträffar brotten? Här utgör "inomhus, offentlig plats" den största andelen och sannolikt uttrycker den den enklaste förflyttningen. Andra vanliga kategorier är att man beger sig hem eller att gärningen förövas i en bil.

För att sammanfatta denna punkt (och detta gäller även i hög grad för samlingskategorin "annan plats": Ungefär 70 procent av de situationer där "gata, väg, park etc" varit mötesplatsen avser s k överfallsvåldtäkter (se nedan avsn IV.5). Här föreligger således identitet mellan mötesplats och brottsplats. Den återstående andelen på ca 30 procent skiljer sig i väsentliga avseenden från den först nämnda. Man har träffats på "gata, väg, park etc" (eller "annan plats") men begett sig därifrån. Ofta frivilligt från offrets sida vilket dock inte betyder att hon varit införstådd med att ha samlag med den blivande gärningsmannen. Hur man skall beteckna denna senare kategori är svårt att säga. I tidigare forskning har den ibland gått in under de s k uppraggningsfallen.[8] I avsnitt IV.5 nedan har jag diskuterat i vad mån denna beteckning är rättvisande eller ens rimlig.

Kan man urskilja något mönster i de samband som finns mellan mötesplats och brottsplats?

I huvudsak torde man kunna säga att de förflyttningar som görs syftar till att man skall uppnå en högre grad av avskiljdhet. Om denna redan uppfattas som tillräcklig stannar man kvar. Detta får dock inte tolkas så att den pre-

sumtive gärningsmannen tidigt planerat för det kommande sexuella övergreppet. Sådant torde vara undantag. Däremot vill han kanske vara ensam med kvinnan av det enkla skälet att han hoppas eller tror på (eller "planerar") en sexuell samvaro med henne. Till saken hör också att kvinnan på det här stadiet ofta inte har något emot att vara ensam med gärningsmannen. Fast skälen kanske i regel är andra.

Viktigare ändå är att den här typen av brott ofta är starkt betingade av situationen (och relationen mellan parterna) och att sannolikheten för övergrepp tilltar i mer "privata" situationer, "the other way around" således. Den rumsliga situationen (den tidigare relationen mellan parterna, situationen i övrigt) styr "planeringen" mer än vad en "planering" av ett sexuellt övergrepp eller en sexuell samvaro styr valet av (rumslig) situation. Den strävan efter avskiljdhet som jag nämnt ovan är således ofta väl tillgodosedd från början. Man kan t o m säga att den ofta är betingad av vissa sociala och psykologiska faktum.

Om man möts på en (tillräckligt) avskiljd plats finns det således få skäl att bege sig därifrån. Allra minst om man planerar ett sexuellt övergrepp eller en sexuell samvaro. Anledning att välja en annan och mindre avskiljd plats har man däremot om samvaron inte tilltalar en. Platsbyten av den orsaken är säkert vanliga i mänskligt umgänge även om de inte syns i statistiken över anmälda brott.

Som jag sagt tidigare kompliceras det här mönstret av överfallen. Visserligen bidrar de till att höja den andel där mötesplatsen är densamma som brottsplatsen men de gör det på fel sätt. I en "objektiv" bemärkelse är nämligen valet av brottsplats i regel mindre lyckat. Genom att mörktalet vid den här typen av sexuella övergrepp sannolikt är relativt lågt får de också stort genomslag på den synliga brottsligheten (se kap VIII nedan).

På mötesplatsen och brottsplatsen är gärningsmannen och offret tillsammans. När brottet blivit ett faktum kommer kvinnan ofta att lämnas ensam. Om hon beslutar sig för att göra anmälan och går till polisen så har hon i vart fall inte sällskap av den man som hon avser att peka ut för ett grovt brott.

Till anmälningssituationen skall jag återkomma i kapitel VII om den rättsliga handläggningen av våldtäktsbrotten. Den utgör en logisk startpunkt för en sådan granskning. I detta kapitel skall jag gå vidare och se närmare på själva den brottsliga gärningen.

VI.2 Den brottsliga gärningens karaktär

Bakom den anmälda våldtäktsbrottsligheten finns händelser av en mycket hetero-

gen karaktär, inte minst handlingsmässigt. Detta har jag betonat vid flera tidigare tillfällen och jag har även gett en kortfattad beskrivning av hur den anmälda brottsligheten ser ut ur en rent straffrättslig synvinkel; ca 25 procent av anmälningarna gäller fullbordade våldtäkter, 15-20 procent fullbordade våldföranden, 15-20 procent försök till våldtäkt, 6-8 procent försök till våldförande och 6-8 procent vissa fall av frihetskränkande otukt.[9]

Av skäl som jag redogjort för har jag valt att kalla dessa brott för rena våldtäktsbrott och tillsammans utgör de mellan 70 och 80 procent av samtliga de anmälningar som redovisas i statistiken under rubriken våldtäkt/våldförande. Jag har också påpekat att andelen sådana brott varierar under olika år (liksom hur variationen ser ut) men att den samtidigt i stort sett är konstant.

Om de återstående ca trettio procenten "icke-våldtäktsbrott" kan man kortfattat säga följande beträffande deras straffrättsliga innebörd.

Ca 4-5 procent avser brott som har en sexuell karaktär men saknar det inslag av våld, hot eller tvång som krävs för att det skall bli fråga om våldtäkt/våldförande eller frihetskränkande otukt. Istället är det andra typer av otukt eller otuktigt beteende.[10]

Ungefär tio procent gäller andra våldsbrott; misshandel, olaga tvång, olaga hot, ofredande etc.[11]

Så långt rör det sig dock fortfarande om straffbelagda gärningar och vissa av de senare våldsbrotten har f ö straffsatser som är fullt jämförbara med de som gäller för våldtäkt/våldförande.[12]

Däremot inte återstoden. Tio till femton procent av anmälningarna (också den andelen varierar under olika år) avser händelser som inte är brott. Att de trots det anmälts till polisen beror i regel på att offret haft en annan uppfattning på den punkten. I regel men inte alltid. Ett par procent av anmälningarna är antingen uppdiktade av offret eller tillkomna genom rena missförstånd. Ett har de dock gemensamt och det är också skälet till att polisen bokfört dem i den här kategorin -de har en sexuell prägel.

Jag skall försöka exemplifiera denna mångfald genom att beskriva dels två händelser som betecknats som ej brott, dels två s k rena våldtäktsbrott, som jag har hämtat ur undersökningens grundmaterial. Däremot tänkte jag inte upprepa vad jag redan har sagt om de övriga vålds- och sexbrotten. Tills vidare får det räcka med de tre exempel (på ofredande, ofredande alt ringa misshandel samt otuktigt beteende) som jag gett i föregående avsnitt. Dessutom skall jag återkomma till den typen av brott.

Från sådant som ej är brott till de "typiska" fallen av rena våldtäktsbrott som finns i grundmaterialet. Det är ett rimligt sätt att illustrera den stora

variationen i grovhet mellan olika gärningar med samma eller likartade straffrättsliga rubriceringar. Först vill jag dock göra en reservation. Dessutom med ett exempel.

När man i en undersökning av den här typen, som huvudsakligen grundas på registerdata, försöker bestämma ett brotts grovhet är man ofta hänvisad till att använda sådana fysiska skador eller sådan våldsanvändning som går att mäta i en slags yttre, objektiv bemärkelse. Detta har både för- och nackdelar. Till de senare hör att sådana mått kan vara grova och okänsliga för individuella variationer. T ex psykisk läggning eller tidigare erfarenheter som gjorde att just det här offret blev fullkomligt skräckslagen av just den här typen av våld eller just den hotelsen. Ett våld och ett hot som kanske för andra människor, med andra erfarenheter, föreföll mindre farligt. Det är f ö samma problem som domstolarna ofta möter när de skall göra sin bedömning och det är också därför som åklagare och poliser bl a gärna vill fotografera ett våldsoffers skador om det är möjligt (se nedan kap VII). För att uttrycka sig cyniskt men i sak korrekt; brutna revben och knäckta näsben "smäller högre" än sömnbesvär och rädsla för att gå ut ensam.

Nu till exemplet som jag f ö berört tidigare.

En kvinna vaknar mitt i natten av att en inbrottstjuv står vid fotändan av sängen. Hon är ensam i huset och hon vet att det är meningslöst att skrika på hjälp för det finns ingen i närheten som kan höra henne. Tjuven säger - utan att höja rösten- att hon skall "ta det lugnt" och inte göra någonting. Kvinnan kan inte ens nicka till svar beroende på att hon är -och här är uttrycket fullt rättvisande- "fullständigt paralyserad av skräck". Tjuven fortsätter med sitt, rotar i lådor och skåp, stoppar ned sådant som han finner lämpligt i en kasse.

Efter några minuter ställer han sig och tittar på henne. Hon ligger på rygg i sängen utan att röra sig, med täcket till midjan och händerna på täcket. På sig har hon ett nattlinne. Sedan han betraktat henne konstaterar han att "det skulle vara gott med ett nyp också". Därefter drar han av henne täcket (kvinnan gör fortfarande ingenting), ser granskande på henne och säger "du ser så jävlig ut att det får bli bakifrån" (cit från förundersökningen). Han säger åt henne att ställa sig på knä i sängen med benen särade och framåtlutad på armbågarna, stussen mot fotändan av sängen. Hela tiden gör hon som han säger, t o m när han ber henne ändra kroppsställning så att han lättare skall kunna dra upp hennes nattlinne till midjan. Så genomför han våldtäkten. När han är klar (kvinnan vet inte hur lång tid det tog eller om han fick utlösning) säger han åt henne att lägga sig ner, tittar på henne igen och konstaterar att "det var ett tag sen sist förstår jag". En stund senare går han

därifrån med sitt stöldgods.

Inget våld, inget kroppsligt betvingande, inga fysiska skador, inga uttalade hotelser. inte ens en höjd röst. Men ett offer som på goda grunder är "fullkomligt paralyserad av skräck". Med tanke på den beskrivna händelsens karaktär vill jag också tillägga att offrets berättelse är vidimerad både av gärningsmannen och genom tekniska undersökningar.[13]

Helt säkert finns det händelser som är livsavgörande för en människa i ordets allra mest negativa bemärkelse. Jag tror att det här kan vara en sådan händelse. Vid bearbetningen av grundmaterialet har den kodats i bl a följande kategorier: "Endast hotfullt uppträdande från gärningsmannens sida", d v s den näst ringaste graden av sådant våld, hot eller tvång som förekommer vid den här typen av gärningar. "Inget synligt motstånd från offret". Den ringaste kategorin i det avseendet. "Inga synliga skador". Också det den ringaste kategorin.[14]

I en objektiv bemärkelse är de använda koderna genomgående korrekta. Jag tror också att de ger en bra motivering till reservationen.

Nu till den övergripande exemplifieringen.

Först en uppdiktad våldtäkt. En av de knappt två procenten i sammanhanget och mer sjaskig och sorglig än vad dessa i regel är. Människor som ljuger beroende på att de har det svårt, blivit utnyttjade, låtit sig utnyttjas och försökt utnyttja.

En kvinna i 20-årsåldern har satt in en annons om"posering" i Dagens Nyheter. En av de som nappar är en medelålders affärsinnehavare som f ö bedriver sin rörelse alldeles i närheten av kvinnans kombinerade bostad och ateljé. Efter avtal om tid på telefon infinner sig mannen i ateljén medförande en småbildskamera. Han betalar 300 kronor. Kvinnan klär av sig naken och mannen fotograferar i ungefär en halvtimme. Sedan skall det hela vara slut. När kvinnan satt sig på sängen klappar affärsinnehavaren henne på kinden och frågar om hon inte kan tänka sig att "vara snäll mot honom", men hon har ingen lust så han tar sin kamera och går.

Dagen därpå kommer kvinnan och hennes fästman (en "känd s k rövare och narkoman") in i affärsinnehavarens butik. Fästmannen är mycket upprörd: Affärsinnehavaren har försökt våldta hans fästmö och nu skall han antingen ha 1 000 kronor för att "göra upp i godo" eller också skall han gå till polisen. Affärsinnehavaren försvarar sig, hänvisar till fästmön (som i stort sett inte säger någonting) och motar till sist ut dem ur butiken. Därifrån går de till polisen och gör anmälan om våldtäkt. Vid det inledande förhöret försvarar sig affärsinnehavaren bl a med hjälp av sitt bildmaterial. Kvinnan tar tillbaka sin angivelse (det var fästmannen som "tvingade"henne) och

ärendet skrivs av som "ej brott".

Uppdiktade anmälningar eller sådana där offret och lagstiftaren haft olika uppfattning om vad som egentligen inryms under våldtäktsparagrafen.

Ett mindre handelsfartyg har anlöpt en hamn i södra Sverige. På kvällen får man besök ombord av en kvinna i 20-årsåldern. Hon känner visserligen ingen i besättningen men hon brukar besöka fartyg som ligger i stadens hamn. Hon tycker att sjömän är trevliga människor, det blir ofta fest, man kan köpa sprit och cigaretter billigt.

Fest blir det också den här kvällen. Deltagare är den kvinnliga gästen samt några manliga besättningsmedlemmar i varierande åldrar. Man dricker en hel del sprit och samtliga blir"ganska fulla". Men det är ingen som är redlös och det förekommer heller inga sexuella närmanden utan enbart "stoj och glam". Vid tvåtiden på natten bestämmer sig sällskapet för att det är dags att bryta upp. Kvinnan har dock ingen lust att lämna båten, hon har långt hem, hon har druckit sprit och känner sig över huvud taget inte "upplagd" för några förflyttningar.

En besättningsman i 45-årsåldern erbjuder henne att sova över i hans hytt förutsatt att hon ligger i den s k fyllkojen (en enkel väggfast brits klädd med galon som kan användas som dagbädd, avlastningsutrymme etc). Själv behöver han nämligen sova ut, nästa dag väntar en arbetsdag.

När de kommit in i hytten tar kvinnan av sig kläderna och lägger sig i besättningsmannens säng. Då denne gör invändningar svarar hon att han själv kan lägga sig i "fyllkojen". Men det gör han inte. Istället tar han av sig och kryper ner bredvid henne. Efter en stund "börjar han kladda" (och det är de första närmanden han gör). Klart är också att kvinnan tycks ha tillåtit och även besvarat vissa inledande smekningar, kramar etc, men något samlag vill hon inte vara med på. Hon känner sig "inte upplagd", hon har druckit, hon är trött och vill sova o s v. Hon säger åt honom att "lägga av".

Vilket han alltså inte gör utan efter en stund är samlaget ett faktum. Om detta kan sägas följande. Det är klarlagt att besättningsmannen vare sig brukat våld, tvång eller hot mot kvinnan. Det har heller inte förekommit något motvåld eller några kraftiga kroppsliga undanmanövrer från hennes sida. Heller inga kraftiga verbala protester. Däremot har hon sagt åt honom "att lägga av", att hon "inte har lust" o s v. Även i övrigt har hon försökt visa att hon inte var intresserad.

Att samlaget ändå blev av förklarar hon själv med att "han var tjatig", att hon "var trött", att hon "inte orkade bråka".

Efter samlaget somnar de båda. Kvinnan lämnar fartyget först morgonen därpå. Hon funderar över det som inträffat, ilsknar till och går till polisen där

hon anmäler besättningsmannen för våldtäkt. Anmälan tar hon själv tillbaka ett par dagar senare -"det här är ju meningslöst".

Under det inledande, och f ö enda, förhöret med henne motiverar hon sitt beslut att anmäla mannen med ett ordval som mycket väl skulle kunna vara ett direkt citat från den våldtäktsdebatt som skulle följa några år senare.

-Är det nej så är det. Det måste han ju fatta.

Men det gjorde han alltså inte och inte lagstiftaren heller. Det som hänt faller utanför det straffbara området.

Händelser av den här typen är undantag. I vart fall i den synliga brottsligheten.

De rena våldtäktsbrotten? Först ett exempel på frihetskränkande otukt som jag anser är handlingsmässigt analogt med en våldtäkt eller ett våldförande (och som skulle ha varit det om sexualbrottsutredningens förslag till ny våldtäktsparagraf varit lag när händelsen inträffade). Den springande punkten är att gärningsmannen inte haft samlag med sitt offer. Istället har han ägnat sig åt något som i brottsbalkskommentaren och den medicinskt orienterade våldtäktsforskningen kallas för "introitus per os", inträngande i munnen.[15]

En kvinna i 20-årsåldern överfalls mitt på dagen av en för henne okänd gärningsman. Överfallet sker utomhus i ett s k grönområde och övergreppet genomförs strax efteråt i ett närbeläget buskage. Mannen kopplar livtag på kvinnan, lägger handen över hennes mun, och hon vågar inte skrika eller göra något kraftigare motstånd när han drar in henne bland buskarna. Där tvingar han ner henne på marken, river av henne trosor, blus och BH. Kjolen har hon fortfarande på sig liksom ett par sandaler. Flera gånger säger han åt henne att om hon bara är tyst så skall ingenting hända.

I detta skede av händelseförloppet står han på knä med benen grenslade över hennes bröst. Han har låst hennes armar genom att sätta knät på den ena och hålla den andra pressad mot marken med vänster hand. Med den fria högerhanden"drar han ner blixtlåset i gylfen, tar fram sin manslem samt säger åt (henne) att suga åt (honom)". När hon inte reagerar tar han tag bakom nacken på henne och tvingar upp hennes huvud."(Kvinnan) har då tagit den halvt erigerade manslemmen i munnen varvid (gärningsmannen) utfört samlagsliknande rörelser med underkroppen". Han har också "lösgjort hennes armar samt uppmanat henne att krama hans pung".

Efter några minuter säger han åt henne att sluta. Därefter reser han sig, "ordnar sin klädsel" samt går därifrån.

Förhoppningsvis framgår det av exemplet varför jag valt att behandla händelser av den här typen (frihetskränkande otukt i kombination med något våldsbrott) som våldtäkt eller våldförande. De handlingsmässiga likheterna är sto-

ra och den sexuella kränkningen torde vara fullt i paritet med den som förekommer vid en genomsnittlig våldtäkt eller ett våldförande.

Ett exempel på de senare brotten. En våldtäkt (alternativt våldförande) där förundersökningen läggs ned efter en kort tid beroende på att det kvinnliga offret inte längre vill ange brottet till åtal.

En kvinna i 25-årsåldern som sammanbor med sin fästman i motsvarande ålder har på morgonen samma dag som övergreppet inträffar genomgått en s k skrapning av livmodern. Läkaren har sjukskrivit henne samt gett henne vissa föreskrifter. Bl a har han betonat att hon självfallet inte kan ha samlag på en längre tid. Hon skall återkomma för kontroll inom en vecka förutsatt att ingen försämring inträffar. Tills vidare är hon alltså sjukskriven.

Väl hemkommen går hon och lägger sig. Hon vaknar på eftermiddagen men ligger kvar i sängen för att hon "inte mår bra". Hennes fästman, som slutar sitt arbete klockan fem på eftermiddagen, dyker upp först vid tiotiden på kvällen. Då ligger kvinnan och sover men hon väcks av fästmannen som har sällskap av en arbetskamrat. När han ber henne att laga mat åt dem berättar hon att hon inte känner sig bra (fästmannen känner redan till att hon skulle skrapas) och att hon ordinerats vila. Fästmannen anser dock att hon verkar tillräckligt pigg för att laga mat åt honom och arbetskamraten. Till sist låter hon sig övertalas. Hon lagar mat åt dem och dukar i köket. Under tiden sitter fästmannen och arbetskamraten i vardagsrummet och dricker grogg samt öl. De var f ö berusade redan när de kom hem.

När hon är färdig med matlagningen säger hon att hon måste gå och lägga sig igen vilket hon också gör. Efter någon timme kommer fästmannen in till henne i sovrummet. Han är kraftigt berusad. Arbetskamraten har somnat på soffan i vardagsrummet. Fästmannen klär av sig och lägger sig bredvid henne i sängen. Han säger att han vill ligga med henne men hon förklarar att hon inte kan och inte får. Och att hon inte mår bra. Fästmannen avfärdar detta som bortförklaringar varefter han genomför ett samlag med henne "mot hennes vilja och genom att betvinga hennes kroppsliga rörelsefrihet". Kvinnan har mycket ont under samlaget och ber honom flera gånger att han skall sluta vilket han dock inte gör. Efter avslutat samlag somnar han. Morgonen därpå försvinner han och arbetskamraten till sitt gemensamma arbete (där f ö även kvinnan arbetar i vanliga fall).

Tidigt på morgonen, strax efter det att de gått, kontaktar kvinnan sjukhuset. Hon har mycket svåra smärtor i underlivet och ber att få komma till läkaren. En timme senare är hon där. Den läkare som undersöker henne vill ha en förklaring vilket han så småningom får. Därefter övertalas kvinnan av läkaren och annan personal på sjukhuset att polisanmäla det som hänt. Något som

hon motvilligt gör på eftermiddagen samma dag. Och den anmälan tar hon alltså tillbaka kort tid senare.

En hopljugen anmälan. En händelse som inte är straffbar. En frihetskränkande otukt som har allt gemensamt med en överfallsvåldtäkt frånsett själva samlaget eller försöket till samlag. Slutligen en typisk våldtäkt, typisk i den bemärkelsen att parterna står i en nära relation till varandra.

Jag har gett fler exempel nedan. Om dessa verkar lika "udda" som de som jag beskrivit här beror det sannolikt på det faktum att den synliga våldtäktsbrottsligheten har en mycket hög grad av heterogenitet om man ser till själva den brottsliga gärningen. Likheterna gäller andra saker. Mötesplatsen, brottsplatsen, det är främst här man kan tala om "mönster".

Vilka "objektiva fakta" kan man belägga i samband med dessa gärningar?

Med utgångspunkt från grundmaterialet tänkte jag redovisa och diskutera bl a följande faktorer: (1) Vilket våld som gärningsmannen brukat mot sitt offer. (2) Hur offret försökt värja sig mot övergreppet. (3) Vilka skador offret fått. (4) De sexuella momenten i samband med gärningen. (5) Frihetsberövandets karaktär samt (6) hur offret och gärningsmannen skiljts efter övergreppet.

Men först något om utgångsläget. Som jag sagt tidigare har våldtäktsbrotten i regel en privat karaktär. Ett offer och en gärningsman som är avskiljda från omgivningen. Ofta är gärningsmannen berusad, tillfälligt förvirrad eller psykiskt sjuk. Ibland är också offret berusad, fysiskt eller psykiskt handikappad. Åtminstone om man ser till den synliga brottsligheten (se nedan kap V o VI, jmf kap VIII).

I en våldtäkt (våldförande) ingår ett moment av våld eller hot (tvång).[16] Detta är ett krav som anges i lagtexten med bl a den konsekvensen att gärningsmannen inte kan göras särskilt ansvarig för det våld eller de hotelser som han använt som medel för att genomföra det sexuella övergreppet. Detta inryms redan under paragrafen tillsammans med den sexuella kränkningen, d v s samlag eller försök till samlag.

Ser man enbart till våldet eller hotet är det samtidigt ett känt faktum att dessa gärningar i sig är straffbara. Det finns ett flertal straffstadganden som är avsedda att täcka olika typer av våld, hot, tvång etc. I samband med en våldtäkt/våldförande kan det också inträffa att det förekommer våld eller hot som inte utgör medel vid det sexuella övergreppet utan framstår som självständigt i förhållande till detta. T ex att gärningsmannen en stund efter det att våldtäkten begåtts misshandlar sitt offer. Självfallet kan det också vara fråga om en massa andra brott som alls inte har något med den sexuella gärningen att skaffa. T ex inbrottsstölden i det tidigare exemplet med kvinn-

an som våldtas i sitt hem av en inbrottstjuv, den utgör ett "eget" brott i sammanhanget.

Hur pass vanligt är det att även andra brott förövas i samband med ett sexuellt övergrepp? I tabell IV.2a nedan har jag redovisat detta för de rena våldtäktsbrotten under 1976. Andelarna är f ö konstanta under hela den period som täcks av undersökningsmaterialet och att döma av det kontrollurval som jag gjort är de ungefär likstora även efter 1976.[17]

Tabell IV.2a Andra brott som förövats i samband med s k rena våldtäktsbrott fördelade på typ av brott (n=550, procent)

Typ av brott	procent
misshandel, vissa andra våldsbrott	6
rån, inbrottsstöld, annan stöld	11
annat brott än ovan	13
enbart sexuellt övergrepp	70
totalt	(100)

Som framgår av tabellen är det i normalfallet fråga om enbart ett sexuellt övergrepp. I det här fallet en våldtäkt eller ett våldförande (inklusive försök till sådana brott) eller en frihetskränkande otukt av speciellt slag.

Vid 30 procent av de våldtäktsbrott som kommer till polisens kännedom har dock även ett eller flera andra brott blivit begångna. Det kan gälla misshandel, stölder, skadegörelser. I regel är det inga märkvärdiga brott. Deras straffvärde i förhållande till det sexuella övergreppet är nästan alltid ringa.

Våld, hot eller tvång som medel att tilltvinga sig samlag. I tabell IV.2b nedan har jag försökt gradera det "våld" som gärningsmannen tillgripit vid de olika brotten.[18] Jag vill också påminna om min tidigare reservation. Detta är det mått av våld från gärningsmannens sida som faktiskt förekommit enligt tillgängliga uppgifter. Det behöver i sin tur inte säga något särskilt om hur offret upplevde det i ett visst enskilt fall. Den viktiga frågan om sambandet mellan grovheten i gärningsmannens våldsutövning och offrets försök att värja sig eller eventuella motvåld skall jag ta upp härnäst. Skillnaderna i våldsanvändning (motvåld) mellan olika år i undersökningsmaterialet är små. Därför har jag begränsat mig till 1976 års data. Av naturliga skäl har jag också enbart granskat de rena våldtäktsbrotten.

Några kommentarer till de kategorier som jag använt i tabellen. Våldsanvändningen varierar kraftigt mellan olika brott. I den första kategorin finns den lägsta graden av "våld". Den inrymmer bl a några händelser där det inte

förekommit något våld eller hot över huvud taget. Kvinnan har, för att tala med lagens egna ord, "varit försatt i vanmakt", "sinnessjuk" eller "sinnesslö", vilket gärningsmannen utnyttjat. Vidare "ett hotfullt uppträdande" eller "verbala hotelser". Slutligen en kombination av "hotfullt uppträdande" och "verbala hotelser". Det är således fråga om en samlingskategori där jag klumpat ihop beteenden som i någon objektiv, genomsnittlig bemärkelse är de "minst farliga" i detta sammanhang.

Om gärningsmannen gripit till fysiskt våld av ringa slag har han däremot hamnat i nästa kategori; ringa fysiskt våld. Med sådant våld menas här någon form (eller flera) av fysiskt betvingande eller lättare slag. Han har pressat ner kvinnan, låst hennes armar, försökt bända isär hennes ben, gett henne en örfil o s v.

Har han däremot utdelat kraftigare slag eller sparkar, tagit struptag etc har jag kallat det för grovt fysiskt våld.

Till sist det mycket grova fysiska våldet. Gärningsmannen har använt tillhygge, hotat, skurit eller stuckit med kniv, försökt strypa sitt offer. I den här kategorin kan man allmänt säga att offret faktiskt har svävat i livsfara.

Det som avgjort vilken kategori en viss händelse hamnat i är det grövsta våldet som använts vid det aktuella tillfället. Detta innebär således att det kan ha hänt mycket annat också som inte är lika allvarligt. Ofta har det f ö gjort det.

Om min terminologi kan man självfallet ha olika uppfattning. Jag vill poängtera att det inte är fråga om att "värdera" utan enbart att "gradera", att göra en relativ bedömning. Våldsanvändningen i de tre grövre kategorierna torde på ett ungefär följa de tumregler som domstolarna går efter när de sorterar misshandelsbrott i ringa misshandel, misshandel och grov misshandel.[19]

Tabell IV.2b Gärningsmannens våldsanvändning i samband med s k rena våldtäktsbrott fördelad på grad av våld (n=550, procent)

Grad av våldsanvändning	procent
ej fysiskt våld	4
ringa fysiskt våld	54
grovt fysiskt våld	40
mycket grovt fysiskt våld	2
totalt	(100)

Det mycket grova våldet är sällsynt. Under 1976 rörde det sig om totalt ett tiotal anmälda fall (och motsvarande andelar även för de tidigare åren). I

regel räcker det med mindre än så. I drygt hälften av fallen har gärningsmannen endast utövat ett ringa fysiskt våld mot sitt offer. Därmed inte sagt att det skulle vara hans förtjänst. En stor grupp i sammanhanget utgörs av de s k överfallsvåldtäkterna och där är det antingen så att offret blir livrädd och ger sig från början eller också börjar hon skrika och värja sig och då är det sällan som gärningsmannen hinner med något mer. Ofta får han avbryta gärningen.

Vad man måste hålla i minnet när man betraktar tabeller med det här innehållet är egenskaper hos de människor det handlar om. Å ena sidan genomsnittligt,och i vart fall i relation till offret, stora, starka och våldsamma gärningsmän. Å den andra sidan, genomsnittligt och relativt, små, svaga och vettskrämda offer. Det är inte brottning eller boxning det gäller. Det är fysiska övergrepp under närmast idealiska förutsättningar för gärningsmannen.[20]

Detta måste man självfallet också tänka på när man ser vilket motstånd offret gjort. Tabell IV.2c nedan visar en sak mycket klart. I "bästa fall" är offret på defensiven. Hon försöker värja sig, slingra sig ur gärningsmannens grepp, hålla undan hans händer. Hon skriker på hjälp, klöser, slår tillbaka eller försöker fly. Om det nu skulle finnas våldtäktsförsök som stannar på den nivån beroende på att den kvinnliga parten avgår med segern så är det i vart fall inte de som anmäls till polisen. I tjugo procent av fallen gör man ingenting eller protesterar verbalt; bönar, ber, gråter, skriker.[21]

Tabell IV.2c Offrens motstånd i samband med s k rena våldtäktsbrott fördelat på grad av motstånd (n=550, procent)

Grad av motstånd	procent
inget motstånd, verbala protester	20
verbala protester och försök att värja sig	35
slagit, klöst, sparkat samt värjande motstånd	35
slagit, klöst, sparkat, värjande motstånd samt flyktsförsök	10
totalt	(100)

Vad finns det för samband mellan det mått av våld som gärningsmannen använt och graden av motstånd från offret?

Om man går igenom hela materialet fall för fall och jämför våldet vid en viss anmäld händelse med det motstånd som offret gjort vid samma tillfälle

framkommer intressanta skillnader mellan hela anmälningsmaterialet, de rena våldtäktsbrotten och olika typer av våldtäktsbrott (s k överfallsvåldtäkter, uppraggningsvåldtäkter och bekantskapsvåldtäkter). Samma slags skillnader föreligger också under de olika år som omfattas av undersökningsmaterialet.[22]

Granskar man samtliga anmälningar finns ett relativt starkt samband mellan våld och motstånd av den innebörden att det grövre våldet är kopplat till ett kraftigare motstånd.[23] Det ligger således nära till hands att göra den tolkningen att gärningsmannens våldsanvändning är instrumentell; d v s att han brukar det mått av våld som krävs för att han skall uppnå sitt sexuella syfte. Ett liknande synsätt möter man f ö i de rättsliga överväganden som ligger bakom straffstadgandets utformning.[24]

Om man gallrar bort de ovidkommande anmälningarna -de som inte avser några brott eller andra brott än våldtäkt/våldförande- och betraktar enbart de rena våldtäktsbrotten minskar dock detta samband. Kvar finns ett svagt samband av samma innebörd som tidigare.[25] Varför sambandet minskar när man gör denna renodling av materialet torde ha framgått av min tidigare beskrivning och exemplifiering av de icke-relevanta "brotten". I denna grupp finns nämligen dels ett markant inslag av händelser där det vare sig förekommit något våld eller något motstånd, dels brott av typen "ofredande" där såväl "våldet" som kvinnans reaktioner på det varit ringa och ungefär likvärdiga. Faktum av det slaget ger bl a upphov till statistiska samband.[26]

Hur förhåller det sig då med den närmare innebörden av det svaga sambandet mellan våld och motstånd, eller kanske rättare sagt mellan motstånd och våld, vid de s k rena våldtäktsbrotten? Ger detta samband stöd för ett påstående att det är fråga om en instrumentell våldsanvändning. Att gärningsmannen använder mer våld om offret gör motstånd.

Med risk för att föregripa min fortsatta analys skulle jag vilja hävda att det är tveksamt om man kan tala om vare sig ett instrumentellt våld eller ett enkelt samband av den karaktären. Andra faktorer -som i sin tur står i olika inbördes samband till varandra- tycks vara minst lika avgörande. Bland dessa kan nämnas själva gärningsmönstret, den rumsliga situationen där brottet begås, personliga egenskaper hos offret och gärningsmannen samt relationerna mellan dem. Det är knappast möjligt att göra några generella uttalanden om graden av instrumentalitet i våldet eller sambandet mellan våld och motvåld. Det hela varierar för olika brott och man är tvungen att se till hela den brottsliga händelsen. Hur denna komplexa variation ser ut skall jag återkomma till i avsnitten IV.3 och IV.4 nedan.

I den våldtäktsdebatt som pågått sedan mitten av 70-talet har man bl a diskuterat om kvinnor bör göra motstånd eller ej när de blir utsatta för ett försök till ett sexuellt övergrepp. De råd som getts har varit av varierande innehåll och ofta grundat sig på antaganden eller påståenden om sambandet mellan våld, motstånd och risken för ett fullbordat sexuellt övergrepp. Mitt eget råd i det sammanhanget är att man bör avhålla sig från den typen av rådgivning. Ett större motstånd kan i en viss situation minska riskerna för både våld och sexuella kränkningar medan det vid ett annat brott kan ha rakt motsatt effekt. Det avgörande härvidlag är inte sambandet mellan våld och motvåld utan en mängd andra faktum av det slag som jag tagit upp ovan; gärningsmönstret, den rumsliga situationen, personliga egenskaper hos offret och gärningsmannen, deras relationer. Allmänt och sammanfattningsvis skulle man kunna säga att våldet och värjandet inte har särskilt mycket med varandra att göra.[27]

Det finns bl a mycket som talar för att våldet vid de "sexuellt orienterade våldsbrotten" ofta inte är instrumentellt utan ett mål i sig. Liksom att den sexuella kränkningen inte utgör något mål utan är ett (ytterligare) våldsmedel. Således: Att det ofta inte är fråga om brott med ett sexuellt syfte utan våldsbrott där det även finns ett våldsinslag som har en sexuell karaktär (se nedan avsn IV.4).

Att det finns ett samband mellan våldsanvändningen och de fysiska skador som offret fått behöver knappast påpekas. Däremot är det viktigt att understryka att sambandet vare sig är särskilt starkt eller så direkt som man kanske föreställer sig.[28]

I tabell IV.2d nedan har jag redovisat offrens fysiska skador vid de rena våldtäktsbrotten under 1976.[29] Den beskrivna skadebilden tycks vara i stort sett likartad under de båda tidigare åren. Det är heller inga större skillnader om man ser till hela den anmälda brottsmängden. Skadorna är något allvarligare vid de rena våldtäktsbrotten men det är också allt.

Tabellen kräver några förtydliganden. Med synliga skador menas sådana som antingen låter sig upptäckas med blotta ögat eller genom en medicinsk undersökning. Nästan alltid är det fråga om skador av den första typen. Andelen invärtes skador är mycket ringa.

Som exempel på mindre skador kan nämnas blåmärken, rispor etc. Medan större utgjutningar, större blödande sår, frakturer o s v karakteriseras som kraftiga skador. I ett litet antal av dessa anmälda fall kan våldet också ha riktat sig mot offrets könsdelar. Ibland har det varit fråga om enbart sådant våld, i regel uppträder det i kombination med våld mot övriga kroppen som gett upphov till kraftiga skador. Med tan-

ke dels på detta senare faktum, dels den speciellt allvarliga karaktären hos sådant våld har jag gjort det till den grövsta kategorin. Gärningsmannen kan ha fört upp föremål i slidan på offret. Bitit, rivit, slitit, rispat, bränt, sparkat o s v, i och mot offrets kön. Vid många av de s k sexmorden möter man f ö våld av den här typen. Ett mycket handgripligt sexuellt våld som tagit sig närmast rituella uttryck och sannolikt ofta har den innebörden.[30]

Tabell IV.2d Offrens fysiska skador i samband med s k rena våldtäktsbrott fördelade på typ av skada (n=550, procent)

Typ av fysisk skada	procent
inga synliga skador	49
mindre synliga skador	34
kraftiga synliga skador	12
synliga skador avseende även/endast könsdelarna	2
uppgift saknas	3
totalt	(100)

Som framgår av tabellen är det alltså fråga om genomsnittligt ringa fysiska skador.

Ungefär hälften av offren har inte haft några skador alls att visa upp vid anmälan. I någon procent av dessa fall beror det på att kvinnan dröjt så länge med att göra anmälan att de skador hon haft hunnit försvinna ("sen anmälan" är också den främsta orsaken till att uppgift om fysiska skador saknas vid tre procent av de rena våldtäktsbrotten). Viktigare ändå är dock att även ganska kraftigt våld mot t ex kroppens mjukdelar inte behöver ge vare sig särskilt omfattande eller synliga skador. Ännu mindre ett kraftigt hot.

Några exempel. Gärningsmannen tar tag om strupen på sitt offer. Något som kan innebära en reell livsfara för offret om hon inte ger med sig. Vilket hon också vet om och därför ger hon upp. Gärningsmannen hotar sitt offer med en kniv. Ofta räcker det med att han bara tar upp den. Ibland kan han sätta den mot offrets kropp; eggen mot strupen eller knivspetsen under hakan. För att ta två i anmälningsmaterialet faktiskt förekommande hotelser. Och några synliga fysiska skador ger det sällan eller aldrig.

När sådana skador finns beror de ofta mer på offrets motstånd än på gärningsmannens våld. Eller att han ägnat sig åt rent övervåld mot

offret. Sambandet mellan de fysiska skadorna och offrets motstånd vid de rena våldtäktsbrotten är således något starkare än sambandet mellan gärningsmannens våldsutövning och samma skador.[31]

Dessa faktum är intressanta ur främst två aspekter. För det första utredningstekniskt. För det andra när man diskuterar hur de sexuella övergreppen skall regleras rättsligt.

Vid flera tidigare tillfällen har jag påpekat att de sexuella övergreppen nästan alltid har en privat karaktär. De utspelas mellan en gärningsman och ett offer (se nedan kap V o VI). När anmälan görs har vi dels ett offer som i normalfallet inte kan stödja sin berättelse med några särskilda tecken på att hon varit utsatt för fysiskt våld. Dels har vi en gärningsman som ger en helt annan version av det som har inträffat. Vem skall man tro på?

Från poliser som utreder våldtäktsbrott har jag hört synpunkten att värdet med att göra motstånd främst ligger i att man på så sätt enkelt "kan skaffa sig några blåmärken som är bra att ha vid förundersökningen". En cynism som tyvärr är betingad av utredningstekniska realiteter.

I den juridiska debatten har man ibland framfört tanken att de sexuella övergreppen borde betraktas på samma sätt som de vanliga våldsbrotten. Att man (främst) borde se till tvånget, hotet och våldet och inte (främst) den sexuella kränkningen.[32]

Vad skulle hända ur straffmätningssynpunkt om ett sådant synsätt blev lag? Om vi utgår från de tidigare uppgifterna om gärningsmännens våldsanvändning och offrens fysiska skador så är det alldeles klart att det skulle bli ett kraftigt "prisfall" i påföljderna om dessa "nya" våldsbrott skulle bedömas enligt samma principer som de som gäller för våldsbrotten i övrigt. En absolut majoritet av dem skulle karakteriseras som ringa misshandel eller vanlig misshandel och här är påföljderna sällan frihetsberövande.

En påföljdslindring av den omfattningen ter sig förvisso icke motiverad med tanke på de realiteter som det handlar om. Det är viktigt att man har klart för sig att våldtäktsbrotten -om vi nu ser dem ur offrets perspektiv- i betydligt högre grad handlar om kränkningar av den sexuella integriteten och (bl a därav orsakade) psykiska skador, än om fysiska skador av "klassisk" misshandelskaraktär. Observera. Detta utesluter inte vad jag tidigare sagt att samma brott för gärningsmannens vidkommande, eller ur någon slags fenomenologisk synvinkel, ofta och snarare bör ses som ett våldsbrott än ett sexuellt övergrepp.

Om den sexuella kränkningen är det centrala momentet är en naturlig följdfråga vilka sexuella moment som förekommer i samband med de brott som anmäls till polisen som våldtäkt, våldförande etc.

För att våldtäkt/våldförande skall föreligga i en juridisk mening krävs att offret och gärningsmannen haft samlag med varandra. Vid avgränsningen av det senare begreppet har man från lagstiftarens sida visat en mycket teknisk inställning med bl a den konsekvensen, som jag sagt tidigare, att den juridiska definitionen inte behöver ha särskilt mycket gemensamt med det som man i en vardaglig bemärkelse förknippar med ett samlag. För att citera kommentaren till brottsbalken. "För att(samlag) skall anses föreligga är det sålunda tillfyllest att könsdelarna berört varandra". "Begreppet samlag... innefattar icke något krav på att samlaget skall ha fullbordats".[33]

Vill man hårddra konsekvenserna av detta skulle man bl a kunna göra följande jämförelse. I det ena fallet har vi en gärningsman som har våldtagit sitt offer i den bemärkelsen att hans manslem snuddat vid offrets blygdläppar. Men ingenting mer. För att ytterligare spetsa till det hela kan vi också säga att det våld eller hot som han använt sig av har varit ringa (fast dock tillräckligt för att uppfylla kraven för våldtäkt eller våldförande). I det andra fallet har vi en gärningsman som med hjälp av brutalt våld fört in manslemmen i anus på offret där han sedan genomfört ett längre "samlag" som slutat med att han fått utlösning. Det senare fallet kan aldrig vara våldtäkt eller våldförande i en juridisk bemärkelse. Istället handlar det om en frihetskränkande otukt -d v s ett ur straffmätningssynpunkt ringare brott än våldtäkt- plus eventuellt något misshandelsbrott.

För en vanlig människa kan ju en distinktion av den typen förefalla mindre lyckad. I kommentaren till brottsbalken lämnas följande förklaring. "Att en kvinna nödgas underkasta sig sexuella övergrepp av annat slag än samlag behöver visserligen ej alltid innebära ett mindre lidande för henne än då gärningsmannen tilltvingar sig samlag men det kan i regel dock ej anses i samma grad kränkande för henne".[34]

"I regel inte lika kränkande". Ett påstående som säkert är riktigt samtidigt som exemplet ovan väl illustrerar konsekvenserna i de undantagsfall som hamnar utanför mönstret. Straffrättsliga bestämmelser, och andra lagregler med för den delen, vidlådes tyvärr av den bristen att de inte tål särskilt många undantag.

En anledning till att jag uppehåller mig kring detta (som jag dessutom skall återkomma till i kapitel VII nedan) är följande. När offret(och även gärningsmannen) förhörs av polisen kommer hon att få en mängd frågor som hon ofta uppfattar som minst sagt konstiga. Våldtäktsoffer som jag själv har pratat

med förklarade det så att de, mitt i allt annat elände, råkat ut för en förhörsledare som var "en riktig snuskhummer". "Hade gärningsmannens penis trängt in i hennes slida"? "Hade den berört hennes blygdläppar"? "Hade den endast snuddat vid hennes blygdhår"? "Hade gärningsmannen fått utlösning"? O s v, o s v. Vad offren genomgående inte hade en aning om var att förhörsledaren sysslade med viktiga och nödvändiga straffrättsliga problem. Och att han i vissa fall säkert var lika besvärad och generad som den person som han frågade ut.[35]

Samlag eller inte samlag. Den avgörande punkten i det sexuella sammanhang som skall utredas.

Hur förhåller det sig i verkligheten? Om man tittar på de s k rena våldtäktsbrotten, det är ju dessa som är avgjort mest relevanta i sammanhanget, finner man bl a följande.

(a) Vid drygt hälften av de rena våldtäktsbrott som anmälts under 70-talet (andelarna är f ö relativt konstanta under olika år) så har gärningsmannen haft samlag med sitt offer.

(b) I regel handlar det om ett samlag. I drygt tio procent av fallen om två eller flera.

(c) I drygt tjugo procent av fallen har övergreppet stannat vid försök till samlag.

Av naturliga skäl överensstämmer andelarna ovan väl med hur anmälningarna fördelar sig på olika brott (se s 65 ovan). Samtidigt ger de bara en bit av sanningen. Beräkningen av dem har nämligen gjorts på grundval av den legala definitionen av begreppet samlag. För att enkelt säga vad jag menar. Den verklighet som det handlar om -och då bortser jag helt från inslaget av våld, hot eller tvång- ligger mycket långt från de önskvärda eller ideala beteenden som beskrivs i t ex olika handböcker i sexualrådgivning.

De ca femtio procenten samlag kommer i halvparten av fallen att avslutas innan gärningsmannen fått utlösning. Ibland beror detta på att offret gör motstånd. Lika ofta på att gärningsmannen inte klarar av att genomföra samlaget av andra skäl. Tvärt emot vad som hävdas i porrtidningarna torde det finnas få delar av männens sexuella värld där inslaget av slokande eller helt slaka manslemmar är så markant. De s k ståkukarna, som utgör ett reguljärt moment i den pornografiska beskrivningen av våldtäkter, är sällsynta undantag i verkligheten.[36]

Gärningsmännen är fulla, tokiga, förbannade, trötta, ledsna eller bara odugliga ändå. Om offret har "tur" använder de sin oförmåga som en ursäkt för att avbryta övergreppet. Har hon otur så riktar sig deras ilska och förtvivlan mot henne med ytterligare våld och sexuella excesser som följd. I några pro-

cent av de anmälda fallen av rena våldtäktsbrott förekommer olika sadistiska inslag. I regel som ett resultat av gärningsmannens oförmåga. Han skall hämnas på offret, hon skall kränkas ytterligare. Det är i dessa situationer som gärningsmännen fört upp föremål i slidan på offret, rispat offret med kniv kring könet eller bröstvårtorna, bränt henne med cigarett på samma ställen, rakat av könshåret, bundit offret, piskat henne o s v, o s v.[37]

Om kvinnans erotiska upplevelser i samband med en våldtäkt har det också skrivits och talats en hel del. Bl a har det hävdats att "drömmen om att bli våldtagen" skulle utgöra ett vanligt kvinnligt onanimotiv. Att många kvinnor egentligen "vill bli tagna med våld" etc.[38] Undersökningsmaterialet ger ringa stöd för påståenden av den typen. Att ingen av de de kvinnor som gjort anmälan har något positivt att säga om själva upplevelsen är i och för sig inget avgörande argument mot att "kvinnor vill bli våldtagna" (man kan ju tänka sig att den kategorin avstår från att göra anmälan). Inte heller att ingen av dem ens kommit i närheten av en sexuell utlösning. Det är det samlade intrycket man får. Som underlag för erotiska drömmar är de anmälda våldtäktsbrotten inte till stor hjälp. Man blir inte erotiskt upphetsad av dem. Ibland kan man bli upprörd. I regel blir man bara djupt beklämd å båda parternas vägnar. Den verklighet som beskrivs är allt för fjärran både manliga och kvinnliga sexuella fantasier och det som man inser mer än något annat under läsningen av aktmaterialet är att det måste ha gjort förskräckligt ont.

Några exempel ur förhören med de kvinnliga offren.

Ofta vet inte offret om gärningsmannen "trängt in i henne".

-Han låg där och höll på. Det gjorde ont.

-Jag vet inte om det var med fingrarna eller riktigt.

-Jag bad att han skulle sluta men han bara rev och slet.

Hon vet sällan "hur länge samlaget varade".

-Jag har ingen aning. Fem minuter. En kvart kanske.

-Jag vet inte.

-Han bråkade hela tiden.

Eller om han "fått utlösning".

-Jag har ingen aning om det. Han bara slutade.

-Jag tror det. Han lät så konstigt.

-Jag vet inte. Han var ju inte klok ju.

Förspelet? När det är som "sämst" för offret kan det handla om ett plötsligt och brutalt överfall. Gärningsmannen dyker upp som en blixt från klar himmel. När det är som "bäst" är det en gärningsman (som man visserligen ofta känner fast inte på det här viset) som sliter och drar i ens kläder. Trevar över ens kropp. Trasslar med blixtlåset i sina egna jeans samtidigt som han försöker

få stånd. Och hotar, övertalar, bönar, ber.

Några uppgifter om detta ur materialet om de rena våldtäktsbrotten.

(a) I knappt hälften av fallet har gärningsmannen lyckats klä av offret delvis; dra upp hennes blus eller kjol, dra ner hennes byxor och trosor. I tjugo procent av fallen har offret varit helt avklädd.

(b) I drygt tio procent av fallen har gärningsmannen kysst eller kramat sitt offer. Vanligare är att han "kladdat" på henne; trevat i grenen, tagit på brösten etc. Vid ungefär tjugo procent av de anmälda gärningarna förekommer sådant som man sammanfattningsvis brukar kalla för "petting". Nästan alltid med gärningsmannen som den ende aktiva parten.

(c) I sju procent av fallen har gärningsmannen ägnat sig åt "munsex" och i fyra procent har han trängt in i offrets ändtarm.

Att de procenttal som jag redovisat ovan överstiger hundra kommer sig enkelt av att det i genomsnitt förekommer fler sexuellt betonade moment vid ett och samma tillfälle.

I våldtäktsbrotten finns ett moment av våld, hot eller tvång. Det finns också ett sexuellt inslag. Slutligen finns det ett frihetsberövande som kan vara mer eller mindre utsträckt i tiden. Bl a är skillnaderna i frihetsberövandets längd stora mellan olika typer av brott. De genomsnittligt kortvariga överfallsvåldtäkterna å ena sidan, de mer utdragna bekantskapsvåldtäkterma å den andra.[39]

I tabell IV.2e nedan har jag redovisat frihetsberövandets längd i samband med de rena våldtäktsbrotten. Jag har nöjt mig med 1976 års data. Förhållandena är således likartade under de båda tidigare åren.

Tabell IV.2e Frihetsberövandets längd i samband med s k rena våldtäktsbrott fördelade på längd i timmar (n=550, procent)

Frihetsberövandets längd	procent
endast under övergreppet	6
mindre än en timme	63
en till fyra timmar	24
mer än fyra timmar	7
totalt	(100)

I regel handlar det om kortvariga frihetsberövanden. I ca 70 procent av fallen om mindre än en timme. Det är också i den här gruppen som man hittar så gott som samtliga s k överfallsvåldtäkter. Dock inte alla. Det finns över-

fallsvåldtäkter som varat längre än så. Gärningsmannen kan ha "kidnappat" sitt offer och fört henne till en annan plats där övergreppet genomförts. En främmande gärningsman har klättrat in genom fönstret till offrets bostad där han sedan hållit henne fången under några timmars tid, o s v. Påpekas bör att dessa undantag så gott som alltid avser mycket grova brott.

De längre frihetsberövandena domineras annars av de s k bekantskapsvåldtäkterna. Parterna känner varandra sedan tidigare. Den brottsliga situationen är utsträckt och omfattar flera brottsliga händelser. Man bråkar, offret misshandlas, utsätts för ett (eller flera) sexuella övergrepp, man bråkar igen o s v.

Så slutskedet i den brottsliga gärningen. Hur parterna skiljts åt. Även här finns det stora och naturliga variationer beroende på brottets karaktär. Det vanligaste är att gärningsmannen avviker, knappt 30 procent av våldtäktsbrotten har avslutats på det sättet. I en fjärdedel av fallen har offret fått tillåtelse att gå sin väg. I regel efter det att gärningen har fullbordats. Vid drygt 20 procent av brotten har hon lyckats fly. Också då är övergreppet vanligen ett faktum. Andra personer har kommit in och avbrutit det brottsliga skeendet i drygt tio procent av fallen. I några procent har gärningsmannen "dumpat" sitt offer. Han har t ex stannat sin bil, öppnat dörren och knuffat ut henne. I några procent slutligen så har man inte skiljts åt efter brottet av det skälet att man bor tillsammans. Jag har beskrivit en sådan händelse tidigare. Kvinnan som fått livmodern skrapad och senare våldtagits av sin sammanboende.

Detta om den brottsliga gärningens karaktär. De mönster som man kan urskilja i denna heterogena verklighet skall jag återkomma till avslutningsvis i detta kapitel.

IV.3 Relationerna mellan offret och gärningsmannen

Relationerna mellan offret och gärningsmannen är en mycket viktig faktor -kanske den mest väsentliga- vid alla slags våldsbrott.[40] Så även när det gäller det sexuellt orienterade våldet. Något tillspetsat skulle man kunna säga att "våld är en familjeangelägenhet".

En majoritet av de grövsta våldsbrotten utspelas inom hemmets väggar. Det är ett kriminologiskt faktum. De personer som vi i en statistisk bemärkelse har mest anledning att frukta är våra närmaste. Det är ett annat kriminologiskt faktum. Samtidigt finns det en mängd undersökningar om hur vi upplever våld som visar att den rädsla vi faktiskt känner relaterar sig till de udda, de sällsynta delarna av fenomenet. Fruktan för den okände

gärningsmannen, rädslan för att bli överfallen på gatan, i tunnelbanan o s v.[41]

I allt detta finns en motsägelse. Dessutom en motsägelse -och det är min egen erfarenhet- som det tycks vara omöjligt att rå på med t ex kriminologiska undersökningar eller data ur kriminalstatistiken. En förklaring är sannolikt att vi inte värderar våld i något slags enhetlig, absolut bemärkelse. Bl a tycks vi vara villiga att tolerera vissa handlingar från närstående som vi annars skulle se som grova kränkningar. Ett annat skäl är att "våldet inom hemmets väggar" inte fördelar sig jämnt över befolkningen. En mindre andel hem, och vissa relationer, är betydligt mer utsatta än andra och inom den grupp som löper högst risk i detta avseende tycks man inte vara särskilt benägen att tala om det i vetenskapliga undersökningar.[42] Där är det inte så enkelt att "hälsan tiger still". Tvärtom är den ofta högljudd medan "ohälsan" däremot kan vara både diskret och tystlåten.[43]

Några exempel på våld som en familjeangelägenhet.

Vid ca 75 procent av de allra grövsta våldsbrotten som begås här i landet -mord, dråp, misshandel med dödlig utgång- har gärningsmannen och offret tillhört samma familj, släkt eller vänkrets (s k primärgruppsvåld). Så gott som alla gärningsmän vid dessa våldsbrott, och en majoritet av offren, är män. När en man ger sig på en kvinna är det i regel någon som han känner mycket väl. För de grova våldsbrotten råder det också en hög grad av överensstämmelse mellan den brottslighet som redovisas i statistiken och den verkliga brottsligheten, d v s att statistiken ger en bra bild av de faktiska förhållandena. Risken för grovt våld ökar när relationen blir tätare; "kärlek och hat går hand i hand".

Ser man på det mindre grova våldet, typ misshandel, ringa misshandel etc, torde förhållandena i stort sett vara desamma som vid den grova våldsbrottsligheten. I en majoritet av fallen, när det gäller den faktiska brottsligheten, är parterna bekanta med varandra.[44] Här är dock överensstämmelsen med den anmälda brottsligheten betydligt lägre. Enligt statistiken så är nämligen en majoritet av gärningsmännen vid dessa brott okända för offret. Orsaken till att statistiken ger en felaktig beskrivning vid just dessa brott sammanhänger med två av de faktorer som styr benägenheten för att anmäla våldsbrott; relationerna mellan offret och gärningsmannen å ena sidan och brottets grovhet å den andra.

Av naturliga skäl blir offret mindre benägen att anmäla en gärningsman ju bättre offret känner honom. För ett våldsbrott av viss grovhet löper således den okände gärningsmannen en betydligt högre risk att bli anmäld än en gärningsman som offret känner. Risken för anmälan minskar när relationen blir tätare.[45]

Samtidigt har brottets grovhet också betydelse för anmälningsrisken. Ju grövre ett brott är desto högre är risken för anmälan. Bl a av det skälet att offrets vilja att avstå från anmälan blir svagare. Vid de mycket grova våldsbrotten är offrets möjligheter att påverka anmälan ringa. Om offret blivit ihjälslagen t ex. Då är det fullkomligt ointressant ur anmälningssynpunkt om gärningsmannen var en nära och kär vän.

Relationerna mellan offret och gärningsmannen får således olika följder. De påverkar både brottets grovhet och sannolikheten för att brottet skall komma till myndigheternas kännedom. Dessa faktum är inte minst intressanta när man betraktar våldtäktsbrotten eller de -i en fenomenologisk bemärkelse- ofta närbesläktade misshandelsbrott där en man utövat våld mot en kvinna, t ex s k hustrumisshandel eller kvinnomisshandel.[46]

Den största kategorin av offer vid mord, dråp och dödsmisshandel är kvinnor som vid tillfället för brottet eller tidigare, varit gifta, sammanboende eller stått i en nära emotionell relation till gärningsmannen. Drygt en tredjedel av samtliga mordoffer här i landet tillhör den kategorin och det är också en andel som varit förhållandevis konstant under hela 70-talet. Översatt i absoluta tal betyder det att 40-60 ("nuvarande" eller "f d") hustrur, fästmör, kvinnliga sammanboende, flickvänner etc dödas varje år av sina äkta män, fästmän, sammanboende eller pojkvänner. Andelen sådana offer inom den verkliga brottsligheten svarar också väl mot samma andel i den registrerade brottsmängden.

Ser vi däremot på de vanliga misshandelsbrotten sjunker andelen hustru- eller kvinnomisshandel markant. Ungefär tjugo procent av samtliga anmälda misshandelsbrott kan, enligt en skattning, hänföras till den gruppen. Här är också inslaget av grov misshandel något högre än för återstoden av misshandelsbrotten. Ett skäl till den beskrivna minskningen är att sanmälningsbenägenheten sannolikt är lägre vid dessa brott än vid andra misshandelsbrott av jämförbar grovhet. Detta beroende på att relationerna genomsnittligt är tätare. Kvinnomisshandel är ett bra exempel på ett brott som har mycket högt mörktal (se nedan kap VIII).[47]

Hur förhåller det sig med relationerna mellan offret och gärningsmannen vid det sexuellt orienterade våldet? Allmänt och inledningsvis kan man säga att mönstret är detsamma som det jag beskrivit ovan. I tabell IV.3 nedan har jag beskrivit hur relationerna mellan offret och gärningsmannen fördelar sig på olika slags relationer för samtliga anmälda brott under 1976 samt för de s k rena våldtäktsbrotten under samma år. Jag skall strax återkomma till varför jag valt att ta med även den första gruppen. Den är inte så ovidkommande som det kan tyckas.[48]

Tabell IV.3 Personliga relationer mellan offret och gärningsmannen vid samtliga anmälda brott resp s k rena våldtäktsbrott fördelade på typ av relation (n=717 resp 550, procent)

Typ av relation	samtliga anmälda	rena våldtäktsbrott
helt obekanta	50	40
ytligt bekanta	11	11
bekanta, dock ej närmre	16	19
närmare bek., ej sex. rel.	11	15
närmare bek., sex. rel.	2	3
tidigare make, sambo etc	4	6
nuvarande make, sambo etc	4	6
uppgift saknas	2	-
totalt	(100)	(100)

De tidigare personliga relationerna mellan offret och gärningsmannen, d v s innan det anmälda brottet inträffade. Som framgår av tabellen är det avsevärda och intressanta skillnader mellan samtliga anmälningar och de rena våldtäktsbrotten.

Vad som händer med relationsfördelningen när materialet rensas från ovidkommande anmälningar är i korthet följande. De som faller bort ligger nästan genomgående i kategorierna "helt obekanta" eller "ytligt bekanta". Här finns bl a så gott som samtliga av de ofredanden och liknande som hamnat i undersökningsmaterialet. Dessutom det absoluta flertalet av de händelser som ej är brott.

Andelen "helt obekanta" minskar från 50 till 40 procent. Andelen "ytligt bekanta" är oförändrad beroende på att bastalet blir mindre. De resterande andelarna ökar.

De fall där parterna varit obekanta eller bara ytligt bekanta med varandra dominerar dock även i det rena våldtäktsmaterialet. Tillsammans utgör de ca 50 procent av det materialet. I denna grupp finns dels de s k överfallsvåldtäkterna, dels de s k uppraggningsfallen.

De som varit närmare bekanta och haft en sexuell relation, ett tidigare eller pågående äktenskaps-/samboförhållande är betydligt färre. Tillsammans ca 15 procent av de rena våldtäktsbrotten. Mellan dessa båda grupper -i stort sett obekanta respektive de med en nära och sexuellt orienterad relation- finns en mellangrupp på drygt 30 procent där parterna känt varandra väl sedan tidigare med inte haft något sexuellt förhållande.

Så långt om relationerna i sig. Vad kan man då säga om sambandet mellan

denna faktor och de övriga faktorer som gemensamt kommer att bestämma brottets förlopp och utseende?

Bl a följande samband är av intresse:

(a) sambandet mellan den tidigare personliga relationen och valet av mötesplats

(b) sambandet mellan den tidigare personliga relationen och valet av brottsplats

(c) sambandet mellan den tidigare personliga relationen och gärningsmannens våldsanvändning

(d) sambandet mellan den tidigare personliga relationen och graden av motstånd från offret

(e) sambandet mellan den tidigare personliga relationen och det sexuella övergreppets karaktär

Hur starka är dessa samband? Och i vilken riktning går de? Först ett allmänt påpekande. Samband av det här slaget är sällan särskilt starka. I vart fall inte om de behandlar mer vitala faktorer. Mänskliga relationer -och mänskligt beteende- är ett komplicerat område. I de mönster som man eventuellt kan hitta finns i regel mängder av olika undantag. Undantag som bl a, och fullt logiskt, medför att de statistiska sambanden blir svaga.[49]

Sambandet mellan den tidigare personliga relationen och valet av mötesplats är mycket starkt. Det bär också det självklaras prägel.

Om man klyver materialet (de s k rena våldtäktsbrotten) i två delar efter relationens art, dels de som är "helt obekanta", "ytligt bekanta", "ej närmre bekanta" (ca 70 procent av samtliga), dels de "närmre bekanta med eller utan sexuell relation" samt tidigare eller pågående äktenskaps-/samboförhållanden, d v s återstoden (ca 30 procent), så framkommer bl a följande.

I den första gruppen ("obekanta"etc) så har man i knappt en fjärdel av fallen träffats i endera partens bostad. Vanligen träffas man alltså på någon annan plats. De vanliga träffpunkterna är "gata, väg, park" eller "restaurang, diskotek, pub" (se ovan s 64). I den andra gruppen ("närmre bekanta" etc) träffas man så gott som alltid hemma hos någon (eller i den gemensamma bostaden). Undantagen från de senare mönstren är dels mycket få, dels illustrerar de ibland endast "fyrkantigheten" i de avgränsningar som man måste arbeta med vid den här typen av undersökningar. Ett exempel: En man och en kvinna som tidigare sammanbott kommer överens om att han skall hämta henne efter arbetets slut vid hennes arbetsplats och att man därefter skall åka hem till henne för att diskutera sina problem.

Vad detta mycket starka samband mellan den tidigare relationen och valet

av mötesplats säger är föga märkligt. Nämligen att människor som känner varandra väl ofta träffas "i hemmet" och att detta torde vara speciellt vanligt vid de av deras möten som kan tänkas utveckla sig till fysiska övergrepp. Ingenting annat.[50]

I nästa steg (sambandet mellan relationen och valet av brottsplats) har vi också ett mycket starkt samband. Även det av fullt logisk innebörd. Som jag påpekat tidigare finns det en tendens att parterna söker sig till mer avskiljda förhållanden förutsatt att man inte redan är lämnad i fred. Detta får till resultat att i gruppen "obekanta etc" så har knappt hälften av brotten förövats i bostaden och drygt hälften på någon annan plats. Ett tillskott av "bostadssökande" således. Samma strävan, "att gå hem", finner vi också bland de "närmare bekanta". D v s i det fåtal fall där man inte redan är hemma. I den gruppen kan alltså inte den generella förflyttningstendensen få särskilt starkt genomslag därför att man redan är "hemma". Bostaden blir brottsplats i nästan samtliga fall.

Här skall jag göra en kort utvikning och försöka förklara vad dessa två faktorer (sambandet mellan relationen och mötesplatsen samt förflyttningstendensen) får för konsekvenser för sambandet mellan relationen och brottsplatsen.

Ett fullständigt samband, istället för ett som bara är "mycket starkt", skulle vi få om förflyttningsmönstren i de båda relationsgrupperna var helt olika och kunde genomföras fullt ut. Antag att alla som "kände" varandra utnyttjade hemmet som brottsplats oavsett var de mötts och att alla som "inte kände" varandra såg till att brottet begick utanför hemmet (oavsett var man träffats). Med de indelningar som vi gjort av de två variablerna (typen av relation resp brottsplats) skulle vi då erhålla ett fullständigt samband. D v s att om vi vet parternas tidigare relation så kan vi med fullständig säkerhet uttala oss om var brottet begicks (och omvänt). Således; vid ett fullständigt samband mellan två variabler kan vi med hundraprocentig säkerhet uttala oss om det enskilda fallets konkreta egenskaper i ett avseende om vi känner dess egenskaper i det andra avseendet (och omvänt liksom självfallet om samtliga fall av en viss typ o s v).[51]

Nu har vi inget fullständigt samband (det har man f ö så gott som aldrig när man sysslar med beteende- eller samhällsvetenskap) och ett skäl till det i det aktuella exemplet -vilket kan verka paradoxalt- är att oavsett relationen mellan parterna så visar man likartade önskemål eller mönster vid förflyttningen mellan mötesplats och brottsplats.

Inget fullständigt samband men däremot två mycket starka samband vilket gör att vi kan presentera åtminstone tre bra gissningar om mötesplatsen respektive brottsplatsen om vi känner relationen mellan de inblandade. Vid de s k

rena våldtäktsbrotten som kommer till polisens kännedom gäller således bl a:

(a) Vid nära relationer mellan de inblandade har de (nästan alltid)mötts i endera partens hem (eller bådas gemensamma) före övergreppet.

(b) Vid nära relationer mellan de inblandade parterna har brottet (med ett fåtal undantag) begåtts i endera partens hem (eller bådas gemensamma).

(c) När de inblandade inte känner varandra närmre har de (i regel) träffats på annan plats än i endera partens bostad.

Och om man vänder på detta kan man säga följande om parternas relation med utgångspunkt från brottsplatsen: Om en våldtäkt (våldförande) har förövats på annan plats än offrets eller gärningsmannens bostad är det mycket osannolikt att de inblandade är närmare bekanta.[52]

Vidare i sambanden; den tidigare personliga relationen och gärningsmannens våldsanvändning.

Med tanke på vad jag sagt inledningsvis i detta avsnitt borde vi här hitta ett starkt samband av den innebörden att ju bättre parterna känner varandra desto grövre bör våldet vara.

Men det gör vi alltså inte, det är mycket svagt. Tendensen till grövre våld, hot, tvång etc är obetydligt högre vid de händelser där parterna känner varandra närmare än vad den är då man inte känner varandra eller endast är ytligt bekanta. Detta vid de s k rena våldtäktsbrotten.[53]

Detta samband blir dock något starkare om jag ändrar relationskategorierna och jämför de sexuella relationerna (tidigare eller pågående) med de icke-sexuella. I det första fallet är våldet genomsnittligt grövre men något starkt samband är det fortfarande inte fråga om. Vad är då orsaken? Kan man t ex tänka sig att det allmänna mönstret vid våldsbrotten inte gäller för det sexuellt orienterade våldet?

Själv tror jag inte det och jag skall försöka presentera en förklaring till det oväntat svaga samband som vi finner i materialet. Först vill jag dock betona att jag nu är ute och spekulerar. Det jag kommer att säga låter sig alltså inte enkelt beläggas i några empiriska fakta.

En förklaring till det låga sambandet vid de rena våldtäktsbrotten som inte kan uteslutas är materialet endast omfattar sådana brott som kommit till polisens kännedom. Det är möjligt att sambanden skulle varit starkare om jag kunnat granska den faktiska våldtäktsbrottsligheten. Det kan förhålla sig så trots vad jag inledningsvis och allmänt har sagt om sambanden mellan anmälningsbenägenhet, brottsgrovhet och tidigare relationer mellan offer och gärningsmän.[54]

Om man söker efter förklaringar i det studerade materialet tror jag bl a följande är av intresse.

För det första: Det relativt stora inslaget av s k överfallsvåldtäkter komplicerar analysen. Visserligen är våldsinslaget i den gruppen genomsnittligt ringa men samtidigt finns det en andel övergrepp där våldet varit grovt främst beroende på egenskaper hos gärningsmannen. Jag vill också påminna om vad jag sagt tidigare. Våldsinslaget vid de anmälda våldtäktsbrotten är ringa om man ser till materialet som helhet (se s 78-80 ovan). Särskilt mycket betyder dock inte överfallen i det här aktuella hänseendet. Tar man bort dem ur materialet och gör om samma analys så ökar visserligen sambandet mellan relationen och våldsanvändningen men endast obetydligt.[55]

För det andra (och detta är mer väsentligt i sammanhanget). Vid en relativt stor andel av de s k uppraggningsfallen (där ju parterna på sin höjd varit ytligt bekanta med varandra) finns det ett inslag av våld, hot eller tvång som ligger över det genomsnittliga. En bidragande orsak i det sammanhanget är att gärningsmannen ofta är berusad (och inte så sällan även offret). Sambanden mellan alkoholpåverkan och våld är ofta starka. Jag skall återkomma till denna fråga i kapitlet om gärningsmännen nedan (kap V).

För det tredje: En initierad "gissning" som jag samtidigt tror kan vara den väsentliga förklaringen. De sexuella övergrepp som utspelas inom "sexuella relationer" utgör inte någon påtagligt homogen grupp. Dels kan man urskilja en kategori med grovt våld, och ofta kraftigt motstånd eller motvåld från offret, dels en annan där såväl våldet som motvåldet varit ringa. Dessutom ett flertal konkreta fall som ligger mellan dessa båda. Om relationerna är desamma (eller likartade) men reaktionerna (d v s våldet) blandade blir det statistiska sambandet lågt.

I den första gruppen handlar det ofta om tidigare eller pågående äktenskaps- eller samlevnadsförhållanden som är mycket kaotiska vid det tillfälle då brottet anmäls -"nära relationer i kris". Det sexuella övergreppet utgör närmast en detalj i en lång serie av fysiska övergrepp; vanlig misshandel, ofredanden, skadegörelser etc. Plus hemfridsbrott där mannen fått lämna det tidigare hemmet. Våldet i samband med det sexuella övergreppet är sällan ett instrument för att tilltvinga sig samlag utan ett uttryck för den bakomliggande situationen och ett mål i sig. På samma sätt som den sexuella kränkningen är en misshandelsvariant jämte örfilar, slag och sparkar. I dessa situationer hittar man också kvinnor som gjort kraftigt motstånd eller t o m kraftigt motvåld. Man har slagits helt enkelt.

Maktförhållandena i dessa relationer är av avgörande betydelse för parterna och växlar snabbt. Vid ett tillfälle är den ena parten i överläge, i nästa i underläge. Mannen är våldsam, förkrossad, underlägsen och överlägsen på i stort sett samma gång. I kvinnans ögon är han "ynklig" och "farlig". Våldet blir hans uttrycksmedel; hans sätt att förtrycka och hans sätt att reagera när han känner sig underlägsen. Kvinnan är ofta i en betydligt sämre position socialt och ekonomiskt. Emotionellt kan hon lika ofta ha ett övertag. Svartsjuka, mannens svartsjuka, är en viktig komponent i förhållandet.[56]

I den andra gruppen är det inte lika ofta fråga om samlevnadsrelationer. Kvinnan är en tyst part i förhållandet. Hon upplever mannens överläge och hans övergrepp som självklara och naturliga. Hon klandrar sig själv för att samvaron har gått snett -kvinnor med lågt eller inget självförtroende alls och en självstraffande attityd. Det klassiska förtryckarförhållande som hon lever i betraktar hon som normalt och naturligt.

Männen är -i bästa fall- emotionellt omogna. Ofta är de känslomässiga analfabeter. De förstår helt enkelt inte vad de håller på med. Kvinnan behandlas som ett objekt med olika serviceuppgifter, hon finns där på mannens villkor. Att mannen utövar grovt våld mot kvinnan utgör undantag. Här rör det sig om "örfilar i uppfostrande syfte". Bl a av den orsaken att det sällan behövs mer och att mannen inte hatar den kvinna som han undertrycker. Möjligen kan han bli irriterad på henne om hon inte gör som han vill.

Kvinnan som fått livmodern skrapad är ett alldeles utmärkt exempel. Hon accepterar övergreppet, anser t o m att det är naturligt. Polisen kontaktar hon först efter kraftiga påtryckningar från andra auktoriteter -läkaren, sjuksköterskan, kuratorn- som står utanför förhållandet. Hon känner gärningsmannen väl, "han bara är sådan", hon är beroende av honom. Hon ser heller ingen väg ut ur förhållandet och har inte ens reflekterat på en brytning. Mannen fattar inte vad han gjort. Han blir bara "förbannad" på offret. Det hela är hennes fel. Och själv ser hon alltså inget märkligt i det synsättet.

När kvinnorna i den här gruppen gör anmälan tycks de ofta ha något slags civilrättslig ambition. Polisen skall hjälpa dem att få gärningsmannen att bli snällare. Men inte något mer. Och när de upptäcker att rättsapparaten inte ägnar sig åt den typen av förhandlingar drar de tillbaka sin anmälan. Mannen förlåter henne. Relationen fortsätter.

Förhoppningsvis kan denna beskrivning bidra till att förklara varför sambandet mellan den personliga relationen och våldsutövningen ser ut som det gör. Ett relativt svagt samband vad gäller de rena våldtäktsbrott som kommit till myndigheternas kännedom.[57]

Så ytterligare en komplikation vad beträffar detta samband. Som jag påpekat tidigare så ökar sannolikheten för våld om brottsplatsen är mer avskild, t ex om brottet utspelas i bostaden. Sannolikt också som en direkt funktion av just detta rumsliga förhållande. Med de sexuella övergreppen i de nära relationerna är det på det viset att de (nästan) alltid utspelas i hemmet. Det är de okända gärningsmännen, och de som inte är närmare bekanta med offret, som begår sina brott utanför hemmiljön.

Det relativt svaga sambandet ovan är alltså -sannolikt- till viss del betingat av en påspädningseffekt p g a brottsplatsens karaktär. Samtidigt är materialet sådant att det inte är möjligt att pröva den relativa betydelsen av dessa båda faktorer, relationen respektive den rumsliga miljön, på något mer systematiskt sätt. Det finns ju nämligen (nästan) inga fall att jämföra med, d v s sexuella övergrepp i nära relationer som ägt rum utanför hemmets väggar.[58]

Också sambandet mellan den tidigare personliga relationen och offrets motstånd är svagt. Varför torde ha framgått av det jag sagt i avsnitt IV.2 ovan om sambandet mellan våld och motstånd samt det ovan redovisade sambandet mellan relationen och våldsutövningen. En heterogen verklighet med bl a varierande reaktioner från offret och gärningsmannen.[59]

Slutligen sambandet mellan relationen och det sexuella övergreppets karaktär. Här finns ett relativt starkt samband av den innebörden att risken för att utsättas för ett fullbordat sexuellt övergrepp, liksom andra sexuella kränkningar, ökar när relationen blir tätare. Också här beror viss del på sambandet av de miljömässiga omständigheterna.

Två exempel. Vid de s k överfallsvåldtäkterna går det ungefär fyra försöksbrott på varje fullbordat övergrepp, d v s där gärningsmannen tilltvingat sig samlag. Ser man på de nära relationerna där parterna haft ett tidigare sexuellt förhållande eller ett samlevnadsförhållande är proportionerna de omvända. Vid en absolut majoritet av de anmälda brotten har gärningsmannen haft samlag med sitt offer.[60]

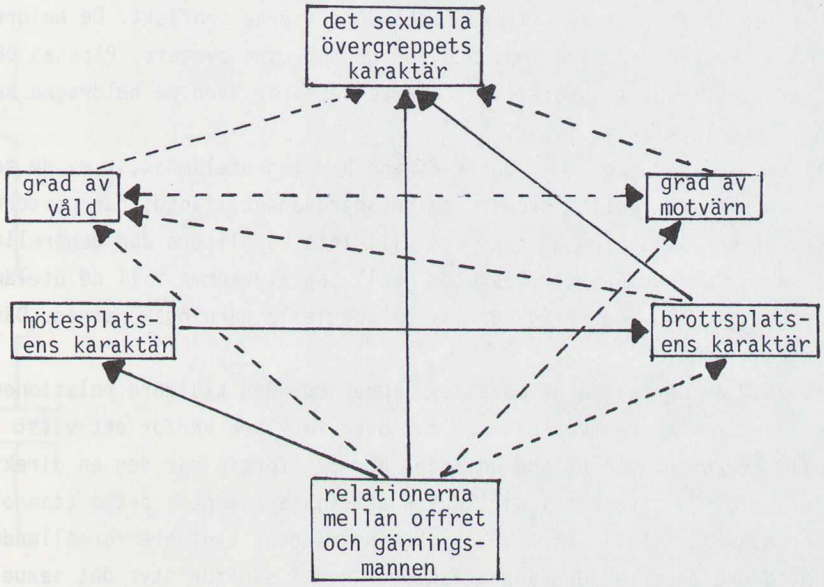
IV.4 Gärningsmönstret vid våldtäktsbrott

Statistiska samband är ofta komplicerade. Bl a av det skälet att ett statistiskt samband -eller rättare sagt en samvariation- mellan två faktorer inte behöver betyda att det föreligger något orsakssamband mellan dem. Beräkningar av den här typen utgör en utgångspunkt för kausala analyser och en hjälp för tanken. Ingenting mer.[61]

De samband som jag diskuterat i föregående avsnitt kan sammanställas i en modell över hur de sexuella övergreppen ser ut, d v s vilka länkar som finns mellan olika situationsfaktorer och yttre omständigheter i anknytning till brottet. De personliga egenskaperna hos offren och gärningsmännen -som självfallet är av stor betydelse i detta sammanhang- har jag tills vidare lämnat därhän. Jag skall återkomma till dem senare (se nedan kap V, VI o VIII).

Om vi till att börja med betraktar det generella mönster som man kan urskilja med utgångspunkt från vad vi vet om de rena våldtäktsbrotten får vi följande "orsaksmodell".

Modell IV.4a Situationsfaktorer vid våldtäktsbrotten; det allmänna mönstret

Först något om modellens innebörd. Pilarna i modellen markerar samband som jag anser har en kausal karaktär. Ett exempel: Pilen från "relationsboxen" till "mötesplatsboxen" (när man diskuterar sådana här modeller talar man således om "pilar" och "boxar") uttrycker det faktum att relationerna mellan offret och gärningsmannen kommer att ha betydelse för var man träffats. Däremot gäller inte motsatsen. Den tidigare relationen mellan de inblandade parterna kan självfallet inte påverkas av det faktum att man vid tillfället för brottet träffades på platsen A och inte platsen B.

Det finns en dubbelriktad pil i modellen mellan graden av våld resp graden av motvärn. Med detta menar jag att det föreligger ett ömsesidigt

orsakssamband mellan dem. Gärningsmannens initiala våld bestämmer vad offret kommer att ta sig för. Men också det omvända, det instrumentella våldet som jag varit inne på tidigare. Gärningsmannen anpassar sin våldsanvändning till hur mycket motstånd offret gör. Exempel. Gärningsmannen inleder övergreppet genom att plötsligt rycka upp en kniv som han sätter mot halsen på det helt överrumplade offret -"ta av dig kläderna annars dödar jag dig". Offret blir helt spak och gör inget motstånd alls. Jämfört med det andra förhållandet. Gärningsmannen börjar "tafsa" på offret som försöker ta bort hans händer, varpå han i sin tur försöker låsa armarna på henne o s v, o s v. Den statistiska konsekvensen av den här dubbellänkningen blir f ö att sambandet minskar. Inte att det blir starkare vilket man kanske skulle föreställa sig.

Jag har också försökt illustrera sambandens styrka grafiskt. De heldragna pilarna uttrycker starkare samband, de genombrutna svagare. Påpekas bör dock att i en absolut, statistisk bemärkelse så är även de heldragna sambanden i regel relativt svaga.[62]

Vissa samband som jag tagit upp tidigare har jag utelämnat, t ex de som finns med offrets fysiska skador, frihetsberövandets längd, hur parterna skiljts åt o s v. Skälen är två. Jag vill inte komplicera den generella modellen mer än nödvändigt. Dessutom skall jag återkomma till de utelämnade faktorerna vid bl a beskrivningen av de speciella gärningsmönstren. Där är de mer relevanta.

Kortfattat om den allmänna modellens innebörd. Den tidigare relationen mellan parterna är central när man försöker förklara varför ett visst sexuellt övergrepp ser ut som det gör. För det första har den en direkt betydelse för övergreppet i sig, d v s att vissa moment i detta (sannolikt) kan härledas just till offrets och gärningsmannens tidigare förhållande. För det andra påverkar den andra faktorer som i sin tur styr det sexuella övergreppet. T ex valet av mötesplats. För det tredje slutligen. "På vägen" får den följder i andra avseenden som är intressanta för gärningsbeskrivningen i sin helhet.

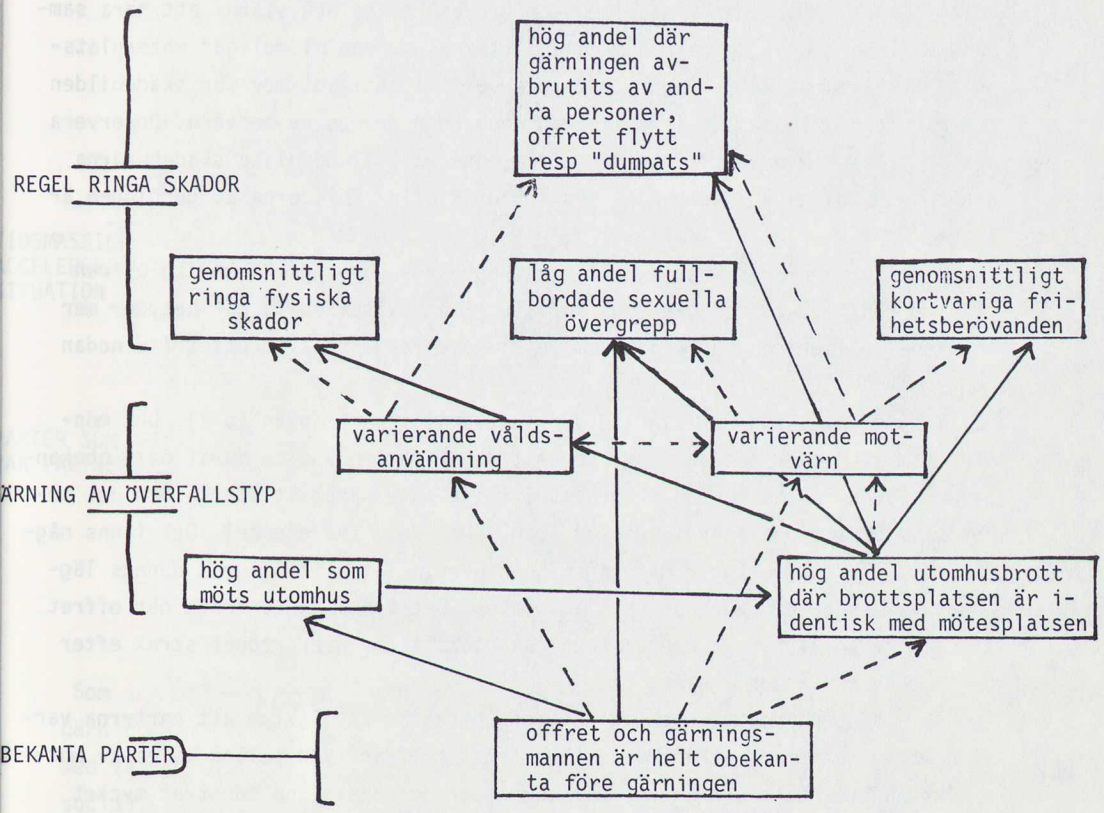
Vilka mönster kan man då se i detta?

Jag har jämfört de två"flankgrupperna" om man utgår från relationen. De fyrtio procenten rena våldtäktsbrott där parterna varit helt obekanta med varandra med de femton där de sedan tidigare haft"minst" en sexuell relation. Det första gärningsmönstret har jag kallat för främlingsmönstret. Det andra för partnersmönstret.[63] Vilka skillnader finns det mellan dessa båda?

Först ett allmänt påpekande. Olikheterna har en varierande innebörd och storlek. De är formulerade som jämförelser mellan mönstren. Samtidigt är de tillräckligt stora för att uppdelningen i de två grupperna skall vara motiverad.

Så ett tekniskt dito. Boxarna är ordnade i något slags tidsföljd. I botten relationen (som ju har en historisk karaktär och finns där före gärningen). Högst upp det sätt på vilket man skiljs åt. Slutsteget i det brottsliga skeendet.

Modell IV.4b Situationsfaktorer vid våldtäktsbrotten; främlingsmönstret

Modellen är komplicerad. Mängden pilar och boxar gör också att den blir svårläst. Jag skall försöka bringa reda i det hela genom några kommentarer. Tre nivåer är intressanta. Jag har ställt upp dem längst till vänster:

(1) Innan gärningen inträffar är parterna helt obekanta med varandra. Detta är den främsta orsaken till att de träffas utomhus. Det är även ett skäl till att offret inte är villig att följa med gärningsmannen från

mötesplatsen för det fallet att han nu skulle försöka få henne att göra det.

(2) Det sista är alltså sällsynt. I regel handlar det nämligen om rena överfall. Undantag finns -gärningsmannen har t ex lyckats lura med sig offret till någon annan plats- men de är få.

(3) Gärningar av den här typen är sällan särskilt rationella. Om gärningsmannen haft för avsikt att tilltvinga sig sexuellt umgänge med sitt offer har han valt en olämplig plats. I den här gruppen finns således flertalet av de rena våldtäktsbrott som avbrutits beroende på att andra människor ingripit.

Det finns två faktorer i modellen som är väsentliga och står i ett nära samband till varandra; de helt obekanta parterna och den"olämpliga" mötesplatsen/brottsplatsen. Dessa faktorer betyder bl a åtskilligt mer för skadebilden och gärningsförloppet än våldsanvändningen resp graden av motvärn. Observera att de pilar som dragits från de senare boxarna till de olika skadeboxarna är genombrutna, d v s sambanden med skadorna eller följderna av gärningen är svaga.[64]

Det senare förklaras även av att egenskaper hos gärningsmännen och offren (liksom konstellationen gärningsman/offer i ett visst fall) här betyder mer för såväl våldet som motvåldet som de olika effekterna av brottet (se nedan kap V o VI).

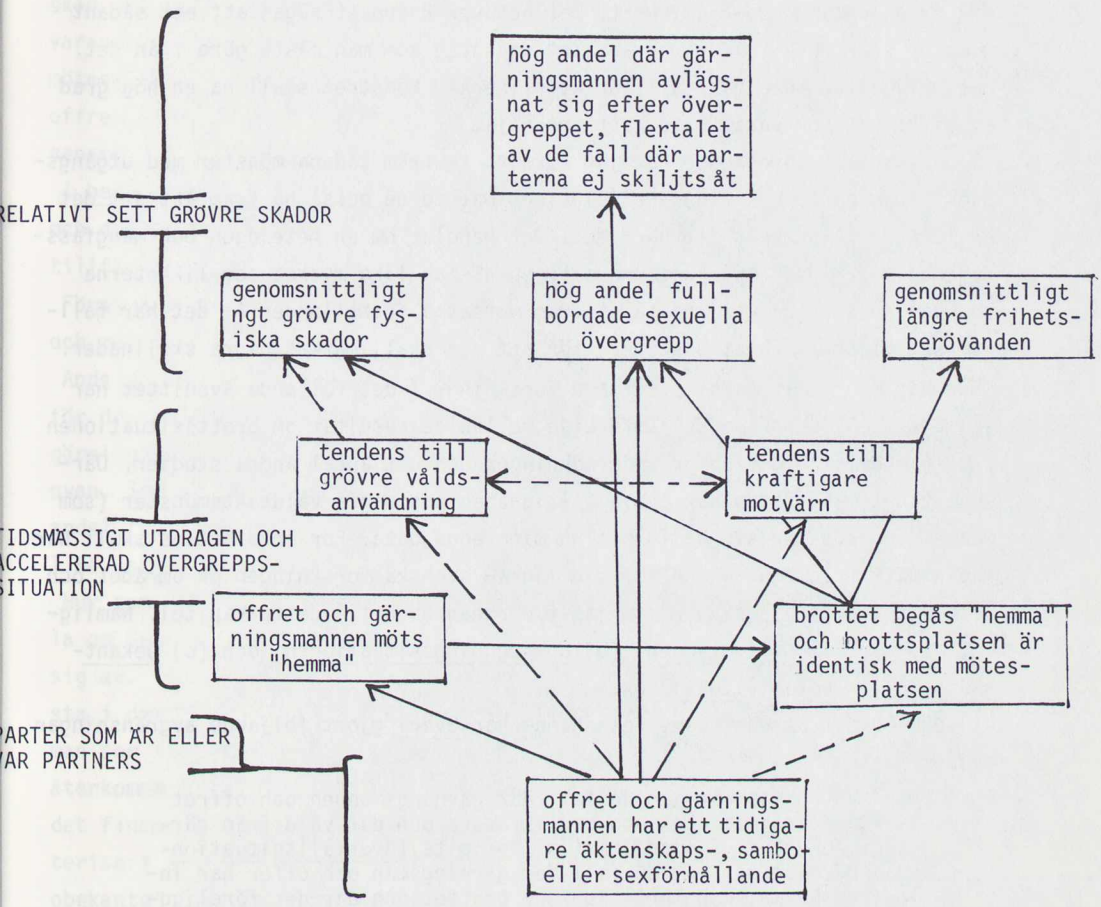
Till sist en viktig reservation som jag varit inne på ovan (p 2). Det mönster som jag redovisat gäller inte alltid när de inblandade varit helt obekanta med varandra. Sambanden är genomsnittligt inte särskilt starka och det beror bl a på att det finns undantag från typfallet. Två exempel. Det finns några brott där den obekante gärningsmannen överfallit sitt offer i hennes lägenhet (eller på någon annan enskild plats). Det finns andra brott där offret frivilligt följt med gärningsmannen och utsatts för övergreppet strax efter den första kontakten.

Observera. Den enda gemensamma utgångspunkten är det faktum att parterna varit helt obekanta med varandra när brottet inträffar. Vad gäller valet av mötesplats/brottsplats vid sådana gärningar har det beskrivna mönstret mycket hög tillämplighet. Om återstoden av mönstret kan man sammanfattningsvis säga att den visar vad som sannolikt kommer att inträffa.

Jag vill också påminna vad jag sagt tidigare om skadorna. De psykiska skadorna finns inte med i resonemanget. Samtidigt finns det mycket som talar för att de kan vara avsevärda vid dessa våldtäkter och våldtäktsförsök (se nedan kap VI).

Så det andra mönstret: Partnersmönstret.

Modell IV.4c Situationsfaktorer vid våldtäktsbrotten; partnersmönstret

Som innehållet i boxarna visar finns det väsentliga skillnader mellan det gärningsmönster som beskrivits här och det där parterna varit helt obekanta med varandra. Här träffas man "hemma" och brottssituationen "växer fram", en social, psykologisk och till sist fysisk urladdning. Som helhet betraktat är skadorna grövre (detta med den tidigare reservationen om de psykiska skadorna i minnet). Väsentliga bitar i detta mönster är den tidigare relationen och de (därav beroende) rumsliga förhållandena. Det kan verka förvånande men det finns få miljöer som är så lämpliga ur gärningsmannens synpunkt som hemmet om man skall försöka genomföra ett grovt våldsbrott.[65]

Inom den sociologiskt orienterade våldtäktsforskningen har man tidigare ägnat avsevärd möda åt försöka finna situationella mönster vid sådana gärningar,

d v s grupper av brott som visar en hög grad av likhet sinsemellan om man ser till brottssituationen och gärningsförloppet samtidigt som de skiljer sig från andra grupper av brott. Det behöver knappast sägas att ett sådant mönster står resp faller med antalet undantag som man måste göra från det. Det bör heller inte vara alltför komplicerat. Mönstret skall ha en hög grad av giltighet och vara lätt att urskilja.

I det närmast föregående har jag försökt ta fram sådana mönster med utgångspunkt från parternas tidigare relation. Det torde också ha framgått att det är långt ifrån enkelt att göra det. Det handlar om en heterogen och mångfassetterad verklighet. Olikheterna slår en nästan lika mycket som likheterna och man är tvungen att arbeta utifrån motsatta förhållanden (i det här fallet "spegelvända" relationstyper) för att det skall märkas några skillnader.

Hur har man då lyckats i tidigare forskning? I det följande avsnittet har jag gjort en övergripande jämförelse mellan de resultat om brottssituationen som framkommit vid den här undersökningen och ett antal andra studier. Däremot tänkte jag redan här pröva giltigheten hos några våldtäktsmönster (som man tidigare säger sig ha funnit) på mina egna data. För enkelhetens skull har jag utgått från den -i och för sig magra- svenska forskningen på området och granskat tre gärningstyper som jag f ö redan berört i detta kapitel. Nämligen; (a) överfallssituationen, (b) uppraggningssituationen och (c) bekantskaps- eller bekantsituationen.

I sexualbrottsutredningens betänkande har Sveri gjort följande avgränsningar av dem.

> "För det första har man de fall där gärningsmannen och offret tidigare är helt obekanta med varandra och där våld från gärningsmannens sida omedelbart tillgripits (överfallssituationen). Därnäst har man de fall där gärningsman och offer har inlett en bekantskap kort tid före brottet och där det föreligger en direkt tidssekvens mellan bekantskapens inledande och brottet (uppraggningssituationen). Och slutligen har man de fall där gärningsman och offer är bekanta med varandra sedan tidigare (bekantsituationen)".[66]

De redovisade definitionerna, som används i likartad tappning i ett flertal olika studier, är inte så klara som de kan verka vid en snabb genomläsning. Vad Sveri (och andra) avser torde vara (ungefär) detta. Överfallssituationen utspelas mellan parter som är helt obekanta med varandra när brottet begås. Våldet inträffar samtidigt (eller så gott som samtidigt) med den första fysiska kontakten mellan dem (mötesplatsen identisk med brottsplatsen). Ordet "överfall" implicerar också att det inte är offret som kontaktat gärningsmannen (ännu mindre frivilligt följt med denne).

Uppraggningssituationen kännetecknas av att parterna träffats och blivit be-

kanta under "fredliga" förhållanden (strax) före brottet och att man tillbringat tiden mellan det första mötet och själva brottet i varandras sällskap (i regel någon eller några timmar). Men att man således inte känner varandra sedan något tidigare tillfälle. Där brottsplatsen är en annan än mötesplatsen -vilket den i regel är som antyds av ordet "uppraggning- så har offret frivilligt följt med gärningsmannen. Vi bortser också från att det senare kan vara följden av falska förespeglingar från gärningsmannens sida.

I bekantsituationerna slutligen har parterna känt varandra "sedan tidigare" och detta tolkar jag som att de åtminstone varit ytligt bekanta sedan något tillfälle som i tiden ligger före själva brottstillfället.

Först överfallssituationen; helt obekanta parter, offret har ofrivilligt och mot sin vilja blivit indragen, angreppet har en "direkt" karaktär.

Andelen sådana fall i det här studerade materialet uppgår till 28 procent för de s k rena våldtäktsbrotten under 1976. I stort sett kan man säga att gärningsmönstret är detsamma som det s k främlingsmönstret som jag beskrivit ovan. Som jag påpekat tidigare finns det dock i den senare gruppen en mindre andel fall där offret inte blivit överfallen direkt utan frivilligt gjort olika saker som gagnat gärningsmannen; t ex följt med honom från mötesplatsen.

Hur som helst. En jämförelse med mina data visar att det är befogat att tala om överfallsvåldtäkter enligt den definition som Sveri och andra använt sig av. Det är den kategori som är lättast att avgränsa, dessutom den största i den anmälda brottsligheten. Att den samtidigt torde vara den minsta om man ser till den verkliga våldtäktsbrottsligheten är ett faktum som jag skall återkomma till (se nedan kap VIII). Ett annat problem i sammanhanget är att det finns en mindre andel fall i mitt material som man rimligen måste karakterisera som överfall men där offret och gärningsmannen inte har varit "helt obekanta" (se nedan).

En vilt främmande gärningsman hoppar på offret. I flertalet fall utomhus på allmän plats och istället för mötesplats och brottsplats handlar det nästan alltid om en överfallsplats. Har man förflyttat sig har det skett mot offrets vilja (annat än undantagsvis då hon blivit lurad att följa med) och det rör sig om en kortare sträcka.

Överfallssituationerna är intressanta även ur en annan aspekt. Andelen sådana visar nämligen en tendens att minska under 70-talet. Antalet är dock förhållandevis konstant (och har t o m ökat något) och den andelsvisa minskningen kommer sig huvudsakligen av att den anmälda brottsligheten (och andra brottskategorier) ökar under perioden.

Hur stor är denna minskning? Under 1970 utgör andelen sådana fall 30-35 procent av de rena våldtäktsbrotten som kommit till polisens kännedom. Den sanna

siffran ligger troligen någonstans mitt i intervallet.[67] För 1973 är motsvarande andel drygt 30 procent medan den för 1976 (liksom för kontrollurvalet från 1979) ligger något under 30 procent. Det är således fråga om en minskning i storleksordningen fem procent om man ser till andelen. Orsaken till detta, som alltså beror på att ökningen av den anmälda våldtäktsbrottsligheten varit större i andra gärningskategorier, har jag diskuterat nedan (se kap VIII). Vad som är förvånansvärt i sammanhanget är att antalet överfallsvåldtäkter tycks vara så konstant under olika år. Möjligen kan detta bero på att gärningsmännen vid den här typen av brott utgör en mycket speciell grupp (se nedan kap V).

Uppraggningssituationen? Människor som träffas för första gången och där detta första möte avslutas med ett sexuellt övergrepp efter en inledande kontakt av frivillig karaktär.

Kategorin är föga lyckad. Bl a visar den en avsevärd variationsvidd om man ser till gärningens förlopp. Vid drygt tio procent av de rena våldtäktsbrotten som anmälts under 1976 har vi en sådan inledande frivillig kontakt där man träffas och pratas vid under vänskapliga (eller i vart fall inte fientliga) förhållanden och därefter tillsammans beger sig till någon annan plats.[68] Att hävda att det är fråga om en"uppraggning"är däremot mycket tveksamt t o m om man bortser från vem som raggat upp vem. Att offret följer med gärningsmannen kan förklaras på ett flertal sätt. Att hon gjort det i den uttalade eller outtalade avsikten att senare ha sexuellt umgänge med honom förefaller att vara mycket sällsynt. Skälen är andra. Man "skall dela på en taxi" eftersom man ändå "bor åt samma håll". Gå på "en trevlig fest med massor av kul människor" hemma hos någon som gärningsmannen känner, "följa med upp på en öl och en macka" o s v, o s v.

Dessutom, och det är betydligt värre om man skall ta fram ett mönster, finns det en andel på 6-8 procent där parterna har varit helt obekanta men offret frivilligt följt med gärningsmannen. Här finns liftande flickor, sådana som bara blivit lurade och sådana som inte fattat vad det hela handlat om. T ex en efterbliven flicka som skall hjälpa gärningsmannen att hitta en viss adress.

Slutligen: Såväl brottssituationen i en vid bemärkelse som själva gärningsförloppet är mycket heterogent. Man kan inte tala om några starka samband mellan olika faktorer med utgångspunkt från kategorin.

Det senare gäller f ö i än högre grad den sist nämnda gruppen, bekantsituationerna. Inom denna, som sträcker sig från de som varit "bekanta men ej närmare" till "make, fästman, sammanboende", finns en lika stor variationsvidd som om man ser på samtliga rena våldtäktsbrott. Först när man skiljer ut det

s k partnersmönstret blir det befogat att tala om en mer homogen grupp. Men då handlar det alltså om en mindre del av samtliga bekantsituationer.

Svagheten i de senare "mönstren" gör det också mycket svårt att spåra några tidsmässiga förändringar. Allmänt skulle man kunna hävda en tendens av den innebörden att andelen anmälda brott där parterna känner varandra tycks ha ökat något under 70-talet (se nedan kap VIII).

Sammanfattningsvis.

(1) En skillnad i gärningsmönstret om man jämför "främlingarna" med de som var eller hade varit "partners" då övergreppet inträffade.

(2) En grupp (som man funnit i tidigare studier) som man skulle kunna kalla för överfallsvåldtäkter och som tillsammans med en mindre andel "frivilliga inledande kontakter mellan helt obekanta" utgör det som jag kallat för främlingsmönstret.

(3) Det empiriska underlaget för de s k uppraggningsfallen är däremot svagt.

(4) Vad gäller bekantsituationerna slutligen, ger data inget stöd för att det skulle handla om en"kategori". När statistiker (och statistiskt bevandrade sociologer) indelar material i kategorier har man ett självklart krav. Variationen mellan kategorierna (i det eller de avseenden som är aktuella) bör självfallet vara större än variationen (i samma avseenden) inom en och samma kategori.[69] Det är ju just detta faktum som vi lägger in i betydelsen av ordet, att där finns vissa egenskaper som andra kategorier saknar eller uppvisar i en (betydligt) lägre grad (och tvärtom). Jag återkommer till vad jag sa inledningsvis. Ett mönster står resp faller med mängden undantag som måste göras.

De skillnader,mellan mina egna och tidigare resultat,som jag belyst ovan kan bero på två saker. Antingen att de underliggande materialen i de olika undersökningarna, t ex min och Sveris, inte är jämförbara, eller att de är jämförbara men att samma faktum tolkats (behandlats) på olika sätt. Denna fråga tänkte jag behandla avslutningsvis i detta kapitel. En jämförelse mellan resultaten i denna undersökning och de som framkommit vid andra studier vad beträffar brottssituationen vid polisanmälda våldtäktsbrott.

IV.5 Jämförelser och slutsatser

När man tar del av den jämförelse av olika vetenskapliga undersökningar som jag presenterat i detta avsnitt är det väsentligt att hålla en sak i minnet. Att studierna genomgående grundar sig på data om sådana våldtäktsbrott som kommit till polisens kännedom. Vi utgår alltså från det som man brukar kalla för den synliga brottsligheten.[70]

De material som använts vid dessa undersökningar kan se mycket olika ut. En nödvändig första åtgärd blir således att avgöra om en observerad skillnad mellan två studier helt enkelt beror på att underlagen inte är jämförbara. En undersökning av dömda brott brukar t ex visa på en avsevärt grövre brottslighet än en som är grundad på anmälda brott vilket är helt naturligt eftersom materialet i det första fallet genomgått en gallring efter bl a grovheten.

Viktigast av allt -vilket jag betonat vid flera tidigare tillfällen- är dock att den verkliga våldtäktsbrottsligheten skiljer sig från den synliga i väsentliga avseenden (se kap VIII nedan).

Som jag sagt inledningsvis har det vetenskapliga intresset för våldtäktsproblemet varierat i olika länder, inom skilda kulturer och under olika tidsperioder. Åtminstone den sociologiskt orienterade våldtäktsforskningen tycks vara något som man enbart sysslat med i västvärlden; d v s USA och Västeuropa. Länder som ekonomiskt, politiskt och socialt är ganska lika varandra. Relativt sett och i stora drag. Man kan då tycka att detta borde underlätta en jämförelse men så är långt ifrån alltid fallet. Skillnaderna i lagstiftning, rättstillämpning och vad beträffar rättsapparatens inriktning och effektivitet är påtagliga och kanske speciellt på det här området, de sexuella övergreppen.[71]

Enklast kan det senare påståendet illustreras med utgångspunkt från den beskrivning av våldtäktsbrotten som ges i den sociologiska studie som är mest citerad (jag har då undantagit Brownmillers bok), Amirs undersökning av polisanmälda våldtäkter i Philadephia under åren 1958 och 1960.[72]

Ett exempel. Närmare 30 procent av anmälningarna i Amirs material gäller gruppvåldtäkter där gäng av i regel minderåriga svarta gärningsmän genomfört planerade och mycket grova sexuella övergrepp mot i regel minderåriga svarta flickor, "The Gang-Bang". Brottsbeskrivningarna i Amirs studie ger helt säkert bra argument för den som vill ha drakoniska påföljder vid våldtäkter - och jag har sett hur han används med det syftet i bl a svenska tidningar- men det handlar om en annan verklighet och mer än något annat speglar hans undersökning avståndet mellan Philadelpdias slum och t ex det svenska folkhemmet.[73]

För att vi skall kunna göra meningsfulla jämförelser måste vi gå närmare än så; skandinaviska studier, helst svenska. I och med denna begränsning är vi nere i ett tiotal arbeten av intresse.[73] I fem av dessa redovisas sådana data om brottssituationen att det i vart fall är teoretiskt möjligt att göra en jämförelse med resultaten från min egen undersökning.

I ett fall -och detta gäller tyvärr den i mitt tycke mest intressanta under-

sökningen är det dock uteslutet av samma skäl som jag varit inne på inledningsvis. Jag talar om Agnete Weis Bentzons rättssociologiska studie av "Tugt, Vold och voldtaegt" bland eskimåerna på Grönland.[74] En annan kultur, en annan social verklighet och en annan syn på våldtäktsbrottet.

Kvar finns fyra vetenskapliga rapporter, en dansk och tre svenska. Svalastoga har studerat ett material av åtalade våldtäkter i Danmark under åren 1946-1958 som omfattar samtliga sådana brott 1956-58 och ett 50-procentigt urval för de föregående åren. På två punkter föreligger stora skillnader mellan Svalastogas och min egen beskrivning av brottssituationen, vad beträffar brottsplatsen samt relationerna mellan offret och gärningsmannen.[75]

Ca 75 procent av brotten har inträffat utomhus och drygt hälften av gärningsmännen har varit helt obekanta för offret. Inslaget av s k överfallsvåldtäkter är således betydligt mer markerat i Svalastogas material. Denna olikhet torde dock till väsentliga delar kunna hänföras just till det faktum att materialen inte är jämförbara.[76] I en annan dansk studie av polisanmälda våldtäkter i Köpenhamn under åren 1972-73 har Larsen m fl bl a visat att sannolikheten för överfallsvåldtäkterna att hamna i domstol är betydligt högre än för andra typer av övergrepp.[77] Denna gallringstendens tycks också vara starkare än i t ex Sverige (se kap VII nedan).

Tar man hänsyn till denna och liknande skillnader mellan materialen skulle man allmänt och sammanfattningsvis kunna hävda att det råder en relativt hygglig överensstämmelse mellan de resultat som avser brottssituationen i de båda undersökningarna, Svalastogas och min egen.

Hedlund m fl har gjort en studie som grundar sig på uppgifter från 57 kvinnor som sökt kurativ hjälp beroende på att de utsatts för våldtäkt eller hot om våldtäkt.[78] Vad beträffar brottssituationen har de redovisat data om (a) relationen mellan parterna (knappt hälften av gärningsmännen var helt okända för offret), (b) brottsplatsen (drygt hälften av brotten har begåtts i offrets eller gärningsmannens hem), (c) tidpunkten för brottet (drygt 60 procent utspelas "på natten"), (d) det sexuella övergreppets karaktär (85 procent fullbordade våldtäkter) och (e) graden av motstånd (som är genomsnittligt ringa).

Överensstämmelsen med mina egna resultat är således varierande. Största differensen föreligger om man ser till andelen fullbordade våldtäkter. Tyvärr försvåras också en jämförelse av andra skäl. Bl a beroende på att Hedlunds m fl personmaterial dels utgörs av sådana kvinnor som anmält övergreppet till polisen (56 procent), dels sådana som ej gjort anmälan. Data om brottssituationen finns heller inte särredovisade för de båda grupperna.

Falconer har studerat 100 våldtäktsfall som anmälts till polisen i Stock-

holms län under perioden 1967-70 och där offret genomgått rättsmedicinsk undersökning med anledning av den inträffade händelsen.[79] Det är alltså fråga om ett anmälningsmaterial som som undergått en gallringsprocedur som får avsevärda konsekvenser för materialets sammansättning. Majoriteten av de anmälningar som inte resulterat i några särskilda skador eller i ett fullbordat sexuellt övergrepp (och hit hör flertalet av de s k överfallsvåldtäkterna) kommer således inte med i Falconers studie. Heller inte de brott som anmälts en längre tid efter övergreppet.

De vanliga mötesplatserna i Falconers material utgörs av olika nöjeslokaler (18 procent), kvinnans bostad (17 procent) eller "gata, väg, park etc" (27 procent). Brotten har i regel inträffat inomhus, den relativt sett vanligaste brottsplatsen är kvinnans bostad (33 procent). Det våld som utövats och de skador som uppkommit kan genomsnittligt betecknas som ringa. Skall man försöka karakterisera Falconers material skulle man kunna säga att det innehåller en stor andel s k uppraggningsfall. Överensstämmelsen med mina egna data (vad beträffar brottssituationen) är rimlig på de punkter där det polisanmälda materialet som helhet visar en hög grad av konsistens. Vilket är både förväntat och mindre intressant.

Återstår en studie. Den kartläggning av 132 fall av våldtäkt/våldförande som anmälts till polisen i Stockholm under 1970 och som Sveri presenterat i en bilaga till sexualbrottsutredningens betänkande.[80] Här är jämförelsemöjligheterna mycket goda. Mitt eget material innehåller bl a ett ca 20-procentigt urval av samma händelser som Sveri studerat. Dessutom ett urval som är gjort på ett sådant sätt att det kan förväntas ge en god bild av Sveris hela material.[81]

I sin beskrivning av brottssituationen har Sveri koncentrerat sig på att försöka hitta mönster i gärningarna. Han menar sig också ha funnit tre sådana som jag redovisat ovan: överfallssituationen, uppraggningssituationen och bekantsituationen.

Vad gäller överfallen ger de båda undersökningarna likartade resultat. Sveri har beräknat andelen brott av den typen till 27 procent av hela sitt material (jämfört med 28 procent av de s k rena våldtäkterna under 1976). Det råder också hög överensstämmelse mellan hans allmänna beskrivning av dessa gärningar och de uppgifter om dem som jag tagit fram ur mitt eget material. Här finns ett mönster i den bemärkelsen att man med utgångspunkt från det faktum att den kvinnliga parten blivit överfallen av en främmande man med hög grad av säkerhet kan uttala sig om brottets förlopp och övriga situationella omständigheter i samband med det.

Däremot ställer jag mig mycket tveksam till hans beskrivning av de s k be-

kantsituationerna (20 procent i Sveris material). Som jag påpekat ovan är det först när man särskiljer en speciell grupp av"bekanta" (de med ett tidigare eller pågående äktenskaps-, sambo- eller sexuellt förhållande) som det går att urskilja ett gärningsmönster. Det s k partnersmönstret. Vidgar man däremot relationen till att omfatta samtliga offer och gärningsmän som varit "bekanta sedan tidigare" (d v s före brottstillfället) blir heterogeniteten i de brottsliga händelserna påfallande. Utifrån denna relationsbeskrivning kan man inte presentera annat än dåliga gissningar om hur ett sådant brott gestaltat sig. Det finns heller inget som tyder på att situationen skulle vara annorlunda vid de brott i mitt material som anmälts i Stockholm under 1970. En särbehandling av dessa visar istället att de i det här avseendet tycks överensstämma med hela datamängden. Det saknas ett mönster av det slag som Sveri talar om.[82]

De s k uppraggningsfallen har jag avsiktligt lämnat till sist. Enligt Sveri skulle dessa utgöra den största gruppen i hans material, 31 procent av samtliga anmälningar. Om jag utgår från hans egen beskrivning av relationen ("inlett bekantskap kort tid före brottet och där det föreligger en direkt tidssekvens mellan bekantskapens inledande och brottet") kan denna grupp av brott maximalt uppgå till femton procent av samtliga brott i Stockholm under 1970.[83] För landet och perioden som helhet är andelen lägre. Om jag tillägger de ytterligare krav som han ger i sin definition av uppraggningsfallen måste den faktiska andelen av saklogiska skäl vara lägre än de (högst) femton procent som hade den aktuella relationen. Hur mycket lägre kan jag tyvärr inte säga av den orsaken att Sveris definition saknar den begreppsliga exakthet som krävs för att jag skall kunna bryta ner mitt material till den avsedda gruppen.[84] Mycket kort. Jag anser att Sveris beskrivning av denna kategori saknar stöd i data i avgörande stycken. Med tanke på bl a det sammanhang i vilket den presenterats och den negativa bild som han ger av offren vid dessa övergrepp är jag också angelägen om att markera detta.

De fall där parterna träffats för första gången i direkt anslutning till övergreppet och där denna inledande kontakt haft en frivillig prägel från offrets sida (och helt bortsett från att gärningsmannen kan ha vilselett eller lurat henne) utgör ca tjugo procent av samtliga anmälda brott. Ungefär hälften av dessa kan mest rättvisande karakteriseras som "fördröjda överfall". De resterande tio procenten som "uppraggningar" i den bemärkelsen att offret frivilligt gjort följe med gärningsmannen. Det som sedan händer i de senare situationerna är mycket varierande från fall till fall.

Det kan vara hög tid att sammanfatta. Om brottssituationen vid de våldtäktsbrott som anmälts till polisen kan man bl a säga följande:

(a) Om man utgår från samtliga anmälningar under rubrikerna våldtäkt/våldförande inklusive försök utgörs ca 25 procent av de anmälda brotten av fullbordade våldtäkter, 15-20 procent av fullbordade våldföranden, 15-20 procent av försök till våldtäkt, 6-8 procent av försök till våldförande och 6-8 procent av vissa fall av frihetskränkande otukt. De s k rena våldtäktsbrotten utgör således ca 70 procent av den anmälda brottsligheten. De resterande ca 30 procenten avser andra brott eller händelser som ej är brott.

(b) De s k rena våldtäktsbrotten är koncentrerade till sommarhalvåret, till veckosluten, kvällen och natten.

(c) Den vanligaste mötesplatsen vid dessa brott är offrets och/eller gärningsmannens hem. Ca 40 procent av de rena våldtäktsbrotten inleds här. Hemmet är också den vanligaste brottsplatsen, där begås ca hälften av brotten.

(d) Det våld som gärningsmannen tillgripit är genomsnittligt ringa vilket också gäller det motstånd som offret gjort. Dessutom är sambandet mellan dessa faktorer svagt.

(e) Ser man till konsekvenserna för offret av dessa brott gäller bl a att de fysiska skadorna i regel är ringa, att offret tvingats till samlag i ungefär hälften av fallen och att det frihetsberövande som är förknippat med brottet vanligen är kortare än en timme.

(f) I regel är parterna inte närmare bekanta med varandra. Ca 40 procent är helt obekanta, ca tio procent har träffats vid samma tillfälle som den brottsliga gärningen begås. Ca 20 procent är bekanta sedan tidigare tillfällen men det är ej fråga om någon närmare relation.

(g) I denna brottslighet kan man urskilja två gärningsmönster. Dels det s k främlingsmönstret (som huvudsakligen består av s k överfallsvåldtäkter) som omfattar knappt 30 procent av de rena våldtäktsbrotten, dels det s k partnersmönstret som omfattar ca femton procent av samma brottsmängd. Allmänt gäller dock att brotten präglas av en hög grad av heterogenitet om man ser till själva brottssituationen.

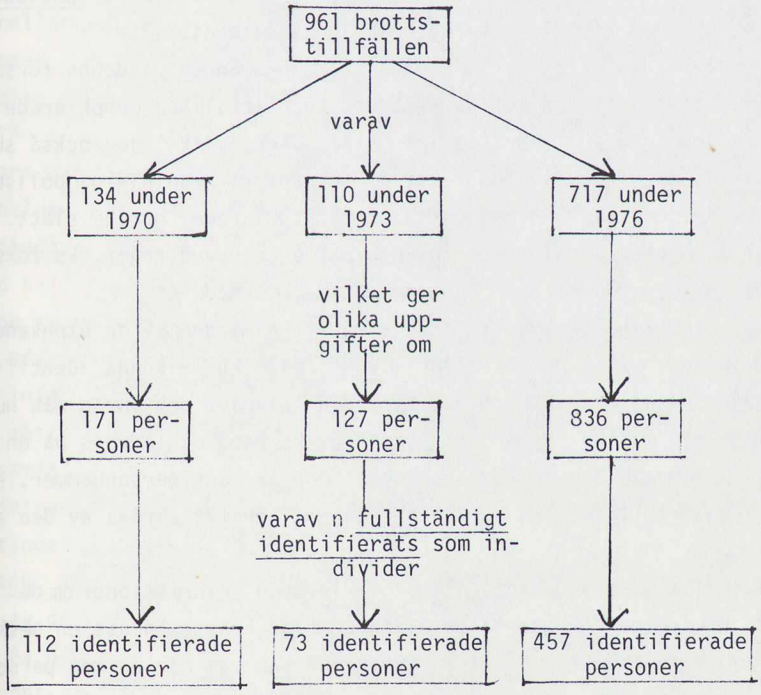
Åter till ett av mina inledande påpekanden. Det jag sagt om brottssituationen i detta kapitel gäller sådana brott som kommit till polisens kännedom. Vid den verkliga brottsligheten finns det mycket som talar för att förhållandena ter sig annorlunda i väsentliga avseenden. Inte vad beträffar det konkreta handlingsmässiga innehållet (det torde ha framgått ovan att även den synliga brottsligheten täcker mycket varierande händelser) men däremot vad gäller den faktiska frekvensen av olika typer av våldtäktsbrott. Och till detta skall jag alltså återkomma (se nedan kap VIII).

V GÄRNINGSMÄNNEN -data om gärningsmännen-en eller flera gärningsmän-gärningsmännens bakgrund och situation-de utländska gärningsmännen-gärningsmannatyper vid våldtäktsbrotten; en jämförelse med tidigare forskning

V.1 Data om gärningsmännen

I avsnitt II.1 ovan har jag gett en övergripande beskrivning av datamaterialet i denna undersökning. Vad finns det då för uppgifter om gärningsmännen? I tablån nedan har jag redovisat materialets omfattning i den delen.

Tablå Materialet om gärningsmännen

Totalt innehåller således materialet olika uppgifter (av mycket varierande karaktär vilket jag strax skall återkomma till) om 1 134 påstådda gärningsmän (varav en är kvinna). Av dessa har 642 blivit fullständigt identifierade (57 procent av samtliga).

Den främsta anledningen till att endast drygt hälften av de som pekas ut blivit fullständigt identifierade är att uppklaringen av dessa brott är långt ifrån hundraprocentig. I en relativ bemärkelse, d v s jämfört med andra brott eller brottstyper som anmäls till polisen, är den dock mycket hög. Vid grova stölder t ex brukar man klara upp ungefär tio procent av de brott som kommer till polisens kännedom.

Samtidigt får siffran 57 procent inte tolkas som något exakt mått på den uppklarade andelen av de brott som utgör underlaget för denna undersökning. Det hela är mer komplicerat än så (se kap VIII nedan).

Sammanfattningsvis kan man säga att det ligger till på följande sätt. Vid de totalt 961 brotten omnämns sammanlagt 1 134 "gärningsmän". I regel beroende på att offret lämnat mer eller mindre utförliga uppgifter om dem. I vissa fall, där hon känner "gärningsmannen", kan hon direkt ha pekat ut en viss person. I andra, där hon ej varit bekant med honom, kanske det bara finns upplysningar om hans utseende, hur gammal hon tyckte att han var, hur och var hon träffade honom o s v. För enkelhetens skull har jag kallat dem för påstådda gärningsmän, gruppen på 1 134 (varav en kvinna) således.

En god del av de för offret obekanta "gärningsmännen" i denna församling kommer att förbli okända och deras brott förblir alltså ouppklarade i ordets egentliga innebörd. Det hör nämligen till saken -vilket jag också skall återkomma till i kapitel VII nedan- att om inte offret kan hjälpa polisen med informationer om "gärningsmannen" står de sig i regel ganska slätt. Och det gäller f ö inte bara våldtäkter utan brott över huvud taget. En försvinnande liten del av dem klaras upp genom detektiva stordåd.

Till detta bortfall kommer ytterligare ett. Nämligen av de utpekade gärningsmän som man vet vilka de är (eller i vart fall skulle kunna identifiera) men där förundersökningen avbryts på ett tidigt stadium och innan man hunnit identifiera den som pekats ut. Man kan t ex ha namn och adress på en "gärningsman" men innan man hinner förhöra honom, och ta hans personnummer, så har offret dragit tillbaka sin angivelse och polisen får skriva av den anmälda händelsen.

Bl a av dessa skäl finns det alltså varierande informationer om de "gärningsmän" som förekommer i materialet. I en anmälan kanske endast en beskrivning av gärningsmannens utseende. I en annan vet man vem han är men personnumret saknas (och det måste man veta om man skall kunna slå honom i olika personregister). I en tredje finns alla uppgifter man kan tänka sig: Namn, adress, personnummer.

För de 1 134 påstådda gärningsmännen fanns namn (adress) och mer eller mindre fullständiga personnummer för totalt 707 stycken. Jag har kallat dem för

identifierade gärningsmän. Gruppen identifierade utgjorde således 62 procent av de påstådda vilket ger ett bortfall på 38 procent. Av olika anledningar - som jag försökt antyda genom att sätta ordet gärningsman inom citationstecken- så är dock en del av detta bortfall ointressant i den bemärkelsen att det ur vetenskapliga synpunkter snarast är en fördel att vissa "gärningsmän" fallit bort. Varför skall jag förklara strax.

Av de 707 kunde 642 identifieras fullständigt, fullständigt identifierade gärningsmän. Bortfallet på nio procent och 65 individer berodde i 26 fall på ofullständiga personnummer, i 34 fall på att personnumret var felaktigt och i fem fall på"andra"skäl. Jag skall också erkänna att jag aldrig blivit riktigt klar över vari dessa "andra" skäl egentligen består. Det finns en mängd tänkbara förklaringar som samtliga är mindre intressanta beroende på bortfallets ringa storlek. Försvinnanden av den här typen, och av ungefär den här omfattningen, är f ö vanligt förekommande i alla vetenskapliga undersökningar som grundas på registermaterial. Att man sällan pekar på dem är en annan sak.

Jag har heller inte haft vare sig praktiska möjligheter eller några särskilda ambitioner att ta reda på vem man i själva verket avsåg i t ex den nedlagda anmälan om "försök till våldtäkt" från 1970 där man under "misstänkt" anger en "Andersson, Jan (kallad Tjocken), född 1954(?)" och "boende i Mölndal. Närmare adress okänd". För forskningen får han vila i frid.

Hur som helst. Gruppen fullständigt identifierade (642) utgjorde 57 procent av de påstådda gärningsmännen (1 134). Bortfallet var alltså 43 procent.

Orsakerna till slarvet med personnumren är däremot mer intressanta. En av dem har jag redan nämnt, förundersökningen avbryts innan man vunnit klarhet p g a att offret tar tillbaka sin angivelse. Om angivelsen återtagits och åklagaren inte funnit anledning att fortsätta förundersökningen "ur allmän synpunkt" måste polisen släppa den utpekade gärningsmannen. Rättsapparaten får inte samla på sig personuppgifter av allmänt, privat eller rent vetenskapligt intresse.

Denna rationella princip märks också om man ser enbart på de s k rena våldtäktsbrotten. Här finns det genomsnittligt större anledning att vara noggrann. Drygt 900 av de 1 134 påstådda gärningsmännen förekommer i samband med sådana brott. Av dessa har drygt 600 identifierats varav 548 fullständigt. D v s ca 60 procent av de ursprungligen omnämnda. Skillnaderna är visserligen inte stora men de är förväntade. Man är mer noga när man har anledning att vara det. Hur det förhåller sig med noggrannheten i en absolut bemärkelse har jag diskuterat nedan (se kap VII).

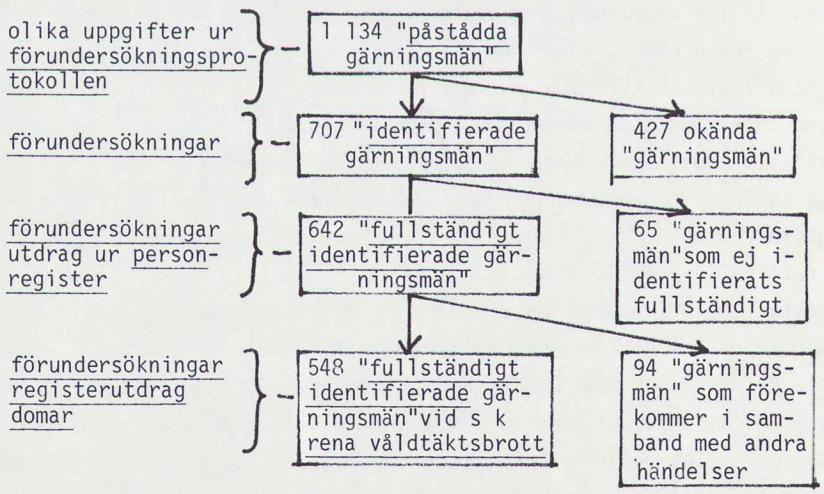
Långt ifrån alla i den sist nämnda gruppen kommer dock att dömas för de

brott som de anmäldes för. Ca 150 av dem, d v s knappt en tredjedel, dömdes så småningom för det anmälda brottet. Till den rättsliga handläggningen av anmälda våldtäktsbrott skall jag också komma tillbaka. Orsaken till att jag nämner det här är att materialet om gärningsmännen bl a kompletterats med de 134 domar som förelåg sommaren 1979, den tidpunkt då den egentliga datainsamlingen avslutades.

Sammanfattningsvis: Vi har främst fyra personkategorier som är av intresse när vi betraktar det material som jag använt vid den beskrivning av "gärningsmännen" som jag redovisat i detta kapitel. Om dessa fyra vet vi olika mycket beroende på att individerna är mer eller mindre kända. Både som grupp betraktat och i det enskilda fallet (om vi ser till en viss anmälan jämfört med en annan). Vår varierande kunskap kan också uttryckas i termer av ett varierande bortfall. I t ex avsnitt V.3 märks detta genom att bastalen i de olika tabellerna är olika. Om man ser till de variabler som jag behandlat (för skilda delar av materialet) så är det lägsta bortfallet två procent och det högsta 66 procent. Det är viktigt när man värderar en viss uppgift. Hur stort är bortfallet just här.

Fyra personkategorier. Olika datakällor, ett varierande bortfall. Enklast torde denna komplicerade verklighet kunna sammanfattas i ännu en tablå.

Tablå Personkategorier, datakällor, bortfall

Materialet i dess huvuddrag. Nu uppstår en intressant fråga. Den som betingade citationstecknen. Är dessa "gärningsmän" gärningsmän?

Det är fullt klart att endast en mindre andel av dem är det i en strikt legal bemärkelse, i rättssamhällets ögon och i relation till det eller de brott som är aktuella i den här undersökningen. Den absoluta majoriteten av dem blev nämligen aldrig dömda och det gäller också de fullständigt identifierade gärningsmännen vid de s k rena våldtäktsbrotten. D v s den grupp på 548 individer som vi hittar längst ner i tablån ovan (se kap VII nedan).

Rättsliga aspekter är en sak. De behöver med nödvändighet inte vara desamma som de som styr en kriminologisk undersökning. I det här kapitlet har jag nämligen behandlat "gärningsmännen" som om de vore gärningsmän. Men inte helt utan förbehåll. Jag har uteslutit de anmälningar som inte avser s k rena våldtäktsbrott. Utpekade som inte har begått något brott (låt vara att de kan ha betett sig mindre väl mot den kvinna som anmält dem) har inte kommit med i min beskrivning av gärningsmannatypen vid våldtäktsbrotten. Inte heller de som gjort sig skyldiga till andra brott än våldtäkt eller våldförande. Trots att deras brott handlingsmässigt kan ligga ganska nära dessa. Jag har alltså arbetat med kategorin fullständigt identifierade gärningsmän vid s k rena våldtäktsbrott och de övriga grupperna har inte kommit med annat än i undantagsfall eller för att tjäna som jämförelse med denna. I huvudsak handlar det om fullständigt identifierade och rena våldtäktsbrott.

Det finns två avgörande skäl till att jag gjort på detta sätt. Ett har med sakens natur att skaffa. Ett är mer praktiskt.

Majoriteten av gärningsmännen vid våldtäktsbrotten undgår inte påföljd beroende på att de är oskyldiga till det som läggs dem till last utan av andra orsaker. Detta är ett faktum som jag försökt styrka i kapitel VII nedan. Den relativt sett vanligaste anledningen är att det kvinnliga offret aldrig gör någon angivelse eller tar tillbaka den. För mig -i min egenskap av forskare- är detta irrelevant i sammanhanget.

Självfallet kan jag inte utesluta att jag på det viset fått med några gärningsmän som när allt kom till kritan var oskyldiga. När jag rensade ut de "irrelevanta" fallen kan jag ha missat något beroende på att det verkade "äkta nog" (och tvärt om). Samtidigt är jag helt övertygad om att jag skulle göra mig skyldig till ett mycket större fel, och inte minst rent vetenskapligt, om jag nöjde mig med att ta upp de gärningsmän

som dömts (åtalats). Kategoriseringsproblem av den här typen är ofrånkomliga, som jag påpekat i kapitel II ovan, när samhälls- eller beteendevetenskap skall tillämpas i juridiska sammanhang. Det är dålig "juridik" att göra som jag och andra gör. Men motsatsen, att slaviskt följa de rättsliga begreppsbestämningarna, vore dålig samhälls- eller beteendevetenskap. Vilket är värre med tanke på utgångspunkterna för mitt arbete.

Så långt möjligt har jag försökt "lösa" detta genom att så noggrant som det nu går redovisa de faktiska omständigheter som förekommit vid de olika brotten, bryta ner dem i homogena grupper o s v, o s v. Det är det enda rimliga sättet att arbeta på.

Dessutom är mitt tillvägagångssätt praktiskt. Och det är det andra skälet. Om jag bara använde mig av de dömda gärningsmännen (eller t ex de som delgivits s k skälig misstanke) så skulle jag inte vinna några tekniska fördelar. Det är således lika lätt eller svårt att hantera den gruppen som den betydligt större mängden"fullständigt identifierade gärningsmän vid s k rena våldtäktsbrott". Och i det senare fallet behöver jag inte vräka bort information på vägen och därmed kraftigt minska underlaget för mina analyser.

Att välja den grupp som jag gjort är en i mitt tycke bra medelväg. Jag har inte belastat materialet med sådant som med hög grad av sannolikhet inte hör dit. Jag har heller inte gjort mig av med relevanta uppgifter.

Till sist ett påpekande om hur jag disponerat den fortsatta genomgången. Jag har gått tillväga på samma sätt som tidigare; 1976 års material enbart så länge det inte föreligger några skillnader i förhållande till de båda tidigare åren som gör det befogat att ta upp dem. Bortfall och andra komplikationer har jag diskuterat i deras speciella sammanhang.

V.2 En eller flera gärningsmän

En intressant fråga, som jag f ö redan berört i min analys av brottssituationen vid våldtäktsbrotten, är hur många gärningsmän (respektive offer) som är inblandade i de aktuella händelserna. Att belysa detta är tyvärr ganska krångligt beroende på de regler som gäller för hur man räknar antalet brott i samband med sexuella övergrepp. Jag skall säga något kort om detta utöver vad jag sagt inledningsvis.

Vid bl a våldtäkt/våldförande har lagstiftaren tagit sikte på den sexuella kränkningen. Det är den som är den centrala i sammanhanget och man har tillagt den en individuell karaktär. Om ett offer vid ett och samma

tillfälle våldtas av två olika gärningsmän (i den bemärkelsen att var och en av dem tilltvingar sig, ett eller flera, samlag med henne) så räknas detta som två brott. En straffrättsprofessor i min bekantskapskrets har formulerat det hela som "att i lagstiftarens ögon är varje penis unik". Det är karaktären hos respektive gärningsmans individuella kränkning som genererar brottsantalet. Om däremot den ene av dem i exemplet tilltvingat sig två samlag och den andre tre så är det fortfarande bara två brott. Antalet samlag är ointressant i sammanhanget så länge som de inträffar i ett avgränsat tidssammanhang. Skulle gärningsmännen däremot lämna sitt offer och återkomma nästa dag för nya övergrepp så får man räkna dem som självständiga brott.[1]

Antag nu att det bara är en av dem som tilltvingar sig samlag eller försöker göra det medan den andre nöjer sig med att hjälpa till på så sätt att han håller i offret. Då har vi endast ett våldtäktsbrott men vi har fortfarande två gärningsmän. En av dem, han som "bara" hjälpt till, är s k medgärningsman medan den andre, han som genomfört det sexuella övergreppet, skulle kunna karakteriseras som fullgod gärningsman. Det senare är f ö ingen straffrättslig term men den uttrycker väl vad jag avser.

Den enda kvinnan i mitt undersökningsmaterial är en sådan medgärningsman. Hon hamnade i materialet beroende på att hon assisterat sin pojkvän när denne genomförde en våldtäkt/våldförande på en av hennes väninnor. "Y har varit behjälplig vid gärningens begående på så sätt att hon hjälpt X att betvinga offrets rörelsefrihet" som den utredande polismannen uttryckte saken. Det hela utspelades i en s k raggarbil och de inblandade tillhörde den krets av personer som tillbringar viss del av sin tid i dylika fordon. Alls icke ovanligt f ö om man ser på de anmälda sexuella övegrepp där två eller flera gärningsmän varit inblandade.

Det jag sagt ovan motsäger inte vad jag nämnde inledningsvis om att endast män kan dömas för våldtäkt/våldförande eller försök till sådana brott och att offret måste vara kvinna. Straffbar medverkan kan man göra sig skyldig till oavsett kön liksom att man självfallet kan begå andra brott under ett sådant tillfälle.[2] Däremot kan kvinnan i vårt exempel aldrig bli fullgod gärningsman vid en våldtäkt eller ett våldförande. Hon kan heller inte dömas för ett försök till sådant brott. Däremot för andra brott beroende på hur övergreppet ser ut.

Det ursprungliga materialet för 1976 omfattar 717 brott som i vart fall i ett inledande skede kommit att betecknas som våldtäkt/våldförande eller försök till sådana brott. I samband med dessa 717 brott, som således utgör enhet i undersökningsmaterialet, förekommer totalt 836 påstådda gärnings-

män, d v s i medeltal 1,2 gärningsmän vid varje brott.[3]

I denna grupp av brott (n=717) har 626 av dem begåtts av en gärningsman mot ett offer vilket innebär att 87 procent av brotten är s k singelbrott. Kvar finns tretton procent av den totala brottsmängden där gärningsmännen varit två eller flera. Med tanke på sambandet mellan gärningsmannaflerhet och brottsflerhet förstår man då att det i regel handlar om medgärningsmannaskap. Vid några av de senare brotten, med två eller flera gärningsmän, har f ö offren varit fler än ett. Detta är dock mycket sällsynt och jag skall diskutera den typen av övergrepp i kapitlet om offren nedan (kap VI). Att en och samme gärningsman vid samma tillfälle förgripit sig på två eller t o m flera offer har hänt. Det finns sådana brott i anmälningsstatistiken. Däremot inte i det material som använts vid den här undersökningen.

Om vi går till de rena våldtäktsbrotten (n=550) visar det sig att andelen singelbrott sjunker något, till 85 procent. Detta beror på att singelbrotten är något fler bland de irrelevanta anmälningarna än i resten av materialet.

I tabell V.2 nedan har jag försökt att sammanfatta detta.

Tabell V.2 Antal gärningsmän vid s k rena våldtäktsbrott (n=550, absoluta tal o procent)

ant gm	ant tillf.	ant brott	proc.
1	467	467	85
2	33	43	8
3-	28	40	7
621	528	550	(100)

Singelbrotten dominerar klart följt av fallen med två gärningsmän. Vid dessa är det i regel fråga om en fullgod gärningsman och en medgärningsman. Fallen med tre eller flera gärningsmän är mycket sällsynta och har ett markant inslag av sådana brott där vi har en fullgod gärningsman och två (enstaka fall fler än två) medgärningsmän.

Det genomsnittliga antalet gärningsmän vid de rena våldtäktsbrotten är således 1,2 per tillfälle. Om vi med en gruppvåldtäkt avser en situation där minst tre gärningsmän varit inblandade (fullgoda gärningsmän och medgärningsmän) så utgör den gruppen en ringa andel av de våldtäktsbrott som kommer till polisens kännedom. Ser vi till de anmälda händelserna som ligger bakom anmälningarna så är en på tjugo av det slaget. Ser vi till antalet brott är andelen mindre än tio procent av de anmälda rena våldtäktsbrotten.

Att andelen sådana brott är relativt sett något större bland de brott som

går till domstol torde kunna tillskrivas deras genomsnittligt högre allvarlighetsgrad och den systematiska gallring av de anmälda brotten efter bl a grovhet som görs inom rättsapparaten (se kap VII nedan).

Andelen gruppvåldtäkter tycks också ha varit mycket konstant under den studerade tidsperioden. I vart fall finns det inget i den synliga brottsutvecklingen som tyder på att de skulle ha blivit vanligare. En jämförelse med materialen från 1970 och 1973 pekar snarast på det motsatta men skillnaden är samtidigt så liten att den inte är statistiskt säkerställd.[4]

I detta sammanhang kan det också finnas anledning att erinra om resultaten från bl a Amirs Philadelphiastudie där närmare 30 procent av våldtäktsanmälningarna rörde gängvåldtäkter av överfallskaraktär. Som jag sagt tidigare är likheterna inte påtagliga mellan den verklighetsbeskrivning som ges i undersökningarna från USA och den som framkommer här.

Hur ser då dessa brott ut i det svenska fallet vid de relativt få tillfällen där de ändå blir aktuella?

Ofta är det fråga om s k raggarvåldtäkter. En eller ett par flickor som mer eller mindre frivilligt följt med ett gäng i deras bil och efter en stund blivit utsatta för ett eller flera sexuella övergrepp. Ofta fall av det slaget men dock inte alltid. En ungefär lika frekvent grupp tilldrar sig utanför dessa speciella kretsar. Ett exempel från undersökningsmaterialet.

En kvinna i 20-årsåldern har mitt på dagen uppsökt en några år äldre utländsk man (som hon är ytligt bekant med sedan tidigare) i den lägenhet som han och en landsman disponerar. När hon kommer på besök visar det sig att mannen som hon skall träffa och den som han delar bostad med har en tredje landsman hos sig. Det blivande kvinnliga offret samt tre olika män således.

Den inledande samvaron präglas av allmän gemytlighet. Man dricker några flaskor vin. Dock utan att någon av dem blir berusad. Kvinnan och hennes bekant sitter i en soffa i det större av lägenhetens två rum. De båda andra männen i varsin stol mitt emot dem.

Kvinnans bekant har redan från det att de slagit sig ner i soffan gjort vissa fysiska närmanden ("kramar och kyssar") som hon också har besvarat. Efter en stund blir han dock mer närgången och när han börjar ta henne på brösten försöker hon ta bort hans händer. Hon har visserligen inte gjort något kraftigare motstånd men tyckte att det hela var genant med tanke på att de inte var ensamma.

Mannen bryr sig inte om detta. Istället reser han sig ur soffan, tar henne kring handleden och släpar in henne i det mindre rummet. Trots att hon spjärnar emot och säger åt honom att hon inte vill. Väl inkomna stänger han dörren bakom dem, griper henne om midjan och tvingar omkull henne på en säng som

står i rummet. Han sliter och drar i hennes kläder. Kvinnan gör nu kraftigt motstånd, de brottas ovanpå sängen. Hon drar upp sina knän mot bröstet och hakan och försöker vid flera tillfällen sparka honom samtidigt som hon skriker åt honom att släppa henne. Mannen ropar nu något som hon inte förstår till männen i det andra rummet varpå dessa kommer in till dem. Den ene av dem tar genast tag i hennes armar medan den andre står passiv bredvid sängen och ser på. Kvinnan "bönfaller" honom att hjälpa henne men mannen svarar inte. När hennes bekant säger något åt honom (som hon heller inte förstår) tar han dock tag i hennes ena ben och låser det mot sängkanten.

De tre männen hjälps nu åt att ta av kvinnan hennes jeans, trosor, blus, BH och sockor varefter den man som hon var bekant med tilltvingar sig ett fullbordat samlag med henne. Under samlaget håller den ene av mannens kamrater fast hennes händer ovanför hennes huvud medan den andre fortfarande låser hennes ena ben. Den senare har också vid två tillfällen lagt handen över munnen på henne när hon skrikit på hjälp.

Efter fullbordat övergrepp tillåts hon klä på sig och lämna lägenheten. Hon utsätts således inte för någon mer våldtäkt eller något försök till sådant brott.

Skall man säga något sammanfattande om gärningsmännen vid de gruppvåldtäkter som anmäls till polisen -och det kan man alltså göra- så är det att dessa brott nästan alltid har begåtts av s k raggare eller utländska medborgare. Tänkbara förklaringar till detta faktum har jag diskuterat nedan (se avsn V.4 o V.5).

Närmast skall jag försöka ge en beskrivning av gärningsmännen i statistiska termer; av deras bakgrund och aktuella situation vid den tidpunkt då de begick det brott som gjorde att de hamnade i den här undersökningen.

V.3 Gärningsmännens bakgrund och situation

De gärningsmän som förekommer i polisens utredningar av våldtäktsbrott utgör förvisso inte något statistiskt tvärsnitt av den manliga befolkningen här i landet. Tvärtom, det är en grupp som i väsentliga avseenden skiljer sig från Medelsvensson (jmf kap VIII nedan ang gärningsmännen vid den faktiska våldtäktsbrottsligheten).

Jag skall visa hur gruppen ser ut med avseende på bl a följande faktorer: (a) ålder, (b) nationalitet, (c) civilstånd, (d) antal barn, (e) arbetsförhållanden, (f) bostadsortens förhållande till brottsplatsen, (g) tidigare (d v s före det här aktuella övergreppet) brottsbelastning, (h) tidigare sociala och/eller individuella problem, (i) aktuella (d v s vid tidpunkten för

brottet) sociala/individuella problem, (j) psykiska problem, (k) fysiskt handikapp och (l) alkohol- och/eller narkotikapåverkan i samband med övergreppet.

Som underlag för de tabeller jag tagit fram har jag genomgående använt mig av de fullständigt identifierade gärningsmännen vid s k rena våldtäktsbrott under 1976. Denna kategori utgör 401 personer, d v s 65 procent av de totalt 621 påstådda gärningsmännen vid dessa brott (se tabell V.2 ovan). Övriga persongrupper har jag diskuterat när det finns avvikelser eller oklarheter som motiverar det. Dessutom har jag gjort jämförelser med motsvarande delar av den manliga normalbefolkningen.

Åldersfördelningen i tabellen nedan innehåller f ö ett exempel på detta. Där har jag jämfört de 401 med de 836 påstådda gärningsmännen under 1976 för samtliga anmälda brott (se avsn V.1, tablå ovan). Skälet är att det föreligger intressanta skillnader mellan grupperna. Åldersfördelningen för den senare gruppen har jag försökt skatta. Denna skattning torde ha en relativt hög grad av tillförlitlighet trots det stora bortfallet av okända gärningsmän.[5]

Tabell V.3a Åldersfördelningen för påstådda gärningsmän vid samtliga brott resp fullständigt identifierade gärningsmän vid s k rena våldtäktsbrott (PÅST resp FIG, n=836 resp 401, procent, PÅST skattade tal)

Ålder	PÅST	FIG
-15	1	0
15-20	15	16
20-25	16	21
25-30	23	28
30-35	13	16
35-40	12	11
40-50	13	7
50-	7	1
totalt	(100)	(100)

Vad som händer med åldersfördelningen när man rensar bort de irrelevanta brotten är att den kryper ihop och får en mer uttalad tyngdpunkt kring 25 år. Anledningen är den att många av "brotten" i den första kategorin kan kopplas till gärningsmän som genomsnittligt sett är yngre eller äldre än de som förekommer i samband med de rena våldtäktsbrotten. Typexempel de ofredanden som jag beskrivit i kapitel III ovan. Unga pojkar eller äldre manliga alkoholister som malträterar förbipasserande kvinnor och råkar hamna i våldtäktsstatistiken. Det är viktigt att hålla detta i minnet rent allmänt. Hur

gärningsmännen som grupp betraktat kommer att te sig beror i avsevärd grad vilken brottsmängd man ser på.

Vid de rena våldtäktsbrotten är gärningsmännen åldersmässigt koncentrerade kring 25-årsstrecket. Två tredjedelar av samtliga är mellan 20 och 35 år. Andelen minderåriga liksom andelen över 50 år är försumbar.

Hur är det med tillförlitligheten hos dessa siffror? Med den reservationen att jag hela tiden talar om sådana brott och gärningsmän som kommit till polisens kännedom finns det mycket som pekar mot att de 35 procenten okända gärningsmän vid rena våldtäktsbrott har ungefär samma åldersfördelning som de kända.[6] Den bild som tabellen ger tycks också vara i stort sett densamma under de båda tidigare åren 1970 och 1973. I vart fall går det inte att belägga några förändringar utifrån undersökningsmaterialet, d v s att dramatiska eller kraftiga skillnader över tiden kan uteslutas.

Gärningsmännens nationalitet? Även här inträffar en förskjutning av samma slag, och beroende på samma orsaker, som när det gällde åldern. Jag har försökt visa detta genom att jämföra samma grupper som i tabell V.3a ovan. De yngre ligister och äldre alkoholister som försvann ur materialet när jag gick från de anmälda brotten totalt till de rena våldtäktsbrotten har nämligen en gemensam egenskap utöver det faktum att de stört kvinnofriden. De är i regel svenska medborgare. Bl a av det skälet kommer andelen utländska gärningsmän att öka när jag renodlar mitt material.

Tabell V.3b Nationalitetsfördelningen för påstådda gärningsmän vid samtliga brott resp fullständigt identifierade gärningsmän vid s k rena våldtäktsbrott (PÅST resp FIG, n=836 resp 401, procent, PÅST skattade tal)

Nationalitet	PÅST	FIG
Sverige	66	61
Finland	9	9
Danmark/Norge	3	3
övriga Europa	13	16
utom Europa	9	11
totalt	(100)	(100)

Knappt 40 procent av de fullständigt identifierade gärningsmännen vid rena våldtäktsbrott under 1976 var således utländska medborgare. Om vi ser till hela denna brottskategori, d v s rena våldtäktsbrott, innebär detta att andelen utländska gärningsmän rent teoretiskt kan variera mellan 25 och 61 procent. Drygt en tredjedel av de gärningsmän som nämns i samband med dessa

brott förblev nämligen okända i den bemärkelsen att deras identitet, och nationalitet, aldrig blev fullständigt klarlagd. För det fallet att samtliga okända var svenskar kommer andelen utländska gärningsmän att utgöra 25 procent. Om samtliga istället var utlänningar blir andelen 61 procent.[7]

Var ligger den sanna siffran?

En skattning (som kan antas ha hög tillförlitlighet) pekar på att andelen utländska medborgare i den okända gruppen tycks vara ungefär densamma som den är för de fullständigt identifierade. Detta ger en andel på ca 40 procent utländska gärningsmän för de rena våldtäktsbrotten totalt sett. Den främsta anledningen till att en sådan skattning har hög precision är att skattningsunderlaget är gott. Materialet, de olika förundersökningsprotokollen, innehåller nämligen ofta upplysningar som kan ge vägledning om gärningsmannens nationalitet även i de fall där han förblivit okänd.[8]

Jag skall ge ett exempel där man med rimlig säkerhet kan uttala sig om gärningsmännens härkomst trots att de aldrig blev kända.

En kvinna utsätts för en våldtäkt på en campingplats. Till detta övergrepp finns flera vittnen. Gärningsmännen var två färgade män som talade engelska och färdades i en tyskregistrerad bil. Brottet förblev ouppklarat beroende på att man aldrig fick tag på dem.

Den största kategorin bland de utländska gärningsmännen är de från Finland, nio procent av samtliga, medan t ex danskar och norrmän tillsammans utgör knappt tre procent. Sexton procent är från andra europeiska länder (företrädesvis från medelhavsregionen) och tretton procent är utomeuropeiska medborgare. I den senare gruppen finns ett markant inslag av gärningsmän från Nordafrika, Västafrika och mellanöstern.

Dessa siffror säger dock ingenting i sig. För att det skall vara någon mening med dem måste de självfallet relateras till hela antalet män i Sverige från resp land. Utöver detta bör man också ta hänsyn till deras åldersfördelning. Som jag visat ovan i tabell V.2a är ju våldtäktsbrotten långt ifrån jämnt fördelade över olika ålderskategorier.

Det intressanta är om en viss kategori, t ex män av en viss nationalitet, är <u>över-</u> eller <u>underrepresenterad</u>, d v s att andelen är högre eller lägre än än deras andel av hela befolkningen. De finska resp norska och danska gärningsmännen ger en bra illustration till detta. Procentandelen finska gärningsmän är mer än tre gånger så hög som andelen norska och danska gärningsmän. Däremot är inte gruppen finska medborgare överrepresenterad i förhållande till danskar och norrmän. Antalet manliga finska medborgare i Sverige under 1976 är nämligen mer än tre gånger så stort som antalet norrmän och danskar.[9]

Den vanliga jämförelsen i sammanhang som dessa är med den svenska befolkning-

en. Enkelt uttryckt går den ut på att undersöka om medborgare av en viss nationalitet har högre brottsbelastning än motsvarande grupp av svenska medborgare.

Om man gör en sådan genomgång med avseende på nationalitets fördelningen hos gärningsmännen vid s k rena våldtäktsbrott framkommer sammanfattningsvis bl a följande.

(a) De svenska gärningsmännen är underrepresenterade. Deras andel är ca 50 procent lägre än vad den borde vara om man tar hänsyn till hela befolkningens sammansättning med avseende på nationalitet, ålder och boendeort.

(b) De utländska gärningsmännen är överrepresenterade givet samma faktorer som ovan. Deras andel är ca sex gånger högre än den förväntade. Att det "krävs" en så pass kraftig överrepresentation bland dem för att "uppväga" den 50-procentiga underrepresentationen bland de svenska medborgarna förklaras självfallet av att andelen utländska medborgare av hela befolkningen är låg.[10]

(c) De finska, norska och danska gärningsmännen har en svag överrepresentation. Deras andel är ca 50 procent högre än vad som följer av deras befolkningsandel, ålderssammansättning och boende.

(d) Övriga europeiska medborgare och utomeuropéer är kraftigt eller mycket kraftigt överrepresenterade. Här försvåras dock en jämförelse av bl a följande faktorer; (1) mycket låga andelar av totalbefolkningen, (2) i vissa fall en speciell sammansättning av den grupp det gäller, samt (3) ett markant inslag av icke-kyrkobokförda gärningsmän (typ turister, illegala invandrare etc).

Av naturliga skäl har jag inte gjort motsvarande jämförelser när jag diskuterade gruppens ålderssammansättning. Att gärningsmännen vid våldtäktsbrott har en annan ålderssammansättning än den manliga normalbefolkningen torde knappast väcka något uppseende. Inte heller i vilken riktning dessa skillnader går. Däremot är sambandet mellan ålder och nationalitet kanske inte lika självklart.

Det finns således ett sådant även vid de rena våldtäktsbrotten. Knappt 80 procent av de utländska gärningsmännen ligger i åldersintervallet 20-35 år jämfört med 55 procent för de svenska gärningsmännen. Delvis förklaras detta troligen av den utländska gruppens ålderssammansättning i befolkningen som helhet. Vad det kan bero på i övrigt är oklart.[11]

Tar man med de båda tidigare åren i undersökningsmaterialet föreligger även vissa förändringar i nationalitetsfördelningen. Två av dessa kan beläggas med säkerhet. Andelen finska gärningsmän i den synliga

våldtäktsbrottsligheten visar en nedgång sedan 70-talets början. Andelen utländska gärningsmän från övriga länder har dock kompenserat för denna minskning genom en motsvarande ökning. Hur den senare fördelar sig på olika nationaliteter är mer osäkert. En initierad gissning är att den följer förändringarna i stort i den utländska befolkningsandelen. Andelen utländska gärningsmän totalt sett har således varit relativt oförändrad under 70-talet.[12]

Civilstånd?

Drygt hälften av de fullständigt identifierade gärningsmännen vid s k rena våldtäktsbrott var ensamstående. En tredjedel av dessa hade tidigare varit gifta men var skilda vid tidpunkten för brottet. De som levde i någon form av fast parförhållande (sammanboende eller gifta) utgjorde den näst största gruppen. Ungefär en tredjedel. Här kan det också vara på sin plats att erinra om vad jag sagt om relationerna mellan offret och gärningsmannen vid dessa brott (se avsn IV.3 ovan). Nämligen att vid sex procent av brotten förelåg denna relation mellan parterna. De gifta och sammanboende gärningsmännen väljer således ett annat offer än sin maka eller sambo vid en absolut majoritet av de övergrepp av den typen som anmäls till polisen. Ca tio procent var (ensamstående) yngre män som fortfarande bodde hemma hos sina föräldrar (eller annan vårdnadshavare). Några procent, slutligen, var institutionsfall och i regel intagna på kriminalvårdsanstalter. Att de tydligen var "ute" vid tillfället för brottet är en annan sak ("inbrottstjuven" i det tidigare exemplet i avsnitt IV.1 tillhörde f ö den här kategorin). Likaså att vissa av dem var gifta. Deras speciella levnadsomständigheter under den tidsperiod då de begick de aktuella brotten gjorde att jag valde att särskilja dem. Trots att jag självklart är medveten om att det faktum att de var institutionsfall i och för sig inte konstituerar någon speciell tillhörighet i detta avseende.

Den här fördelningen tycks inte uppvisa några större variationer under 70-talet. Påpekas bör dock att de data som finns inte är alldeles tillförlitliga. Bl a finns det skäl att förmoda att åtskilliga av de"ensamstående"männen kan ha haft någon form av kortvarig relation till en kvinna vid tidpunkten för brottet.[13]

Sambanden mellan civilståndet och de båda tidigare variablerna ålder och nationalitet går i en förväntad riktning men är inte särskilt starka. Andelen ensamstående bland de som är yngre än 25 och bland de utländska gärningsmännen är således något högre än för de över 25 och de som är svenska medborgare.

Jämfört med normalbefolkningen är andelen gifta eller sammanboende läg-

re än förväntat. Detta om man tar hänsyn till ålder, nationalitet och boendeorten.[14] Skillnaden är dock ringa.

Uppgifterna om andelen gärningsmän som har egna barn måste betraktas som mycket otillförlitliga. De kan på sin höjd användas för en initierad gissning. Om jag går på gruppen fullständigt identifierade gärningsmän så kan jag säkert påstå att minst femton procent av dem har ett eller flera barn (och att enbarnsfäderna är något fler relativt sett). Så mycket vet jag utifrån mina data.

På grundval av min samlade kunskap om gruppen i fråga anser jag dock att den verkliga andelen är betydligt högre. Sannolikt är närmare hälften av dem fäder. Det är mitt första "initierade" påstående. Det andra är att flertalet av dem torde vara det i en uteslutande eller huvudsakligen biologisk bemärkelse. De som fungerar som fäder i den meningen att de lever tillsammans med sina barn torde icke överstiga 20 procent.[15]

Några vettiga jämförelser eller sambandsberäkningar låter sig inte göras. Därtill är data för dåliga. För att kunna beräkna samband av det slag som jag presenterat ovan räcker det nämligen inte med att veta andelen fäder. Jag måste känna till vilka individer i gruppen som har (respektive inte har) barn.

Tar man hänsyn till åldern, nationaliteten, boendeorten och civilståndet så torde de fullständigt identifierade gärningsmännen vid rena våldtäktsbrott i vart fall inte ha färre barn än motsvarande delar av den manliga normalbefolkningen. Det är ungefär vad man kan säga på denna punkt.

Vad finns det för uppgifter om deras anställningsförhållanden?

Utifrån gruppen fullständigt identifierade gärningsmän vid rena våldtäktsbrott kan bl a följande sägas.

Knappt tio procent var studerande. Drygt en fjärdedel var arbetslösa. Drygt hälften var arbetare, ca fyra procent tjänstemän och ca tre procent egna företagare.

I relation till normalbefolkningen rör det sig således om en utpräglad lågstatusgrupp och detta blir än tydligare om man går in i materialet och ser vad som egentligen döljer sig bakom kategoriseringarna. Studerandegruppen är således inga gymnasister eller universitetsstuderande som genomsnitt (vilket man annars kanske kan tro om man utgår från den tidigare åldersfördelningen). Istället handlar det om några procent som man rätteligen bör beteckna som institutionsklientel. Ytterligare några procent som mer än något annat, i vart fall mer än studier, ägnar sig åt att "driva omkring". Bland de arbetslösa eller de som helt enkelt inte brytt sig om något arbete finns institutionsklientel, understödsklientel eller personer som vi i sådana här sammanhang

brukar karakterisera som utslagna. Gruppen"arbetare"domineras av icke yrkesutbildade arbetare inom industrin, sjukvården eller restaurangnäringen. Bland tjänstemännen och de egna företagarna finns ett gott inslag av personer som med varierande intensitet ägnar sig åt "försäljning" (handelsresande, dörrknackare etc, med kontoret på fickan), vaktmästararbete o s v.[16]

Yrkesfördelningen bland våldtäktsmännen förefaller också att ha varit i stort sett densamma under hela den studerade tidsperioden och den tycks heller inte påverkas i nämnvärd grad om man betraktar de större grupperna av påstådda gärningsmän etc som jag beskrev inledningsvis. Ur arbetslivssynpunkt är det fråga om en restkategori och varför det är på det viset torde framgå klarare längre fram när jag behandlat deras tidigare och aktuella sociala situation.

Vad beträffar brottsplatsens belägenhet i förhållande till bostadsorten har den synliga våldtäktsbrottsligheten en påtagligt lokal prägel. De fullständigt identifierade gärningsmännen har i ca 80 procent av fallen begått sina brott på den ort där de var bosatta. Endast ett brott av tio förövades längre bort än tre mil från gärningsmannens hemort. En närmare granskning av materialet tyder också på att inslaget av utsocknes gärningsmän i den okända gruppen är relativt ringa. En absolut majoritet av de rena våldtäktsbrotten torde begås av gärningsmän som är bosatta på den ort där brottsplatsen är belägen.

Jag vill i detta sammanhang även påminna om vad jag sagt ovan (i avsn III.1 o IV.1). Dels om den regionella fördelningen vid dessa brott, dels om valet av mötesplats resp brottsplats.[17]

Av den beskrivning av gärningsmännen som jag hittills gjort torde det åtminstone delvis ha framgått vad jag menade med mitt inledande påstående, att det alls icke är fråga om något tvärsnitt av den manliga befolkningen. Allra tydligast märks dock denna olikhet i förhållande till normalpopulationen om man ser på den bakgrundsfaktor som jag tänkte ta upp härnäst, deras tidigare brottsbelastning.[18]

Denna är nämligen både omfattande och grov. Dessutom gäller den endast till en ringa del sexuella övergrepp.

Men först några siffror som underlag för en jämförelse. Gör man ett urval av den manliga befolkningen som ser likadant ut med avseende på ålder, nationalitet och boendeort som den aktuella gruppen av våldtäktsmän kan man förvänta sig att drygt tio procent av dem finns registrerade för brott. I regel handlar det om enstaka och mindre allvarliga saker. Genomsnittligt om förseelser.

Med de kända gärningsmännen vid anmälda våldtäktsbrott förhåller det sig dock på annat sätt. Om man betraktar de fullständigt identifierade gärnings-

männen vid rena våldtäktsbrott under 1976 finner man att närmare 70 procent av dem fanns registrerade för ett eller flera brott (se tabell V.3c nedan)

Tabell V.3c Den tidigare brottsbelastningen för fullständigt identifierade gärningsmän vid s k rena våldtäktsbrott (FIG, n=401, procent)

Antal registrerade brott	FIG
ej registrerade	33
1- 3	20
3-10	14
10-20	15
20-	18
totalt	(100)

Tabellen kräver sannolikt ett påpekande. Siffrorna i den avser således de fullständigt identifierade gärningsmännens brottsbelastning före det övergrepp som bl a föranledde att de hamnade i mitt undersökningsmaterial. Det senare brottet betydde f ö relativt sett lite för gruppens totala brottsbelastning vilket enkelt framgår om man mäter deras brottsbelastning vid en tidpunkt som ligger i genomsnitt tre år senare, d v s sommaren 1979. Då är 75 procent av dem registrerade jämfört med 67 procent före det övergrepp som finns med i denna undersökning. Andelen som blev registrerade för första gången beroende på de här aktuella brott är mindre än fem procent. Den sammanfattande slutsatsen av detta är följande: Andelen brottsdebutanter bland våldtäktsmännen är ringa. Flertalet av dem hade en omfattande (och registrerad) kriminalitet bakom sig när de anmäldes för våldtäkt (våldförande). Flertalet av dem torde också ha fortsatt på samma sätt efter denna anmälan.

Närmare 20 procent av de fullständigt identifierade gärningsmännen hade 20 eller fler tidigare brott i registren. Personer med en belastning av den omfattningen kan enklast betecknas som yrkesförbrytare av traditionellt snitt. Andelen sådana i den manliga normalbefolkningen utgör mindre än en procent.

Denna dystra bild mildras endast i ringa grad om man ser på de andra grupperna i sammanhanget. En skattning av belastningen i gruppen påstådda gärningsmän pekar således mot att drygt hälften av dem sannolikt fanns registrerade före det övergrepp som behandlats här. Andelen "yrkesförbrytare" (enligt definitionen ovan) i denna större kategori är i vart fall inte lägre än tio procent. Sannolikt skiljer den sig relativt obetydligt från den andel som vi har för de fullständigt identifierade.

Det finns också en tendens i undersökningsmaterialet att gärningsmännen som grupp betraktat har blivit mer belastad än tidigare, en förgrovning av klientelet. Samtidigt är den tendensen inte särskilt stark. De identifierade gärningsmännen från 1970 är i stort sett lika belastade som de från 1976. Kontrollurvalet från 1979 befäster f ö detta allmänna mönster.

Vad är de då frågan om för slags brott?

Rent allmänt kan man säga att de sexuella övergreppen har marginell betydelse i det hela. Ca fem procent av de kända gärningsmännen vid rena våldtäktsbrott hade tidigare gjort sig skyldiga till våldtäkt eller våldförande. Den andelen är också mycket stabil under de olika åren och slutsatsen ligger nära till hands: Den synliga våldtäktsbrottsligheten "produceras" endast till en liten del av gärningsmän som återfallit i sådana brott.

Om man lägger till övriga registrerade brott mot sjätte kapitlet finner man att andelen kända sedlighetsförbrytare uppgår till drygt tio procent; våldtäkt, våldförande, olika otuktsbrott, otuktigt beteende. Istället handlar det huvudsakligen om andra traditionella brott. Det finns ett kraftigt inslag av allmän våldsbrottslighet (misshandel, olaga hot, ofredande etc), ett ännu starkare av stöldbrottslighet och grova trafikbrott.

Om man har till yrke att studera personmaterial av den här typen är det en relativt enkel uppgift att ställa en allmän diagnos på den aktuella gruppen vad gäller arten, graden och omfattningen av deras kriminalitet. Sammanfattningsvis skulle man kunna säga att till väsentlig del utgörs den av kända traditionella lagöverträdare, av s k rövare, anstaltsklientel etc. Eller hur man nu väljer att beteckna dem.

I tabell V.3d nedan har jag sammanfattat hur stor andel av de fullständigt identifierade gärningsmännen vid rena våldtäktsbrott som fanns registrerade för ett eller flera brott av visst slag före de sexuella övergrepp som utgör underlag för denna studie. Att den totala procentsatsen överstiger hundra beror av det faktum som jag visat i föregående tabell. Mer än hälften av dem är noterade för två eller flera brott.

För att summera innehållet i tabellen. Närmare hälften finns registrerade för ett eller flera tillgrepp resp ett eller flera trafikbrott (typ rattfylleri/rattonykterhet, olovlig körning, vårdslöshet i trafik etc). Drygt en tredjedel för våldbrott som misshandel, olaga hot etc resp övriga brott mot brottsbalken (bedrägerier, skadegörelser o s v). Drygt tio procent finns antecknade för sedlighetsbrott varav sex procent för våldtäkt/våldförande. Slutligen en liten andel narkotikabrottslingar, två procent.

Totalt således 67 procent med en eller flera noteringar.

Tabell V.3d Den tidigare brottsbelastningen för fullständigt identifierade gärningsmän vid s k rena våldtäktsbrott fördelad på olika typer av brott (FIG, n= 401, andel registrerade för viss brottstyp i procent)

Andel registrerade för	FIG
våldtäkt/våldförande	6
övriga sedlighetsbrott	7
våldsbrott (3-4 kap Brb)	36
tillgreppsbrott (8 kap Brb)	42
övriga brott mot brottsbalken	35
trafikbrott	40
narkotikabrott	2
samtliga brottstyper	67

Mot bakgrund av redovisningen ovan kan sägas att andelen av de fullständigt identifierade gärningsmännen som vid ett eller flera tillfällen avtjänat frihetsberövande påföljd uppgår till knappt en fjärdedel. I regel är det fråga om fängelsedomar (se kap VII nedan). Andelen anstaltsklientel inom samma grupp (ca) tre år efter det här aktuella sexuella övergreppet utgör ca 30 procent.

Brottslighet är en indikator på social och individuell ofärd. Det finns självfallet andra. Ofta kan de också kasta någon gnutta ljus över det faktum att man råkat i konflikt med de rättsvårdande myndigheterna. Avslutningsvis i detta avsnitt tänkte jag redovisa olika uppgifter om den berörda gruppens sociala och rent individuella situation före övergreppet och i samband med det.

Först dock något om dessa datas tillförlitlighet och allmänna karaktär.

Uppgifterna om de sociala/individuella problemen har självklart en varierande tillförlitlighet. Mest utförliga och bäst belagda är de naturligt nog för de gärningsmän som dömts och där man i samband med domen gjort en personundersökning (eller kanske t o m rättspsykiatrisk undersökning). Den gruppen -personundersökta- utgör enligt en skattning minst 35 procent av de som fullständigt identifierats vid rena våldtäktsbrott under de tre år som undersökningen omfattar. Om de gärningsmän som förblivit okända existerar det å andra sidan inga uppgifter alls av den här karaktären och återstoden av dem ligger genomsnittligt någonstans där i mellan.[19]

Av den orsaken har jag nöjt mig med att redovisa förhållandena för de fullständigt identifierade gärningsmännen vid rena våldtäktsbrott. Eftersom bilden

tycks vara likartad under de tre åren som täcks av undersökningsmaterialet har jag också begränsat mig till 1976 års data. Jag tror samtidigt att denna grupp av fullständigt identifierade ger en ganska rättvisande beskrivning av gruppen som helhet, d v s de drygt 1 100 som förekommer i sammanhanget. Så gott som samtliga av de äldre alkoholister som gjort sig skyldiga till sådana ofredanden som rensats ut ur materialet lever t ex i en social och individuell misär.

Man bör dock vara klar över att de andelar som redovisats nedan måste ses som minimiskattningar av motsvarande faktiska andelar. Dels har jag satt kraven ganska högt för att en viss person skall anses ha problem av den här typen, dels finns det alltid ett kraftigt inslag av dolda problem i sådana här sammanhang. Bl a beroende på att gärningsmännen sällan tycks vara särskilt meddelsamma när det gäller deras sociala och rent personliga misslyckanden. Intresset från rättsmaskineriets sida för att utreda dessa frågor är heller inte påfallande stort.

Som exempel på sociala/individuella problem -eller rättare sagt indikatorer på sådana problem- kan nämnas långvarig arbetslöshet, avsaknad av bostad, missbruk av alkohol och/eller narkotika. Redovisningen nedan omfattar således inte sådant som jag redan berört; kriminalitet, kortvarig arbetslöshet etc. Eller t ex det faktum att man tillhör någon speciell invandrargrupp och lever sitt liv i en främmande värld som är befolkad av främlingar som i väsentliga avseenden är helt oförståeliga. Språklöshet, kontaktlöshet och liknande element är alltför subtila för att kunna beläggas vid den här typen av undersökningar; en bred kartläggning där man tyvärr är tvungen att sortera sitt människomaterial med tumvantar på händerna. Brister av det senare slaget försöker man bl a "lösa" med s k minimiskattningar.

Ännu tydligare märks detta när man ser på vad som döljer sig bakom beteckningen psykiska problem.[20] Svåra psykiska problem är här liktydigt med att gärningsmannen varit omhändertagen för psykisk vård eller stått under fortlöpande läkarkontroll och att detta förhållande finns noterat i undersökningsmaterialet. Har man "bara" gått på valium, varit sömnlös, plågats av ångest eller lidit av tvångsföreställningar av den omfattningen att det satt spår i ens polisiära annaler har jag kallat det för ringa psykiska problem. I enstaka fall kan denna kategorisering samtidigt bli uppenbart missvisande och på ett sådant sätt att det framgår direkt och alldeles tydligt även utifrån det dokumentära materialet.[21]

Ett exempel. En av gärningsmännen har vid de förhör som han genomgått på ett stillsamt och diskret sätt lämnat olika uppgifter om sig själv och sin tillvaro som inte ger utrymme för något som helst tvivel om att han är spritt

språngande galen. Men han har aldrig varit intagen och blir det inte den här gången heller beroende på att hans offer tar tillbaka sin anmälan. Och i konsekvensens namn får han gå in under kategorin med ringa psykiska problem.[22]

Självfallet kan man också diskutera de beteckningar som jag valt på de exemplifierade problemen. Är de sociala, individuella eller psykiska? Jag har försökt lösa detta dilemma genom att dels följa gängse språkbruk, dels lämna frågan öppen och tala om sociala/individuella problem. D v s problem som är socialt och/eller individuellt betingade. En ambitionsnivå som får anses rimlig för en person som inte är psykiater eller psykolog utan sociolog.

Några jämförelser med normalbefolkningen har jag inte vågat mig på. Uppgifterna om hur det är ställt med medborgarnas sociala och mentala hälsa är inte av den arten att det är meningsfullt eller ens möjligt. Att männen i mitt material "är illa ute" -socialt, individuellt, psykiskt lika väl som absolut, relativt eller genomsnittligt- anser jag dock ställt utom varje tvivel.[23]

Nu till tabellmaterialet.

Tabell V.3e Tidigare och aktuella sociala/individuella problem för fullständigt identifierade gärningsmän vid s k rena våldtäktsbrott (FIG, n=401, procent, minimiskattningar)

Andel med noterade problem	FIG
ej noterade för sådana problem	50
tidigare soc./ind. problem	32
aktuella soc./ind. problem	27
tidigare och/eller aktuella sociala/individuella probl.	50

En minimiskattning enligt ovan gör således att halvparten kan betecknas som problemklientel. Den verkliga andelen torde vara högre. Som framgår av tabellen ovan föreligger också en förväntad överlappning mellan tidigare resp aktuella problem. Sambandet mellan problemfaktorn och den ovan redovisade brottsbelastningen är också utomordentligt högt. Således finns 90 procent av männen med tidigare sociala/individuella problem noterade för tio eller fler tidigare brott (jmf tabell V.3c ovan).

Hur är det med de psykiska problemen? I tabell V.3f nedan har jag beskrivit detta för samma underlag som tidigare: fullständigt identifierade gärningsmän vid rena våldtäktsbrott under 1976. Ett påpekande. Att andelen med ringa problem relativt sett är så liten torde helt kunna tillskrivas brister i materialet. Sannolikheten för att problemen skall noteras beror på hur allvar-

liga de är.

Tabell V.3f Aktuella psykiska problem för fullständigt identifierade gärningsmän vid s k rena våldtäktsbrott (FIG, n=401, procent, minimiskattningar)

Andel med noterade problem	FIG
ej noterade för sådana problem	88
ringa psykiska problem	1
svåra psykiska problem	11
ringa eller svåra problem	12

Här är således andelen betydligt lägre. Personerna finns i regel också redan noterade i den sociala problemkategorin. Det är en hög grad av överlappning och gruppen med psykiska problem kan mest rättvisande betecknas som en multiproblemkategori, sociala och psykiska problem, omfattande registrerad kriminalitet o s v. Dessutom är den med säkerhet underskattad. Den verkliga andelen vågar jag inte uttala mig om, annat än att den är högre. Inte ens den som faller under min avgränsning.

Men det finns även andra svårigheter. Knappt en procent av gärningsmännen var fysiskt handikappade. Detta enligt polisprotokollen. Vid det tillfälle då de begick det övergrepp som gjorde att de blev en del av ett forskningsmaterial hade de dessutom ytterligare försvårat sin redan förut trassliga situation genom att konsumera alkohol (och i några fall narkotika).[24]

En skattning visar att majoriteten av dem var påverkade av alkohol (och några av narkotika). Ca trettio procent var kraftigt påverkade (berusade så att det märktes av deras tal och rörelser) och ca tjugo procent var påverkade i ringa grad. Den faktiska andelen torde dock ligga något högre beroende på bristande tillförlitlighet i materialet. Bilden tycks också vara likartad under hela den studerade tidsperioden och oberoende av vilken kategori av gärningsmän som man studerar. Alkoholdimman ligger tät över gärningsmännens förehavanden och det senare är f ö en klassisk iakttagelse som man kan göra vid alla slags våldsbrott. Och inte bara vad beträffar gärningsmännen f ö utan även deras offer (se nedan kap VI).[25]

Gärningsmännen som förekommer vid den synliga våldtäktsbrottsligheten utgör således långt ifrån något tvärsnitt av den manliga befolkningen ens i de aktuella ålderskategorierna. Hur det förhåller sig vid den faktiska brottsligheten av samma slag skall jag återkomma till i en senare och mer övergripande diskussion (se nedan kap VIII).

V.4 De utländska gärningsmännen

Utländska gärningsmän som begår brott i Sverige är en känslig fråga. Inte minst i dessa tider och när man talar om brott av den här typen. Forskarna är heller inte immuna mot dessa faktum vilket bl a märks när de försöker förklara orsakerna till den högre (synliga) brottsligheten bland utländska medborgare. Vad beträffar de sexuella övergreppen har man i regel använt sig av två olika resonemang, dels något som jag skulle vilja kalla för diskretionsargumentet och som i korthet går ut på att dataunderlaget är missvisande, dels olika slag av kulturkonfliktförklaringar. Jag skall strax återkomma med en empirisk granskning av dessa båda utifrån olika data, bl a ur min egen undersökning, men först tänkte jag säga något om min egen syn på själva problemet.

Det förhållandet att en person som begått ett brott är utlänning är endast intressant förutsatt att endera, eller båda, av följande två fakta är för handen: (1) Att hans nationalitet (eller "utlänningsskap") utgör en förklaring i sig till hans brott, eller (2) att den är kriminalpolitiskt intressant i den bemärkelsen att vetskap om den kan utnyttjas för att förebygga eller förhindra brott av visst slag.

Om inte så är det fullständigt likgiltigt om han är israel, norrman, libyer eller svensk.

Vad vet vi om de utländska gärningsmännens del i den svenska våldtäktsbrottsligheten?

Under 70-talet anmäldes ca 5 000 rena våldtäktsbrott till polisen här i landet. I samband med dessa förekommer totalt ca 2 000 olika utländska gärningsmän varav ungefär hälften blivit kända och -i runda tal- några hundra dömts för sådana brott. Den faktiska brottsligheten är med säkerhet många gånger större än så men detta kan vi tills vidare bortse ifrån. Likaså det utländska inslaget i den.

Antalet utländska medborgare som under samma tidsperiod uppehållit sig här i landet är betydligt svårare att få grepp om. Det måste bli fråga om mycket ungefärliga skattningar. Om vi tar gruppen utländska män som vistats längre tid i landet (minst tre månader) så kan den i vart fall inte vara mindre än ca 400 000. Tar vi med manliga turister och sådana som gjort mer kortvariga besök så tyder den tillgängliga statistiken på att det måste röra sig om ca en miljon olika män.[26] Två promille av dessa har tydligen gjort sig skyldiga till något som i vart fall av den kvinnliga parten uppfattats som ett sexuellt övergrepp. Och ett par tiondels promille har dömts för detta. Så mycket kan vi säga om bakgrunden

och vi kan dessutom göra det med en hög grad av säkerhet.

Med tanke på problemets relativa storleksordning kanske man kan tycka att det ägnats oförklarligt stort intresse men jag skall i alla fall granska de förklaringar man gett.

Först diskretionsargumentet. Den allmänna innebörden av detta är att den utländske gärningsmannen, just genom det förhållandet att han är utlänning, är handikappad i olika rättsliga avseenden jämfört med sin svenske "kollega". Det har således hävdats att han löper högre risk att upptäckas och/eller anmälas för ett visst brott. Vidare att rättsmaskineriet skulle behandla honom med större stränghet och vara mindre benägen att överse med hans handlande än med en svensk som begått samma slags brott.[27] Förfarandet skulle alltså vara diskretionärt i den bemärkelsen att utländska medborgare diskrimineras.

Huruvida en utländsk våldtäktsman är under högre risk för att anmälas än om han vore svensk är omöjligt att svara på. Vi vet inte tillräckligt mycket om gärningsmännen vid den faktiska våldtäktsbrottsligheten. Våra svar måste ha karaktären av spekulationer. Själv tror jag att gärningsmannens nationalitet är av underordnad betydelse i sammanhanget (d v s för offrets beslut att anmäla respektive inte anmäla ett brott). På samma gång håller jag för troligt att våldtäkter förövade av utländska gärningsmän har högre anmäld andel än de där gärningsmannen är svensk. Detta skulle dock inte (främst) sammanhänga med gärningsmannens nationalitet utan (mer) med egenskaper hos själva brottet och de olika omständigheterna kring brottet, bl a relationerna mellan parterna. De senare kan t ex ha visst samband med många utländska medborgares sociala och individuella situation under den tid då de vistas här i landet (se kap VIII nedan).

Om diskretionen inom rättsapparaten kan vi däremot göra tillförlitliga uttalanden. Slutsatsen kan också bara bli en. Det finns inget som tyder på att de utländska gärningsmännen skulle röna en mer hårdhänt behandling vad gäller dessa brott. Några siffror.

Under 70-talet utgör andelen utländska gärningsmän som på utredningsstadiet kopplats till s k rena våldtäktsbrott mellan 30 och 40 procent av samtliga. Uppklaringsandelen för dem är inte högre än för de svenska gärningsmännen om man tar hänsyn till omständigheterna kring brottet (se kap VII nedan). Andelen åtalade och dömda är dock lägre. För samma tidsperiod varierar den kring 20-30 procent. D v s bortfallet av utländska gärningsmän är relativt sett något högre än för de svenska. Tar man hänsyn till de aktuella gärningarnas grovhet, vilket man självfallet måste göra, så kan heller inte denna faktor förklara att en något större andel utlänningar tycks

falla bort. En granskning visar nämligen att brotten med utländsk gärningsman genomsnittligt tycks vara något grövre än de med svensk. Den förklaring som jag själv tror på sammanhänger med tre faktorer som dessutom står i ett visst samband till varandra.

För det första att inslaget av sådana fall som man i viss tidigare forskning kallat för uppraggningsfall är ganska markant i den här gruppen. För det andra egenskaper hos offret som gör att man kan vara benägen att tillmäta henne mindre trovärdighet. Sammantaget bidrar dessa faktorer till att göra brotten mer svårutredda. För det tredje angivelseregeln. Offret ångrar sig och anger aldrig brottet till åtal eller också tar hon tillbaka sin angivelse. Skall man tala om diskriminering i sammanhanget -om man nu nödvändigt skall göra det- tror jag att offren ligger närmare till hands som stöd för ett sådant påstående än deras gärningsmän.[28]

Min sammanfattande bedömning är denna. Det finns inte särskilt mycket som talar för att de utländska gärningsmännen har högre anmälningsrisk just för att de är utlänningar. Å andra sidan är kunskapsläget sådant att möjligheten inte kan uteslutas. Vad gäller den rättsliga handläggningen finns det inget som styrker påståendet om en negativ särbehandling av utländska gärningsmän (se kap VII nedan).

Kulturkonflikt?

I den debatt som förts -och förvisso haft en varierande grad av vetenskaplighet- har man ofta fört fram påståenden av den innebörden att det handlar om en kollission mellan sexuella normer i olika länder. Utlänningen skulle således inte klara av "den fria svenska kvinnan" utan missförstå hela situationen och uppfatta henne som något slags gratisprostituerad.[29]

Utan att veta särskilt mycket om sexuella regler och värderingar i andra länder skulle jag ändå vilja göra vissa invändningar. Huvudsakligen av statistisk natur och grundade på de siffror som jag redovisat ovan.

Under hela 70-talet har vi totalt 2 000 gärningsmän av utländsk nationalitet i den synliga våldtäktsbrottsligheten. Majoriteten av dem kommer från länder som Finland, Norge, Danmark, Västtyskland, USA o s v. Vari skulle den kulturella konflikten egentligen bestå? Såvitt jag fattat det -genom besök i dessa länder och vad jag läst mig till- är de kulturella likheterna mellan dessa länder och vårt eget i det här avseendet många gånger större än olikheterna.

Vid min granskning av de brott som faktiskt ligger till grund för denna diskussion har jag heller inte tyckt mig finna några kulturella särdrag. Tvärtom är det inte speciellt svårt att hitta ekvivalenta fall med svenska gärningsmän. Tolkningen av detta skulle bli att den kulturella olikheten främst

skulle visa sig genom en allmänt sett högre benägenhet att begå våldtäkt (och mot svenska kvinnor) bland män av viss nationalitet. Med tanke på de relativa tal det nu handlar om, vi rör oss här under promilleandelen av samtliga brott, och med tanke på vad vi vet om de inblandade männens bakgrund rent allmänt undrar jag om inte detta är att ta i. Själv känner jag således i den här relationen betydligt mer för handfasta polisiära förklaringar där man menar att "skurkar finns det väl av alla kulörer".

Jag tror alltså att hela kulturkonfliktresonemanget är av -minst sagt- underordnad betydelse. Gärningsmännens(utländska)nationalitet betyder enligt mitt förmenande betydligt mindre än individuella egenskaper hos de män som det handlar om. Vilket alltså inte på något vis behöver utesluta att synen på kvinnan, respekten för henne o s v kan te sig olika på olika håll. Och det är alldeles klart. I undersökningsmaterialet är det enkelt nog att leta upp konkreta övergreppssituationer där utländska män betett sig lika illa mot sina offer som våra inhemska förmågor och där brottsbelastningen och den negativa sociala bakgrunden har varit likartad och oberoende av nationalitet.

En annan faktor som jag tror mer på är följande: Många av de utländska gärningsmännen (liksom de svenska gärningsmännen) befinner sig i en svår social situation som kan vara frustrerande och utlösa aggressioner mot bl a kvinnor. En sådan situation kan i sin tur bl a vara följden av det främlingsskap som är förenat med att man är "utlänning". Till detta, som är något annat än en kulturell konflikt, skall jag återkomma i det följande avsnittet.

En personlig reflektion i anledning av kulturresonemanget. Kan det vara så att vår analys av olika mänskliga och samhälleliga förhållanden (som vi ofta och konkret inte vet särdeles mycket om) ibland är mer "högtravande", komplicerad och sammansatt än den verklighet som ligger under?

V.5 Gärningsmannatyper vid våldtäktsbrotten; en jämförelse med tidigare forskning

Det är inte särskilt svårt att finna exempel i tidigare vetenskaplig forskning på olika klassificeringar av gärningsmännen vid våldtäktsbrott. Tvärtom, inom en god del av speciellt den kliniskt orienterade forskningen har man både beskrivit och systematiserat olika gärningsmannatyper. Jag skall redovisa några av dessa beskrivningar som relativt väl täcker skalan av skilda vetenskapliga utgångspunkter.

Guttmacher och Weihofen menar att våldtäktsbrotten följer (åtminstone) tre motivationella mönster om man utgår från gärningsmännen: (1) De sanna våldtäktsmännen (ofta med starka latenta homosexuella tendenser som de försöker

undertrycka genom övergreppet) vars brott är ett "explosivt uttryck för uppdämda sexuella impulser". (2) De sadistiska våldtäktsmännen med störd personlighet och starka aggressiva tendenser riktade mot kvinnor. (3) Den aggressive, asociale förbrytaren som är ute i andra kriminella ärenden men tar chansen till våldtäkt när han ser den.[30]

Cohen m fl har lagt fram en teori som grundar sig på att våldtäkten fyller tre olika syften; ett aggressivt, ett sexuellt och ett där dessa båda komponenter blandas.[31]

Gebhardt m fl har föreslagit sex olika gärningsmannakategorier: "våldsmönstret", "den amoraliske förbrytaren" (jmf Guttmacher och Weihofens "aggressive, asociale förbrytare"), "fyllemönstret", det "explosiva" mönstret, "hora-madonnamönstret" och en restkategori som man enkelt kallar för "övriga".[32]

Abel m fl urskiljer tre typer av gärningsmannabeteende. En gärningsman som behöver "aggressiva, våldsbetonade inslag i sin sexualitet". En annan som saknar förmåga att umgås med kvinnor på ett normalt sätt och en tredje som jag själv tycker påminner mycket om den första; "a rapist who become excessively aroused by forced sexual contact".[33]

Amir är kritisk mot psykologiska eller psykiatriska indelningar av det slag som jag redovisat ovan. Istället förespråkar han en typologi som grundar sig på "sociala roller". Han anser sig ha funnit tre sådana rollmönster. Våldtäkten som ett uttryck för en idiosynkrasi hos gärningsmannen, som ett sätt att "stärka sin roll" och som ett sätt att "uttrycka sin roll".[34]

Rada slutligen har gjort en klinisk-psykiatrisk klassificering där han tar upp fem gärningsmannatyper: (1) Den psykotiske våldtäktsmannen. (2) Våldtäktsmannen som är under stark situationell stress. (3) Våldtäktsmannen som upplever en maskulin identitetskonflikt. (4) Den sadistiske våldtäktsmannen och (5) sociopaten.[35]

Vad kan man då säga om gärningsmännen och deras drivkrafter utifrån det material som använts vid den här undersökningen?

Först två reservationer. En av dem följer av det jag sagt i föregående kapital. Den synliga våldtäktsbrottsligheten utgörs inte av någon homogen massa av brott. Istället handlar det om gärningar som handlingsmässigt och i andra väsentliga avseenden kan te sig helt olika. Det är självfallet viktigt att hålla i minnet även när man betraktar gärningsmännen. Ser man till de underliggande brotten finns det inte särskilt starka skäl för att skära alla gärningsmän över en kam. Den andra begränsningen gäller data och mina egna utgångspunkter. Vare sig mitt material eller mina kunskaper är således av den arten att jag kunnat genomföra några psykologiska eller psykiatriska klassificeringar av den typ som jag exemplifierat ovan. Samtidigt är jag inte över-

tygad om att detta skulle vara en avgörande brist. När man tar del av studier av det slag som jag kortfattat refererat i inledningen till detta avsnitt kommer man ofta på sig att nicka instämmande när man ser en viss gärningsmannatyp eller ett visst gärningsmönster beskrivas. Ganska snart inställer sig dock andra reflektioner. Att dessa typologier egentligen är beskrivningar och inte förklaringar. Att underlagen för dessa beskrivningar i sin tur är små och speciella (i normalfallet gärningsmän som omhändertagits för psykisk vård) och att det som beskrivs i termer av en kategori ofta ytterst går tillbaka på ett tiotal individer. Överensstämmelsen mellan olika undersökningar är heller inte påfallande, allra minst om man ser till terminologin.

Så långt mina reservationer.

I den beskrivning som jag gjort av gärningsmännen framkommer vissa gemensamma drag som jag anser kan vara av värde om man försöker ställa upp en förklaring till de sexuella övergrepp som de gjort sig skyldiga till.

Gärningsmännen vid den synliga våldtäktsbrottsligheten tycks till stor del vara män som haft en mycket svår bakgrund och befunnit sig i en problematisk situation. Den frustration som deras gärningar kan sägas uttrycka ter sig i många fall -hur obehagligt det än kan låta- logisk och t o m naturlig.

Det finns också mycket som talar för att de som individer ofta är känslomässigt handikappade och speciellt när det gäller att uttrycka sina känslor inför kvinnor. Ibland tycks det vara fråga om något som närmast kan betecknas som avsaknad av förmåga att föreställa sig hur och varför andra människor handlar på ett visst sätt. Följande citat från ett av förundersökningsprotokollen är tyvärr betecknande för den närmast totala känslomässiga och moraliska omognad som man möter hos en stor andel av gärningsmännen.

> "G (gärningsmannen) förnekar försök till våldtäkt med den motiveringen att "alla fruntimmer gör alltid lite motstånd i början då man inte känner dom". I övrigt uppger han följande. Någon gång omkring klockan 21.00 lördagen den 6 oktober befann han sig på loftgången utanför sin bostad på 4:e våningen då han fick se en kvinna (målsäganden) som stod utanför en annan dörr på loftgången. G började tala med henne och frågade om hon skulle följa med honom in i hans bostad. G trodde "att hon var en hora" men anledningen till att han trodde detta kan han inte uttala sig om. Då hon inte ville följa med honom in tog han bakifrån tag om midjan på henne och drog henne mot sin dörr".

Dessa män hamnar så i kritiska situationer -ofta berusade av alkohol- som de inte förmår hantera. Kontakten med den andra parten går snett och det våld som sedan utlöses är i många fall en slags summering av deras samlade misslyckanden. Såväl i den aktuella situationen som tidigare. Våldtäktsbrotten tycks ofta innehålla mer av våld än av sexualitet. Det är fråga om aggressi-

va utlevelser som kan vara betingade av att gärningsmannen befinner sig i en situation som han inte kan hantera, att han ofta är allmänt våldsbenägen, berusad eller bara stollig. Och att han ofta gör saker mot offret som rimligen inte kan ha något sexuellt syfte utan är till för att kränka henne. Makt, våld och självkompensation mer än sexualitet.[36]

Kan man urskilja några speciella"typer" i detta allmänna mönster? Själv är jag tveksam. Det tycks således inte finnas några särskilt starka samband mellan en viss kategori av gärningsmän och ett visst gärningsbeteende. De samband som jag funnit -utöver vad jag redan sagt- är genomgående svaga (se kap IV ovan). En mindre andel av gärningsmännen, ca 10-15 procent, kan betecknas som psykiskt sjuka men enbart detta faktum säger inte mycket om deras brott. Här finns några som ägnat sig åt i alla stycken vansinniga överfall på vilt främmande kvinnor och en annan lika stor grupp som försökt plåga livet ur den kvinna som de levt tillsammans med. Och enbart henne.

I de utländska gärningsmännens brottslighet finns ett markant inslag av s k uppraggningsfall (som jag påpekat tidigare) men när man närmare skärskådar dessa brott tycks gärningsmännens sociala situation och rent individuella egenskaper betyda mer än något annat, t ex en viss kulturtillhörighet. Man finner således likartade brott i materialet som har begåtts av svenska gärningsmän.

Hur är då överensstämmelsen mellan min egen beskrivning av gärningsmännen och den som man finner i tidigare studier? Bortsett från att möjligheterna att göra jämförelser i stort sett är begränsade till de undersökningar av Sveri resp Falconer som jag nämnt tidigare så är likheterna dock stora. En stor andel gärningsmän med tidigare brottsbelastning, ett markant inslag av utländska gärningsmän o s v, o s v.[37]

VI OFFREN -tidigare studier; resultat som avser brottsoffren-data om offren-beskrivning av offrens bakgrund och situationden sociala närheten, likheter och olikheter mellan gärningsmännen och deras offer

VI.1 Tidigare studier; resultat som avser brottsoffren

Som jag påpekat ovan i bl a avsnitt I.3 finns det ett fåtal svenska kriminologiska studier om våldtäkt. I de som gjorts har man heller inte ägnat brottsoffren något mer ingående intresse.

Sveri ger vissa mycket kortfattade bakgrundsdata i sin undersökning av de totalt 132 fallen av våldtäkt/våldförande som anmäldes till polisen i Stockholm under 1970. Han understryker att egenskaperna hos offren varierar, bl a beroende på gärningsmönstret, men att det i regel är fråga om yngre kvinnor. Gruppen som sådan tycks också vara långt ifrån problemfri att döma av Sveris beskrivning. Några siffror presenteras inte men ett flertal exempel. Många av kvinnorna har varit kraftigt berusade när de utsattes för övergreppet, den största brottsgruppen -enligt Sveri- utgörs av de s k uppraggningsfallen och det är heller inte ovanligt att brottet riktat sig mot en prostituerad i samband med hennes yrkesutövning.[1]

Falconer (som redovisat olika bakgrundsfakta om sammanlagt 100 kvinnor som anmält att de utsatts för våldtäkt/våldförande under åren 1968-70) betonar liksom Sveri att de lägre åldrarna (upp till 30 år) dominerar i hans material. Ofta är det också fråga om ogifta kvinnor liksom att kvinnor av utländsk nationalitet är överrepresenterade. Enligt författaren finns det även ett påfallande stort inslag av kvinnor med sociala och psykiska problem. På grundval av bl a uppgifter från polisen i Stockholm hävdas sålunda att många av offren har svåra psykiska störningar, alkoholproblem och liknande. "Av ...(de 100)...kvinnorna var 22 prostituerade, 25 möjligen prostituerade, fem alkoholister och en möjligen alkoholist...Som sinnessjuka eller möjligen sinnessjuka kunde 9 av kvinnorna betecknas...Det torde knappast vara för djärvt att påstå att omkring hälften av de kvinnor som sålunda anmält att de varit utsatta för våldtäktsbrott, varit prostituerade".[2]

Mot påståenden av den senare typen framförs dock stark kritik av Hedlund m fl.[3] Enligt författarna till denna studie är det istället så att "vem som helst, oavsett ålder, civilstånd, yrke, socialgrupp etc, löper risk att utsättas för sexuellt övervåld". Till stöd för detta åberopas bl a resultat från två större undersökningar om våldtäktsoffer som genomförts i USA.[4]

De data som de redovisar från sitt eget undersökningsmaterial (sammanlagt 57 kvinnor som sökt kurativ hjälp beroende på att de utsatts för "våldtäkt" eller "hot om våldtäkt") är däremot, tyvärr, inte särskilt utförliga på denna punkt. Vad beträffar uppgifterna om offrens ålder, civilstånd och nationalitet föreligger t o m hög överensstämmelse med resultaten från de tidigare två undersökningarna av Sveri resp Falconer. Beskrivningen av offrens sociala situation är också alltför kortfattad för att man skall kunna göra några jämförelser med andra studier eller med den kvinnliga befolkningen i stort.

Om den svenska våldtäktsforskningen är föga omfattande finns det desto fler undersökningar från USA. I den inledande litteraturöversikten har jag påpekat det kraftigt ökade intresset för våldtäktsproblematiken som inträffar inom den samhälls- och beteendevetenskapliga forskningen i USA mot mitten av 70-talet. En god del av dessa nya arbeten är också inriktade på offren, deras bakgrund, situation, kontakter med rättsapparaten o s v; en "Victim-Oriented Research" för att använda det bibliografiska stickordet. I de aktuella bibliografier om våldtäkt som publicerats av bl a Chappell m fl, Field och Barnett och Kemmer ges således referenser till ett hundratal olika undersökningar där man behandlat offren vid dessa brott. Det finns också ett flertal antologier kring just detta ämne, t ex Schulz (red), Rape Victimology (1975).[5]

Som jag sagt inledningsvis är det vare sig meningsfullt eller möjligt att försöka beskriva resultaten i dessa undersökningar. Däremot skall jag försöka ge en karakteristik av själva företeelsen, den offerinriktade våldtäktsforskningen av 70-talsmodell. På avgörande punkter, vilket jag varit inne på tidigare, bryter den nämligen med den tidigare forskningen. Självfallet finns det undantag, det finns det alltid, men om man betraktar den som fenomen och genomsnitt står den ideologiskt och i sak i klar motsats till den äldre forskningen.

I denna äldre forskning, som alltså inte behöver vara särskilt gammal, framställs offren ofta på ett negativt sätt. D v s vid de tillfällen då man överhuvud taget tar upp dem vilket är relativt sällsynt. Våldtäkt är ett brott som man inte riktigt tycks ta på allvar annat när gärningsmannen är psykiskt sjuk. I den här litteraturen är det en lätt uppgift att hitta tveksamma och direkt felaktiga påståenden av en mycket subjektiv och "traditionellt manlig" karaktär. "En kvinna kan inte bli våldtagen om hon gör det motstånd som hon är mäktig", "Våldtäkt drabbar nästan bara kvinnor av tvivelaktig vandel" o s v. Över denna forskningstradition vilar en sexualpsykologi från Krafft-Ebings dagar. "Stridiga känslor har bemäktigat sig offret", "dunkla krafter är i rörelse".[6]

Man tillägger således offret ett stort mått av medansvar för det som har hänt och detta är inte minst märkligt mot bakgrund av att inom den traditionella kriminalvetenskapliga forskningen, när det gällt andra brott, förvisso icke gjort sig känd för att lägga fingrarna i mellan när man tagit itu med gärningsmännen. Men här gör man det.

Detta är alltså läget fram till ungefär mitten av 70-talet. Då börjar plötsligt forskningsmarknaden flöda över av arbeten som inte bara är "Victim-Oriented" utan alldeles klart också tar offrets parti. Hon är inte längre det tvivelaktiga stycke hon hittills varit. Tvärtom, det är en kvinna "vem som helst".[7]

Allt detta gör ett märkligt intryck och med tanke på svängningarna inom samhällsdebatten under samma tidsperiod kan det ligga nära till hands att uppfatta forskarna som en samling opportunister. Villrådigheten blir heller inte mindre om man vet att dessa helt olika resultat ofta har tagits fram på grundval av material som är desamma, likartade eller jämförbara och att man inte kan belägga några strukturella förändringar i själva det underliggande fenomenet våldtäkt under samma tidsperiod. Man tycks bara ha tolkat samma verklighet på helt olika sätt.[8]

De två studierna av Hedlund m fl resp Falconer utgör ett utmärkt illustrationsexempel på det jag sagt ovan. Här har vi således två närmast antitetiska beskrivningar av samma grupp, kvinnor som fallit offer för "våldtäkt". Jag tänkte därför ta dem som utgångspunkt för den följande redovisningen av mina egna data. Vilka kvinnor är det egentligen som utsätts för dessa brott?

Först dock något om de data som jag använt och hur jag gått till väga.

VI.2 Data om offren

Allmänt kan man säga att jag arbetat på samma sätt som vid min beskrivning av gärningsmännen i föregående kapitel. Jag har således utnyttjat samma datakällor (förundersökningsprotokoll, domar, utdrag ur personregister etc). Problemen med datas tillförlitlighet är också desamma eller likartade (jag tänker inte beröra dem igen). Vad beträffar offren tillkommer dock en komplikation i sammanhanget. Vid den fullständiga identifieringen av offren från 1970 resp 1973 blev bortfallet mycket stort. Detta har bl a fått till följd att jag inte kunnat göra vissa jämförelser över tiden. Bl a sådana som kräver registerutdrag för de individer som förekommer i undersökningen. De konkreta konsekvenserna av detta torde framgå av det följande.

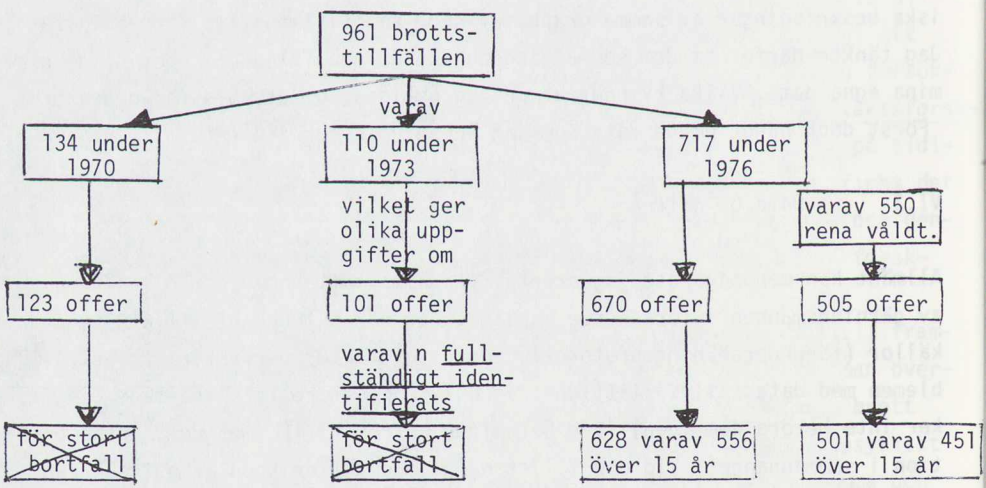
Skälet till detta bortfall är, i korthet, att man under de båda första undersökningsåren underlåtit att skriva ut de fyra sista siffrorna i offrets

personnummer med bl a den konsekvensen att vi inte kunnat finna dessa individer när vi slagit dem i de aktuella personregistren. Det totala bortfallet under de båda åren överstiger 70 procent.[9]

För 1976 är dock situationen avsevärt bättre. Sammanlagt 670 kvinnor förekommer i samband med de 717 brotten. Av dessa kan 43 inte identifieras p g a felaktiga eller ofullständiga personnummer (se procent). Till denna grupp skall dock läggas ett speciellt bortfall i den del av undersökningen som grundar sig på kompletterande uppgifter om offren som hämtats ur det s k Person- och belastningsregistret. Som jag påpekat tidigare omfattar detta register endast personer över femton år. Totalt 71 personer var underåriga (elva procent) och vi får alltså ett samlat bortfall på 17 procent i registerdelen av beskrivningen. Antalet fullständigt identifierade offer utgör således 627 personer varav 556 var femton år eller äldre.

Vid de 550 rena våldtäktsbrotten förekommer 505 olika offer varav 501 fullständigt identifierade (99 procent) och 451 som är femton år eller äldre. I den mest relevanta kategorin finns det därför knappast anledning att tala om något bortfall. Omfattningen av materialet framgår av tablån nedan.

Tablå Materialet om offren

Som jag påpekat ovan har beskrivningen av offren gjorts på samma sätt som den som avsåg **gärningsmännen**. Först vissa enkla bakgrundsdata om ålder, nationalitet, civilstånd, boendeförhållanden, antal barn, anställningsförhållanden etc. Därefter har jag försökt belysa deras aktuella sociala situation vid den tidpunkt då de utsattes för det (anmälda) övergreppet. Här finns således upp-

gifter om eventuella sociala och psykiska problem, olika former av handikapp, tidigare brottsbelastning o s v.

Dessa data kan antas ge en rättvisande bild av offren vid de s k rena våldtäktsbrotten som anmälts till polisen under 1976. Så gott som samtliga av dessa -501 av 505 är således fullständigt identifierade- och vi har inga problem med bortfall. Vad gäller de övriga grupperna i materialet, speciellt för de båda tidigare åren 1970 respektive 1973, är dock tillförlitlighetsproblemen avsevärda. Jag har diskuterat dessa, liksom jämförelsemöjligheterna, i de olika konkreta fallen nedan.

I avsnitt V.2 ovan har jag påpekat att vid en mindre andel av de här aktuella brotten förekommer flera gärningsmän (i regel i rollen av medgärningsmän). Fallen med flera offer vid ett och samma brottstillfälle är dock åtskilligt färre. Ca en procent av de beskrivna brotten avser situationer av den typen (sex fall). Det handlar då om två offer och brotten har i regel utfallit så att endast det ena offret blivit utsatt för ett fullbordat övergrepp medan det för den andra kvinnan stannat vid försök. Gärningsmännen vid dessa övergrepp har alltid varit fler än en. Som mest omfattar dessa händelser sju personer varav två offer och fem olika gärningsmän. Det tidigare påståendet om att våldtäktsbrotten har en"privat karaktär"har alltså nästan fullständig giltighet om man ser till antalet offer.

Nu till beskrivningen av dem.

VI.3 Beskrivning av offrens bakgrund och situation

Först åldern.

Som framgår av tabell VI.3a nedan är brottsoffren långt ifrån jämnt fördelade över olika ålderskategorier. Visserligen är åldersvariationen avsevärd (det yngsta offret var femton månader och det äldsta 80 år om vi ser till samtliga anmälningar under 1976) men samtidigt tillhör närmare hälften av dem åldersgruppen 15-25 år. Eftersom materialet inte besväras av något bortfall på den här punkten har jag således kunnat redovisa åldersfördelningen dels för samtliga offer under 1976, dels för de som utsatts för s k rena våldtäktsbrott samma år. En jämförelse med de båda tidigare åren visar inga större skillnader. I stort sett är bilden oförändrad och f ö densamma som framkommer i kontrollurvalet från 1979. Möjligen kan det finnas en tendens till att andelen offer i den yngsta ålderskategorin kan ha minskat något. Detta kan i sin tur sammanhänga med vissa förändringar av strukturen hos de anmälda brott-

en sedan periodens början (se kap VIII nedan).[10]

Tabell VI.3a Åldersfördelningen för offren vid samtliga brott resp fullständigt identifierade offer vid s k rena våldtäktsbrott (PÄST resp FIO, n=670 resp 501, procent, PÄST skattade tal)

Ålder	PÄST	FIO
-15	11	10
15-20	23	25
20-25	21	23
25-30	15	16
30-40	16	14
40-50	7	6
50-60	4	3
60-	3	3
totalt	(100)	(100)

Vad som händer med åldersfördelningen när man gallrar bort de irrelevanta anmälningarna är ungefär detsamma som för gärningsmännen; åldersfördelningen drar ihop sig kring tyngdpunkten i intervallet 20-25 år. Förändringen är dock något svagare än i det första fallet. Detta beroende på att våldtäktsbrotten träffar offer som åldersmässigt har en större spridning än vad gärningsmännen har. Det är huvudsakligen de s k överfallsvåldtäkterna -och speciellt de av "stollekaraktär"- som bidrar till detta. Gärningsmännen ger sig på offren (ganska) oberoende av deras ålder.

Av tabellen ovan framgår att knappt hälften (48 procent) av samtliga offer vid s k rena våldtäktsbrott under 1976 är mellan 15 och 25 år. Totalt 64 procent är 15-30. Vad beträffar de som är yngre än 15 år ligger de i regel i närheten av 15-årsgränsen. Få av dem är yngre än tolv år. D v s i en yttre bemärkelse ser offren könsmogna ut. Efter 25 år sjunker åldersandelarna något fram till 40 men därefter blir minskningen kraftigare och andelarna faller snabbt med stigande ålder. Andelen offer över 50 år är låg, sex procent vid de rena våldtäktsbrotten.

Enklaste sättet att tolka dessa siffror torde vara genom att jämföra brottsoffrens ålderssammansättning med den kvinnliga normalbefolkningens och därefter föra resonemanget i termer av risker. Den relativa risken för att utsättas för en våldtäkt vid en viss ålder. Självfallet med den reservationen i minnet att uppgifterna hela tiden avser brott som anmälts till polisen (jmf kap VIII nedan)

En enkel förklaring: Som tabellen ovan visar är 25 procent av offren vid rena våldtäktsbrott 15-20 år. Motsvarande åldergrupp bland den kvinnliga totalbefolkningen utgjorde 1976 ca sju procent. Den var alltså knappt tredjedelen så stor. Detta kan man tolka som att det föreligger en kraftig överrisk inom den aktuella ålderskategorin. På samma sätt kan man säga att det finns en underrisk (av varierande storlek) för kvinnor över 40 år och att denna risk minskar med stigande ålder. Andelen offer i intervallet 30-40 år slutligen, svarar ganska väl mot åldersandelen inom den kvinnliga normalbefolkningen.

Riskresonemangen utifrån åldersvariabeln skulle således kunna sammanfattas enligt följande. Fram till ungefär tolv års ålder föreligger underrisker. Vid femtonårsåldern, på ett ungefär, kommer så risken "i kapp" motsvarande åldersgrupps andel av befolkningen i stort. Mellan 15 och 25 har vi kraftiga överrisker, mellan 25 och 30 en markerad överrisk och mellan 30 och 40 en genomsnittlig risk. Därefter sjunker riskerna kraftigt med stigande ålder (ang sambandet mellan ålder och de faktiska riskerna hänvisas till kap VIII nedan).

Det bör samtidigt understrykas att de risker vi talar om -att utsättas för sexuellt våld av den karaktären att det anmäls till polisen- är utomordentligt små. Genomsnittsrisken under ett år är således lägre än en på åttatusen (en kvinna på åttatusen) om vi ser på de rena våldtäktsbrotten och ungefär en på tvåtusen i den högsta riskkategorin 15-20 år (vad beträffar de faktiska riskerna hänvisas till kap VIII nedan).

Allmänt kan man också säga att de data som redovisats ovan om offrens åldersfördelning stämmer väl överens inte bara med de tidigare redovisade svenska undersökningarna utan även med utländska studier av jämförbart slag. De synliga våldtäktsbrotten tycks inte drabba "vem som helst" oavsett åldern.

Förklaringarna till den observerade åldersfördelningen torde vara främst tre. I botten ligger de åldersbetingade variationerna i de sexuella mönstren hos män (gärningsmän) och kvinnor (offer). Avvikelser från det generella mönstret betingas dels av att gärningsmönstren skiljer sig från detta och på olika sätt. Dessutom har olika gärningar varierande anmälningsrisker (se kap VIII nedan). Dels har speciella egenskaper hos gärningsmannen avgörande betydelse om man ser till inslaget av mycket unga respektive äldre offer (se avsn VI.4 nedan).

Om man tittar på offrens nationalitet finner man att 90 procent av dem var svenska medborgare (91 procent om man utgår från samtliga anmälningar). De resterande ca tio procenten fördelade sig lika - d v s med ca fem procent på vardera gruppen- på finska medborgare respektive medborgare från andra länder. Vad beträffar den landsvisa fördelningen inom den senare kategorin är sifferunderlaget alltför litet för att det skall vara meningsfullt att ge några mer preciserade uttalanden. Ett intryck är dock att andelarna relativt väl följer invandrarbefolkningens fördelning på olika nationaliteter.[11]

Andelen utländska kvinnor på tio procent är ungefär dubbelt så stor som deras befolkningsandel. Tar man hänsyn till att den aktuella brottsligheten dels är högre i områden med högre andelar utländska kvinnor, dels att de utländska kvinnorna genomsnittligt har högre andelar i ålderskategorierna med högre risk så minskar dock deras överrepresentation i våldtäktsstatistiken. Kvar står det faktum att de är ca 50 procent fler än vad de"skulle vara" om våldtäkterna fördelade sig helt slumpmässigt inom den kvinnliga befolkningen i vissa åldrar och områden.[12]

Det är också värt att påpeka att andelen är avsevärt lägre än vad den är i de tidigare redovisade svenska undersökningarna, t ex Falconer och Sveri. I dessa ligger andelarna kring 20 procent vilket således ger en markerad överrepresentation för utländska kvinnor. Skillnaden mellan denna och de tidigare studierna torde dock enkelt kunna hänföras till de speciella undersökningsmaterial som använts vid de tidigare. Den sanna andelen utländska kvinnor i den totala synliga våldtäktsbrottsligheten utgör ca tio procent. En andel som f ö varit förhållandevis konstant under hela 70-talet.[13]

Vad beträffar sambandet mellan ålder och nationalitet så är de utländska kvinnorna koncentrerade till det kritiska åldersintervallet 15-25 år i något högre grad än de svenska. De svenska offren har således högre spridning åldersmässigt vilket torde förklaras av den relativt sett högre andelen överfall inom den gruppen. Skillnaderna sammantaget är dock små.

Vad som kanske förvånar något vid första anblicken är att de utländska offren är förhållandevis få i relation till andelen utländska gärningsmän. I normalfallet har således den utländske gärningsmannen riktat sitt angrepp mot en svensk kvinna. Där offret varit utländsk medborgare har vi å andra sidan en ganska kraftig överrepresentation av utländska gärningsmän. Förklaringen torde sammanhänga dels med

tillgången på presumtiva offer av varierande nationalitet, dels med den sociala närheten mellan offer och gärningsman (se avsn VI.4 nedan).

Uppgifterna om offrens ålder och nationalitet har en hög grad av tillförlitlighet och det oavsett vilken grupp av offer man betraktar. Vad beträffar offrens fördelning på variablerna civilstånd / boendeförhållanden, anställningsförhållanden och antal barn är dock underlaget betydligt mer osäkert. Det är långt ifrån alltid som sådana uppgifter tas med i förundersökningen och i regel är det offret själv som lämnat dem. Jag har försökt lösa detta dilemma genom att begränsa mig till gruppen av fullständigt identifierade offer vid rena våldtäktsbrott. Frånsett att den gruppen är mer relevant i hela sammanhanget så är också data om dem mer tillförlitliga. Och av naturliga skäl. Trots denna begränsning av den studerade gruppen måste dock de andelar som redovisas nedan betraktas som skattningar. Låt vara att de sannolikt stämmer väl överens med de faktiska förhållanden som rådde vid den tidpunkt då brotten anmäldes. Felen torde maximalt utgöra 2-3 procent i de största kategorierna.[14]

Vad gäller offrens civilstånd/boendeförhållanden har jag gjort en grov indelning av dem i följande kategorier: (1) bor hos förälder (annan vårdnadshavare eller äldre anhörig), (2) ensamstående med egen bostad, (3) gifta/sammanboende och (4) institutionsfall.

Några kommentarer till denna indelning.

Av de ensamstående med egen bostad var drygt femton procent frånskilda. Många av dem -och det gäller gruppen som helhet- har sannolikt haft någon form av närmare relation till en part av motsatta könet vid tidpunkten för övergreppet. Hur många är dock svårt att säga. När uppgifter om detta förekommer i data beror det i regel på att den aktuella mannen förekommer i samband med övergreppet. Vanligen som gärningsman, ibland som vittne eller hörd av andra skäl. Den lilla gruppen institutionsfall omfattar kvinnor som av skilda orsaker vistats på någon samhällelig institution; åldershandikapp, fysiskt eller psykiskt handikapp. Det är alltså inte fråga om det kriminalvårdsklientel som det ofta handlar om när man ser på samma kategori av gärningsmän. Andelen institutionsfall bland offren torde vara något högre än vad den är inom den kvinnliga normalbefolkningen förutsatt att man tar hänsyn till gruppens ålderssammansättning. Skillnaden är dock marginell.

Vad beträffar fördelningen i övrigt i tabell VI.3b nedan är den ungefär förväntad med tanke på offrens ålderssammansättning och boendeort. Data från tidigare år ger också liknande resultat.

Tabell VI.3b Civilstånd/boendeförhållanden för de fullständigt identifierade offren vid s k rena våldtäktsbrott (FIO, n=501, skattade procentandelar)

Civilstånd/boendeförhållanden	FIO
bor hos förälder	28
ensamstående med egen bostad	32
gift/sammanboende	38
intagen på institution	2
totalt	(100)

Gift/sammanboende utgör den största offerkategorin, 38 procent enligt skattningen i tabellen ovan. Vid en mindre andel av dessa fall, ca sex procent, har gärningsmannen varit identisk med maken/sambon. I den resterande andelen finns ett kraftigt inslag av s k överfallsvåldtäkter.

Sambanden mellan civilstånd/boendeförhållanden och ålder är de förväntade. De yngre offren, upp till 20 år, bor till en absolut majoritet hemma hos föräldrarna. Några skillnader med avseende på nationalitet och civilstånd/boendeförhållanden kan inte beläggas. Vilket alltså betyder att om det finns sådana differenser så är de små.

Hur många barn har offren? Uppgifterna om barnantal är tyvärr så osäkra att det inte är meningsfullt att redovisa dem i en tabell. Uppgift om detta saknas således för ca 30 procent av de fullständigt identifierade offren under de olika åren och ser man till den ursprungliga offergruppen är bortfallet av information än högre.[15]

Enligt mina skattningar så skulle gruppen "kvinnor utan barn" vara överrepresenterad även sedan man tagit hänsyn till ålderssammansättningen. Ca sjuttio procent av offren torde sakna barn (d v s vid tidpunkten för övergreppet). Och sannolikt är den verkliga andelen ännu något högre. Bland de (högst) trettio procenten som hade barn dominerar gruppen med ett barn. Den utgör ca hälften av de med barn. Återstoden har alltså två eller flera barn men den närmare fördelningen kan inte bestämmas med någon högre grad av säkerhet.[16]

Offrens anställningsförhållanden.

Här har jag delat in materialet i sex olika kategorier; (1) "arbetslös", (2) studerande, (3) hemarbetande, (4) arbetare, (5) tjänsteman och (6) egen företagare. Som jag sagt tidigare emanerar uppgifterna på den här punkten i regel från offren själva. I vad mån detta har påverkat tillförlitligheten -och i så fall hur- vågar jag dock inte uttala mig om.[17] I

tabell VI.3c nedan redovisas offrens anställningsförhållanden. Materialet är detsamma som i den föregående tabellen och av samma skäl.

Tabell VI.3c Anställningsförhållanden för de fullständigt identifierade offren vid s k rena våldtäktsbrott (FIO, n=501, skattade procentandelar)

Anställningsförhållanden	FIO
arbetslös	16
studerande	30
hemarbetande	6
arbetare	35
tjänsteman	12
egen företagare	1
totalt	(100)

Majoriteten av offren har någon form av sysselsättning. I regel studerande eller arbetare. Tar man hänsyn till åldersfördelningen är studerandegruppen inte oväntad hög. Däremot andelen "arbetslösa". Den är klart högre än för genomsnittsbefolkningen i motsvarande ålderskategorier.[18] Gruppen "hemarbetande" är underrepresenterad i materialet.

Anställningsförhållanden är ett ofta använt mått på social status. Om våldtäktsoffren kan man säga att deras sociala status utifrån det här kriteriet knappast är lägre än för den kvinnliga normalbefolkningen. Däremot ser den annorlunda ut. Det finns ett stort inslag av arbetslösa. Samtidigt en väsentlig andel som är självförsörjande och den första siffran kan inte betraktas enskilt utan måste ses mot bakgrund av gruppens speciella yrkesmässiga sammansättning och bl a det senare förhållandet.

Jämför man offren med gärningsmännen så är det fullt klart att deras sociala status genomsnittligt är högre. Likaså att spridningen i deras statusfördelning är större. Bland "tjänstemännen" i offergruppen finns således akademiskt utbildade kvinnor; ett par lärare, en socialassistent o s v. Medan gärningsmännen framstår som en ganska homogen social "restkategori" så är de kvinnliga offren som grupp betraktade åtskilligt mer heterogena. Jag skall återkomma till detta faktum i följande avsnitt (avsn VI.4).

En socialt heterogen grupp som ändock visar hög likhet i andra avseenden. Så vad beträffar bostadsortens läge i förhållande till brottsplatsen. Närmare nittio procent av offren har utsatts för anmälda övergreppet på den

ort där de bor eller i närheten av denna plats.

Att offren kan te sig mycket olika som individer visas klarast av de data som speglar deras sociala bakgrund och situation vid tidpunkten för övergreppet. Det är också här som man hittar de starkaste bevisen för att de som helhet skiljer sig från den kvinnliga normalbefolkningen. Innan jag går över till att redovisa dessa uppgifter tänkte jag dock säga något ytterliga (utöver det jag redan sagt i det tidigare) om den närmare innebörden av sådana informationer och hur de rimligen bör tolkas. Skälet till denna utförlighet som ibland leder till upprepningar har jag varit inne på tidigare i detta kapitel. Den motsägelsefulla beskrivningen av våldtäktsoffren i den tidigare forskningen.

En av de uppgifter som jag samlat in om offren gäller deras eventuella brottsbelastning innan det anmälda övergreppet inträffade. Varför har jag brytt mig om denna? Offren har ju inte begått något brott i sammanhanget?

Orsakerna är främst tre och alla väl kända. För det första så kan det faktum att en människa finns registrerad för en brottslig handling ofta utgöra ett tecken på att hennes situation, socialt och personligt, varit problematisk. För det andra är det på det viset att sannolikheten för att man skall registreras för en brottslig handling också ökar om ens livsbetingelser är sämre. För det tredje speglar också registreringen ett förhållande som är tråkigt i sig, nämligen att den registrerade personen utsatts för olika samhällsåtgärder av genomgående obehaglig karaktär.

Sammanfattningsvis skulle jag vilja hävda -och här är också enigheten hög bland de samhälls- och beteendeforskare som arbetar med den här typen av problem- att registrerad brottslighet är en mycket bra indikator på "ofärd". Och att den är speciellt bra på kvinnor. Det senare beror på att andelen brottsregistrerade kvinnor relativt sett är mycket liten och att de genomsnittligt är betydligt sämre ute än de män som registrerats för brott. Att så sker är betydligt vanligare och deras kriminalitet är mer varierande.

Uppgifterna om offrens tidigare brottsbelastning har hämtats ur Person- och belastningsregistret (PBR). Detta register innehåller uppgifter om personer över femton år som blivit minst skäligen misstänkta för vissa brott. De offer som finns i materialet och som var yngre än femton är omfattas således inte av den här kontrollen.

Kontrollen kan heller inte göras för de båda tidigare åren 1970 och 1973. Detta av det tidigare redovisade skälet. Bortfallet i de grupperna var alltför stort.

Men för 1976 går det. Av de totalt 670 personerna som förekom vid samtliga 717 brott som anmäldes under det året var 71 yngre än femton år och föll alltså bort (11 procent). Ytterligare 43 (sex procent) föll bort av andra skäl som ofullständiga personnummer etc. Kvar fanns således 556 kvinnor som jag betecknat som fullständigt identifierade (se avsn VI.2 ovan).

Vid de s k rena våldtäktsbrotten hade vi totalt 505 offer av vilka 501 blev fullständigt identifierade. Femtio av dem var yngre än femton år. Här täcker således kontrollen i PBR 451 olika kvinnor.

Hur stor andel av dem var registrerade i PBR för tidigare brott? I den första gruppen på 556 kontrollerade kvinnor var 74 registrerade för ett eller flera tidigare brott (13 procent). I den andra gruppen, d v s offren vid s k rena våldtäktsbrott, fanns 66 av 451 i registren (15 procent). Ungefär hälften i båda grupperna hade 1-3 registreringar. Den andra hälften fler (se tabell VI.3d nedan).

Tabell VI.3d Brottsbelastningen för offren vid samtliga brott resp fullständigt identifierade offer vid s k rena våldtäktsbrott (PÄST resp FIO, n=556 resp 451, procent)

Antal registrerade brott	PÄST	FIO
ej registrerade	87	85
1- 3	7	7
3-10	3	4
10-20	2	3
20-	1	1
totalt	(100)	(100)

Andelen registrerade är något högre vid de rena våldtäktsbrotten än vid samtliga anmälningar. Denna förändring är knappast förvånande om man håller i minnet vad jag tidigare sagt om de bortgallrade brottens karaktär. Här finns bl a en stor andel ofredanden och liknande som drabbar i alla stycken"vanliga" kvinnor.

Offrens registerandel på femton procent ligger avsevärt högre än andelen brottsregistrerade kvinnor i normalbefolkningen. Den registrerade andelen för hela den kvinnliga befolkningen är ca två procent och tar vi hänsyn till offergruppens ålderssammansättning och boende vore den förväntade andelen ca tre procent. Här har vi alltså en mycket kraftig över-

representation av brottsbelastade kvinnor. De är fem gånger fler än vad de "borde" vara om brottet drabbade slumpmässigt.

En påfallande stor andel av dem kommer också från Stockholmsområdet. Mellan 25 och 30 procent av samtliga våldtäktsbrott som anmälts under 70-talet har begåtts i detta område. Mot dessa brott svarar också likstora andelar av gruppen gärningsmän respektive offer. Av offren med tidigare brottsbelastning kommer dock drygt tredjedelen från Stockholms polisdistrikt eller de omgivande distrikten inom Stockholms län. Det är en icke ringa överrepresentation som man bör hålla i minnet av bl a det skälet att den till en mindre del kan förklara skillnaderna mellan resultaten om offren i denna undersökning jämfört med de som framkommit hos Sveri och Falconer. De senare studierna grundas ju på material från Stockholms polisdistrikt respektive Stockholmsområdet. Särskilt mycket betyder det dock inte i det senare sammanhanget. De väsentliga olikheterna kvarstår (se nedan).[19]

Vad beträffar offrens brottsbild så är det olika typer av förmögenhetsbrott som dominerar. Drygt tre fjärdedelar av de registernoterade hade anteckningar om sådana brott, i regel stölder och snatterier. Andra stora brottsgrupper utgjordes av brott mot 13-17 kap Brb (ca 25 procent av de registrerade), grövre trafikbrott (ca 25 procent), narkotikabrott (ca 15 procent) och våldsbrott (ca 12 procent).[20]

Sambanden mellan registrerad brottsfrekvens och brottsgrovhet är också mycket starka. Ca fyra procent av samtliga offer vid s k rena våldtäktsbrott under 1976 har minst tio registrerade brott. Många av dem grova: typ misshandel, rån, narkotikabrott. mened o s v. En skattning av andelen offer som avtjänat frihetsberövande påföljder av något slag hamnar kring tre procent. Det är en mycket hög andel så länge man jämför med den kvinnliga normalbefolkningen där "kåkfararna" (inkluderat de som endast gjort tillfälliga besök) uppgår till ungefär en promille av hela gruppen, men samtidigt är det en låg andel om man jämför med gärningsmännen (se s 132-133 ovan).

Samtidigt som andelen brottsregistrerade i offergruppen är många gånger högre än i den kvinnliga normalbefolkningen är det dock viktigt att betona att siffrorna ej kan tas till intäkt för generaliseringar om gruppen som helhet. Den höga andelen registernoterade torde istället förklaras av den mycket stora heterogeniteten i gruppen som jag varit inne på tidigare (och som jag skall återkomma till nedan). Det finns således avsevärda variationer,med avseende på social bakgrund och social situation, mellan olika kategorier av våldtäktsoffer.

"Det genomsnittliga våldtäktsoffret" är ett begrepp som man helst inte bör använda beroende på just gruppens heterogenitet. Om man ändå gör det (i en rent statistisk bemärkelse) och intresserar sig för den s k personliga vandeln hos offret, så är hon en "vanlig kvinna". En mindre andel av offren, ca tjugo procent, utgörs av kvinnor som lever under mycket besvärliga ekonomiska och sociala omständigheter. Och det är också i den senare gruppen som de brottsbelastade kvinnorna nästan alltid återfinns.

Bakom dessa offer finns ofta speciella gärningsmönster, speciella relationer till hårt belastade gärningsmän och en allmänt sett mycket dyster tillvaro. Det är den "sanning" som döljer sig bakom de offer som förvisso belastar våldtäktsproblematiken i flera olika avseenden. Låt vara att de själva är utan skuld i den delen (se bl a kap VII nedan).

Vad beträffar de övriga uppgifterna om sociala och individuella problem hos offren som jag redovisat nedan så har de delvis en annan innebörd än vad de hade när jag diskuterade gärningsmännens förhållanden. När jag och mina medarbetare sammanställde dessa "problemindikatorer" så letade vi efter delvis olika indikatorer beroende på om det gällde offret eller gärningsmannen. Därför kan det också vara motiverat att jag utvecklar närmare vilka realiteter som finns bakom de kategoriseringar som använts här.

Som exempel på sociala/individuella problem kan nämnas störda relationer till den närmaste omgivningen eller avsaknad av sådana relationer. En kvinna som mer eller mindre är tvungen att gömma sig för att hennes f d pojkvän inte skall få tag i henne. Den nyinflyttade yngre kvinnan som inte känner en levande själ på den ort hon bor.

Andra exempel av mer"klassisk"art med arbete, bostad och ekonomi. Man saknar arbete. De obetalda räkningarna hopar sig i brevlådan, man saknar fast bostad och lever i kappsäck.

Precis som i fallet med gärningsmännen har också kraven på vad som skall betecknas som "problem" ställts mycket högt. Det får heller inte handla om svårigheter som varit en följd av den anmälda gärningen. Detta har betraktats som en senare -och säkert ganska påtaglig- problematik. I allmänna termer skulle man kunna säga att de offer som förts in under den aktuella kategorin har levt under sådana förhållanden att man vid genomgången av deras förundersökning fått ett bestämt intryck av att de haft det"verkligt jobbigt". Grunden för det ställningstagandet (som självfallet måste få en ganska subjektiv karaktär) har varit uppgifter av varierande slag. Informationer som offret lämnat om sig själv vid förhör. Antingen direkt eller sådant som framkommit"vid sidan om". Uppgifter om offret som

lämnats av andra personer i samband med utredningen. Dokumentärt underlag av typen läkarundersökningar, barnavårds- och sociala utredningar. Plus allt annat av relevans som man kan läsa sig till mellan raderna.

När dessa informationer sammantaget har nått den nivån att man tycker att den här personen har haft det "verkligt jobbigt" så har kategoriseringen tillgripits. Men inte annars. Risken, den främsta risken, med det här kodningsförfarandet är att skattningarna kommer i underkant av de verkliga förhållandena. Många som haft det svårt har valt att tiga. Många förundersökningar innehåller rent allmänt sett lite om offren utöver vad hon själv haft att säga. Gärningsmännen kan ibland ha en hel del synpunkter på sitt offer. Långt ifrån alltid särskilt sanningsenliga.[21]

I tabellen nedan har jag redovisat mina skattningar av de offer som uppvisar olika slags problem. Jag har följt den tidigare indelningen som för gärningsmännen och talat om tidigare respektive aktuella sociala/individuella problem. Minimiskattningar kringgärdade av alla de reservationer som jag meddelat i den tidigare framställningen (tabell VI.3e).

Tabell VI.3e Tidigare och aktuella sociala/individuella problem för de fullständigt identifierade offren vid s k rena våldtäktsbrott (FIO, n=501, skattade procentandelar)

Andel med noterade problem	FIO
tidigare soc./ind. problem	12
aktuella soc./ind. problem	16
tidigare och/eller aktuella soc./ind. problem	20
ej noteringar om sådana problem	80
totalt	(100)

Drygt femton procent av offren har haft en ganska kaotisk tillvaro vid tillfället för brottet. Ca 20 procent av dem har haft det mycket problematiskt före det att de föll offer eller då brottet begicks.

Liknande svårigheter -de ofullständiga data och skattningarnas subjektiva karaktär- möter när man försöker avgränsa den grupp som haft psykiska problem. Jag har här använt samma indelningar och indelningsgrunder som vid beskrivningen av gärningsmännen (se ovan s 134-135).

Tillämpar man dessa krav finner man att (minst) sju procent av offren hade svårare psykiska problem vid tillfället för övergreppet och att ytterligare två procent hade ringa problem av den arten (offer vid rena våldtäktsbrott under 1976). Också detta är självfallet en minimiskattning med tanke på underlagets tillförlitlighet. Sammanfattningsvis kan man säga

att (minst) tio procent av offren vid s k rena våldtäktsbrott haft psykiska problem före övergreppet av i regel svårare art.

Vad gäller uppgiften om olika handikapp slutligen är uppgifterna betydligt mer tillförlitliga. Detta genom att de ofta tillmätts avsevärd betydelse vid utredningen av brottet och styrks med läkarutlåtanden och liknande.

Ca en procent av kvinnorna -och det gäller båda grupperna av offer- var utvecklingsstörda. Ca tre procent var fysiskt handikappade, d v s rörelsehindrade. Till detta skall så läggas sådana offer som var handikappade av ålder. Här är det självfallet svårt att göra generella uttalanden (de individuella variationerna kan ju vara stora) men utgår man från hela gruppen, d v s de 670, så var tolv kvinnor (två procent) över 65 år och tio (en procent) var tio år eller yngre.

När man betraktar de ovan redovisade indikatorerna på olika typer av problem är det självfallet väsentligt att man har klart för sig att de ofta står i höga samband till varandra. En majoritet av de kvinnor som haft sociala/individuella eller psykiska problem finns således i den brottsbelastade gruppen. De kvinnor som haft psykiska problem har nästan genomgående haft sociala problem o s v

Undantaget utgörs av gruppen med olika handikapp. Här är det låga samband med de övriga problemindikatorerna som brottsbelastning, sociala/individuella och psykiska problem.

Skall man försöka sig på en övergripande karakteristik i termer av andelar av offergruppen är det berättigat att säga att ca tio procent av offren vid s k rena våldtäktsbrott utgörs av multiproblemoffer, d v s kvinnor som uppvisar en tidigare brottsbelastning och sociala/individuella problem och psykiska problem. Dessutom ytterligare ca 20 procent som haft någon (eller flera) former av problem. Inkluderat olika handikapp.

Vad beträffar de ytterligare symptom på problem som Falconer och andra författare berört (alkoholism, narkotikamissbruk och prostitution) så finns det få uppgifter om detta utöver de som kan döljas under de tidigare kategoriseringarna.

Några"initierade gissningar".

Andelen offer som är alkoholmissbrukare torde ej överstiga fem procent av de båda offergrupper som jag behandlat. Andelen narkotikamissbrukare är sannolikt mindre än tre procent. Andelen missbrukare totalt sett, av alkohol och/eller narkotika, kan skattas till ca fem procent. S k blandmissbruk förekommer således (och sannolikt) i ett flertal fall inom gruppen.

Även inslaget av prostituerade är såvitt jag kunnat bedöma ringa. Och detta oavsett om man talar om samtliga offer eller de som förekommer i samband med s k rena våldtäktsbrott. I ungefär en procent av fallen framgår det klart av förundersökningen att offret varit prostituerad och i regel har då brottet inträffat i samband med hennes verksamhet som prostituerad.[22] I ytterligare någon procent av fallen kan man med visst fog misstänka att det förhåller sig på det viset. För återstoden av offren, d v s mer än 95 procent av samtliga, finns det inget som talar för detta och för en absolut majoritet av dem är uppgifterna sådana att det måste betraktas som absolut uteslutet.

Om jag skulle våga mig på ytterligare en s k initierad gissning så skulle jag, på grundval av det samlade materialet, ange gruppen prostituerade till ca tre procent. En överrepresentation som ter sig fullt rimlig med tanke på de risker som man utsätter sig för när det gäller sexuella våldshandlingar.[23]

Några säkrare uttalanden om hur de senast berörda faktorerna förändrats över tiden vågar jag inte göra. Materialet är alltför otillförlitligt för detta. En allmän bedömning talar för att offergruppens sammansättning varit ungefär densamma under den studerade tidsperioden.[24] I vart fall har utvecklingen inte varit sådan att den lämnar utrymme för t ex Falconers beskrivning av våldtäktsoffren under perioden 1968-70. Jag anser således att den senare är helt missvisande beroende på fel i hans data.

Några avslutande ord om offrens "kondition" i samband med själva övergreppet. En majoritet av offren var inte påverkade av vare sig alkohol eller narkotika (tabletter etc). Ser vi till hela gruppen är andelen ej påverkade ca 70 procent. För de rena våldtäktsoffren ligger den något lägre, ca 60 procent. Ca 17 respektive ca 20 procent har haft en ringa påverkan medan tolv respektive femton procent varit kraftigt påverkade. Ungefär en procent av offren har varit mycket kraftigt påverkade, närmast medvetslösa p g a berusning. Nästan alltid handlar det om påverkan av alkohol och i en god del av fallen är det fråga om drycker som man konsumerat i sällskap med gärningsmannen.

VI.4 Den sociala närheten; likheter och olikheter mellan gärningsmännen och deras offer

En beskrivning av våldtäktsoffren kan svårligen bli rättvisande eller ens rimlig om man inte fäster stort avseende vid egenskaper hos gärningsmännen.

Vid våldsbrotten i gemen föreligger ofta en hög grad av likhet i olika avseenden mellan gärningsmännen och deras offer. Det finns en social närhet mellan parterna.[25] Mycket talar för att denna faktor också har giltighet vid de sexuellt orienterade våldshandlingarna. En komplicerande faktor i sammanhanget är dock att endast en mindre del av de berörda brotten kommer till myndigheternas kännedom och att bl a närheten mellan gärningsmannen och offret påverkar offrets benägenhet att anmäla övergreppet (se nedan kap VIII).[26] Den förklaring som jag presenterat i det följande om sambandet mellan egenskaper hos gärningsmännen resp egenskaper hos deras offer är alltså kringgärdad av ett kraftigt förbehåll. Den gäller för den synliga brottsligheten. Vid den verkliga brottsligheten kommer situationen att bli något annorlunda.

Knappt 30 procent av de rena våldtäktsbrotten, d v s de som anmäls, är s k överfallsvåldtäkter. Här är också likheten mellan gärningsmannen och offren små. Därmed inte sagt att överfallsvåldtäkterna riktar sig mot slumpmässigt valda offer. Vissa av kvinnorna har tagit större risker än kvinnor i gemen och även om risken att utsättas för brott är mycket liten så finns den dock där. Och speciellt för de kvinnor som uppehållit sig "fel" platser vid "fel" tillfällen. Självfallet är dessa brott även präglade av de allmänna sexuella mönster som råder i det omgivande samhället. I regel ger gärningsmännen prov på ett visst sökbeteende. Man undviker offer som är för gamla eller för unga. Man tar viss hänsyn till den omgivande miljön, möjligheterna att genomföra brottet. Undantaget de ca tio procenten då gärningsmannen kan betecknas som psykiskt sjuk och när offren i en rent statistisk bemärkelse kan bli "vem som helst" oavsett ålder, bakgrund o s v. Det är vid "stollebrotten" som vi hittar de mycket unga respektive äldre offren och dessa skiljer sig inte från övriga flickor eller kvinnor i de åldrarna vad beträffar sociala och andra karakteristika.

Om man renodlar materialet och tittar på enbart de offer som utsatts för överfall så tonar den negativa bilden bort. Kvar finns de skillnader i förhållande till den kvinnliga normalbefolkningen som är förenad med gärningsmännens sökbeteende och de varierande risker som olika kvinnor löper beroende på ålder, social bakgrund, livsmönster och vardagsbeteende.

När kontakten mellan parterna varit frivillig så stärks å andra sidan de samband som jag berörde inledningsvis. Gärningsmännen utgör förvisso icke någon normalgrupp, det är fullt tillåten generalisering, och som en funktion av detta kommer också de tänkbara offren att bli en socialt och individuellt mer avgränsad grupp. Gärningsmännen styr sammansättningen av

offergruppen och innebörden av denna process är att likheten mellan dem och offren ökar. Mest uttalat blir detta samband om man ser till den grupp av brott där parterna haft en tidigare eller pågående relation. Har finns ett kraftigt inslag av hårt belastade män. Och eftersom de bl a delat livsbetingelser och social situation med sina offer är det knappast förvånande att också dessa ofta uppvisar olika tecken på sociala och andra problem.

Den här gruppen är även kritisk i så måtto att mycket talar för att anmälningsbenägenheten inom denna socialt och individuellt utsatta kategori är högre än vad den annars är när gärningsman och offer står i en närmare relation till varandra. Orsaken skulle vara det enkla faktum att kvinnorna i dessa förhållanden dels befinner sig i en mycket allvarlig situation, dels saknar de möjligheter att söka stöd hos andra personer eller instanser som finns i mer vardagliga eller normala relationer. Och därför går till polisen.[27]

Skall man försöka sammanfatta dessa resonemang kan det hela vid första anblicken verka förvånande och motsägelsefullt. De gärningsmän som överfaller obekanta offer gör att gruppen av offer får ett mer normalt utseende än vad den skulle ha denna brottsgrupp förutan. Genom att anmälningsbenägenheten vid sådana brott är hög får också överfallsbeteendet relativt sett kraftigt genomslag i detta avseende. Ser man till den faktiska brottsligheten så uteblir i stort sett denna "kompensationseffekt" genom att andelen sådana brott är så pass liten (se nedan kap VIII). De gärningsmän som det handlar om tycks ofta ha tidigare brottsbelastningar av icke ringa omfattning och grovhet.

I de övriga fallen kommer (de negativa) egenskaperna hos gärningsmännen att på visst sätt styra offergruppens sammansättning i en negativ riktning. Det bör dock understrykas att det långt ifrån är fråga om några absoluta samband. Det är således inte ovanligt att helt fläckfria kvinnor kan ha fallit offer för synnerligen belastade gärningsmän som de haft en inledande och frivillig kontakt med. Vad jag säger är bara att gärningsmännens speciella egenskaper ökar sannolikheten för det motsatta.

För undvikande av missförstånd vill jag också understryka att jag självfallet inte anser att offrens tidigare sociala bakgrund, deras vandel etc är särskilt intressant i relation till det övergrepp som de utsatts för. Ännu mindre att olika "brister" hos offren i dessa avseenden i sig skulle kunna urskulda gärningsmannen.

Istället är jag bara ute efter att förklara hur det kan komma sig att offergruppen avviker från den kvinnliga normalbefolkningen i ett antal

avseenden som man sammanfattningsvis skulle kunna beteckna som känsliga.

Om vi nu ser på motsvarande brottssituationer mellan parter som i dessa avseenden är helt "vanliga", d v s de saknar tidigare brottsbelastning, svårare sociala problem etc, så talar mycket för att anmälningsbenägenheten i den gruppen är lägre och av just dessa skäl. D v s att man undviker att vända sig till polisen bl a för att tillgången på alternativa lösningar är bättre.

De våldtäktsbrott som kommit till polisens kännedom och utgör underlag för mina analyser är således på visst sätt selekterade. Innebörden av denna selektionsprocess är bl a att gärningsmännen och offren får ett mer avvikande utseende än vad de faktiskt har. Observera att detta inte utesluter att både benägenheten att begå en våldtäkt och risken att falla offer för den kan vara högre i t ex mer socialt utsatta grupper. Vilket jag f ö också anser att den är (se nedan kap VIII).

Gärningsmännen vid dessa brott är genomsnittligt en avvikande grupp. Deras offer är genomsnittligt mer normala vilket bl a kommer sig av att en väsentlig andel av dem har utsatts för rena överfall och så att säga bara hamnat i materialet. För vissa av dem har dock olika sociala och individuella selektionsmekanismer,som gärningsmännen angett ramarna för, fått verka. Och därav gruppens utseende.

Om gärningsmännen vid den synliga våldtäktsbrottsligheten kan man med visst fog ägna sig åt att generalisera. Men så icke med offren. Offren vid polisanmälda våldtäkter utgör inte en utan flera olika grupper. För en mindre andel av dem kan deras socialt och individuellt bristfälliga situation bidra till att förklara både varför de fallit offer för ett våldtäktsbrott och varför de valt att anmäla det.

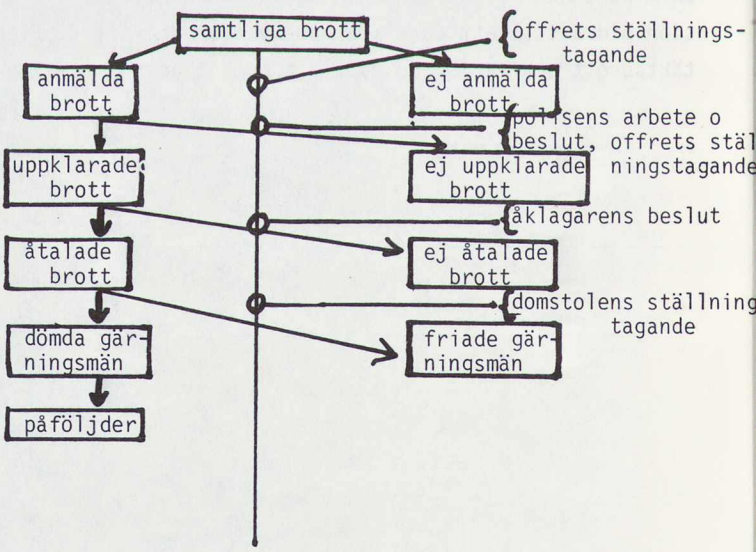
VII DEN RÄTTSLIGA HANDLÄGGNINGEN -översikt av handläggningen-anmälningssituationen-allmänt om angivelsemomentet-förundersökningens inledning-förundersökningen; förhörsdelen-förundersökningen; tekniska utredningar, spaning, tvångsåtgärder-förundersökningen; komplikationer till följd av angivelseregeln-förundersökningens resultat-åtalsbeslutet-domstolsbehandlingen-påföljderna-sammanfattande slutsatser om den rättsliga handläggningen

VII.1 Översikt av handläggningen

Endast en mindre del av samtliga våldtäkter som begås anmäls till polisen. Majoriteten kommer aldrig att hamna i rättsmaskineriet. Offrens ställningstagande spelar den avgörande rollen härvidlag. Våldtäkt är nämligen ett brott som nästan alltid anmäls av offret. Det är ett fåtal brott som kommer till polisens kännedom på andra sätt.

Vad beträffar den rättsliga handläggningen av anmälda våldtäktsbrott kan den liknas vid en gallringsprocedur i ett eller flera steg. Antalet sådana steg kan variera avsevärt för olika brott. I tablån nedan har jag gett en översikt av dessa selektionsmekanismer som ett brott måste passera på sin väg genom det legala systemet.

Tablå Hur ett (våldtäkts)brott passerar genom det rättsliga systemet

Orsakerna till att vissa brott inte anmäls -och de olika konsekvenser som detta får- skall jag återkomma till i nästa kapitel om den verkliga våldtäktsbrottsligheten (kapitel VIII). Här skall jag granska vad som händer med den anmälda (synliga) brottsligheten. Jag har följt samtliga de 717 "brotten" i mitt undersökningsmaterial som anmäldes under 1976. Rättsapparatens primära uppgift är ju att utreda händelser, rättssaker, inte personer. De senare är intressanta i relation till själva händelsen och den rättsliga regleringen av denna. Inte tvärtom. För enkelhetens skull har jag också utgått från enheten "brott". Som jag påpekat tidigare svarar mängden brott på ett ungefär mot mängden anmälningar, offer respektive gärningsmän. Där det har varit befogat -vilket f ö är relativt sällan beroende på att rättssystemets arbete präglas av en stabilitet som är klart högre än för de underliggande problemen- har jag jämfört med tidigare år i materialet. Allt enligt den modell som jag hittills arbetat efter.

Det flöde som jag beskrivit översiktligt i tablån ovan berör fyra olika beslutsnivåer och arbetet inom fyra olika delar av det legala systemet. Först beslutsnivåerna: (1) Offrets beslut att anmäla respektive inte anmäla brottet. (2) Polisens beslut i samband med själva utredningsarbetet (förundersökningen). (3) Åklagarens beslut i åtalsfrågan (åtalsprövningen). (4) Domstolens beslut i skuldfrågan (skyldig/icke skyldig?) resp påföljdsfrågan (Vilket straff skall den skyldige ha?).

Handläggningen berör fyra olika delar av rättsmaskineriet; (1) polisen, (2) åklagaren, (3) domstolen och (4) de påföljdsverkställande myndigheterna (kriminalvården etc).

Tyvärr kompliceras det hela på olika sätt och av olika faktorer. Som jag nämnt inledningsvis är våldtäkt/våldförande ett angivelsebrott. Detta juridiska faktum i kombination med det förhållandet att man i regel är beroende av offret för att brottet skall kunna styrkas får till konsekvens att offret har ett avgörande inflytande på handläggningen ända fram till det att domstolen fattat sitt beslut. Ofta orkar offren inte med det.

Självklart påverkas arbetet också av omständigheter som endast kan styras i varierande grad. Att man inte får tag i någon misstänkt, att brottet inte går att styrka o s v. I det senare sammanhanget är våldtäktsbrottens privata karaktär ofta av stor betydelse. Jag skall återkomma till dessa problem - och andra- med en mer utförlig diskussion. Inledningsvis skall jag nöja mig med att kortfattat redovisa huvuddragen av den rättsliga handläggningen.

När en händelse anmälts skall förundersökningen inledas så snart som möjligt (se avsn VII.4 nedan). I regel görs angivelsen samtidigt med anmälan (avsn VII.3 nedan).

Syftet med förundersökningen är att kartlägga alla omständigheter som kan ha betydelse för den rättsliga prövningen- i samband med den anmälda händelsen:

(1) Är den anmälda händelsen brottslig?

(2) Om så är fallet, finns det någon (några) som kan (skäligen) misstänkas för brottet?

Rent formellt är det åklagaren som leder förundersökningen. I praktiken sköts dock utredningsarbetet nästan alltid och uteslutande av polisen. Åklagaren kommer i regel in först när förundersökningen är avslutad. Vid grövre, eller mer komplicerade fall, kan han dock spela en mer aktiv roll.

Där förundersökningen resulterat i att polisen fått tag i en person som kan skäligen misstänkas för brottet skall åklagaren fatta beslut om åtal (se nedan avsn VII.5). De flesta anmälningarna har dock redan fallit bort. Endast en mindre del leder fram till en skäligen misstänkt gärningsman.

Anser åklagaren att bevisningen är tillräcklig är han skyldig att väcka åtal. I annat fall gallras ytterligare ett antal brott ut ur rättsapparaten. Beslutar åklagaren att väcka åtal lämnar han en stämningsansökan till domstolen där brottet och den åberopade bevisningen anges. Domstolen utfärdar stämning på den åtalade och rättegången inleds.

Vid rättegången skall domstolen ta ställning till två frågor varav den senare är beroende av svaret på den första. Skuldfrågan; är gärningsmannen skyldig eller oskyldig. Om han befinns skyldig skall domstolen också bestämma påföljd för brottet, påföljdsfrågan (se avsnitt VII.6 nedan).

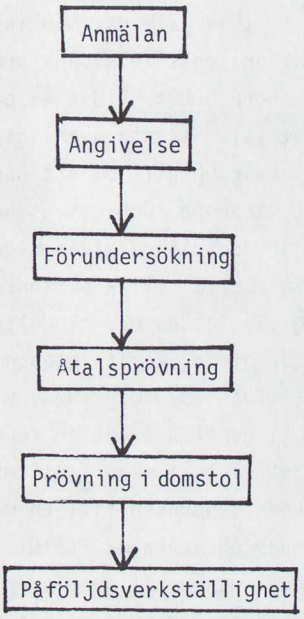
Om gärningsmannen eller åklagaren är missnöjd med domstolens, d v s tingsrättens dom, kan de överklaga den till en högre dömande instans, hovrätten, där hela domstolsförfarandet görs om. Är man fortfarande inte nöjd kan man söka prövningstillstånd i Högsta Domstolen. Slutinstansen.

När den rättsliga prövningen är avslutad, vilket alltså kan gå olika fort, kommer domen att vinna laga kraft. Här gärningsmannen dömts skall han nu överlämnas till den myndighet som i det aktuella fallet skall verkställa hans påföljd. Och anmälan har passerat genom det legala systemet (avsn VII.7).

Så ser det alltså ut i normalfallet. Till detta och de olika undantagen skall jag återkomma i den följande diskussionen där jag behandlat flödet genom rättsapparaten i den tidsföljd som det faktiskt har.

I tablån nedan har jag sammanfattat de olika stegen i den rättsliga handläggningen.

Tablå De olika stegen i den rättsliga handläggningen

VII.2 Anmälningssituationen

Offrets agerande har mycket stor betydelse för den rättsliga handläggningen av våldtäktsbrotten. Hennes inflytande på det legala systemets arbete är således långt större än vad det är genomsnittligt, för andra typer av brott.

Detta märks inte minst när man betraktar anmälningssituationen. I tabell VII.2a nedan har jag redovisat vem som gjorde den första anmälan till polisen. Nästan alltid är det offret själv.

Tabell VII.2a Vem gjorde anmälan (samtliga "brott" under 1976, n=717, procent)

Anmälare	
offret	80
förälder, äldre anh.	8
make/sammanboende	2
vän, bekant	3
polisen	4
övriga	3
totalt	(100)

I åttio procent av fallen var det offret själv som gjorde anmälan. Den näst största gruppen avsåg de yngre offren där en förälder eller annan äldre anhörig i en formell mening (och nästan alltid även i praktiken) svarade för anmälan. Åtta procent.

Få anmälningar kommer in som ett resultat av polisens arbete. De totalt fyra procenten utgörs dels av fall där man ingripit ute på fältet, och ofta i en akut situation, dels av sådana brott som framkommit i samband med utredningar av andra brott. Vid t ex polisanmälda fall av s k kvinnomisshandel är det således inte ovanligt att den misshandlade kvinnan under förhören lämnar uppgift om att hon också utsatts för ett eller flera sexuella övergrepp. Och att utredaren då tar upp anmälan om dessa. Det senare är dock långt ifrån regel.

Gruppen"övriga" består av ett flertal olika personkategorier; grannar, personer som befunnit sig på platsen när händelsen inträffat, företrädare för den institution där offret varit intagen o s v.

En jämförelse med äldre data, från 1970 och 1973, visar på en i stort sett oförändrad situation. Möjligen finns det en tendens till att kategorin "förälder, äldre anhörig" minskat något vilket förmodligen beror på den ovan påpekade tendensen till en minskning av andelen offer i de lägsta åldrarna sedan början av 70-talet.

Den första anmälan görs i regel genom att anmälaren inställer sig på polisstationen. Ungefär två tredjedelar av samtliga anmälningar går in under den kategorin. I den resterande tredjedelen fall görs anmälan ofta till polis som kallats till platsen (15 procent) eller på telefon, 13 procent (se tabell VII.2b nedan).

Tabell VII.2b Var gjordes första anmälan (samma material som i tabell VII.2a ovan)

Plats för anmälan	
besök på polisstationen	68
polis som kallats till platsen	15
telefon till polisen	13
andra sätt	4
totalt	(100)

Även den situationen, var anmälan gjordes, präglas av en hög grad av stabilitet under de olika åren som omfattas av undersökningsmaterialet. Det går inte att belägga några ändrade anmälningsvanor. Det personliga besöket på polisstationen är den normala första kontakten mellan offret och de rättsvårdande myndigheterna, d v s här polisen.

En intressant fråga i sammanhanget är när anmälan gjordes? Av tabell VII.3c framgår hur lång tid som förflutit från det att brottet avslutades till det att offret kontaktade polisen. Tidsrymnden mellan brott och anmälan kan bl a ses som en indikator på hur allvarligt offret uppfattar den inträffade händelsen. Ju grövre brott desto snabbare anmälan.

Tabell VII.2c Tidsrymnd mellan brott och anmälan (samma material som tidigare)

Tidsrymnd	
- 2 timmar	50
2- 6 timmar	12
6-24 timmar	17
1- 7 dygn	13
mer än 7 dygn	8
	(100)

I hälften av fallen tycks offren (eller någon annan) anmäla det inträffade "så fort det går", d v s inom två timmar. I praktiken innebär detta att hon ofta dyker upp vid de för polisen minst lämpliga tidpunkterna. Som jag visat i avsnitt III.1 ovan begås ungefär halvparten av de anmälda brotten på kvällen eller natten. Det finns också en förhöjd frekvens för den anmälda brottsligheten under veckändar och sommarhalvåret. D v s sammantaget till de perioder och tidpunkter då polisen är sämst utrustad för att hjälpa offret med hennes problem och ta itu med den konkreta situationen.

Om vi tills vidare bortser från detta och hur det kan fördröja offrets inledande åtgärder och istället ser på vilka skäl hon själv angivit till att anmälan försenats så framkommer bl a följande angående de 50 procenten anmälningar som gjordes mer än två timmar efter brottet, s k sen anmälan (tabell VII.2d).

Tabell VII.2d Av offret uppgivna orsaker till sen anmälan (samma material som tidigare, n=358)

Uppgiven orsak	
tänkt efter, rådgjort med annan	29
skada, chock etc	15
rädsla för gärningsmannen	9
annan orsak	23
uppgift saknas	24
	(100)

Den vanligaste uppgivna orsaken är att man vill "tänka efter eller rådgöra med någon annan". Att man varit skadat eller chockad. Eller rädd för gärningsmannen. Tillsammans utgör de 53 procent av alla anmälningar som dröjt mer än två timmar och drygt en fjärdedel av samtliga. Det ger också

en fingervisning om brottets känslighet och sannolikheten för att man aldrig kommer att göra anmälan. Ser man till den brottsvolym som passerar in i rättsmaskineriet så är det ingen tvekan om att tidsperioden närmast efter övergreppet är kritisk.

I många fall finns det också mycket praktiskt betingade hinder för en omedelbar eller snar anmälan. Att brotten ofta inträffar på mindre lämpliga tidpunkter har jag varit inne på tidigare. Likaså att offren ibland är i dålig kondition. Både till följd av övergreppet och beroende på andra omständigheter. Ca femton procent av dem har således varit kraftigt eller mycket kraftigt påverkade av alkohol (se avsn VI.3 ovan). Och utöver dessa orsaker finns en räcka av relevanta skäl som sammanhänger med offrets personliga situation eller omständigheterna när brottet begicks. Jag har försökt mig på att göra en skattning av hur stor andelen är där offret av olika anledningar inte kunnat göra anmälan inom två timmar. Andelen "praktiskt betingade" förseningar utgör ungefär hälften av de "sena anmälningarna".

Men det finns också annat som kan ligga bakom. En faktor av intresse är själva brottssituationen och då speciellt offrets relationer till gärningsmannen. I 50 procent av fallen (n=717) var offret och gärningsmannen helt obekanta. Här ligger bl a de s k överfallsvåldtäkterna. Det förväntade mönstret skulle vara att andelen okända gärningsmän skulle vara störst i den kategori där anmälan gjorts inom två timmar och därefter minska i samma takt som offret dröjer med att anmäla. Som tabell VII.2e visar finner vi också ett starkt förväntat samband mellan tiden från brott till anmälan och parternas tidigare relation.[1]

Tabell VII.2e Andelen okända gärningsmän fördelade efter tidsrymnden mellan brott och anmälan (samma material som tidigare, procent okända av antalet brott i en viss kategori)

Tidsrymnd	Andel okända gm
- 2 timmar	71
2- 6 timmar	56
6-24 timmar	40
1- 7 dygn	10
mer än 7 dygn	11

Sambandet ovan är närmast klassiskt inom kriminologin. Benägenheten att anmäla ett brott minskar när parterna känner varandra och det får tydligt genomslag även på tiden mellan brott och anmälan. Dessutom stöd i tidigare forskning. Med tanke på den klena överensstämmelsen mellan denna och andra studier på en mängd punkter är jag inte minst angelägen om att understryka

detta. Svalastoga kommer således till mycket likartade resultat i sin danska undersökning.[2]

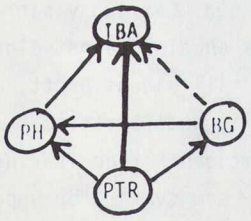
En annan faktor som borde uppvisa ett starkt samband med tidsrymnden mellan brott och anmälan är det anmälda brottets grovhet. Ju grövre brott desto tidigare anmälan. Svalastoga finner också ett sådant samband, som är mycket starkt, i sitt material.[3] Däremot inte jag. Jag hittar ett svagt samband som blir obetydligt starkare efter diverse manipulationer med undersökningsmaterialet. Skälen torde vara främst tre: (1) De mått som jag använt på brottets grovhet (offrets fysiska skador respektive gärningsmannens våldsanvändning) är sannolikt mindre bra som mått på hur allvarligt offret sett på det inträffade. (2) Det finns ett samband mellan relationerna och brottets grovhet som "stör" det här studerade sambandet. Vissa brott, där parterna står i en nära relation till varandra, kan således vara grova och anmälda efter lång tid. Typexempel de fall av kvinnomisshandel som jag berört ovan. (3) Vissa brott av s k uppraggningskaraktär kan både vara grova och sent anmälda ("sent" i den här aktuella bemärkelsen). Mitt material är heller inte så stort att jag kan hålla undan dessa störande faktorer.

Om jag renodlar materialet och tittar enbart på de s k rena våldtäktsbrotten samt delar in dessa i två gruppen där anmälan gjorts inom 6 timmar respektive efter längre tid än så, hittar jag ett måttligt samband i den förväntade riktningen mellan brottsgrovheten och tidsrymnden.[4] Med den reservationen att det finns få fall i den grova och sent anmälda kategorin.

De tidigare nämnda "praktiska hindren" bidrar också till att komplicera analysen. Brott begågna utomlands, psykiskt handikappade offer o s v.

På grundval av de ovan redovisade resultaten (och en granskning av de komplicerande faktorerna) kan man formulera följande modell över orsakerna till att tidsrymnden mellan brott och anmälan varierar.

Modell Orsaker till variationer i tidsrymnden mellan brott och anmälan (TBA)

Tidsrymnden mellan brott och anmälan (TBA) står således i ett (orsaks)-samband till parternas tidigare relationer (PTR), de praktiska hindren i samband med anmälan (PH) och brottets grovhet (BG). Mellan de tre senare (orsaks)faktorerna finns i sin tur samband.

Sannolikheten för en snabb anmälan ökar i sådana fall där parterna är helt obekanta med varandra. Här är de praktiska hindren också ofta små liksom att brottet i vart fall uppfattas som grovt av offret och hennes omgivning.

Sannolikheten för att anmälan fördröjs ökar å andra sidan när parterna känner varandra tidigare (och offret är mer benägen att överse med det inträffade trots att det kan handla om ett grovt övergrepp) liksom när de praktiska omständigheterna försvårar en anmälan.[5]

Vad kan man säga om anmälningssituationen rent allmänt?

I regel ger data starkt stöd för att anmälda våldtäkter uppfattas som allvarliga händelser. De sena anmälningarna är relativt få och låter sig ofta förklaras på ett naturligt och logiskt sätt.

Att offren reagerar snabbt får bl a den konsekvensen att polisen genomsnittligt är illa rustad att möta den akuta situationen. Det är ont om folk och de som är i tjänst är sällan några rutinerade våldsbrottsutredare. Det är sådana som har jourtjänst, ordningspolis och yngre personal. Visserligen är våldtäkt ett grovt brott men det är sällan så allvarligt att polisen gör "brandkårsutryckningar" av det slag som blir aktuella vid t ex mord och dråp. Med tanke på den relativt sett stora brottsvolymen och polisens resurser är heller inget annat att vänta.

I inledningsskedet får man normalt inrikta sig på att vidta de nödvändiga rutinåtgärderna; ta upp anmälan, få en angivelse från offret, säkra eventuella bevis och lämna över ärendet till den utredningspersonal som skall ha hand om det. Offren är ofta upprivna och i allmänt dålig kondition. Det är sällan möjligt eller särskilt motiverat att göra några mer ingående förhör med dem. Man får nöja sig med det som de vill berätta.

Här ligger också den väsentliga förklaringen till att polisens första anmälningar inte uppvisar någon högre grad av överensstämmelse med det som framkommit vid den senare utredningen. Som jag visat i avsnitt II.3 ovan avser ca 80 procent av de initiala anmälningarna våldtäkt (och endast två procent våldförande) eller försök till sådant brott, och 17 procent dessa brott alternativt något annat närliggande brott.

Vanligen är det offret som bestämt den kategoriseringen. Det är nästan alltid offren -och offren ensamma- som svarar för uppgifterna i ingångsanmälan. Ibland kan det visserligen vara en annan person som gjort anmälan men då är det i regel fråga om en andrahandsversion som ursprungligen härrör från offret. Likaså när polisen lämnat uppgifter i anmälan, t ex de

polismän som kallats till platsen för brottet och tagit med sig offret till stationen. Att vittnen eller gärningsmän kommer till tals på detta stadium är utomordentligt sällsynt (se nedan tabell VII.2f).

Tabell VII.2f Vem som stått för uppgifterna i anmälan (samma material som tidigare, typ av uppgiftslämnare i procent av antalet anmälda brott)

Uppgiftslämnare	
målsägaren	99
annan anmälare	17
polisen	7
vittne	2
gärningsman	1

Skall man tänka strikt legalt -och det skall man göra i sådana här situationer och inte minst av omtanke om offret- bör man se den inledande anmälan som en partsinlaga från offret. Med tanke på rättsläget är det också en inlaga som man måste betrakta med största allvar. Maximistraffet vid våldtäkt är tio års fängelse och detta faktum torde inte vara ointressant för någon. Allra minst den utpekade gärningsmannen.

Polisen tar det säkra för det osäkra och anpassar sig till de faktiska omständigheter som i regel är för handen. Man gör inga sofistikerade rättsliga avvägningar. Hur skulle man kunna göra det med det underlag som man har? Istället klipper man till med "våldtäktsrubriken" och skickar ärendet vidare till de kolleger som har mer rutin och bättre med tid.

Och med bl a den konsekvensen att deras arbete verkar mindre framgångsrikt än vad det faktiskt var.

VII.3 Allmänt om angivelsemomentet

Ur rättsliga och utredningstekniska synpunkter utgör kravet på angivelse från målsägaren ett komplicerande moment. Därmed inte sagt att svårigheterna enkelt skulle försvinna om man ändrade åtalsregeln.

Våldtäkt och våldförande, liksom frihetskränkande otukt, är s k angivelsebrott. Den aktuella bestämmelsen ges i Brb 6:11.

> "Våldtäkt eller våldförande eller försök till sådant brott, så och frihetskränkande otukt må åtalas av åklagare allenast om målsägande angiver brottet till åtal eller åtal finnes påkallat ur allmän synpunkt" (cit Brb 6:11)

Vad innebär detta?

Som huvudregel gäller att ett anmält brott av den här typen endast kan föras till åtal om målsäganden anger brottet till åtal. Målsägande är den person som utsatts för brottet eller, om offret är underårigt, dennes vårdnadshavare. D v s i regel förälder.[6] Om man inte får åtala ett brott som anmälts kan man självfallet heller inte inleda någon förundersökning. Angivelse är ett nödvändigt villkor för att rättsmaskineriet skall kunna utreda ett sådant brott.

Det finns dock ett undantag från huvudregeln. Det som i lagregeln uttrycks med orden "eller åtal finnes påkallat ur allmän synpunkt". Här kan således åklagaren, som ju är förundersökningsledare, självständigt besluta att man skall inleda förundersökning trots att målsäganden inte angivit brottet till åtal. I kommentaren till brottsbalken har man gjort följande tolkning av uttryckets innebörd.

> "Beträffande uttryckets innebörd har ... framhållits att bedömningen får ske med hänsyn såväl till brottets art och straffets syfte som till omständigheterna vid brottets begående. Det har också betonats att sociala hänsyn, exempelvis till målsäganden, tala mot allmänt åtal för sådana brott som hemfridsbrott, misshandelsbrott inom hemmets väggar och våldtäktsbrott. ... Om åklagaren överväger att väcka åtal för angivelsebrott utan att angivelse har skett, bör uppenbarligen skälen för att målsäganden ej angivit brottet till åtal beaktas" (cit s 91, st 4).

I praktiken har möjligheterna för åklagaren att gå vid sidan av målsäganden uppenbarligen uppfattats som synnerligen små. Det är således utomordentligt sällsynt att en åklagare beslutar sig för att inleda förundersökning vid ett våldtäktsbrott fastän offret inte vill ange det till åtal. Skälen torde också vara mer praktiskt än humanitärt betingade. Om offret inte vill medverka är det ofta ogörligt att utreda de närmare omständigheterna kring brottet. Med bl a den konsekvensen att polisen och åklagarna släpper även mycket grova brott om offret inte vill ange det eller tar tillbaka sin angivelse (se nedan avsn VII.4).

Som jag sagt tidigare skall förundersökning i princip inledas så snart som ett brott anmälts (se ovan avsn VII.1). Hur påverkas denna regel av de speciella förhållandena vid våldtäktsbrottet med -åtminstone i praktiken- det så gott som absoluta kravet på målsägandeangivelse?

Även här har de praktiska övervägandena fått råda. I normalfallet, undantag finns givetvis, går polisen till väga på följande sätt när man får in en anmälan om våldtäkt.[7]

(a) När offret gör sin anmälan upplyser man henne om kravet på angivelse. Därmed inte sagt att alla offer i och med det skulle ha angivelsens juridiska innebörd klar för sig. På anmälningsblanketten finns en särskild rad där målsäganden bekräftar angivelsen med sin namnteckning.

Våldtäktsoffer som jag själv intervjuat, och som gjort anmälan om våldtäkt, har dock inte riktigt förstått distinktionen mellan själva anmälan och angivelsen. En av dem säger att hon vid anmälningstillfället trodde att hon "kvitterade" anmälan. Den polisman som tog upp den s k ingångsanmälan hade sagt åt henne "att sådana här brott måste anges till åtal". Detta tolkade hon som att det var nödvändigt ur någon slags kriminalpolitisk aspekt att man tog itu med den här typen av brott. Först dagen efter hade förundersökningsledaren klargjort vad åtalsangivelsen egentligen innebar.

Ett annat offer uppger att hon blivit uppmanad att skriva sitt namn på anmälan vilket hon gjort. Först senare hade hon fattat att hennes medverkan tydligen var nödvändig för att polisen skulle kunna utreda brottet. Även här var det förundersökningsledaren som upplyst henne om hur det hela låg till.

Hur som helst. Polismän som jag talat med säger genomgående att de dels upplyser offren om den rättsliga innebörden av åtalsangivelsen, dels försöker få offret att göra angivelse samtidigt med anmälan. Undantagen från denna regel avser sådana fall där offret verkat "berusad, psykiskt sjuk" eller kommit med "en vansinnig historia". Dessa säger man sig lösa på så sätt att man tar upp anmälan, upplyser om kravet på angivelse och ber offret att "ta sig en funderare" på den senare frågan. Och återkomma nästa dag. Ta upp det med förundersökningsledaren etc.

Mot denna beskrivning talar bl a det dokumentära materialet i den här undersökningen. Det finns mycket som tyder på att man (alltid) tar upp anmälan. Även högst besynnerliga incidenter bokförs ju som våldtäkter som jag påpekat ovan. Däremot är det alls inte ovanligt att angivelse saknas på ingångsanmälan och det är också alldeles klart att det i flertalet fall inte kan tillskrivas brister hos anmälaren eller i hennes berättelse. Förklaringarna torde vara mycket enklare. Ofta torde man ha glömt bort det. Den genomsnittlige polismannen här i landet har aldrig tagit upp en våldtäktsanmälan. Däremot ett flertal anmälningar där man inte skall göra angivelse. Ibland har man säkert struntat i det eftersom man vet att det ändå kommer att hamna på någon annans bord. I ytterligare några fall har det inte varit praktiskt möjligt beroende på omständigheterna i samband med själva brottet.

Några siffror.

I 78 procent av fallen har offret angivit det anmälda brottet till åtal. Detta har antingen skett vid anmälningstillfället eller vid de inled-

ande kontakterna med förhörsledaren. Hur de 78 procenten fördelar sig mellan dessa tillfällen är omöjligt att fastställa med fullständig säkerhet. En skattning pekar mot att drygt hälften av angivelserna gjorts vid anmälningstillfället och återstoden vid de inledande förhören.[8] Vid sjutton procent av brotten saknas angivelse. Orsakerna varierar. Vissa offer har bett att få återkomma med en angivelse. Vid andra brott har inte målsägaren varit med vid anmälningstillfället (se tabell VII.2a ovan). I ytterligare andra torde skälen vara av den karaktären som jag berört ovan. Fem procent av brotten saknar uppgift om angivelse. Sannolikt och i regel beroende på att någon sådan aldrig gjorts. I detta sammanhang vill jag också påpeka att "åtalsangivelser", och inte minst återtaganden av sådana, kan förekomma i de mest skiftande formella skepnader. Brev eller lappar med meddelanden från målsäganden. Anteckningar i förundersökningsprotokollen om att offret "hört av sig på telefon klockan 1315 den 14 maj och meddelat att hon inte längre vill ange brottet till åtal och ber att förundersökningen skall läggas ner". Undertecknat med en oläslig namnteckning av någon som tydligen har med utredningen att skaffa.

(b) När man inleder förundersökningen har man således i normalfallet både en anmälan och en angivelse. Vid 95 procent av de anmälda brotten har förundersökning inletts. Endast i fem procent har det börjat och slutat med en anmälan. När så sker är det nästan alltid av lätt insedda skäl. Kvinnan som hittades i blomsterrabatten t ex (se s 37 , st 5 ovan). Ibland kan man dock dra igång utredningen utan angivelse. Speciellt om man har ett fall som verkar allvarligt. Vid drygt 20 procent av de här aktuella brotten har förundersökningen påbörjats innan man haft någon angivelse. Vid flertalet av dessa (15 procent av samtliga) har man heller aldrig fått in någon. Dessa har då lagts ner.

I inledningsskedet av den rättsliga handläggningen är det alltså olika praktikabilitetsskäl som får råda. Har man ingen angivelse börjar man utreda ändå förutsatt att anmälan verkar tillräckligt allvarlig. Om inte så avvaktar man angivelsen. Ganska snart gör sig dock de formella kraven påminda. Får man inte in någon angivelse avbryter man förundersökningen (se avsn VII.4 nedan). Likaså om offret tar tillbaka sin angivelse.

I nästa avsnitt skall jag ge en mer systematisk beskrivning av detta utifrån det flöde av anmälda brott som vandrar genom rättsmaskineriet. Här skall jag nöja mig med några allmänna kommentarer kring själva angivelsemomentet.

I och med att angivelsen i praktiken kommer att bli ett nödvändigt villkor för att man skall kunna bedriva en förundersökning vid ett våldtäktsbrott och genom att dessa brott är känsliga, svårutredda och medför stora påfrestningar på målsägaren, så innebär utredningen ett avsevärt vågspel. Som jag sagt tidigare är man från polisens och åklagarens sida på ett avgörande sätt beroende av offrets medverkan. Offret å andra sidan befinner sig i en mycket pressad situation. Helst av allt skulle hon vilja att det hela var över och de"militanta" offren som "till varje pris" vill sätta åt" gärningsmannen är förvisso icke särskilt många. Offren är rädda, förtvivlade,ibland"bara" kompakt ovilliga, Många av dem har också en uppenbart ambivalent inställning till gärningsmannen.

Redan i inledningsskedet väljer flera att inte göra någon angivelse. Andra ber att få tänka över saken men beslutar sig så till sist för att inte ange brottet. Vissa hörs helt enkelt inte av mer trots att polisen försökt få tag i dem för att få gång på utredningen.

När förundersökningen väl börjat är det ytterligare några som tar tillbaka sin angivelse beroende på att man "inte orkar med" utredningen. Dessa återtagna angivelser fördelar sig heller inte rakt över de olika förundersökningarna. Hittar man inte gärningsmannen blir ju påfrestningarna för offret mindre och det är sannolikt en förklaring till att andelen återtagna angivelser är lägre i den icke-uppklarade kategorin än den där man har en utpekad eller misstänkt gärningsman.

Den här osäkerheten i utredningsarbetet, att offret när som helst "kan vika sig", kvarstår också under hela förundersökningen. Och i praktiken t o m ända in i domstolen. När åtal väl är väckt kan man visserligen inte ta tillbaka någon angivelse längre men i praktiken kan man åstadkomma samma resultat genom att t ex inte infinna sig till huvudförhandlingen. Eller genom att ändra sin berättelse på avgörande punkter när man sitter i domstolen.

Samtidigt är det alldeles klart att osäkerheten minskar ju längre fram i den rättsliga handläggningen man kommer. Ungefär tre fjärdedelar av alla offer som "kliver av" gör det i inledningsskedet, i samband med anmälan eller när förundersökningen just har börjat. Det är relativt få som ångrar sig när åtalet väl är väckt eller senare.[9] Men det förekommer (se avsn VII.7, VII.8 o VII.9).

Vid det stora flertalet förundersökningar (och det är min bestämda uppfattning som jag skall utveckla närmare nedan) tycks polisen och åklagaren gjort vad de kunnat för att stödja och hjälpa offret. I enstaka fall -undantag- verkar det tyvärr vara på det omvända viset. Man har satt press på offret för att få henne att

ta tillbaka sin angivelse för att man på så sätt skall kunna avsluta en besvärlig utredning (se nedan avsn VII.7).

Så långt om de allmänna komplikationer som vållas av angivelseregeln vid våldtäktsbrotten.

VII.4 Förundersökningens inledning

I §1, 23 kapitlet rättegångsbalken sägs följande angående förundersökningens inledande.

> "Förundersökning skall inledas, så snart på grund av angivelse eller eljest anledning förekommer. att brott, som hör under allmänt åtal, förövats.
>
> Hör brottet allenast efter angivelse under allmänt åtal, må, ehuru angivelse ej skett, förundersökning inledas, om angivelse icke kan utan fara avvaktas; målsäganden skall dock, så snart ske kan, underrättas. Angiver han ej då brottet till åtal, skall förundersökningen nedläggas".

Under 1976 anmäldes 717 brott. I 95 procent av fallen inleddes förundersökning. Drygt hälften av dessa påbörjades omedelbart (52 procent) och ytterligare knappt en tredjedel (30 procent) så fort det var praktiskt möjligt. I regel handlar det här om fördröjningar på något eller några dygn. Inom loppet av en vecka från anmälan var förundersökningen igång för drygt 80 procent av de anmälda brotten.

För ca tolv procent dröjde det dock minst en vecka innan man börjat utreda de anmälda brotten och skälen kan främst tillskrivas målsäganden. Antingen har målsäganden inte gjort någon angivelse eller också (i ytterligare några fall) så har hon inte gått att nå under det inledande skedet av arbetet.

Vid fem procent av brotten (39 fall) blev det aldrig någon förundersökning. I hälften av fallen beror detta på att målsäganden tagit tillbaka sin anmälan (nio brott), att angivelse saknas (sex brott) eller återtagits (två brott). I ytterligare sjutton fall har polisen eller åklagaren -av skäl som inte framgår av förundersökningsprotokollen- beslutat att förundersökning ej skall inledas. I de resterande fem fallen saknas uppgift om orsaken. Här torde det dock i regel handla om irrelevanta "brott".

Varför ville polisen eller åklagarna inte utreda den anmälda händelsen? Skälen framgick således inte av förundersökningsprotokollen. Vid vissa av de aktuella brotten kunde man visserligen ana sig till dem när man tog del av den anmälda händelsen. Det var sällan fråga om några grövre brott (att döma av anmälan), händelseförloppet var ofta tveksamt ur juridiska synpunkter eller redovisat på ett oklart sätt.

Genom kompletterande kontakter på brev och telefon med de poliser och

åklagare som fattat besluten att inte utreda anmälningarna försökte jag och mina medhjälpare få reda på anledningarna. Dessa kontakter gav föga. Flertalet av dem som vi talade med kunde inte erinra sig den anmälda händelsen (vilket i och för sig inte var så märkligt med tanke på att de låg ett par år tillbaka i tiden). I ett par fall upplystes vi helt frankt om att det berodde på att anmälaren, d v s det kvinnliga offret, inte var trovärdig. Och detta visste man genom s k personlig kännedom.[10] Allmänt fick vi det intrycket att man gjort någon slags bedömning av sanningshalten i anmälan (och ofta grundad på kännedom om anmälaren som man inte ville redovisa i sitt beslut om att inte inleda förundersökning) och därvid bestämt sig för att den inte skulle tas på allvar.

Huruvida dessa antaganden varit korrekta eller ej kan jag självfallet inte ta ställning till. Däremot är det alldeles klart att polis och åklagare vid ett mindre antal fall beslutar sig för att inte inleda en förundersökning beroende på att offret inte anses trovärdig och, vilket är viktigt, att dessa skäl inte redovisas i de skrivna handlingarna. Omfattningen av just denna polis-/åklagardiskretion är relativt ringa, ca två procent av samtliga anmälda brott, men bör ändå påpekas.

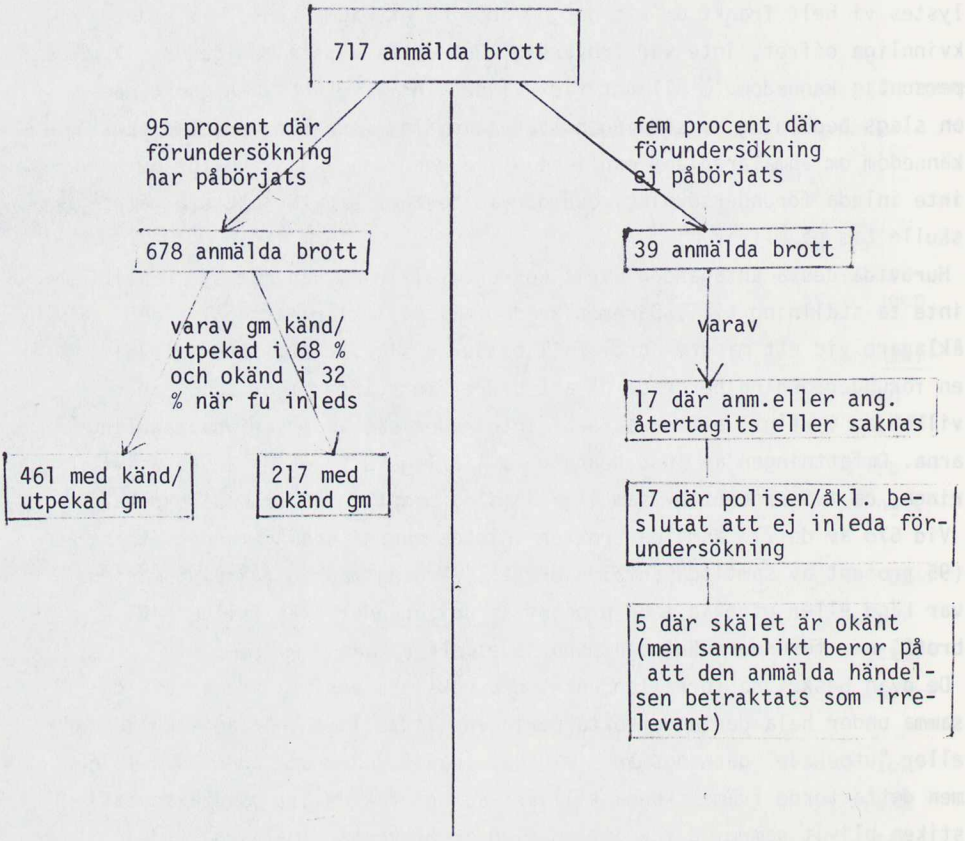
Vid 678 av de 717 anmälda brotten inledde man således förundersökning (95 procent av samtliga anmälda brott). Gärningsmannen (gärningsmännen) var känd eller utpekad i 68 procent av de förundersökta fallen (461 brott) när förundersökningen påbörjades eller kort därefter.

De ovan beskrivna förhållandena tycks också ha varit i stort sett desamma under hela den undersökta perioden. Visserligen har andelen"kända" eller "utpekade" gärningsmän minskat något under perioden 1970-1976 men detta torde främst kunna tillskrivas det faktum att våldtäktsstatistiken blivit sämre, d v s att andelen irrelevanta anmälningar (med ofta okända gärningsmän eller inga gärningsmän alls) har ökat, under samma period (se ovan avsn II.2, II,3 och III.1).[11]

En anmälan om ett "våldtäktsbrott" leder nästan alltid till en förundersökning och förutsatt att den anmälda händelsen inte verkar uppenbart ovidkommande så kan förundersökningen inledas oavsett att man inte har fått någon angivelse. Jag vill här påminna om vad jag sagt i föregående avsnitt: totalt sett gjordes angivelse i knappt 80 procent av fallen. Däremot startades förundersökningen vid 95 procent av de anmälda brotten. Ca femton procent av förundersökningarna avsåg alltså brott utan angivelse och ytterligare ca fem procent sådana där man först senare fick en angivelse. Så gott som samtliga av dessa har f ö lagts ner och i regel ganska snart (se nedan).

Enklast torde detta inledande skede ,anmälningssituationen och påbörjandet av förundersökningen, beskrivas med hjälp av en tablå.

Tablå Det inledande skedet; anmälan och starten av förundersökningen

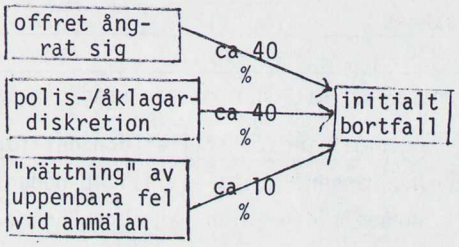
En intressant fråga i sammanhanget är hur stor andel av de fem procenten som fallit bort som avser irrelevanta händelser. Som jag påpekat tidigare var ca 77 procent av de 717 brotten under 1976 s k rena våldtäktsbrott (550 brott). De övriga 167 (23 procent) var det (sannolikt) inte även om många av dem gällde andra brott än våldtäkt/våldförande (frihetskränkande otukt).

Av skäl som jag redan varit inne på är det omöjligt att göra någon exakt beräkning av hur de bortfallna brotten fördelar sig på dessa kategorier. En skattning pekar dock mot att drygt hälften av dem inte var relevanta. I vissa fall är det alldeles klart (t ex "kvinnan i rabatten"). I andra bara sannolikt. Vänder man på detta kan man således hävda att ett mindre

antal brott (ca två procent av samtliga anmälda) som de facto var våldtäkter/våldföranden inte kommer att utredas trots att de anmälts. Orsaken är nästan genomgående att offret tagit tillbaka sin anmälan eller angivelse. Det kan heller inte uteslutas att något enstaka brott av den typen fallit bort genom att polisen eller åklagaren bedömt anmälaren som mindre trovärdig.

Sammanfattningsvis kan man orskilja tre orsaker till detta initiala bortfall av anmälda brott: (1) Att offret ångrat sig och tagit tillbaka sin anmälan eller angivelse. (2) Diskretionära bedömningar från polisen/åklagarna. (3) Att man korrigerar fel som begåtts i samband med anmälan och sorterar bort uppenbart irrelevanta anmälningar (se modellen nedan)

Modell Orsaker till det initiala bortfallet av anmälda brott

VII.5 Förundersökningen; förhörsdelen

Som jag sagt tidigare (i kap II bl a) kommer förundersökningen av bestå av följande arbetsmoment; (a) förhör, (b) olika tekniska undersökningar samt (c) spaning. Arbetets omfattning och inriktning kan också varierar avsevärt från fall till fall.

Först förhörsdelen.

I 74 procent av fallen (vid 504 av de 678 förundersökta brotten) hölls förhör med målsäganden. Motsvarande siffra för gärningsmännen var 56 procent (382 brott). Om man jämför dessa båda andelar måste man dock hålla i minnet att gärningsmannen förblev okänd vid ca 30 procent av de anmälda brotten. Andelen hörda gärningsmän, d v s "utpekade", "kända", "faktiska" etc, av de som man fick tag i är således något högre än andelen målsägare som blivit förhörda; 76 jämfört med 74 procent.

Att andelen som inte hörts -och det gäller såväl målsägande som gärningsmän- är så pass hög som (ca) 25 procent förklaras av främst två skäl.

(1) Eftersom en del fall läggs ned på ett tidigt stadium, t ex för att offret inte vill fortsätta utredningen, kommer man inte att höra

parterna.

(2) Enligt polisens manual vid utredning av våldsbrott (se ovan avsn II.1) brukar förhören hållas i ordningen offer, vittne(n), gärningsman. Detta, i förening med det relativt stora bortfallet av förundersökningar "under gång", minskar andelen hörda gärningsmän.

Det senare förhållandet förklarar också varför det första förhöret i regel hölls med målsäganden (se tabell VII.5a nedan).[12]

Tabell VII.5a Med vem hölls det första förhöret (1976:års data, n=717, absoluta tal och procent av samtliga brott)

Part	ant. första förh.	procent
målsägande	382	56
gärningsman	121	18 (26[x])
vittnen, övriga	64	9
uppgift saknas	112	17
totalt	678	(100)

[x]26 procent av de fall där gm var känd/utpekad

Hur lång tid förflöt mellan anmälningstillfället och det första förhöret med offret respektive gärningsmannen? Av tabell VII.4b nedan framgår att att offren genomsnittligt hördes tidigare än gärningsmännen. Detta är en förväntad skillnad med tanke på dels den ovan redovisade manualen, dels att vissa gärningsmän inte varit kända från förundersökningens början. Den senare faktorn betyder dock relativt lite i sammanhanget. Drygt hälften av samtliga förhör (och med respektive part) hölls inom loppet av 24 timmar från anmälan. Där det dröjt mer än sju dygn från anmälningstillfället är det i regel fråga om gärningsmannaförhör. Tabellen nedan ger också en uppfattning om de korta tidsfrister som är aktuella i samband med utredningar av sådana här brott. Det arbete som läggs ner -och framför allt de resultat som åstadkoms- ligger tidsmässigt i nära anknytning till anmälningstillfället.

Tabell VII.5b Tidsrymnd mellan anmälningstillfället och första förhöret med målsäganden resp gärningsmannen (1976:års data, absoluta tal och procent av samtliga brott där förhör hållits med resp part, n=504 resp n=382)

Part	-24 tim	1-7 dygn	mer än 7 dygn
målsägande	300(60)	147(29)	57(11)
gärningsman	202(53)	85(22)	95(25)
totalt	502(57)	232(26)	152(17)

Vid 74 procent av de anmälda brotten hördes målsägaren av polisen. Likaså hörde man en motsvarande andel av de gärningsmän som var kända, utpekade eller knöts till brottet under utredningens gång. Att antalet vittnen och andra personer som hörts är betydligt färre beror knappast på slöhet från utredarnas sida utan är mer ett uttyck för det faktum -som jag varit inne på vid flera tidigare tillfällen- att våldtäktsbrotten ofta har en "privat karaktär".

Begreppet "vittne" är långt ifrån precist till sin innebörd.[13] Allmänt skulle man kunna säga att ett vittne är en person som anser sig kunna ge upplysningar som är ägnade att klarlägga det förhållande som är under utredning. I detta sammanhang har jag dock valt att ge det en något snävare betydelse. Ett "vittne" är således en person som gjort iakttagelser i samband med själva den utredda händelsen (brottet, omständigheter före och efter brottet). Andra personer som hörts för att de eventuellt haft några upplysningar att förmedla, t ex om den misstänkte gärningsmannens person etc, har jag kallat för "annan person".

Sammanlagt hördes ett eller flera vittnen vid 36 procent (241) av de 678 brotten där man inledde förundersökning. Vid sju procent av dessa (45 brott) hördes vittnet först. När så skedde berodde det i regel på speciella omständigheter; t ex att vittnet anmält brottet, att offret var svårt att höra beroende på personliga handikapp etc.

Ett konkret exempel. I samband med att patienter och vårdare från ett hem för utvecklingsstörda ungdomar gjorde en båtutflykt till Aland utsattes en av de kvinnliga patienterna för ett sexuellt övergrepp från en manlig passagerare. Detta upptäcktes av en kvinnlig vårdare som ingrep. Anmälde händelsen till polisen och hördes vid anmälningstillfället.

I 26 procent av de utredda brotten hördes "annan person". Vid tre procent hördes "annan" först. Ytterligare ett exempel. En kvinna i 30-årsåldern har anmält en våldtäkt för sin väninnas räkning. Denne har i förtroende berättat för henne om att hon utsatts för grova övergrepp av sin make och bett henne om hjälp. Väninnan har dock inte varit vittne till något av det som hon har fått höra. Däremot tror hon på sin väninna, hon bedömer det som allvarligt och anser att polisanmälan är enda sättet att komma till rätta med mannen.

När man i den allmännadebatten riktat kritik mot den rättsliga handläggningen av polisanmälda våldtäktsbrott har kärnpunkten i kritiken varit att utredningssituationen påstås vara sådan att offren upplever sig mer som skyldiga än offer. Man har också framfört konkreta förslag till hur dessa hävdade missförhållanden skall kunna åtgärdas. Bl a att förhören med offren skall göras av kvinnlig utredningspersonal, att offren skall få kura-

tiv och juridisk hjälp, tillgång till förhörsvittnen etc.

Förhörsledarens kön är således en av de faktorer som tillagts betydelse i sammanhanget som en tänkbar eller faktisk orsak till att offren upplever utredningssituationen som otillfredställande. Hur förhåller det sig då med förhörsledarens och den förhördes respektive könstillhörighet?

Vid 65 procent av förhören med de kvinnliga offren var förhörsledaren man. Drygt en tredjedel av offren blev alltså hörda av en polis av samma kön som de själva. Påpekas bör att den andelen relativt sett är hög. Motsvarande siffra för gärningsmännen var 97 procent. Endast tre procent av de manliga gärningsmännen hördes av kvinnliga poliser. Situationen är också densamma under hela den undersökta tidsperioden.

Som jag påpekat i kapitel III ovan är den anmälda våldtäktsbrottsligheten starkt koncentrerad till de tre större polisdistrikten Stockholm, Göteborg och Malmö. Här finns också tillgång till kvinnlig utredningspersonal inom polisen, och ofta just vid de rotlar där man utreder s k sedlighetsbrott, vilket annars långt ifrån alltid är fallet vid de mindre polisdistrikten. Påpekas bör att andelen kvinnor inom kriminalpoliskåren här i landet är mindre än tio procent.

Vid de större polisdistrikten följer man dock ofta rutiner som är av den innebörden att man försöker använda sig av kvinnliga utredare vid förhör med barn och kvinnor som utsatts för den här typen av brott. Skälen är polisiära och praktiska och avsevärt äldre än debatten kring detta. Offer i dessa grupper antas ha lättare för att prata med en kvinnlig förhörsledare än en manlig.

Anvisningar om förhörsledarens kön finns också intagna i förundersökningskungörelsen. I §7 sägs bl a: "Hålles förhör med kvinna av manlig förhörsledare, bör kvinnligt förhörsvittne anlitas där så lämpligen kan ske; ledes sådant förhör av kvinna,bör kvinna vara förhörsvittne, om förhörets beskaffenhet eller förhållandena i övrigt påkalla det".

Förhörsvittne fanns närvarande vid en tredjedel (33 procent) av offerförhören och vid en dryg tredjedel (40 procent) av förhören med gärningsmannen. I regel fanns alltså inget förhörsvittne närvarande. När så var fallet hade det heller inget samband med förhörsledarens kön. Och i regel var förhörsvittnena män, d v s andra poliser och kolleger till förhörsledaren.

Att förhören i regel sköts av män och att förhörsvittnen endast är närvarande vid en tredjedel av förhören behöver självfallet inte betyda att förundersökningarna skulle ge utrymme för godtycke eller diskriminerande inslag.

Den utredande personalen är hårt bunden av olika anvisningar och manualer för hur arbetet skall bedrivas. Reglerna i rättegångsbalken, förundersökningskungörelsen, olika anvisningar av mer konkret innehåll som utarbetats inom polisen. Möjligheterna till privata initiativ, förbättringar eller nyordningar är små.

Den polisiära byråkratin är hårt omgärdad av regler, inom den råder närmast rituella mönster. Har man arbetat i den, vilket jag har gjort under några års tid, så slås man av likheterna mer än olikheterna. För att kunna tro att en utredares kön skulle vara av avgörande eller ens stor betydelse för hur denne "är som polis" krävs det sannolikt att man är en "outsider". Att man har ringa eller ingen kännedom om de praktiska och kollegiala realiteter som gör att kvinnliga poliser i sitt arbete är just poliser mer än något annat.

Att döma av de skrivna handlingarna i mitt undersökningsmaterial,som ju ändå omfattar närmare 1 000 utredda brott, tycks förundersökningarna (och förhören) nästan alltid genomföras på ett korrekt sätt, d v s i enlighet med de anvisningar av olika slag som finns. Men det ges också undantag och där är mitt intryck att dessa inte tycks stå i något särskilt samband till förhörsledarens kön.

Jag skall ge två konkreta exempel.

Det första gäller ett förhör med en 13-årig flicka som anmält en våldtäkt (alternativt våldförande). Förhörsledaren var kvinna och två förhörsvittnen (varav en kvinna) var närvarande. En genomläsning av förhörsprotokollet ger ett bestämt intryck av att förhörsledaren utsatt den 13-åriga målsägaren för en hård press (F=förhörsledaren, M=målsäganden, offret).

F: Hör du, vi har fått in en anmälan att du varit utsatt för något. Nu skulle vi vilja att du med egna ord berättade om händelsen.

M: Det har jag gjort.

F: Ja, men nu vill vi höra från början till slut vad som hände. Varför kan du inte göra det? Det är absolut nödvändigt.

M: Jag får bara höra att det var mitt eget fel.

.....

F: Du, jag känner inte igen dig, brukar du alltid uppträda så här?

M: (snyftningar)

F: Kan du beskriva hur det började?

M: (inget svar)

F: Du, jag har fått den uppfattningen att det var du som började kela med honom på kvällen?

M: Javisst, det var väl jag som la mig med honom också va?

F: Ja.

....

F: Jag bara menar vad som hände mellan er sexuellt?

M: Det som brukar hända.

F: Brukar hända, ja, är du så väldigt van vid sånt här så du bara säger sånt som brukar hända

.....

Fall två gäller ett förhör med en 14-årig flicka. Manlig förhörsledare och kvinnligt förhörsvittne. Också här tycks förhörsledaren mer intresserad av offrets allmänna och tidigare "vandel" än själva den anmälda händelsen.

F: Var det ett fullbordat samlag det här?

M: Menar du om jag gick med på det?

F: Nej, men jag säger var det ett fullbordat samlag? Fick han in veken?

....

M: Ja, jag slog till han, men han sa att det är ingen idé.

F: Hjälpte du till att få in veken då?

M: Nej, nej.

F: Är det riktigt säkert det?

....

M: Jag var ju så rädd, och tänkte nu skall jag anmäla honom bara han släpper mig, så att han inte gör mer eller slår ihjäl mig.

F: Varför var du så rädd att han skulle slå ihjäl dig?

....

F: Du har bl a runkat åt honom och nu måste du tala om hur det verkligen gick till.

M: Men det har jag inte gjort.

F: Och du har t o m lovat honom 20 pippningar, hur är det med det då?

M: Nej det har jag inte sagt.

F: Har du runkat åt honom då?

....

Fall ett lades ned. Gärningsmannen släpptes med motiveringen "ej brott". Vid fall två dömdes gärningsmannen. Han var f ö dömd för våldtäkt vid ett tidigare tillfälle.

Enstaka exempel där man direkt av de skrivna handlingarna kan ifrågasätta förundersökningens objektivitet. Jag vill betona det senare. Syftet med förundersökningen är ju att fria oskyldigt utpekade lika väl som att få fram bevisning som kan fälla de skyldiga. Exemplen på olämpliga eller mindre lämpliga förhör tycks dock gälla offren i högre grad än gärningsmännen. Med den reservationen att antalet konkreta fall är få.

Tyvärr finns det också exempel på direkt olagliga förhör. Det mest graverande avser ett s k konfrontationsförhör där det 13-åriga offret konfronterats med den 20-årige gärningsmannen. Övriga närvarande var förundersökningsledaren, polismästaren samt den åklagare som var förundersökningsledare. Samtliga män som under ett förhör på ca en timme utsätter offret för mycket hård press. Däremot ställer man inga frågor till den utpekade gärningsmannen och det ligger nära till hands att uppfatta detta som att han varit närvarande enbart för att fungera som ett psykologiskt påtryckningsmedel.

Hur som helst. Offret vidhåller sin version av det inträffade vilket dock inte hindrar förundersökningsledaren från att skriva av det som "ej brott". Några stöd för den slutsatsen finns dock i vart fall inte i det skriftliga materialet. Där "står ord mot ord" på ett sätt som gör det omöjligt att hävda att den ena eller andra ljuger respektive talar sanning. Hela förundersökningsprotokollet gör ett minst sagt olustigt intryck.

"Olustiga" är också vissa -i regel handskivna kommentarer- som man ibland kan hitta på olika ställen i protokollen och som av någon anledning alltid avser offren och inte gärningsmännen. Jag skall ge fyra exempel (av något tiotal) där det ligger nära till hands att ifrågasätta objektiviteten i förundersökningen.

Det första är hämtat ur en promemoria som den utredande polismannen upprättat och där han sammanfattar vissa slutsatser av de tekniska undersökningarna på bl a följande sätt:

> "Enligt X så skulle det med säkerhet funnits spermier kvar i Y:s ädla delar (min kursiv) därifrån provet togs"

Nummer två. Där har den kvinnliga förhörsledaren gjort följande sammanning i ett förhörsprotokoll som gäller en 17-årig flicka som våldtagits och misshandlats av en bekant.

> "K tillfrågades om varför hon inte ville ha samlag med M, som hon kände igen och som hon tillåtit sig bli hemkörd av och även frivilligt följt med upp i lägenheten. Dessutom hade hon tidigare haft samlag ett antal gånger. K svarade "jag ville bara inte".

Tre. Den manlige förhörsledarens handskrivna reflektion i marginalen till förhöret med det kvinnliga offret vid en s k uppraggningsvåldtäkt.

> "Brott mot avtalslagen?"

Det fjärde och sista exemplet har också en kvinnlig utredare som upphovsman. Hon konstaterar (handskrivet i marginalen, signerat och tydligen avsett för den åklagare som var förundersökningsledare) angående det anmälda

övergreppet att"J (offret) har viss tidigare "erfarenhet" (citerat av den kvinnliga utredaren) av den här typen".

Sammanfattningsvis: Vid det absoluta flertalet av de förundersökningar som utgjort material för denna undersökning finns det inget som tyder på att ovidkommande hänsyn, fördomar eller liknande, snedvridit utredningen. Jag vill dock betona att min granskning avser det skrivna materialet. Om det som förekommit utan att bli nedskrivet kan jag självfallet inte uttala mig.

Vid ca fem procent av förundersökningarna hittar man en diskrepans mellan det skrivna underlaget och de nedläggningsbeslut, förundersökningsresultat, åtalsbeslut etc som finns där som inte låter sig förklaras på annat sätt än att oredovisade, och för offret negativa omständigheter, tillmätts betydelse vid de avgöranden som gjorts.

I ett par procent av samtliga förundersökningar förekommer tecken på bristande objektivitet till offrets nackdel. I några fall har man överträtt gällande regler och bestämmelser. I åtminstone ett par av dessa fall handlar det om att utredarna begått lagbrott och inte om tveksamma, olämpliga, oetiska eller blott och bart busaktiga förhörsmetoder.

Det finns dock inget i materialet som talar för att dessa brister skulle kunna hänföras till utredarens kön. Möjligen kan de diskuteras i termer av personlig (utredarens) lämplighet för uppgiften.

Vad gäller den "ton" som präglar förhören så är den vanligtvis (undantaget det mindre antal fall som exemplifierats ovan) formell och korrekt. Förhörsledarna tycks sällan försöka "trösta", "stödja" eller "leda" offren. Och gör man det i samband med förhören så tycks man inte ha bandspelaren på vid sådana tillfällen. Många av de exemplariska förundersökningarna i materialet har också en mycket formell karaktär. Mycket omfattande, noggranna, väldisponerade och utförligt redovisade utredningar.

Offren tycks också sällan ha fått den typen av stöd från annat håll under den tid som förundersökningen pågått. Vad gäller juridiskt biträde under förundersökningen så har sju procent av de hörda gärningsmännen utnyttjat denna möjlighet, d v s att de haft sällskap av sin advokat eller annat juridiskt biträde under förhör och liknande. Ett offer har utnyttjat samma slags tjänster (1 promille av samtliga).

Kurativ hjälp?

Även detta tycks vara sällsynt förekommande. Sex procent av offren fick sådan hjälp. Genom polisens försorg eller genom egna åtgärder. Jämför man den andelen med andelen kvinnor som återkallat sina angivelser beroende på psykiska svårigheter (se nedan) eller med andelen offer som befunnit sig i dålig psykisk kondition så är den anmärkningsvärt låg. Jag skall återkomma

till denna och liknande frågor i min diskussion av åtgärder mot våldtäktsbrotten och den problematik som är förenad med dessa brott (se kapitel IX nedan).

Att offren för våldtäktsbrott upplever utredningarna som plågsamma är knappast ägnat att förvåna. Av stor betydelse i det sammanhanget är dock vad deras negativa upplevelser grundar sig på. Berodde de på själva brottet? På utredningsförfarandet? Eller kanske t o m på brister eller felaktigheter i samband med den rättsliga handläggningen. Det bästa vore således om orsakerna låg i en felaktig handläggning. Då vore de nämligen hanterbara på ett helt annat sätt än om de måste tillskrivas övergreppen i sig.

Det material som jag arbetat med är föga ägnat åt att ge svar på sådana frågor. Det tillvägagångssätt som jag själv skulle välja om jag hade att utreda den typen av problem vore en intervjuundersökning med kvinnliga våldtäktsoffer.

Hedlund m fl har varit inne på det här problemet i sin studie. Trots att deras material är litet, sammanlagt 32 kvinnor som vänt sig till polisen, så är offrens erfarenheter av polisen och deras arbete i regel goda. Flertalet har bemötts korrekt. Deras anmälningar har tagits på allvar. En del av dem uttalar sig t o m mycket positivt om polisens arbete. "Utöver vänligt och korrekt bemötande har de fått stöd och ett "första förband" (cit s 132). Författarna själva tycks också positivt inställda till polisen. Sammanfattningsvis kan man säga att bilden i väsentliga avseenden skiljer sig från "populära föreställningar" om hur det går till vid dessa utredningar.

På den här punkten skulle det också föreligga en överensstämmelse med mina egna resultat. Bortsett från att mitt material är mindre lämpligt som underlag vid dessa frågeställningar så är ändå andelen fall där man kan ifrågasätta förfarandet i klar minoritet. Ungefär fem procent av samtliga förundersökningar kan bedömas som tveksamma utifrån de tillgängliga handlingarna. D v s att mot 95 procent kan man inte rikta anmärkningar av det enkla slaget.

De uppgifter från offren som förekommer i det dokumentära underlaget om olika slags problem i samband med den rättsliga handläggningen innehåller heller inte några anmärkningar om brister. Istället handlar de om att man inte klarar av att först utsättas för ett övergrepp och därefter, i omedelbar anknytning till det, tvingas penetrera alla plågsamma upplevelser. Förundersökningar är inget bra sätt att glömma hemska erfarenheter. Låt vara att glömska kanske är ett dåligt sätt

att lösa svåra personliga problem. I regel är det ändå så vi försöker överkomma ett trauma på det personliga planet. Genom att tränga undan det, glömma bort det. Men förundersökningen håller minnet vid gott liv. Dessutom skall den hela tiden rannsaka vårt minne.

I det senare ligger ett stort och tyvärr ofta olösligt problem. Privata konflikter som skall regleras rättsligt. Där ord ofta står mot ord och man saknar en våg att mäta dem på. Andras berättelser, vittnen, tekniska undersökningar som kan tala för eller mot. Och i bakgrunden finns de drastiska konsekvenserna av hur denna vägningsprocedur utfaller. En oskyldigt dömd gärningsman som bestjäls väsentliga bitar av sitt liv. En felaktigt friad gärningsman och ett offer vars rättsuppfattning och självsyn istället får en definitiv knäck.

Det kanske bästa sättet att illustrera detta är genom att visa vad förhören egentligen ledde till.

Vid drygt hälften av de förundersökta brotten så förhördes de utpekade gärningsmännen. Arton procent av dem erkände det som offret lade dem till last utan några mer väsentliga avvikelser. Ytterligare 30 procent av dem medgav att de haft samlag (eller "sexuell samvaro) med offret men att det varit frivilligt från hennes sida. Hälften av dem nekade helt. Det hade över huvud taget inte förekommit något sexuellt. Man hade inte ens träffats o s v.

Några procent av offren erkände att de hittat på sin anmälan eller gett en felaktigt beskrivning av den anmälda händelsen. Ett offer på fyra tog tillbaka sin anmälan men i regel hade det beslutet ingenting med sanningshalten i deras historia att skaffa. Man orkade bara inte med. Återstoden vidhöll sin berättelse om ett övergrepp. Och i regel gick den stick i stäv mot gärningsmannens.

Om rättsapparatens beslut och domar grundades på statistiska överväganden och efter någon sannolikhetsmässig antingen-eller-regel så borde den döma alla utpekade gärningsmän. Men det gör man inte. Med boxhandskar på händerna, och till en milt sagt sparsam belysning, försöker man istället reda ut sina trassliga garnnystan.

VII.6 Förundersökningen; tekniska utredningar, spaning, tvångsåtgärder

De tekniska utredningarna kan vara av olika slag. I regel avser de offret eller brottsplatsen. Undantagsvis annat (gärningsmannen, fordon etc). Det handlar om rättsmedicinska undersökningar (yttre kroppsbesiktning, gynekologisk undersökning etc), rättskemiska undersökningar (av blodprov, sperma etc) eller andra tekniska undersökningar (spårsäkring, fingeravtryck etc).

I tabell VII.6a nedan har jag redovisat de olika metoder som kommit till användning i samband med förundersökningarna.

Tabell VII.6a Metoder som använts vid förundersökningen (1976:års data, n=678, procent av antalet brott som varit föremål för förundersökn)

Metod	procent
yttre kroppsbesiktning	46
gynekologisk undersökn.	38
rättsmedicinsk undersökn. av annat slag än ovan	14
kroppsfotografering	4
andra kemiska/tekn. und	20
Någon eller flera av ovan	56

Det vanliga är att man nöjer sig med en yttre besiktning av skadorna (46 procent), i regel kombinerad med en gynekologisk undersökning. Av görande för omfattningen av undersökningen är offrets egen berättelse. Den gynekologiska undersökningen blir ju endast aktuell där det förekommit någon form av sexuell samvaro eller att offret har skador på könsdelarna. För att det skall var någon mening med den bör den också genomföras i omedelbar eller nära anslutning till övergreppet.[14]

Annan rättsmedicinsk undersökning eller fotografering av skador är relativt ovanligt och betingas främst av skadebilden. Det är sällsynt att skadorna vid dessa brott är sådana att det krävs ytterligare undersökningar utöver en kroppsbesiktning och/eller gynekologisk undersökning (se avsn IV.2 ovan ang offrets skador). De övriga tekniska eller kemiska undersökningarna avser i regel brottsplatsen (där man letar efter och försöker säkra olika spår, fotograferar den, gör skisser) eller offrets kläder i de fall där hon fått dessa sönderrivna.[15]

Åtgärder av det här slaget har förekommit vid drygt hälften av samtliga förundersökta brott. Vanligen är det fråga om flera åtgärder i ett sammanhang, t ex kroppsbesiktning och gynekologisk undersökning av offret, undersökning av förstörda kläder samt brottsplatsundersökning. Avgörande för insatsernas omfattning är dels tidsfaktorn som jag påpekat ovan, dels det anmälda brottets grovhet (och den ledning som man kan erhålla utifrån offrets beskrivning beträffande det meningsfulla i åtgärder av denna typ).

Det tredje utredningsmomentet är spaningen. Sådan förekom vid drygt hälften av samtliga förundersökningar och nästan alltid var det gärningsmannen som man spanade efter (i ett par fall gällde det dock vittnen).

Normalt var det fråga om en kombinerad spaning. D v s inre spaning (genomgång av olika register över personer, foton, gärningsmönster, fingeravtryck, fordon etc) och yttre spaning där man letade efter gärningsmannen (vittnen o s v) ute på fältet,"knackade dörr" hos grannar etc.

I nio procent av fallen bedrev man enbart inre spaning och i 13 procent enbart yttre spaning. Det som bestämmer arbetets utformning är självfallet det konkreta brottet. Att man inte spanade vid 44 procent av de förundersökta brotten beror på flera skäl. Att offret tidigt tog tillbaka sin angivelse eller anmälan, att angivelse inte gjordes eller att spaning var obehövlig beroende på att den utpekade gärningsmannen var känd och kunde nås på annat sätt.

Vad beträffar de olika förundersökningsåtgärdernas inbördes tidsföljd så är det självfallet omöjligt att säga något generellt om denna. Man "lagar efter lägenhet" och utifrån det övergripande syftet att brottet skall klaras upp så snart som möjligt. Tidsfaktorn är kritisk vid alla polisiära utredningar och speciellt vid sådana här brott. Det man åstadkommer gör man vanligen i början och detta är man väl medveten om. Förundersökningen inleds antingen med förhör eller olika undersökningar av offret och/eller brottsplatsen. Om offret anmältett just inträffat grövre sexuellt övergrepp försöker man omedelbart få henne till läkare. Den delen är således mer känslig än förhören med henne. Därefter blir det i regel förhör och i den ordningsföljd som jag beskrivit ovan. På grundval av de uppgifter som framkommit vid förhören (och de tekniska undersökningarna) kan det sedan bli aktuellt med spaning efter gärningsmannen. Den senare kan variera högst väsentligt i olika fall. Om det gäller en överfallsvåldtäkt på en yngre kvinna exempelvis så kan det bli fråga om ett omfattande pådrag och speciellt vid brott av seriekaraktär. D v s att en och samma gärningsman under en kortare eller längre tid överfallit ett flertal kvinnor. Vid andra brott kan spaningen blott och bart bestå i att offret får titta på foton av kända sexualförbrytare.

Självfallet är förundersökningen ofta förenad med olika slags frihetsberövanden. I legal mening talar man om tre olika frihetsberövanden, nämligen gripande, anhållande respektive häktning.[16] Gripande är ett kortvarigt frihetsberövande -i normalfallet handlar det om högst sex timmar- som kan beslutas av polisen. I det här fallet används det huvudsakligen för att man skall få möjlighet att undersökta om det är motiverat med ett längre frihetsberövande; anhållande (som beslutas av åklagaren) eller häktning (som beslutas av domstol). Vill polisen ha tag i en känd eller utpekad gär-

ningsman som inte kan förväntas inställa sig frivilligt beslutar man ofta att han skall gripas. Om saken verkar allvarlig redan från början kanske man ser till att få honom anhållen i hans frånvaro. Normalt är det dock fråga om en upptrappning och gallring. Man börjar med gripande för att få chans att sålla"agnarna från vetet". Finns det lite som talar mot gärningsmannen, är saken mindre allvarlig och är det riskfritt att låta honom gå så släpps han. Mer komlicerade "ärenden" blir anhållna förutsatt att det finns så mycket som talar mot den utpekade att det går att motivera ett sådant frihetsberövande rent rättsligt. Om brottet är grovt och det finns tillräckligt starka skäl att fortsätta frihetsberövandet så begär man gärningsmannen (som då i regel är anhållen) häktad. Och som häktad kan han bli sittande längre eller kortare tid. T o m fram till domen även om detta inte är så pass vanligt som man kanske föreställer sig (se nedan avsn VII.9 o VII.10).

I samband med de 678 förundersökta brotten i undersökningsmaterialet (förhållandena är likartade 1970 och 1973 jämfört med 1976) gjordes sammanlagt 574 frihetsberövanden. Det var således inte ovanligt att en och samma gärningsman blev föremål för flera frihetsberövanden. T ex enligt det ovan beskrivna tiilvägagångssättet att han först greps, därefter anhölls och så häktades.

Vid 68 procent av de förundersökta brotten var gärningsmannen känd eller utpekad. Vid hälften av dessa (49 procent) så greps han och i regel skedde gripandet inom ett dygn från anmälningstillfället. De övriga gärningsmännen som hördes fick kontakt med polisen på mindre dramatiska vägar; några inställde sig frivilligt och på eget initiativ, andra kom frivilligt efter kallelse eller hämtades till förhör.

Drygt hälften av de gripna blev anhållna (52 procent) och ett motsvarande antal blev anhållna redan från början eller efter den inledande frivilliga kontakten med polisen. Totalt gjordes anhållanden i 51 procent av de 68 procenten fall med känd eller utpekad gärningsman. Om man räknar i antalet gärningsmän rör det sig om ca 250 olika personer.

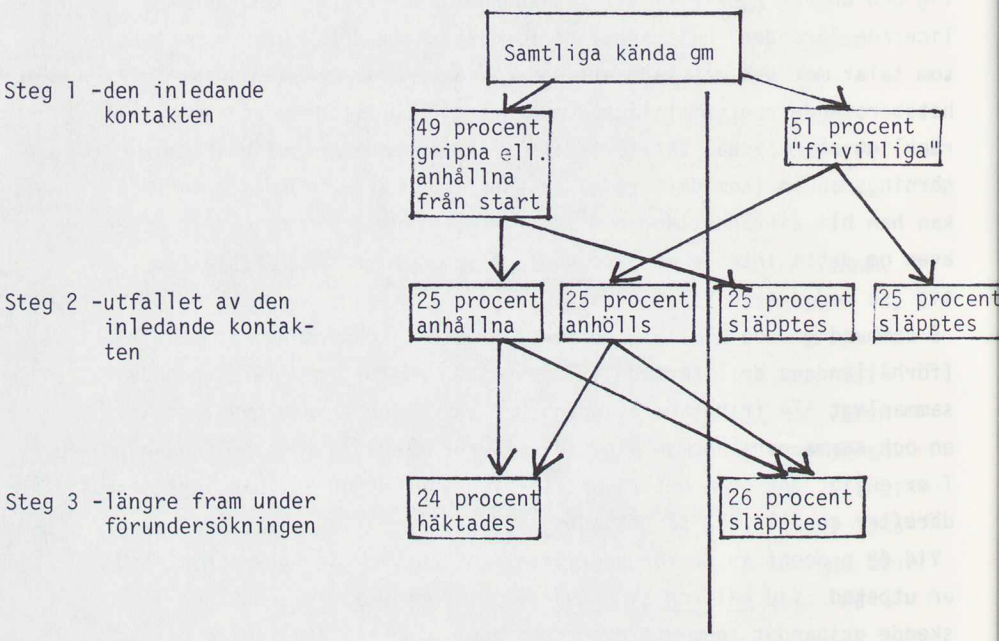
Hälften av de anhållna häktades och totalt blev således ca en fjärdedel av samtliga utpekade/kända gärningsmän häktade (24 procent).

Enklast kan dessa siffror och andelar sammanfattas i en tablå som visar vilka frihetsberövanden som användes på de olika nivåerna i den rättsliga handläggningen.

Steg 1 avser således den initiala kontakten mellan den utpekade/kände gärningsmannen och polisen. Steg 2 är efter detta inledande möte och

vid steg 3 har vi kommit ytterligare en bit fram i handläggningsprocessen. Jag har också nöjt mig med att visa flödet under 1976 av det skäl som jag tidigare påpekat; förhållandena tycks inte ha förändrats i någon nämnvärd grad under den studerade tidsperioden [17] (andel gärningsmän av samtliga kända).

Tablå Gärningsmännens kontakter med polis och åklagare

I tabell VII.6b nedan har jag sammanfattat frihetsberövandens omfattning i siffror och andelar av samtliga anmälda brott, samtliga förundersökta brott samt samtliga förundersökta brott med känd gärningsman.

Tabell VII.6b Frihetsberövande åtgärder (1976:års data, absoluta tal och procent av samtliga anmälda brott (SAB), samtliga förundersökta brott (SFB) och samtliga förundersökta brott med känd gärningsman (SFBgmk, n=717, n=678, n=461)

Typ av frih.b.	SAB	SFB	SFBgmk
gripande	228 (32)	228(34)	228 (49)
anhållande	235 (33)	235(35)	235 (51)
häktning	111 (15)	111(16)	111 (24)
totalt [X]	574 (48)	574(52)	574 (73)

[X] Andel av SAB, SFB och SFBgmk där ett eller flera frihetsberövanden förekommit

Vid totalt 73 procent av de förundersökta brotten med känd gärningsman företogs ett eller flera frihetsberövanden. Andelen är intressant inte minst i relation till andelen dömda. En majoritet av de frihetsberövade gärningsmännen har således inte blivit dömda (se avsn VII.10 nedan).

Frihetsberövandena genomfördes i regel på ett tidigt stadium. Ca två tredjedelar av dem inom ett dygn från anmälan och ytterligare tolv procent inom en vecka. I de återstående fallen dröjde det längre. Det vanliga skälet var att dessa brott hade karaktären av spaningsbrott.

VII.7 Förundersökningen; komplikationer till följd av angivelseregeln

Ovan har jag berört angivelsemomentet ur allmänna synvinklar. Här skall jag återerkomma till denna fråga med en närmare beskrivning av hur de uteblivna och återtagna angivelserna komplicerar den rättsliga handläggningen.

Det är enklast att utgå från de anmälda brotten. Under 1976 (data från detta år gäller således för perioden som helhet) anmäldes 717 brott varav 678 blev föremål för en förundersökning (95 procent av samtliga anmälda). Angivelse saknades för 17 procent av de anmälda brotten (vid 123 brott). Trots detta inleddes förundersökning i normalfallet även vid dessa. I det stora flertalet av de senare fallen kom det dock aldrig in någon angivelse varför man snabbt avslutade utredningen. Under utredningsarbetets gång kom så ytterligare förundersökningar att läggas ned beroende på att offret tagit tillbaka den angivelse som hon en gång gett. Vid totalt 175 av de 717 anmälda brotten, d v s 24 procent, kommer angivelsen antingen att utebli från början eller återtas medan förundersökningen pågår. De uteblivna angivelserna tycks vara något vanligare än de återtagna, ca 60 procent av samtliga.

Vad beror detta stora bortfall på?

I 75 av fallen, där angivelsen uteblivit eller återtagits, finns de skäl som offren angivit för sitt beslut noterade i förundersökningsprotokollen (och i några fall på anmälan). De orsaker som dessa kvinnor ger är följande:

(a) Kvinnan är rädd för repressalier från gärningsmannen. Citat: "Han slår ihjäl mig om jag anmäler honom".

(b) Kvinnan tycker synd om gärningsmannen. Hon oroar sig för att han kanske skall få ett långt straff. Många av offren uttrycker f ö en ambivalent inställning till sina gärningsmän vid förhör och andra kontakter med polisen. Ett exempel: Fru B. har i ca ett och ett halvt års tid utsatts för upprepade fall av misshandel, ofredande, våldtäkt m m av sin f d man. Vid anmälningstillfället vet hon således inte

hur många gånger hon "våldtagits". Vid ett flertal tillfällen har hon kallat på polis för att få mannen avhyst från sin bostad. Vid denna anmälan ifrågasätts hennes uppgifter om våldtäkt av polisen. Hon anger dock brottet till åtal men återkallar angivelsen efter ett par dagar. Hon säger att det är synd om mannen och att hon inte vill medverka till att han hamnar i fängelse.

(c) Kvinnan anser förundersökningen vara psykiskt påfrestande och orkar inte med en fortsatt utredning eller eventuell rättegång. Ytterligare ett exempel citerat ur för förundersökningsprotokollet. "Vid telefonkontakt med M. förklarade hon att hon inte ville ange brottet till åtal. Hon ansåg inte att hon skulle orka med den påfrestning som skulle bli vid en eventuell rättegång. Hon ansåg också att både tillfället då hon gjorde anmälan och själva förhöret var minst lika påfrestande som brottet (min kursiv) varför hon inte ville medverka till fortsatt utredning"

(d) Kvinnan tycker att hon har sig själv att skylla. Hon upplever visst medansvar för brottet. Ofta har någon anhörig eller bekant påpekat detta för henne.

(e) Kvinnan anser att man tror att hon ljuger. Citat: "Det är ingen som tror på vad jag säger så jag kan lika gärna ta tillbaka anmälan".

(f) Slutligen sådana fall där brott inte inträffat (t ex kvinnan som hittades i blomsterrabatten) eller då någon utomstående trott att det varit fråga om brott och gjort anmälan men offret påstår att så inte var fallet.

Påpekas bör att att vissa offer uppger flera av de nämnda orsakerna. I tabellen nedan har de dock redovisats under den kategori som innehåller det huvudsakliga skälet eller det som de nämnt först. Det är också min egen uppfattning att de fall där orsaken inte framgår av handlingarna i stort sett ser ut på samma sätt som de redovisade. Åtminstone tyder en jämförelse av de aktuella brotten på detta (tabell VII.7a nedan)

Tabell VII.7a Av offret uppgivna orsaker till utebliven/återtagen angivelse (1976:års data, absoluta tal och procent av samtliga brott där angivelse uteblivit eller återtagits, n=75)

Orsak	antal	procent
(a)	10	6
(b)	15	9
(c)	37	21
(d)	29	16
(e)	21	12
(f)	17	10
uppgift saknas	46	26
Totalt	175	(100)

Intressant i sammanhanget är att den vanligaste uppgivna orsaken är de påfrestningar som den rättsliga handläggningen medför.

Kan det finnas andra skäl i bakgrunden?

Två sådana ter sig i vart fall logiska. Dessutom har de starkt stöd i tidigare forskning.[18]

För det första brottets grovhet. Det förefaller troligt att andelen uteblivna/återtagna angivelser skulle vara lägre vid grova brott.

För det andra relationerna mellan parterna. Andelen uteblivna/återtagna angivelser borde vara lägre vid sådana brott där parterna är obekanta för varandra eller känner varandra mindre väl.

I tabell VII.7b nedan har jag visat hur de uteblivna/återtagna angivelserna fördelar sig på brott av olika grovhet. Som synes är det förväntade sambandet starkt. Andelen uteblivna/återtagna angivelser ökar kraftigt när brottets grovhet minskar. Som mått på brottets grovhet har jag använt det mått av våld som gärningsmannen använt vid de olika anmälda brotten.[19]

Tabell VII.7b Andel uteblivna/återtagna angivelser vid brott av olika grovhet (1976:års data, antal brott där angivelse uteblivit/återtagits av samtliga i viss kategori, n=717)

Brottets grovhet	procent u/å ang
ej fysiskt våld	52
ringa fysiskt våld	23
grovt el. mkt grovt fysiskt våld	20
Genomsnitt	24

Vid de ringa brotten"återkallades"mer än hälften av anmälningarna. Det bör dock understrykas att kategorin är liten (se avsn IV.2 ovan). I den grövsta ett brott av fem. I genomsnitt rörde det sig om ett brott av fyra.

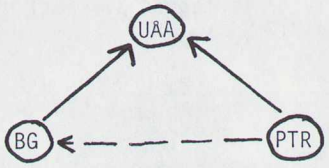
Relationen mellan parterna? Även här ett starkt samband som går i den förväntade riktningen. Andelen uteblivna/återkallade ökar kraftigt ju närmare bekanta parterna var (tabell VII. 7c nedan).

Tabell VII.7c Andel uteblivna/återtagna angivelser vid relationer av olika typ (samma material som föregående tab.)

Typ av relation	procent u/å ang
obekanta	14
ytligt bekanta	31
närmare bekanta	37
Genomsnitt	24

Två starka samband som i själva verket är än starkare än vad tabellerna antyder. Som jag visat i kapitel IV ovan fanns det således ett svagt samband mellan brottets grovhet och parternas tidigare relation som var av den innebörden att sannolikheten ökade något för grövre brott ju bättre parterna kände varandra sedan tidigare. I det här fallet får det den konsekvensen att effekterna av brottsgrovheten respektive relationen i tabellerna ovan inte får tillfälle att visa sin "fulla styrka" utan att sambanden verkar svagare än vad de faktiskt är. Detta är dock enkelt att lösa tekniskt. Konstanthåller man relationen (d v s jämför bortfallet vid kategorier av olika grovhet och för parter med samma relation) så blir det mycket starkt. Och vice versa.[20] Jag har sammanfattat de aktuella sambanden mellan uteblivna/återtagna angivelser (UÅA), brottets grovhet (BG) och parternas tidigare relation (PTR) i modellen nedan.

Modell Orsaker till att angivelser uteblir eller tas tillbaka

Orsaksmönstret i modellen torde också vara väl förenligt med de skäl som uppges av offren själva. Jag skall ge några exempel i anknytning till den tidigare uppräkningen i tabell VII.7a ovan.

(1) Rädslan för repressalier kan antas stå i ett starkare samband med det faktum att man känner gärningsmannen, d v s han vet vem man är och var man bor, än brottets grovhet. Är gärningsmannen okänd för en kanske det finns mycket som talar för att han kommer att förbli det (åtminstone gör kriminologiska data det).

(2) Att kvinnan tycker synd om gärningsmannen bör rimligen också bero på hur väl hon känner honom. Eller hur mycket våld han använt. Det borde vara lättare att tycks synd om någon som man känner väl och som begått ett mindre allvarligt övergrepp än motsatsen.

(3) Påfrestningarna som man upplever i samband med förundersökningen bör sannolikt öka vid mindre grova brott (man upplever tvivel hos de som utreder och i sin omgivning). Likaså om den person som försöker "få fast" är någon man känner.

(4) Även omgivningens tvivel bör vara större om man inte kan visa att man utsatts för ett grovt brott eller när man är bekant med gärningsmannen sedan tidigare. Liksom sannolikt de egna skuldkänslorna.

Ur utredningssynpunkt är det "idealiskt" om man utsätts för en grov överfallsvåldtäkt av en vilt främmande gärningsman och att detta klart framgår av omständigheterna kring brottet. Det är också den enda fördelen i sammanhanget (se nedan kap VIII).

Den tidsmässiga fördelningen av angivelsebortfallet har jag berört tidigare. Sammanfattningsvis kan man säga att risken för utebliven/återtagen angivelse är störst i samband med att anmälan görs och strax därefter. Därefter minskar den snabbt ju längre utredningen framskrider. Visserligen kan det bli kritiskt om polisen får tag i en tidigare okänd gärningsman -då ökar ju påfrestningarna på offret i och med att hennes rädsla tar gestalt- men samtidigt betyder denna faktor mycket lite i hela sammanhanget. Skälet är enkelt och kan möjligen utgöra grund för pessimism angående även det rent pragmatiska värdet av polisens brottsutredande insatser: Andelen gärningsmän som blir föremål för utredning genom självständiga polisiära åtgärder är mycket ringa. Så gott som samtliga som knyts till ett anmält våldtäktsbrott är kända av offret vid anmälningstillfället eller har pekats ut med åtminstone hygglig noggrannhet. Vad polisen i stort sett gör är att man använder sin rättsliga legitimitet till att sortera bitar som är givna på förhand.

VII.8 Förundersökningens resultat

Oavsett vem som gör vad kan det vara hög tid att sammanfatta resultaten av förundersökningsarbetet, att betrakta utflödet av de brott, gärningsmän och offer som slussas in i rättsapparaten.

I tabell VII.8a nedan har jag ställt samman resultaten med utgångspunkt från de 717 anmälda brotten under 1976 (bilden är likartad under 1970 och 1973).

Tabell VII.8a Förundersökningsresultaten (1976:års data, absoluta tal o procent av samtliga anmälda brott, n=717)

Resultat	antal brott	procent
skäligen misstänkt gärn.m.	244	34
ej angivelse	175	24
ej brott, brott ej styrkt	88	12
ej spaningsresultat	194	27
övrigt (fortfarande öppna etc)	16	3
totalt	717	(100)

En tredjedel av brotten (34 procent av de som anmäldes resp 36 procent

av de 678 förundersökta brotten) har således kopplats till en gärningsman som av polisen delgivits skälig misstanke för det anmälda brottet (låt vara att kategoriseringen av brottet ofta ändrats från anmälningstillfället fram till det att förundersökningen avslutats).

I regel är det väl också denna kategori, skäligen misstänkt, som man lekmannamässigt förknippar med uttrycket att ett brott "klarats upp". I praktiken är det dock något mer komplicerat än så. Till andelen uppklarade brott lägger nämligen polisen även de där angivelsen uteblivit eller återtagits. På samma sätt gör man vid den statistiska redovisningen. Brotten betecknas som uppklarade med uppklaringsgrunden "ej angivelse" (och ibland använder man även andra beteckningar som "ej brott" o s v vilket i och för sig inte behöver vara korrekt och i enlighet med anvisningarna).

Slutligen vissa "brott" som befunnits vara "ej brott" och speciella fall av kategorin "brott ej styrkt" som även de betecknas som uppklarade av polisen och i statistiken. Andelen sådana brott uppgår till ca tolv procent och den totala uppklaringen till ca 70 procent av samtliga anmälda.

Den uppklaringssiffra som man redovisar är således hög, i en absolut men framför allt i en relativ bemärkelse. Hälften av den kan dock med visst fog betecknas som "sken". Offren själva svarar för ca en tredjedel av hela uppklaringen genom att ta tillbaka sin anmälan eller angivelse eller aldrig göra någon angivelse. Och ytterligare ca 10 procent avser brott som skrivits av med rubriken "ej brott", "brott ej styrkt" men där man i regel inte vunnit någon särskild klarhet i vad som inträffat. Kvar finns drygt hälften av de uppklarade där själva uttrycket har substans; "skäligen misstänkta gärningsmän" plus de "brott" där det är alldeles klart att det inte förekommit något brottsligt.

Skall man se till innehållet mer än till det formella så är det befogat att hävda att ungefär hälften av de uppklarade brotten klaras upp istället för ca 70 procent av dem.

När man värderar andelen uteblivna angivelser respektive återtagna anmälningar eller angivelser bör man också vara klar över att en del av dessa avser händelser som jag tidigare betecknat som irrelevanta. D v s anmälda händelser som ej var brott (beroende på att de missförståtts eller att offret gett felaktiga uppgifter) eller avsåg andra typer av brott än de som är aktuella i den här undersökningen. Den andelen är f ö högre i kategorin uteblivna/återtagna angivelser (anmälningar) än i materialet som helhet. Vilket heller inte är förvånande.

En mer rättvisande bild av uppklaringen får man om de irrelevanta "brotten" gallras bort ur materialet och man betraktar enbart de s k rena våldtäkts-

brotten (n=550 under 1976).

Av dessa delgavs gärningsmannen skälig misstanke vid drygt 40 procent av brotten (jämfört med 34 procent i den tidigare brottsmängden) medan angivelsebortfallet endast uppgick till 18 procent (jämfört med 24 i det ursprungliga materialet.

Tillsammans med de övriga uppklaringsgrunderna har vi således en reell uppklaring som ligger högre vid de relevanta brotten, kring 60 procent av samtliga.

Vad är det som styr det som jag ovan kallat för den reella uppklaringen? Även här spelar de två tidigare faktorerna brottets grovhet och relationen mellan parterna en avgörande roll.

I tabell VII.8b nedan har jag sammanställt förundersökningsresultaten för brott av olika grovhet (procent av samtliga anmälda).

Tabell VII.8b Förundersökningsresultat vid brott av olika grovhet (samma undersökningsmaterial som i tabell VII.4f)

Grovhet	skäl.misst	ej ang.	ej span.	övriga
ej fys. v.	22	52	13	13
ringa f. v.	32	23	31	14
grovt/mkt g. fysiskt våld	43	20	23	14
Genomsnitt	34	24	27	15

Observera hur andelen skäligen misstänkta ökar stadigt när brottsgrovheten stiger. Från 22 till 43 procent. Vidare hur kategorin "ej angivelse" minskar kraftigt och hur den statistiskt redovisade brottsligheten får en i stort sett konstant uppklaringsandel beroende på att"klumpsumman" är ungefär densamma samtidigt som substansen i den ändras kraftigt.

Den reella uppklaringen står däremot i ett mycket starkt samband till brottsgrovheten.

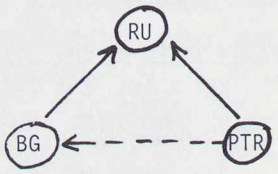
Utgår vi från de tidigare relationerna mellan parterna blir bilden delvis annorlunda. Ju "närmare bekanta" de är desto högre blir såväl andelen skäligen misstänkta som "ej angivelse". Förklaringen är densamma som vi stött på vid flera tidigare tillfällen. Nämligen att de s k överfallsvåldtäkterna stökar till de analytiska mönstren. Här gör de det på det viset att en relativt sett ringa andel av dessa brott klaras upp "reellt", d v s genom att man får tag i gärningsmannen. Samtidigt producerar de ett starkt samband mellan den tidigare relationen och uppklaringsandelen oavsett hur man avgränar den senare (tabell VII.8c nedan).

Tabell VII.8c Förundersökningsresultat vid relationer av olika typ (samma undersökningsmaterial som i tabell VII.g ovan)

Typ av relation	skäl.misst.	ej ang.	ej span.	övriga
obekanta	24	14	51	11
ytligt bekanta	43	31	7	19
närmare bekanta	48	37	-	15
Genomsnitt	34	24	27	15

Sambanden ovan kan sammanfattas i nedanstående modell som beskriver (orsaks)relationerna mellan brottets grovhet (BG), parternas tidigare relationer (PTR) och det som jag kallat reell uppklaring (RU vilket uttryckts med andelen skäligen misstänkta).[21]

Modell Faktorer som styr den reella uppklaringen av våldtäktsbrott

VII.9 Åtalsbeslutet

Som jag påpekat tidigare är det polisen som sköter det praktiska arbetet vid förundersökningen. Åklagaren är visserligen förundersökningsledare men det sällan som han tar aktiv del i utredningen. Och gör han det är det i regel hans juridiska expertis som tas i anspråk. När förundersökningen är avslutad (och ofta tidigare om det inträffat något som gör att man måste avbryta, lägga ner eller utvidga den) kommer han däremot alltid in. Det är således åklagaren, i sin egenskap av förundersökningsledare, som fattar beslut om vad som skall hända med den fortsatta rättsliga handläggningen av ärendet.

Vid 34 procent av de anmälningar som gjordes under 1976, d v s totalt 244 av de 717 anmälda brotten, så delgavs gärningsmannen skälig misstanke om brott (andelarna skäligen misstänkta är i stort sett oförändrade under perioden).

Vid 65 procent av de av förundersökta brotten som avslutats med skälig misstanke beslöt åklagaren att väcka åtal. Utgår man från antalet anmälda brott var andelen åtalade 22 procent (159 av 717). Vid samtliga utom ett förelåg angivelse från målsägaren. Andelen brott där åtal ansågs befogat av allmänna skäl utgjorde således drygt en promille av de som ursprungligen anmälts och fyra promille av de lett fram till en skälig misstanke. Det är således ytterst sällsynt, som jag sagt tidigare, att man utnyttjar möjligheten till undantag från angivelseregeln. Så har också situationen varit under hela 70-talet. Av de anmälda brotten har man åtalat utan angivelse i högst ett par tre fall per år. På de allra senaste åren, 1979 och 1980, märks dock en tendens till en svag ökning. F n rör det sig om ett halvdussin brott per år som förs till åtal av anmälda skäl. Andelen sådana utgör således fortfarande mindre än en procent av de anmälda brotten.[22]

Anledningen till att åklagaren inte väckte åtal vid ett så pass stort antal brott var främst att han ansåg bevisningen otillräcklig. Ofta hade han också en mildare syn på de förundersökta brotten än vad polisen redovisade i sina förundersökningar. Av de 244 brotten med skälig misstanke som förundersökningsresultat rubricerades 91 procent som våldtäkt/våldförande av polisen och de återstående nio procenten som olika otuktsbrott (i regel frihetskränkande otukt), olaga hot, olaga tvång eller misshandel. I den senare gruppen dominerade otuktsbrotten.

Åklagaren däremot beslöt att inte åtala vid knappt hälften av våldtäktsbrotten och vid mer än hälften av brotten med annan rubricering beroende på att han ansåg dem otillräckligt styrkta. Av 244 brott med skälig misstanke väcktes åtal för våldtäkt/våldförande vid 116 fall och för andra brott (vanligen frihetskränkande otukt) i 43 fall. Det sker således en avsevärd utgallring av brott även på åklagarnivån.

Åklagare som jag talat med, och som har relativt stor erfarenhet av den typen av åtal, uppger som förklaring att förundersökningarna ofta är "optimistiska" i sin övertygelse om de misstänktas skuld, att våldtäktsbrotten är speciellt känsliga genom att man som åklagare i regel är beroende av målsägaren och att "hon står pall" under rättegången och att de kraftiga påföljderna manar till försiktighet rent allmänt. En av de tillfrågade uppger att han alltid brukar tala med målsägaren innan han fattar sitt beslut och oavsett om han anser att bevisningen är tillräcklig för att åtal.[23] Vid ett par tillfällen påstår han också att han avstått från att åtala beroende på att han genom denna kontakt med offret fått klart för sig att "det kunde ha blivit mycket problematiskt att få (gärningsmannen) fälld".

Oavsett vad man anser om dessa bedömningar i sig så råder det inget som helst tvivel om att när åklagarna väl väcker åtal så är det nästan alltid med framgång. Av de 159 åtalade brotten under 1976 så ledde 156 (98 procent) till fällande dom. Vid två brott friades gärningsmannen av domstolen och vid ett blev det aldrig någon rättegång.[24]

Tendensen är också densamma under hela den studerade tidsperioden. Åklagarna har en nästan hundraprocentig framgång och andelen som friats av domstolen utgör en till två procent per år. Däremot är det inte ovanligt att domstolen ser mildare på brotten än vad åklagaren gjort i sin framställan. Brott som åtalats som våldtäkt döms relativt ofta som våldförande (och ibland som frihetskränkande otukt) exempelvis (se nedan avsn VII.10).[25]

De olika synsätten som man möter hos polisen, åklagarna resp domstolarna sedan brotten slutbehandlats på resp nivå framgår av tabell VII.9 nedan.

Tabell VII.9 En jämförelse av brottsrubriceringen hos polisen, åklagarna resp domstolarna (1976:års data, procent av samtliga anmälda brott, n=717)

Rubricering	polisen	åklagarna	domstolarna
våldtäkt/våldförande	31	16	13
olika otuktsbrott	3	3	5
misshandel, olaga hot, olaga tvång etc	1	3	3
ej skälig misstanke, ej åtal, ej fällande dom	65	78	79
Totalt	(100)	(100)	(100)

Jämför man med den rubricering som gjordes vid anmälningstillfället, och som nästan alltid gällde våldtäkt eller våldförande, så är det således inte särskilt många brott som fortfarande har den beteckningen sedan de passerat genom rättsmaskineriet. Av de 97 procenten anmälningar om våldtäkt/våldförande (inklusive försöksbrott och s k alternativanmälningar) återstår 13 procent (se avsn II.3 ovan). Det finns främst tre skäl till detta kraftiga bortfall av anmälda våldtäkter som var för sig torde betyda ungefär lika mycket.

För det första att vissa av de anmälda brotten inte avser våldtäkt/våldförande utan andra brott eller händelser som inte var brott.

För det andra att vissa av de anmälda brotten aldrig klarats upp i den bemärkelsen att man inte fått tag i gärningsmannen.

För det tredje att målsäganden aldrig gjort någon angivelse eller tagit tillbaka den (eller anmälan) vid vissa brott som i och för sig varit av det här aktuella slaget och att man heller inte fört saken vidare av allmänna skäl.

VII.10 Domstolsbehandlingen

Av de brott som gick till åtal kom majoriteten att stanna i underrätten (tingsrätten). Samtidigt är andelen överklaganden relativt stor, d v s jämfört med andra typer av brott. Åtal väcktes således i 159 fall (22 procent av samtliga brott som anmäldes 1976). Vid 98 procent av dessa fälldes gärningsmannen till ansvar (156 brott). Knappt en dom av fyra överklagades till hovrätten (34 brott). I majoriteten av dessa blev hovrättens domslut detsamma som i tingsrätten. Ett överklagande av fem medförde att hovrätten mildrade tingsrättens dom och samma andel ledde till skärpningar. Sammanlagt två brott fördes vidare till Högsta Domstolen. I bägge fallen nekades prövningstillstånd varför hovrättens dom fastställdes.[26]

Uttryckt i siffror: 22 procent av de brott som anmäldes fördes till domstol. Sjutton procent av de anmälda brotten avdömdes slutgiltigt i tingsrätten. Fem procent överklagades till hovrätten. Tre procent fick samma dom som i tingsrätten, en procent mildrades och en skärptes. Mindre än en procent fördes vidare till HD där man genomgående nekade prövningstillstånd.

Om man ser till de brott som omfattas av domarna så är det inte ovanligt att det är fråga om konkurrensdomar. D v s att gärningsmännen samtidigt dömts för flera brott. Ungefär hälften av samtliga domar avsåg ett eller flera brott utöver den (de) våldtäkt/våldförande som var aktuell i denna undersökning. Den vanligaste typen av brottskonkurrens var mellan våldtäkt/våldförande och något våldsbrott. Misshandel, olaga hot, olaga tvång, ofredande etc. Med tanke på gärningsmannagruppens sammansättning är det kraftiga inslaget av konkurrensdomar å andra sidan knappast förvånande. En väsentlig andel av dem hade ju en omfattande tidigare kriminell belastning. I regel är dock våldtäkten/våldförandet det grövsta brottet i sammanhanget även om det finns fall där andra, konkurrerande, brott varit grövre, t ex grovt rån och våldförande, grovt narkotikabrott och våldförande o s v.

Att det ofta är fråga om konkurrensdomar är bl a viktigt att hålla i minnet när man betraktar de påföljder som dömdes ut vid de här studerade sexuella övergreppen. Om det enbart gällt de senare hade påföljderna genomsnittligt blivit ringare än vad de blev.

En viktig aspekt som man inte kan förbigå i detta sammanhang är själva förhandlingen inför domstol i våldtäktsärenden. Det är också en fråga som ägnats avsevärt intresse i den offentliga debatten kring våldtäktsproblemet och ett icke ringa mått av kritiska synpunkter.

Bl a har man hävdat att offren upplever huvudförhandlingen som mycket pressande beroende på att den dels innebär en konfrontation med gärningsmannen, dels att rätten ibland ger uttryck för en negativ syn på offren, dels slutligen att vissa av de tilltalades försvarare haft för vana att ifrågasätta offrets tidigare livsföring för att på det viset framställa den aktuella övergreppssituationen som tveksam. Olika förslag för att råda bot på dessa hävdade missförhållanden har också framförts från kritikerna. Bl a att offret skulle få avge sin version av det inträffade utan att behöva träffa gärningsmannen, att man i en högre utsträckning än tidigare skulle föra våldtäktsförhandlingar inför lyckta dörrar och att försvararna skulle åläggas att inte ta upp andra omständigheter än sådana som direkt gällde själva övergreppssituationen.[27]

Tyvärr är mitt material inte särskilt lämpat för en granskning av i vilken mån kritiken mot domstolsförhandlingen i våldtäktsmål varit berättigad. En utvärdering av den typen kräver tillgång till andra data än de som jag använt vid den här undersökningen.[28]

Vissa synpunkter, av såväl empirisk som rent rättsfilosofisk karaktär, kan dock anföras. Först de empiriska.

En genomläsning av det skriftliga underlaget (d v s den skriftligt redovisade diskussion som rätten fört när man arbetat fram en dom) för de sammanlagt ca 200 domar som omfattas av mitt material ger dock icke intryck av att de rättsliga analyserna skulle skilja sig i någon märkbar grad från de som man annars för i straffrättsmål av våldskaraktär. Jag har heller inte funnit några slående exempel på fördomsfullhet från rättens sida mot det kvinnliga offret av den typ som anförts i den offentliga debatten. Sannolikt beroende på att domar av det slaget är sällsynta.[29]

På en punkt, och i ett mindre antal domar, har jag dock stött på juridiska resonemang som tett sig konstlade, nämligen vid gärningsbestämningen. Uppenbart är således att man i vissa konkreta enskilda fall har ansett att de straffsatser som gäller för våldtäkt (våldförande) varit alltför höga trots att gärningen strikt juridiskt varit av den karaktären. För att lösa den konflikten har man istället tillgripit en kombination av kriminaliseringar i sina försök att täcka in det inträffade. Vanligen av typen misshandel (olaga tvång, olaga hot) plus något otuktsbrott (i regel frihetskränkande otukt) som således öppnat möjlighet att dömda till ett lägre straff. Låt vara till priset av en

juridisk analys som jag svårligen kan tänka mig att man egentligen har trott på. Andelen domar i mitt material där man möter den här typen av pragmatisk gärningsbestämning kan skattas till ca tio procent av samtliga.[30]

Ur rättssäkerhetssynpunkt anser jag också att det finns anledning att ställa sig kritisk till många av de förslag som lagts fram till en ändrad ordning för den rättsliga handläggningen i domstol av våldtäkter. Kraven på att offret skall få ge sin version av händelsen utan att gärningsmannen är närvarande stöter således mot en av grundtankarna i ett demokratiskt rättssystem. Att man direkt skall kunna ta del av de anklagelser som framförs mot en. Självfallet finns det situationer som kan motivera undantag från denna huvudregel. Risk för hot eller fortsatta övergrepp från gärningsmannen exempelvis. Domstolen har också redan nu möjlighet att låta offren berätta enskilt om det som hänt. Vad man måste ha klart för sig är att detta förfarande även fortsättningsvis måste utgöra undantag och inte regel. På den här punkten måste det finnas sätt att stödja offret som inte sker på bekostnad av gärningsmannens rättssäkerhet.[31]

På samma sätt är jag kritisk mot bruket av "lyckta dörrar". Det är redan nu relativt sett mycket vanligt att mål av den här typen förs utanför offentlig insyn och det är rättsligt högst otillfredställande. Offentlighetsprincipen är en hörnsten i varje juridiskt system som gör anspråk på att vara rättssäkert.

Också de synpunkter som förts fram på försvaret vid våldtäktsmål kan få olyckliga konsekvenser. Jag är således inte enig med de personer som anser att man kan klarlägga en övergreppssituation enbart utifrån fakta som gäller själva övergreppet. Självfallet måste man i ett sådant sammanhang ta med alla uppgifter som man kan få om de inblandade personerna, deras eventuella tidigare relation o s v. Vad jag tror kritikerna här gjort sig skyldiga till är en sammanblandning av två olika förhållanden. Dels en kunskapsfilosofisk fråga: hur man bäst skall utreda en viss händelse. Dels ett ideologiskt spörsmål: vilket straffvärde som olika gärningar skall anses ha. Det senare är skilt från den förra.[32]

Vad man däremot kan ifrågasätta -och här ger jag kritikerna rätt- är den ideologi och de uttryck för denna ideologi som fortfarande ligger under straffmätningen vid olika typer av sexuella övergrepp och bl a fått den konsekvensen att vissa försvarare ansett att det legat i gärningsmannens intresse att dra offrets tidigare vandel i tvivelsmål. Konkret. Det är en ideologisk fråga om det faktum att offret frivilligt följt med gärningsmannen hem skall anses som en för honom förmildrande omständighet.[33] Så långt om detta som jag f ö skall återkomma till i min avslutande åtgärdsdiskussion (se nedan kap IX).

VII.11 Påföljderna

Vilka blev då påföljderna vid de 156 brotten som ledde till fällande dom? I tabell VII.11 nedan har jag redovisat dessa för 1976. Fördelningen av påföljderna under de båda tidigare åren 1970 respektive 1973 är f ö likartad.

Tabell VII.11 Typ av påföljd (1976:års data, procent av samtliga brott med fällande dom, n=156)

Påföljd		
fängelse		53
varav		
- 6 mån	9	
6-12 mån	12	
12-24 mån	22	
24- mån	10	
sluten psyk. vård		23
öppen psyk. vård		0,1
ej frihetsberövande påföljd alt särsk. vård		24
Totalt		(100)

Vid drygt hälften av brotten dömdes således till fängelse. Den relativt sett vanligaste påföljden låg mellan ett och två år, 22 procent av samtliga dömda fick detta straff. Knappt tio procent fick sex månaders fängelse eller mindre och en motsvarande andel två år eller mer. Med tanke på att minimistraffet vid våldtäkt är två års fängelse kan denna ringa andel möjligen te sig förvånande. Svaret är enkelt. Om man åtalas för våldtäkt döms man normalt för våldförande (och åtalas man för våldförande döms man i regel för det). En skattning pekar mot att mindre än 20 procent av straffen avsett våldtäkt. Ungefär hälften av dessa var fängelse på två år eller mer och den resterande andelen ryms inom de 23 procenten som dömdes till sluten psykiatrisk vård.

En fjärdedel fick icke frihetsberövande påföljder (skyddstillsyn, villkorlig dom, ofta i kombination med dagsböter) eller överlämnades till särskild vård enligt nykterhetsvårds- respektive barnavårdslagen. En absolut majoritet av de dömda frihetsberövades således. Antingen inom kriminalvården, psykvården, barnavården eller nykterhetsvården. Och i regel på kortare tid än ett år.

Skall man ge något allmänt omdöme om detta skulle det möjligen vara att de påföljder som det talas om i lagtexten ter sig mer drakoniska än vad de i själva verket blir i praktiken. Mitt eget intryck -efter att ha gått

igenom ett par hundra "våldtäktsdomar" och bevistat ett dussin våldtäktsrättegångar- är att rätten ibland tillgriper beteckningen våldförande mer av något slags humanitet och omtanke om gärningsmannen än av rättsligt relevanta skäl.

Samma motiv således som jag anser att man kan spåra bakom de domar på (frihetskränkande) otukt och misshandel etc som förekommer i materialetför den här undersökningen.

En intressant fråga som jag tyvärr inte kan avgöra på basis av mina egna data är om påföljderna för våldtäktsbrott skärpts på senare år. Domstolsjurister som jag talat med framför således ofta den uppfattningen och menar även att denna skärpning är resultatet av de senaste årens våldtäktsdebatt. Själv hyser jag en misstanke om att de kan ha rätt. En granskning av påföljdsstatistiken (och även en jämförelse av data från olika år i den här studien) pekar således mot att straffen kan ha blivit längre i framförallt den nedre delen av straffkontinuet.[34] Några mer omfattande ändringar till gärningsmännens nackdel kan den dock inte vara fråga om. Det kan heller inte uteslutas att förklaringarna är andra än de som hävdats från praktikerhåll. T ex en förgrovning av den underliggande strukturen eller en skärpning av det arbete och den inställning som ligger på de lägre nivåerna i rättsmaskineriet. Tyvärr är också frågor av den här typen mycket svåra att besvara med vetenskapliga undersökningar.[35]

VII.12 Sammanfattande slutsatser om den rättsliga handläggningen

Polisens förundersökningar av anmälda våldtäktsbrott tycks i regel präglas av noggrannhet och objektivitet. Vid ett mindre antal fall kan man dock rikta anmärkningar mot förfarandet. Här har offren varit föremål för en subjektiv, fördomsfull, felaktig eller t o m lagstridig behandling. På grundval av de skriftliga underlaget för denna undersökning kan den senare kategorin skattas till ca fem procent av samtliga förundersökningar.

Polisens utredningsarbete kompliceras ofta av att våldtäktsbrotten har en "privat karaktär" och i regel genomförs med ett ringa mått av våld som kan vara svårt att styrka genom olika tekniska undersökningar. Ofta blir det fråga om att avgöra vem av de två parterna, offret eller gärningsmannen, som ger den mest rättvisande beskrivningen av den inträffade händelsen. Arbetet underlättas å andra sidan av att gärningsmannen i en majoritet av fallen är känd eller utpekad från början, vanligen av offret själv. Andelen okända gärningsmän som blir kända genom polisens spanings- och utredningsarbete är dock marginellt.

Att bli utsatt för ett sexuellt övergrepp medför påfrestningar på offret som genomsnittligt torde vara långt större än vid andra typer av brott. Detta faktum i förening med det förhållandet att våldtäktsbrotten i praktiken alltid är angivelsebrott försvårar ytterligare den rättsliga handläggningen. En stor andel av de anmälda brotten kommer aldrig att bli utredda genom att offren inte gör någon angivelse eller tar tillbaka anmälan eller angivelsen. Ungefär en fjärdedel av de anmälda brotten avslutas på detta vis. Relativt sett är detta en hög andel. Samtidigt är den inte större än vid andra brott där offret utsätts för jämförbara påfrestningar, t ex s k kvinnomisshandel,[36] Man bör också understryka att andelen irrelevanta anmälningar, d v s för andra brott än våldtäktsbrott eller händelser som ej är kriminaliserade, är högre inom denna kategori där angivelsen återtas eller uteblir än för de brott där så inte sker. Majoriteten av dessa brott är dock våldtäktsbrott och en väsentlig andel av dem hade sannolikt medfört att gärningsmannen fällts till ansvar förutsatt att offret hållit fast vid sin angivelse.

Också de relativt sett hårda påföljderna vid våldtäktsbrottet tycks påverka handläggningen på ett sätt som inte är meningen. Ca en tredjedel av de brott där förundersökningen avslutats med skälig misstanke förs ej till åtal beroende på en kombination av faktorer där sannolikt de tänkbara påföljderna ibland kan spela roll för åklagarens bedömning. Att de relativt ofta tycks göra det vid domstolarnas påföljdsmätning är även av intresse i sammanhanget.

Sammanfattningsvis. Här finns i vart fall tre kritiska punkter där man kan diskutera förändringar i den rättsliga handläggningen, nämligen brister i polisens handläggning av anmälda våldtäktsbrott, angivelsemomentet samt straffstadgandets utformning och då speciellt påföljderna vid brottet. Till dessa skall jag f ö återkomma i mitt åtgärdsförslag i kapitel IX nedan.

Möjligen kan olika förbättringar i dessa hänseenden bidra till att bl a öka den slutliga uppklaringen av de anmälda brotten och samtidigt ge den en mer reell innebörd. En uppklaring som jämförelsevis är hög och i vart fall högre än vad uppgifter ur rättsstatistiken visar. Avslutningsvis vill jag således påpeka att 28 procent av de s k rena våldtäktsbrotten under 1976 ledde till en fällande dom (bilden är likartad för de båda tidigare åren). D v s ungefär dubbelt så hög andel som statistiken visar. Att drygt 70 procent föll bort förklaras till jämförbara delar av tre olika fakta: (a) Vid vissa brott får man aldrig tag i någon gärningsman. Detta är ett generellt problem vid brottsuppklaring över huvud taget och erfarenheten visar att möjligheterna att öka uppklaringen har ganska

lite att skaffa med hur omfattande åtgärder man sätter in. Andelen ouppklarade spaningsmord, där man sätter in mycket stora resurser på utredningssidan, är således inte särskilt mycket lägre än andelen våldtäktsbrott med okänd gärningsman som aldrig klaras upp. Problemet med okänd gärningsman. (b) Våldtäktsbrotten privata karaktär som genomsnittligt gör dem bevistekniskt komplicerade. Om ord står mot ord kan man förfara på endera av två sätt. Antingen tro på den ena parten och på grundval av detta utlösa åtgärder mot den andra. Eller låta saken falla vad beträffar samhällets möjligheter att ingripa i den. I svensk straffrättsskipning har man av ideologiska skäl fastnat för den senare ståndpunkten. Om gärningsmannen i själva verket är skyldig fast det inte låter sig bevisas är detta självfallet otillfredställande. Hur som helst har man ansett det än mindre acceptabelt att ge avkall på de strikta beviskraven och t ex tillmäta offrens berättelse i sig en högre grad av trovärdighet än den anklagades. Personligen kan jag inte se någon annan möjlighet att lösa detta dilemma.
(c) Juridiska komplikationer som vållas av bl a kravet på angivelse respektive påföljderna för de aktuella brotten och som får icke avsedda återverkningar på den rättsliga handläggningen på förundersökningsstadiet, när åklagaren skall fatta beslut i åtalsfrågan och när domstolen skall döma. Till dessa frågor skall jag återkomma (se kap IX nedan).

VIII DEN VERKLIGA BROTTSLIGHETEN -verklig brottslighet och synlig brottslighet-den verkliga brottslighetens struktur, omfattning och tidsmässiga förändringar-tolkningsproblem vid undersökningar som grundas på den synliga brottsligheten

VIII.1 Verklig brottslighet och synlig brottslighet

I den tidigare framställningen har jag gett en beskrivning av våldtäktsbrotten utifrån olika data om sådana brott som kommit till polisens kännedom, d v s den anmälda eller synliga brottsligheten. En väsentlig fråga -som alltså gäller giltigheten hos den tidigare beskrivningen- är hur pass väl den synliga brottsligheten stämmer överens med den verkliga eller faktiska brottsligheten.

Tillgången på data om den verkliga brottsligheten, och det gäller kanske i särskilt hög grad våldtäktsbrotten, är av naturliga skäl dålig. I princip kan man säga att det finns fyra olika metoder att undersöka den faktiska brottsligheten. En av dem, som vi sammanfattningsvis skulle kunna kalla för observationsmetoden, går inte att använda vid de brott som är aktuella här. Kvar finns tre olika metoder. Man kan fråga ett urval av personer om de begått vissa brott. Undersökningar av den typen brukar kallas för självdeklarationsstudier. Man kan också fråga om de fallit offer för olika brott, s k offerundersökningar. Det tredje tillvägagångssättet består inte av en speciell teknik utan av flera, s k initierade gissningar. D v s att man t ex använder sig av befintliga kunskaper av relevans för att bedöma en brottsgrupps ungefärliga omfattning och struktur. Man kan göra analogislut från en brottskategori som man vet mer om till en annan som är likartad och som man vet mindre om. Man kan försöka skatta den teoretiskt tänkbara omfattningen av ett visst brott o s v.

De två första metoderna står resp faller med graden av glömska eller sanningsenlighet hos de som tillfrågas. Vad gäller den tredje behöver det knappast påpekas att den i bästa fall ger en ungefärlig beskrivning.

Beträffande våldtäktsbrottsligheten finns det totalt sett få tidigare undersökningar av det här slaget. Självdeklarationsstudier har i regel använts för att skatta kriminaliteten bland barn och ungdomar. Det finns få exempel där man frågat urval av vuxna män om brott som de begått och ytterligt få där man varit inne på de sexuella övergreppen. Skälet är enkelt. Mycket talar för att tillförlitligheten vid sådana studier skulle bli låg. Dessa brott är alltför känsliga för att man skall kunna förvänta sig något större mått av sanningsenlighet från respondenterna,

De s k offerundersökningarna har dock genomsnittligt en något högre grad av

tillämplighet. Dels har de i regel använts på representativa urval av befolkningen, dels kan man tänka sig att det allmänt sett skulle vara mindre känsligt att fråga om brott som en person utsatts för än sådana som han begått. När det gäller våldtäktsbrotten är dock det senare mycket tveksamt. Det finns således resultat som talar för att offerundersökningar om våldsbrott i vissa avseenden t o m kan ge sämre data än de som man erhåller från den anmälda brottsligheten. Konkret. Att det har hänt att man anmält sådana brott men att man inte nämnt dem vid en offerundersökning som man deltagit i.[1]

Sammanfattningsvis kan man säga att de sexuella övergreppen representerar en mycket svårundersökt brottsgrupp. De olika resultat som finns(jag skall återkomma till en mer ingående beskrivning av dem nedan) pekar dock entydigt på att det s k mörktalet är stort. Att endast en mindre andel av samtliga sådana brott kommer till polismyndigheternas kännedom.

Några exempel.

Enligt The Presidents Commission on Law Enforcement and The Administration of Justice anmäldes ca 20 procent av samtliga våldtäkter/våldföranden i USA till polisen.[2]

Amerikanska FBI har hävdat att antalet anmälda brott av den här typen måste multipliceras med minst siffran tio för att kompensera för bortfallet genom uteblivna anmälningar.[3]

De amerikanska kriminologer som specialstuderat frågan, främst Biederman m fl, har kommit till liknande resultat.[4]

Samtliga de ovan nämnda undersökningsresultaten grundar sig på jämförelser mellan statistiken över anmälda brott och slutsatserna från de stora offerundersökningar som man genomfört på olika håll i USA sedan mitten av 60-talet. En samstämmig bild således.[5]

Haines anser dock att andelen anmälda våldtäktsbrott är än lägre. Enligt författaren utgör den synliga brottsligheten ca fem procent av den faktiska.[6] Också Radzinovicz har i en engelsk studie hamnat nära Haines skattningar.[7] Med undantag för de allra grövsta brotten anmäls ca fem procent av samtliga sådana brott.

Att mörktalet för ett brott är stort behöver i och för sig inte utesluta att man kan använda den synliga brottsligheten som utgångspunkt för olika slutsatser om den verkliga brottsligheten. Kritiskt blir det först om viktiga faktorer i den aktuella brottslighetens struktur också styr sannolikheten för att brottet anmäls. Vad gäller våldtäktsbrotten finns det mycket som talar för att det på det viset. Å andra sidan existerar det en icke ringa kunskap om vilka faktorer som är av avgörande betydelse för anmälningsbenägenheten och möjligheterna till en analys av den verkliga brottslighetens struktur

och (ungefärliga) omfattning med utgångspunkt i dels den den anmälda brottsligheten, dels befintlig vetskap om mörktalsproblemet, är således förhållandevis goda.

Vad gäller våldsbrotten i allmänhet finns det två faktorer som är av mycket stor betydelse för anmälningsbenägenheten. För det första relationerna mellan offret och gärningsmannen och för det andra brottets grovhet. Samma faktorer således, och av naturliga skäl, som var aktuella i den tidigare diskussionen om uteblivna och återtagna åtalsangivelser. Relationen och brottsgrovheten tycks betyda väsentligt mer än olika individuella egenskaper hos offren respektive gärningsmännen (eller kombinationer av sådana egenskaper).

Beträffande de sexuellt orienterade våldsbrotten är det dock rimligt att förvänta sig vissa avvikelser från detta mönster. Det är ett känt faktum, som framgår inte minst av denna undersökning, att offren ofta upplever skamkänslor i samband med brottet, att de t o m skyller sig själva för det inträffade. Dessa känslor kan tänkas vara relaterade till ett flertal olika faktorer. Har man utsatts för ett rent överfall är de rimligen mindre än om de inledande kontakterna har varit frivilliga. Likaså om det sexuella övergreppet till sin karaktär varit mindre omfattande. Det senare sexuella momentet är helt säkert det centrala när det gäller offrets skuldkänslor.

Så långt om avvikelserna. Relationerna mellan offret och gärningsmannen spelar dock troligen samma roll som för våldsbrotten i övrigt. Det är t o m tänkbart att nära relationer kan vara mer anmälningsavhållande än eljest. Om man summerar dessa faktum med två exempel så skulle de s k överfallsvåldtäkterna ligga illa till ur anmälningssynpunkt. Vilt främmande gärningsmän och genomsnittligt mindre grova brott (ofta försök) om man ser till det sexuella inslaget i dem. Det finns mycket starka skäl som talar för att överfallsvåldtäkterna har ett litet mörktal.

Däremot torde det förhålla sig tvärtom med de våldtäkter och våldföranden som utspelas mellan individer som lever, eller har levt, i en nära relation till varandra. Vid nära och emotionella relationer mellan parterna finns det övertygande evidens för att mörktalet är mycket stort.

Utgår man från samma mönster som ovan skulle man med visst fog kunna hävda att de s k uppraggningsvåldtäkterna, d v s en inledande frivillig kontakt före det sexuella övergreppet mellan tidigare obekanta individer, ur mörktalssynpunkt borde ligga någonstans mellan dessa båda fenomenologiska ytterligheter. Att mörktalet är stort således.

Jag skall återkomma till en diskussion av mörktalets storlek för olika typer av våldtäktsbrott i det följande avsnittet. Här tänkte jag avslutningsvis redovisa några resultat från tidigare undersökningar som kan vara av intresse för det fortsatta resonemanget. Studier där man bl a försökt få grepp om

dessa brotts verkliga omfattning.

Låt mig dock inledningsvis få påpeka en gemensam svaghet i dessa undersökningar vad gäller de delarna av dem som handlar om sexuella övergrepp. Nämligen att man inte i något fall försökt skilja mellan olika typer av brott, t ex överfallsvåldtäkter, "uppraggningsvåldtäkter" eller sådana i parrelationer. I vissa fall framgår det på ett ungefär -av frågans formulering, det undersökta personmaterialet o s v- vad det är för slags brott som är aktuella men någon strikt indelning av dem har man inte företagit. Ur mörktalssynpunkt, när man är "på jakt efter mörktalet" är detta naturligtvis inte bra. Bra är det heller inte att man i regel är utelämnad åt den tillfrågades uppfattning om vad som menas med "våldtäkt" etc.

Nu till resultaten och först de "självdeklarerade gärningsmännen".

Från de skandinaviska länderna föreligger så vitt jag vet endast en undersökning där man frågat om "våldtäkt". Nämligen en studie av Andenaes m fl på 125 manliga studerande vid Oslo universitet. Ingen av de tillfrågade uppgav att han begått något sådant brott.[8]

I USA finns dock ett större antal sådana arbeten där man även tagit upp sexuella övergrepp. Speciellt två är av intresse. Clark och Tifft frågade, i en klassisk studie, manliga studenter om brott som de gjort sig skyldiga till och utvärderade därefter deras förstagångssvar vid en förnyad utfrågning där man använde en s k lögndetektor. Femton procent av de tillfrågade medgav att de "försökt tvinga eller tvingat en kvinna att ha samlag med dem" och utvärderingen av svaren visar att de relativt sett har en hög grad av tillförlitlighet. Tendensen att "förneka" detta beteende var dock tre gånger så stark som den motsatta. Att man påstod att man gjort det trots att så (sannolikt) inte var fallet.[9]

I en undersökning av Kanin som omfattade 400 ogifta manliga collegestudenter uppgav 25 procent av de tillfrågade att de under sin tid vid college använt sig av "aggressivt sexuellt beteende". Totalt gällde det 182 händelser som fördelade sig på 87 män och 142 kvinnor och en icke ringa andel av de aktuella incidenterna torde ha fallit innanför det straffbara området även om exemplen på grova övergrepp var få. Av visst intresse i sammanhanget är dock att de genomgående inte anmälts till polisen.[10] Likaså att dessa övergrepp var relativt sett mest vanliga i "stadiga relationer".

Om man byter perspektiv och ser på offrens version så framkommer en likartad bild.

I en studie av Kanin och Kirkpatrick uppgav sjutton procent av knappt 300 tillfrågade kvinnliga collegestudenter att de varit utsatta för någon form av sexuella övergrepp där våld, hot eller tvång förekommit. Inte någon av

dessa händelser hade anmälts till polisen.[11]

Liknande resultat framkommer i en svensk undersökning av Bresky och Teeland. Författarna prövade ett formulär med samlevnadsfrågor på bl a 112 kvinnliga universitetsstuderande. Av de som besvarat de olika frågorna så instämde 35 procent i påståendet "Jag har varit i situationer där jag mer eller mindre blivit påtvingad samlag" och 19 procent i att "Man kan nästan säga att jag har varit med om våldtäkt".[12]

Av intresse i sammanhanget är också en annan svensk studie som även den är utförd på universitetsstudenter. I det här fallet sådana som läste kriminologi.[13] Av de 64 kvinnliga studenter som besvarat frågorna uppgav nämligen fem (åtta procent) att de blivit utsatta för våldtäkt/våldförande. Andelen är intressant av bl a det skälet att den tillfrågade gruppen genomsnittligt kan antas vara väl införstådd med den legala avgränsningen av begreppet.

De mest omfattande undersökningarna som genomförts i den här relationen är de amerikanska offerundersökningarna på representativa befolkningsurval som jag varit inne på tidigare. Här har man således frågat grupper på mellan 10 000 och 25 000 personer vid ett mycket stort antal tillfällen sedan mitten av sextiotalet.[14] Resultaten är också mycket entydiga vad beträffar t ex våldtäktsbrottens mörktal. I genomsnitt har ungefär ett sådant brott av fem kommit till polisens kännedom.

Skall man försöka sammanfatta dessa resultat från den tidigare forskningen så finns det således åtskilligt som talar för ett stort mörktal. Samtidigt är det inte svårt att hitta argument för att detta mörktal säkert varierar åtskilligt för olika typer av brott men inom samma rättsliga kategori, d v s våldtäkt/våldförande. Hur stora dessa variationer är och hur de ser ut skall jag återkomma till i följande avsnitt.

VIII.2 Den verkliga brottslighetens struktur, omfattning och tidsmässiga förändringar

I det här avsnittet tänkte jag ta upp tre sammanhängande frågor. Den verkliga våldtäktsbrottslighetens struktur, omfattning och tidsmässiga förändringar.

Först dess struktur.

I avsnitt IV.3 ovan har jag redovisat hur den synliga våldtäktsbrottsligheten fördelar sig med avseende på relationerna mellan offret och gärningsmannen. I min följande analys av den faktiska våldtäktsbrottsligheten har jag huvudsakligen utgått från den faktorn. Som jag påpekat tidigare är den av avgörande betydelse för mörktalets storlek vid olika slags våldtäktsbrott.

Den anmälda våldtäktsbrottsligheten domineras således av sådana fall där

parterna var helt obekanta med varandra. Fyrtio procent av de s k rena våldtäktsbrotten faller inom den kategorin. Majoriteten av denna grupp, ca 28 procent, utgörs av de s k överfallsvåldtäkterna, den klart största enskilda brottskategorin av mer homogen karaktär. Offret och gärningsmannen var helt obekanta med varandra, mötesplatsen var (nästan alltid) identisk med brottsplatsen, offrets inblandning helt ofrivillig. Hon utsattes för ett renodlat överfall. Jag har behandlat överfallsvåldtäkterna som en speciell grupp. Bl a av det skälet att de är tacksamma att analysera ur mörktalssynpunkt.

I den andra änden av relationsskalan finner vi tillsammans femton procent av de anmälda fallen. Där har offret och gärningsmannen haft en nära och emotionell relation som antingen pågått när brottet begicks eller ligger tidigare i deras historik. Tre procent "närmare bekanta med sexuell relation", sex procent "tidigare make, sambo etc" och ytterligare sex procent "nuvarande make, sambo etc". Också dessa har jag tagit upp särskilt -jag har kallat dem för parvåldtäkter- och även om dem finns det en hel del kända fakta som gäller mörktalets storlek och utseende.

Problemen uppstår för mellankategorin som sammanlagt omfattar drygt hälften av alla anmälda brott. Som jag påpekat ovan är det fråga om en mycket heterogen grupp. Här finns bl a ca tio procent av sådana övergrepp som man i tidigare litteratur kallat för uppraggningsfall (fast där har andelen varit betydligt större). Brott där offret haft en inledande frivillig kontakt med en tidigare obekant man som sedan utsatt henne för en övergrepp. Det finns ytterligare ett ungefär motsvarande antal där man varit obekanta eller ytligt bekanta där kvinnan fallit offer för något som bäst kan karakteriseras som ett fördröjt överfall. Gärningsmannen har förlett eller lurat henne, ibland har hon varit i något slags "god tro". Före brottet. Slutligen finns den stora gruppen med varierande grader av bekantskap, olika upptakt till brottet. Och helt olika brottsliga tillvägagångssätt.

Jag har försökt diskutera dem med utgångspunkt i skilda faktorer som är av betydelse för mörktalet. Relationen, brottets grovhet, egenskaper hos offret respektive gärningsmannen.

Vad gäller den faktiska våldtäktsbrottslighetens struktur vill jag inleda min beskrivning med ett påstående som jag först senare skall försöka leda i bevis, nämligen att relationsfördelningen torde vara helt omkastad jämfört med den som gäller för den synliga brottsligheten.

I verkligheten torde således överfallsvåldtäkterna utgöra den klart minsta gruppen av våldtäktsbrotten medan de våldtäkter/våldföranden som utspelats inom nära och emotionellt orienterade relationer helt säkert är den största kategorin. Sammanfattningsvis skulle man kunna säga att det finns mycket som talar för att sannolikheten för våldtäktsbrott ökar ju närmare bekanta de in-

volverade personerna är. För detta talar dels olika kunskaper om mörktalets storlek vid skilda typer av våldtäktsbrott, dels vår vetskap om våldsbrottslighetens utseende i allmänhet. De sexuella övergreppen har mer än något annat karaktären av just våldsbrott. Våldsinslaget i dem är således mer centralt än det sexuella momentet. Om våldsbrotten, och speciellt de grova fallen, kan vi med säkerhet säga att de i regel utspelas mellan människor som känner varandra.[15]

Överfallsvåldtäkterna torde utgöra undantag om vi ser till den aktuella brottsligheten som helhet. Andelen sådana utgör knappt 30 procent av den anmälda rena våldtäktsbrottsligheten under hela 70-talet. Andelen är således mycket konstant och det finns inget som tyder på att de vare sig skulle ha minskat eller ökat på något märkbart sätt under denna tidsperiod.[16] Dessa brott innehåller också en stor andel försöksbrott. Dessutom ofta brott av seriekaraktär. En och samma gärningsman gör sig under en kortare tidsperiod skyldig till ett flertal brott. Det finns således exempel på enstaka gärningsmän som under den aktuella tidsperioden begått ett tiotal sådana brott som kommit till polisens kännedom.

Karaktären hos överfallsvåldtäkterna utgör det starkaste argumentet för att de bör ha ett litet mörktal. I dessa brott finns inget särskilt moment som bör utgöra något starkt hinder för offret att anmäla brottet. Tvärtom.

Data om sådana kända gärningsmän som gjort sig skyldiga till serier av överfallsvåldtäkter talar också starkt för detta. När polisen fått tag i en sådan gärningsman har förhören och utredningen i övrigt i regel kunnat återföras på redan kända och anmälda brott. Undantag finns dock. D v s att misstänkta gärningsmän i den här kategorin erkänt fler brott än vad som funnits anmälda. Jag skall ge två exempel från 70-talet.

Polisen i Göteborg grep 1977 en våldtäktsman som erkände sammanlagt tre fullbordade våldtäkter och fem försök, totalt åtta brott. Brotten hade begåtts inom loppet av ett år från gripandet och han kunde lämna utförliga beskrivningar om samtliga av dem. För två av de fullbordade brotten och fyra av försöksbrotten stämde dessa också väl överens med de redogörelser som offren (och vittnen i ett par fall) lämnat i sina anmälningar. Vad gällde två händelser så saknades anmälan och man fick heller inte in någon senare trots att man gick ut i tidningarna och bad att offren skulle kontakta polisen. I ett fall (där man således aldrig fick in någon anmälan) hade mannen överfallit en flicka i 20-årsåldern när hon var på väg från spårvagnen. Han hade släpat in henne i en skogsdunge ca 150 meter från överfallsplatsen där han genomfört en fullbordad våldtäkt. Efter brottet hade han sprungit därifrån.

I det andra fallet följde han efter en flicka som steg av en buss. I när-

heten av en lekplats hade han kastat sig över henne och slitit sönder hennes kläder. Hon lyckades dock ta sig loss och skrek på hjälp varvid mannen flytt.

Det andra exemplet är från 1974 och Stockholm. Personen som greps i omedelbar anslutning till ett våldtäktsförsök erkände på ett tidigt stadium ett fullbordat brott och fyra försöksbrott. Anmälan saknades för ett av de fyra försöksbrotten. I övrigt var gärningarna i stort sett analoga med de som beskrivits i det tidigare exemplet.[17]

Fall av den beskrivna typen stöder antagandet om ett litet mörktal samtidigt som de självfallet också visar att anmälningsbenägenheten inte är hundraprocentig ens vid dessa brott. En majoritet av dessa brott torde dock anmälas och det verkliga brottsantalet torde vara obetydligt större än det anmälda. Likaså torde de allra grövsta brotten, där offret får allvarligare skador, med största sannolikhet komma till polisens kännedom.

Om överfallsvåldtäkterna skulle vi således kunna hävda att det faktiska antalet sådana brott uppgår till ca 200 per år. Att detta antal torde ha varit mycket konstant beroende på att allt talar för en hög och konstant anmälningsbenägenhet. Och att det i regel är fråga om brott som stannar på försöksstadiet.

Hur förhåller det sig med de s k parvåldtäkterna?

Om vi utgår från relationerna mellan parterna i den anmälda brottsligheten så avsåg som jag påpekat tidigare femton procent av samtliga fall sådana förhållanden där offret och gärningsmannen haft en tidigare sexuell samvaro eller ett tidigare eller pågående samlevnadsförhållande. Totalt rör det sig om ca 75 till 100 brott per år i den här kategorin. Genomsnittligt är det också fråga om något grövre övergrepp liksom att en majoritet av dem avser fullbordade samlag.

Samtidigt är det på det viset att statistiken egentligen innehåller väsentligt fler brott inom den här gruppen än vad siffrorna ger en antydan om. Skälet till detta är att det nästan alltid -vad beträffar de kända fallen- tycks handla om upprepad brottslighet. En och samma gärningsman har under en längre tid utsatt offret för ett flertal övergrepp. Dessa finns nästan alltid redovisade i förundersökningarna som någon slags allmän bakgrundsteckning men det brott som redovisats antalsmässigt, och det som man koncentrerat själva utredningsarbetet kring, är just den händelse som föranledde själva anmälan. Av praktiska skäl bryr man sig inte om de brott som ligger längre tillbaka i tiden. Ofta kan det också röra sig om brott som ligger mer än sex månader tillbaka i tiden innan offret gjorde sin anmälan och då för ett brott som inträffat senare. Reglerna om angivelseåtal i Brb 6:11 sätter således en ganska snäv tidsgräns vid den här typen av övergrepp.[18]

Ett typiskt exempel kan se ut enligt följande.

En gift kvinna har blivit utsatt för upprepade fall av sexuella övergrepp, misshandel, olaga hot, ofredanden etc från sin make. Mannen har ofta varit berusad och kvinnan anser att detta är förklaringen till hans beteende. Hon är också länge trott att hon skall kunna få honom att sluta missbruka sprit och att övergreppen då kommer att upphöra. Efter en tid har hon dock insett att detta inte kommer att lyckas. Hon begär skilsmässa och mannen flyttar ifrån henne och deras gemensamma barn. En pojke på sex år. Övergreppen fortsätter dock. Mannen har nämligen behållit sin nyckel till deras tidigare gemensamma bostad och vid upprepade tillfällen har han uppsökt kvinnan i lägenheten där han utsatt henne för olika övergrepp. Bl a har han haft samlag med henne mot hennes vilja. Dessa brott har i regel förövats på dagtid när barnet varit på "dagis". Den händelse som utlöser anmälan till polisen har dock ett annorlunda utseende. Mannen kommer hem till den tidigare hustrun på natten och tilltvingar sig samlag med henne utan att bry sig om att den sexårige sonen ligger i sängen hos sin mamma. Det är således detta, att barnet fått vetskap om vad som pågår, som får henne att till slut anmäla den f d maken.

Gör man en noggrann genomgång av den här typen av anmälningar så finner man att anmälan i regel avser ett enstaka brott, d v s det brott som föranledde anmälan, men att det i förundersökningshandlingarna förekommer uppgifter om i genomsnitt ett tiotal liknande brott. I enstaka undantagsfall kan det t o m röra sig om åtskilligt fler brott än så. T ex en man som under flera års tid utsatt hustrun samt i tur och ordning sina tre minderåriga döttrar för upprepade sexuella övergrepp.

Om man tänker sig att man tillämpade en strikt antalsräkning utifrån offrets uppgifter vid dessa anmälningar så skulle en omedelbar följd av detta bli att antalet anmälda våldtäkter mer än fördubblades. Ett så pass stort antal brott ligger alltså "dolda" i polisens anmälningshandlingar om våldtäktsbrott.

Som jag sagt ovan företer dessa brott ofta stora likheter med den brottskategori som vi brukar kalla för kvinnomisshandel, d v s att en man utsatt sin tidigare eller nuvarande kvinnliga partner för misshandel, ofredande, olaga hot, olaga tvång etc. I själva verket rör det sig ofta om samma slags fall och en anledning till att anmälan oftare avser rena våldsbrott än sådana med en sexuell karaktär torde vara att de dels relativt sett kanske är mer frekventa i en viss relation där övergrepp förekommer, dels lättare för offret att ta upp om hon väl bestämmer sig för att göra anmälan. Andelen sådana misshandelsfall av samtliga anmälda misshandelsfall är f ö i stort sett densamma som andelen med nära relationer inom våldtäktsbrottsligheten. En skattning pekar mot att det rör sig om ca 20 procent av de anmälda misshandelsbrotten. Totalt således ca 4 000 till 5 000 brott per år. Om man till denna

grupp lägger liknande brott under andra straffrättsliga rubriceringar som olaga hot, olaga tvång, ofredande etc, får vi ytterligare ett par tusen anmälda brott per år. Sammanlagt handlar det alltså om en fenomenologiskt likartad och synlig brottslighet i storleksordningen 7 000 anmälda brott per år. Dock med den viktiga reservationen att det antalet grundar sig på en så gott som genomgående mycket restriktiv antalsräkningsprincip, att man i regel nöjt sig med att bokföra det brott som föranledde anmälan. Det är viktigt att understryka detta senare faktum. Det finns således utrymme för en avsevärd ökning av den synliga brottsligheten på det här området. Gick man strikt efter det av offren-anmälarna uppgivna brottsantalen skulle man få (mer än) en fördubbling av antalet anmälda brott. Utan att antalet anmälningar förändrats. Och utan att man satt sig över reglerna för antalsräkning av brott.[19]

Tyvärr har jag inte haft möjlighet att gå igenom ett urval av anmälningar om kvinnomisshandel för att kontrollera den eventuella förekomsten av sexuella övergrepp även inom den brottskategorin. En initierad gissning, som dessutom får starkt empiriskt stöd i de samtal som jag haft med poliser som sysslat med att utreda sådana misshandelsbrott, pekar dock mot att det här döljs också ett stort antal sexuella övergrepp. Men att man av olika praktiska-polisiära skäl föredrar att betrakta dem som renodlade misshandelsbrott. Och att även offren ofta väljer att ta upp de rent fysiska övergreppen.

Skall man försöka göra någon sammanfattande beskrivning av den här brottskategorin med utgångspunkt från de som anmälts som sexuella övergrepp så torde man bl a kunna hävda följande.

De relationer som är aktuella kan (i regel) hänföras till två grupper. Dels utslagningsrelationer, dels relationer i en akut kris. Utslagningsrelationerna kännetecknas av att båda parterna har allmänna problem av social och/eller psykologisk karaktär. Missbruk av alkohol är t ex frekvent förekommande. Den kvinnliga parten har sedan lång tid, ofta kan det handla om flera år, varit utsatt för upprepade övergrepp. Ibland kan också barnen i relationen ha misshandlats eller ha utnyttjats sexuellt av mannen. Det är heller inte ovanligt att det kan ha gjorts flera anmälningar om detta till polisen vid olika tillfällen. I den psykologiska bakgrunden hittar man ofta ett starkt ömsesidigt beroende mellan makarna. Återtagna anmälningar är mer eller mindre legio så fort förhållandet mellan makarna lappats ihop någorlunda. Svartsjuka utgör en vanlig utlösande orsak i de olika våldssituationer som uppstår. Mannen har ofta ett socialt och ekonomiskt överläga. Å andra sidan tycks han vara emotionellt beroende av kvinnan.

Vid relationerna i akut kris kan parterna utåt sett, i en social bemärkelse,

te sig skäligen "vanliga". Missbruk och andra synliga sociala problem är således sällsynta. Ofta är det fråga om förhållanden som håller på att brytas upp och där den manliga parten upplever ett känslomässigt underläge som han tar igen genom våldshandlingar mot kvinnan. Svartsjuka, emotionella, sociala och rent praktiska beroenden utgör orsak till de brott som begås. I regel löses det hela upp i och med att förhållandet avslutas.

Mörktalet vid den här typen av brott är med hög sannolikhet mycket stort. Andelen fall som kommer till polisens kännedom torde företrädesvis tillhöra den första gruppen och vara genomsnittligt grövre. En initierad gissning pekar mot att endast någon eller några procent av alla de brott som begås i den här kategorin anmäls till polisen. Denna skattning får också starkt stöd i olika offerundersökningar som gjorts om rena våldsbrott av det här slaget.[20] Den relativt sett vanligaste våldtäkten, liksom den kanske största gruppen av våldsbrott i allmänhet, torde utspelas inom sådana här relationer. I runda tal rör det sig om ca 10 000 sexuellt orienterade våldsbrott och ca 200 000 till 300 000 andra våldsbrott per år.

De ovan nämnda talen får dock inte likställas med ett motsvarande antal offer. Genom att det ofta är fråga om upprepade brott mot ett och samma offer (och med samme gärningsman) så är antalet olika offer under ett år väsentligt lägre. En försiktigt skattning visar dock att det ändå måste röra sig om några tusen kvinnor som varje år utsätts för sexuella övergrepp från sina tidigare och nuvarande "män". Tar man med även andra våldsbrott blir offerkategorin väsentligt större. Storleksordningen några 10 000-tal offer per år.

Siffror av den storleksordningen kan ju te sig skrämmande genom sin storlek. Å andra sidan måste vi ha klart för oss att det f n finns ca 30 000 relationer av utslagningskaraktär här i landet. D v s där den ene av makarna, eller båda, har allvarliga sociala och/eller psykologiska problem. Andelen gifta män med svåra missbruksproblem kan således skattas till ca fem procent för att bara ta ett exempel på en faktor som är av stor betydelse i samband med våldsbrott.[21]

Hur förhåller det sig då med mellankategorin av brott? De sexuella övergrepp som inte är av ren överfallstyp men heller inte förövats mot närstående kvinnor? Mer än hälften av den anmälda brottsligheten hör till denna synnerligen heterogena grupp och omsatt i absoluta tal rör det sig om några hundra anmälda brott per år.

Mörktalets storlek torde här vara åtskilligt högre än vid de rena överfallen. Vanligtvis har det förekommit en inledande frivillig kontakt mellan offret och gärningsmannen och vi vet av tidigare forskning att offren har en uttalad benägenhet att uppleva detta faktum som ett tecken på medansvar.

Detta bör i sin tur leda till en väsentligt minskad anmälningsbenägenhet. Men även andra faktorer kan tänkas få den följden; att offret konsumerat sprit tillsammans med gärningsmannen före övergreppet, att gärningsmannen är någon hon känner sedan tidigare (låt vara att de inte haft eller har någon emotionell relation), att den rättsliga proceduren kan verka avskräckande. Och att hon försöker förtränga hela den aktuella händelsen. Resultat från tidigare undersökningar om våldsbrott och om sexuella övergrepp ger starkt stöd för att endast en mindre del av samtliga sådana brott kommer till polisens kännedom. Skall man försöka sammanfatta dem till en procentskattning torde den senare hamna någonstans kring tio procent, ungefär ett sådant brott av tio anmäls.[22] Det faktiska antalet sexuella övergrepp i den här "mellankategorin" uppgår således till några tusen brott per år.

En försiktig summering av de ovan förda resonemangen om den faktiska våldtäktsbrottslighetens omfattning skulle bli följande:

(1) Att vi genomsnittligt har ett stort mörktal vid våldtäktsbrotten.

(2) Att detta mörktal samtidigt är synnerligen varierande beroende på bl a de tidigare relationerna mellan offret och gärningsmannen och brottets grovhet.

(3) Att det faktiska brottsantalet är åtskilligt större än de i genomsnitt ca 600 rena våldtäktsbrott per år som den anmälda brottsligheten visar under den senaste femårsperioden. En minimiskattning tyder på att det verkliga brottsantalet med säkerhet överstiger 10 000 brott per år varav den absoluta majoriteten riktar sig mot offret närstående kvinnor och den relativt sett minsta gruppen avser s k överfallsvåldtäkter.

(4) Att en s k initierad gissning,beträffande den verkliga omfattningen och fördelningen av den verkliga brottsligheten på olika typer av brott, pekar mot att det varje år begås något 10 000-tal s k parvåldtäkter (våldtäkter i nära och emotinella relationer), ett par hundra överfallsvåldtäkter och några tusen brott i de kategorier som ligger mellan dessa. Den mest synliga brottsgruppen är således den i verkligheten minst vanliga och omvänt förutsatt att man utgår från den förenklade indelningsgrund som jag brukat ovan (jmf kategoriseringarna i kap IV ovan).[23]

Detta om strukturen och omfattningen. Hur har då den faktiska brottsligheten förändrats över tiden?

Under den senare hälften av 70-talet har den anmälda våldtäktsbrottsligheten visat en markerad ökning som inte kan förklaras av felaktigheter i samband med den statistiska redovisningen. Under perioden 1975-1980 uppgår antalet s k rena våldtäktsbrott till i genomsnitt ca 600 per år. Detta jämfört med knappt 500 sådana brott per år och i genomsnitt för första hälften av 70-talet.

Den avgörande frågan är om denna uppgång i den anmälda brottsligheten beror på en (motsvarande) ökning av den faktiska brottsligheten eller om den enbart kan tillskrivas en ökad anmälningsbenägenhet. Det som främst komplicerar detta problem är det faktum som jag redovisat ovan; att våldtäktsbrottsligheten har ett mycket högt mörktal. Som jag visat ovan finns det således skäl att anta att den anmälda andelen ligger i storleksordningen någon eller några procent av samtliga brott för den typ av övergrepp som utspelas inom nära relationer.

Ett exempel på konsekvenserna av detta. Antag att endast ett brott av hundra anmäls under ett visst år. Under ett följande år ökar så anmälningsbenägenheten från ett till två brott av hundra. Denna ytterst marginella förändring av anmälningsbenägenheten (som självfallet inte låter sig upptäckas med tillgängliga vetenskapliga metoder) kommer då att medföra en mycket drastisk ökning av den anmälda brottsligheten, nämligen en fördubbling.

Vad kan man då säga om anmälningsbenägenheten vid våldtäktsbrott under 70-talet?

Först ett påpekande. Den ökning av den anmälda brottsligheten som framgår av statistiken utesluter i och för sig inte att anmälningsbenägenheten under samma period kan ha minskat. Detta förutsatt att vi har haft en tillväxt av den verkliga brottsligheten som varit så kraftig att den dels kompenserat för ett bortfall av anmälningar, dels, utöver detta, producerat en ökning av den anmälda brottsligheten. Av olika skäl (som jag utvecklat i den föregående redovisningen) anser jag inte att det är särskilt troligt att vi haft en minskad anmälningsbenägenhet under perioden. Vare sig totalt eller för någon enskild brottsgrupp. Det empiriska underlag vi har om bl a brottstrukturen, faktorer som styr mörktalet o s v talar inte för en minskad anmälningsbenägenhet. Det går heller icke att formulera några rimliga teoretiska spekulationer som pekar i den riktningen.

En ökad anmälningsbenägenhet?

I den allmänna debatten om våldtäkter har man på senare år framfört detta påstående som en tänkbar förklaring till ökningen av den synliga brottsligheten. Argumentationen har i korthet (och på ett ungefär) varit följande: Kvinnans frigörelse, debatten kring detta och inte minst den speciella yttring som utgörs av den s k våldtäktsdebatten, har medfört en ökad medvetenhet bland kvinnor som gjort dem mer benägna än tidigare att anmäla sexuella övergrepp.

Vad finns det för vetenskapliga stöd för påståenden av den innebörden?

Det finns inga undersökningar av anmälningsbenägenheten som visar något sådant. Det finns nämligen över huvud taget inga sådana longitudinella stu-

dier av anmälningsbenägenheten vare sig i Sverige eller på annat håll. En förklaring till detta, som jag varit inne på ovan, är sannolikt att de är utomordentligt svåra att genomföra.[24]

I den här redovisade våldtäktsundersökningen har jag försökt att angripa problemet genom att jämföra strukturen för de anmälda våldtäktsbrotten under olika år. Som jag påpekat inledningsvis var det främsta skälet till att jag inte bara tog med aktuella anmälningar utan även urval från tidigare år att jag ville försöka se om strukturen för brottet möjligen förändrats. Om det hade "hänt" något med brottsmönstren, offren eller gärningsmännen som kunde tyda på en ökad anmälningsbenägenhet. Vitsen med att göra en sådan jämförelse är att det finns vissa och förhållandevis välgrundade kunskaper om sambandet mellan mörktalets storlek å ena sidan samt gärningsmönster, offer- och gärningsmannakategorier å den andra, av den art som jag beskrivit tidigare i detta kapitel.

Strukturjämförelsen för åren 1970, 1973 och 1976 (liksom med kontrollurvalet från 1979) tyder inte på att den synliga våldtäktsbrottsligheten skulle ha ändrat karaktär i något mer märkbart hänseende. Den tendens till en andelsvis minskning av de s k överfallsvåldtäkterna som framkommer lämnar å andra sidan utrymme för antaganden om antingen en faktisk ökning eller en ökad anmälningsbenägenhet (eller bådadera) för de återstående brottstyperna av marginell omfattning. Genom de stora mörktalen kan en sådan marginell ökning också få kraftigt genomslag i den synliga brottsligheten.

Jag vill också understryka att den här metoden -strukturjämförelse- långt ifrån utgör något säkert sätt att spåra de mycket små förändringar i anmälningsbenägenheten som är tillräckliga för ge upphov till mycket stora variationer i den synliga brottsligheten. Vad den kan ge är vissa fingervisningar i den ena eller andra riktningen.

Det resonemang som förts i debatten om en ökad anmälningsbenägenhet kan således inte uteslutas på grundval av tillgängliga empiriska kunskaper. För det talar också dess allmänna rimlighet. Resonemanget som sådant är inte oförenlighet med vår tidigare vetskap om mörktalsproblematiken.

Den troliga förklaringen till uppgången i den synliga brottsligheten är följande.

Undersökningens material ger vissa antydningar om att övergreppen mot en viss kategori av offer som befinner sig i en mer utsatt social och psykologisk situation kan ha ökat rent faktiskt och då främst som en följd av att den gruppen kan ha ökat.[25]

Vidare kan man inte utesluta en marginell ökning av anmälningsbenägenheten vid den grupp av våldtäktsbrott som utspelas inom nära relationer. Dessa brott

har samtidigt höga mörktal och är relativt sett vanliga varför även små förändringar i benägenheten att anmäla kan ge avsevärda variationer i den anmälda brottsligheten.

Vad gäller de s k överfallsvåldtäkterna så talar undersökningens data och tillgängliga kunskaper om bl a mörktalet för att den faktiska omfattningen av dessa brott tycks ha varit i stort sett oförändrad under den aktuella tidsperioden.

Sammanfattningsvis. Man kan inte utesluta att den kraftiga ökningen av den synliga brottsligheten till viss del motsvaras av en reell brottsökning. Den senare är dock i vart fall väsentligt lägre procentuellt sett än uppgången i den synliga andelen. Man kan heller inte utesluta en marginell ökning av anmälningsbenägenheten vid vissa typer av övergrepp som fått betydligt större genomslag i den synliga brottsligheten. En kombination av orsaker således.

En avslutande reservation. Förklaringen ovan är den -enligt min uppfattning- mest sannolika tolkningen som man kan göra på grundval av de fakta som föreligger. Detta utesluter tyvärr inte att den kan vara helt felaktig. Starka förbehåll således som kommer sig av det förhållandet att vetenskapliga frågor av den här typen f n är mer eller mindre olösliga. I bästa fall befinner vi oss på de "initierade gissningarnas" nivå.

VIII.3 Tolkningsproblem vid undersökningar som grundas på den synliga brottsligheten

I kapitlen I-VII ovan har jag gett en redovisning av våldtäktsbrottet utifrån olika data om sådana brott som kommer till myndigheternas kännedom. I föregående avsnitt har jag också visat att denna brottslighet endast utgör en mindre del av den faktiska brottsligheten av det här slaget. En central fråga i sammanhanget blir då om den tidigare beskrivningen även är giltig för den majoritet av brott som inte anmäls till polisen. Konkret: Överensstämmer de synliga brotten, brottsoffren och gärningsmännen med de dolda?

Svaret på den frågan blir med nödvändighet varierande. Vad gäller överfallsvåldtäkterna, för att ta ett exempel som jag berört i föregående avsnitt, så torde den synliga brottsligheten i stort sett vara identisk med den faktiska och vi kan alltså bortse från de problem som normalt vållas av det s k mörktalet. Vad gäller den rättsliga handläggningen av anmälda våldtäktsbrott är frågan om den dolda brottsligheten irrelevant. I vart fall om man ser till den handläggning som faktiskt sker. I ett vidare perspektiv, om man är intresserad varför vissa brott men inte andra kommer

att utredas,är den självfallet inte det. På andra punkter däremot är det alldeles klart att den dolda brottsligheten vållar avsevärda problem. Så exempelvis vad gäller den synliga våldtäktsbrottslighetens struktur jämfört med samma struktur hos den faktiska brottsligheten. I stort sett, och vad beträffar andelarna av olika brottstyper, kan man säga att den senare utgör en spegelvänd bild av den förra. De s k parvåldtäkterna (nära och emotionella relationer) utgör den stora gruppen medan överfallsvåldtäkterna är relativt sett liten grupp. Med den synliga brottsligheten förhåller det sig som bekant tvärtom beroende på att mörktalet varierar systematiskt för olika slags brott.

Allmänt sett skulle man kunna säga att den synliga brottsligheten ger en god bild av olika faktiskt förekommande våldtäktsbrott medan den däremot säger lite om verkliga frekvensen av dem. Det som främst komplicerar det hela är att benägenheten att inte anmäla sådana brott ökar ju närmare parterna står varandra.

Men det finns också andra faktorer som bidrar till att den synliga brottsligheten kan ge en sned bild av den verkliga brottsligheten som helhet betraktat. Bl a egenskaper hos offren respektive gärningsmännen.

Självfallet finns det inte möjlighet att punkt för punkt ta upp den tidigare redovisningen och diskutera dess allmängiltighet. Skälet är att data om den dolda brottsligheten inte är sådana att en sådan genomgång kan få en rimlig tillförlitlighet. Det är således inte av utrymmesskäl som jag begränsat tolkningsexempel nedan till ett fåtal av de mer centrala frågorna i sammanhanget. Istället handlar det om tillgången, eller snarare bristen, på data och deras tillförlitlighet.

Vad gäller själva våldtäktsbrottet så har jag redan berört en viktig punkt, nämligen relationsfördelningen. Den får i sin tur återverkningar på en mängd andra faktorer som dessutom kan ha självständig betydelse i sammanhanget. Ett exempel på detta utgörs av brottens grovhet. Normalt sett brukar det vara ett relativt riskfritt påstående om man hävdar att den synliga brottsligheten vid våldsbrott genomsnittligt brukar vara grövre än den dolda andelen. Vid de sexuella övergreppen är förhållandet mer komplicerat än så. Dels finns det ett svagt samband mellan ökad grovhet på brottet och en närmare relation, dels också ett starkt samband mellan en nära relation och ökat bortfall av anmälningar. Dessutom kompliceras det hela rent allmänt av överfallsvåldtäkterna som genomsnittligt är mindre allvarliga men som i regel anmäls. Den sammanfattande slutsatsen av detta blir att det finns mycket som talar för att den dolda våldtäktsbrottsligheten genomsnittligt kan vara grövre än den synliga. Detta om man ser till det sexuella

momentet i övergreppet och med reservation för de allra grövsta brotten där offret kan ha fått svåra fysiska skador vilka gjort att det kommit till myndigheternas kännedom. Jag vill också erinra om den snedvridning som kan följa på den här punkten genom offrets upplevelser av skam och liknande. Den senare anmälningsavhållande faktorn bör rimligen stå i ett visst samband till själva den sexuella kränkningens omfattning och grovhet.

Viktiga reservationer vad beträffar relationsfördelningen och brottsgrovheten således.

På samma gång tror jag att de data som gäller dessa brotts tidsmässiga variationer kan ha en hög grad av giltighet generellt sett. Här finns inget särskilt som talar för några snedvridningar. Tvärtom bör såväl den synliga som den dolda brottsligheten styras av samma faktorer, de sexuella mönstrens allmänna tidsvariationer etc, och på likartat sätt.

Vad gäller den tidigare fördelningen av olika mötesplatser, brottsplatser etc så kommer den däremot att ha ett annorlunda utseende vad gäller den faktiska brottsligheten och beroende på att denna domineras av s k parvåldtäkter."Hemmet" torde således vara den "normala" mötes- och brottsplatsen vid den typen av brott. Också här är det överfallen som förvirrar begreppen.

Hur påverkas bilden av gärningsmännen respektive offren av det varierande mörktalet? Som framgått så utgjorde de kända gärningsmännen en grupp som i så gott som alla väsentliga avseenden skiljde sig från det statistiska begrepp som vi brukar kalla för Medelsvensson. Helt säkert är den bilden åtskilligt missvisande. Jag tror således att den verklige våldtäktsmannen företer åtskilliga fler vanliga drag. Samtidigt är jag långt ifrån villig att skriva under på de påståenden som gjorts i den allmänna debatten om att "våldtäktsmannen är en helt vanlig man". Jag anser således att det ett väsentligt skäl till att gruppen kända våldtäktsmän innehåller en så pass hög andel avvikande män är att just dessa grupper har en väsentlig högre brottsbenägenhet av det aktuella slaget. Den brottsbenägenheten behöver inte främst vara betingad av individuella orsaker. I viktiga hänseenden kan förklaringen sökas i deras allmänt sett utsatta sociala situation, kontaktlöshet, missbruksproblem och liknande.

När en "helt vanlig man" begår ett våldsbrott, och detta gäller med hög sannolikhet även de sexuella övergreppen, så riktas det så gott som alltid mot hans närstående. I det här fallet den kvinna som han har en relation med.[26] I och med detta faktum så torde han ha betydligt större chans att undgå anmälan än den psykiskt och socialt utsatte främlingen som ger sig på helt obekanta eller ytligt bekanta kvinnor. På samma gång torde brottslighet av den typen vara relativt sett betydligt ovanligare i den förra

gruppen än i den senare.

För att sammanfatta detta. Ett skäl till att de kända gärningsmännen som grupp betraktat ser ut som de gör är deras väsentligt högre brottsfrekvens rent faktiskt. Ett annat skäl som förstärker den synliga bilden är de sannolikt genom olika individuella och sociala egenskaper är under högre anmälningsrisk. Om anmälningsbenägenheten enbart vore en funktion av själva brottsbenägenheten hos olika kategorier av män så skulle de kända gärningsmännen överensstämma bättre med den manliga normalbefolkningen. Detta utan att för den skull vara någon statistiskt representativ normalgrupp.

På samma sätt, och av samma orsaker, förhåller det sig med offren. Att andelen socialt utsatta eller t o m utslagna offer är så pass stor inom den synliga brottsligheten beror dels på att de löper en högre risk att falla offer för sådana brott, dels att deras benägenhet att anmäla dem är högre än för den "vanliga kvinnan". De senare personerna har en mängd alternativ som de förra saknar om de utsätts för våldsbrott. Det är ett känt kriminologiskt faktum att benägenheten att anmäla brott ökar bland personer som har det svårt. Också här finns självfallet samverkande faktorer av olika slag. En av dem har jag varit inne på tidigare. Att våldbrott bland "vanliga" människor nästan alltid har en intern karaktär. Här blir det ett ytterligare anmälningsavhållande faktum.

I den allmänna debatten har man, och det är analogt med samma debatts sätt att beskriva de"verkliga"gärningsmännen, hävdat att offren för våldtäktsbrott fördelar sig ganska jämnt över olika sociala skikt. Konkret: Att risken att utsättas för våldtäkt skulle vara lika stor för den välanpassade högstatuskvinnan som för de kvinnor som lever under mycket svåra sociala omständigheter. Jag anser att detta är rent nonsens. Den samlade forskningen om våldsbrott, och även om sexuella övergrepp, pekar entydigt åt rakt motsatt håll. Nämligen att de gamla klassiska sambanden mellan våldsrisk och social nöd håller streck. Det senare utesluter självfallet inte den faktiska förekomsten av såväl gärningsmän som offer inom "socialgrupp ett". Det säger bara att de relativt sett torde vara sällsynta. Jag har således inte hittat en undersökning som på ett övertygande sätt visar på någon social likformighet vare sig i våldsbenägenhet eller offerrisker. Att sedan förekomsten av den här typen av övergrepp tycks vara större än vad man föreställt sig bland kvinnliga universitetsstudenter och liknande grupper är en annan sak. Alldeles bortsett från klassiska tillförlitlighetsproblem så har det faktum att knappt tio procent kvinnliga kriminologistuderanden, för att ta ett exempel, uppger att de varit offer för en våldtäkt ingenting att säga om samma andel bland t ex narko-

tikamissbrukande gatuprostituerade. Andra undersökningar har det. Erfarenheter av sexuella övergrepp tycks vara mer eller mindre legio inom kvinnliga utslagningsgrupper. Dessutom; vanligt sunt förnuft talar för att det förhåller sig som all tillgänglig empirisk forskning visar.[27]

Svåra sociala förhållanden ökar inte bara benägenheten att man själv tar till våld utan även risken för att man faller offer för det.[28]

Undantag ges självfallet som jag påpekat i min tidigare beskrivning. Men det handlar om undantag. Jag skall ge ett konkret exempel för att ytterligare illustrera vad jag menar. Den stora andelen utländska gärningsmän vid den synliga våldtäktsbrottsligheten. Beror det kraftiga inslaget av sådana på en högre brottsbenägenhet, en högre anmälningsbenägenhet eller på bådadera. Min tolkning är att orsaken är den senare. Inom den aktuella gruppen som till en absolut majoritet torde utgöras av är våldsbenägenhetssynpunkt helt vanliga män finns en mindre andel med högre benägenhet att bruka våld. Delvis är detta en följd av individselektion, delvis beror den på negativa sociala faktorer. De senare kommer också i hög utsträckning att styra deras kontakter med kvinnor. De sociala sambanden är starka när det gäller så kallad "mating" och den genomsnittligt mer våldbenägna och socialt utsatta gruppen av utländska män har högre sannolikhet att komma i kontakt med kvinnor som befinner i genomsnittligt svårare sociala och individuella förhållanden. Våldet konstant så är benägenheten att anmäla övergrepp till polisen större inom den senare gruppen än vad den är inom en normalgrupp. Det finns också skäl att anta att benägenheten att göra det ökar än mer beroende på egenskaper hos de aktuella männen. Här får vi en mängd samverkande faktorer som bidrar till att inslaget av utländska män i exempelvis våldtäktsstatistiken dels blir högt, dels högre än vad det skulle ha varit om utsett de anmälda gärningsmännen genom något slags lottningsförfarande bland samtliga gärningsmän.

På en punkt anser jag dock att beskrivningen av de synliga gärningsmännen respektive offren håller streck även när det gäller den verkliga brottsligheten. Nämligen vad gäller deras åldersfördelning. Såväl sannolikheten för att begå våldsbrott som att utsättas för dem är väsentligt högre inom bland genomsnittligt yngre grupper av befolkningen är här föreligger hög grad av överensstämmelse mellan t ex den offentliga kriminalstatistikens åldersfördelningar och den som framgår av olika s k offerundersökningar.

Sammanfattningsvis. Beskrivningen av gärningsmännen i den synliga brottsligheten är"svartare"än vad den borde vara. Också offren, som jämfört med gärningsmännen utgör en relativt normal grupp inom den anmälda brottsligheten, torde i realiteten ha en högre grad av likhet med den kvinnliga

normalbefolkningen än vad den har i synliga data. Detta med undantag för åldersfaktorn som torde vara giltig i bägge fallen.

De förbehåll som man måste göra när man går från den synliga till den faktiska brottsligheten är således varierande till sin karaktär och mer eller mindre långtgående. Sammanfattningsvis kan man säga att en vettig analys av den faktiska brottsligheten kräver att man utgår från (och har en klar bild av) den synliga brottsligheten. Att överensstämmelserna vad gäller den konkreta beskrivningen av enskilda fall ofta är goda samtidigt som den synliga bilden av fenomenet som helhet i vissa avseenden kan te sig mer dramatisk än den som faktiskt gäller. Detta beroende på att de bristfaktorer som ger upphov till sociala och mänskliga problem av det här slaget också ofta bidrar till att öka anmälningsbenägenheten vilket ger en förstärkning av den synliga bilden.[29]

IX ÅTGÄRDER -tidigare åtgärder-åtgärder på samhällsnivå-förändringar av lagstiftningen och den rättsliga handläggningen-förslag till åtgärder

IX.1 Tidigare åtgärder

Om samhällets tidigare åtgärder mot våldtäktsproblemet kan man yttra sig mycket kort. Fram till mitten av 70-talet, och den s k våldtäktsdebatten som kulminerade när sexualbrottsutredningen presenterade sitt förslag, så ägnas våldtäktsbrotten inget särskilt intresse vare sig i den kriminalpolitiska debatten eller vad beträffar de konkreta åtgärder som statsmakten sätter in mot olika typer av kriminalitet.

Ser man till den brottsmängd som kommer till myndigheternas kännedom utgör våldtäkter och våldföranden ett marginellt problem. Dessutom, och det är säkert mer väsentligt, har dessa brott traditionellt haft en speciell stämpel. Antingen har man betraktat dem som en fråga som gäller en liten grupp av psykiskt sjuka gärningsmän eller som den svarta sektorn av en "evig mänsklig problematik av emotionell karaktär".[1] Våldtäktsbrotten har inte offererat några enkla samband med "samhällsutvecklingen i stort" som t ex narkotikabrottsligheten eller den ekonomiska brottsligheten och om dess ideologiska sprängkraft är man som sagt omedveten långt in på 70-talet. Till dess är våldtäktsbrotten en kriminalpolitisk restkategori utan hemortsrätt i de olika debatter och ideologier som i varierande grad genomsyrat samhällets kriminalpolitiska praktik under detta sekel.[2]

Vad våldtäktsdebatten innebär, som jag varit inne på inledningsvis, är att den för fram "våldtäkt" som ett ideologiskt argument i en långt vidare konflikt som handlar om kvinnans krav på social, ekonomisk, politisk och inte minst individuell rättvisa. Våldtäktsbrotten får utgöra spjutspets i den kampen vilket än en gång visar den styrka som brottsexemplet har som argument i det större sammanhanget genom att det klart och skarpt illustrerar generella problem och motsättningar vars konturer är betydligt svårare att skönja eller avgränsa. Den diskussion om kvinnomisshandel som börjar på hösten 1979 är f ö analog med våldtäktsdebatten i detta hänseende. Precis som den senare har den också startat i USA ett par år innan den kommer till Sverige.[3]

Den liberala kriminalpolitiken som börjar få genomslag under 60-talet erbjuder heller ingen förändring i detta hänseende. Istället kommer den snarast att uppfattas som en huvudfiende när våldtäktsdebatten väl tar fart. Skälen till detta är långt ifrån enkla eller logiska. Den liberala politiken under 60-talet inriktade sina krafter på att genomföra en mer human be-

handling av gärningsmännen vid brott. Debatten, och de liberala förslag som läggs fram och genomförs, syftar till avkriminaliseringar, strafflindringar och en mer mänsklig kriminal- och påföljdspolitik i allmänhet. Totalt sett handlar det visserligen om små förändringar i ett system som i allt väsentligt fungerar som förut men det är just den biten som kommer att ta på krafterna; som man måste kämpa sig till, argumentera för och ständigt försvara. Tyvärr är det också så illa att den fullt legitima kampen för gärningsmännen lämnar föga utrymme och förståelse för brottsoffren och deras problem. För att förstå detta måste vi hålla det kriminalpolitiska systemets konstruktion i minnet. Här ställs gärningsmän och offer mot varandra och dessutom på ett sätt som ofta saknar täckning i verkligheten. Man överdriver intressekonflikten mellan dem. Ett grundantagande vid systemets uppbyggnad är nämligen att man tillgodoser offrets intresse genom olika former av sanktioner mot gärningsmannen. Att detta långt ifrån alltid är sant är av underordnad betydelse så länge systemet agerar som om det vore på det viset och så länge som människor i gemen ansluter sig till den uppfattningen.[4] Våldtäktsbrotten är samtidigt mer känsliga i detta avseende genom att det just här finns ett högre inslag, än för många andra brott, av den konflikt systemet hävdar och säger sig kunna reglera. Dessutom; det finns inga andra samhälleliga regulatorer som kan träda in istället (se ovan kapitel VIII).

Sexualbrottsutredningens direktiv belyser detta på ett mycket handfast sätt. De speglar den liberala kriminalpolitiken och alla dess krav på avkriminaliseringar, strafflindringar och förståelse för gärningsmännen och deras beteende, men man har mycket lite att säga om offren och offrens problem. Till yttermera visso uttrycker samma direktiv också ett annat slags liberalism av mycket känslig innebörd; den sexuella liberalismen. Och kombinationen av detta blir ett förträffligt tändmedel i den debatt som skall komma.

Direktiven ges i början på 70-talet. I begynnelsen av 1976 är arbetet avslutat och det kan enkelt ses som en syntes av de argument och fenomen som kvinnokampen riktar sig mot. I det omgivande samhället finns de otaliga konkreta exemplen på hur "den sexuella frigörelsen" gjorts om till en ytterligare (sexuell) exploatering av kvinnor via pornografiska tryckalster och en kraftigt ökad prostitution. Här finns det en kategori av brott, de s k sedlighetsbrotten, vars främsta kännetecken är att offren nästan alltid är kvinnor och gärningsmännen män och där en av staten tillsatt utredning föreslår att man bör se mildare på gärningsmännen och deras handlingar. Som provokation är detta enastående och jag har svårt att tro att man ens skulle ha lyckats konstruera något motsvarande om man nu haft det syftet från bör-

jan.

Om man nu har invändningar mot denna orsaksanalys, antag t ex att man ifrågasätter orsakssambandet mellan den s k sexuella liberaliseringen och pornografi- och prostitutionsindustrins tillväxt, måste man ändå göra klart för sig att detta är fullkomligt ointressant så länge de som tror på ett sådant samband är tillräckligt många och kapabla nog att formulera sig. Vilket man var.[5]

Våldtäktsdebatten ändrade på många saker. Om det nu fanns personer som trodde eller hade trott, på de ideologier och utsagor om verkligheten som låg till grund för bl a sexualbrottsutredningens arbete så visade de en påfallande tystlåtenhet i debatten. Denna debatt blev självfallet -och nu är logiken betydligt bättre- mycket offerinriktad. Det var offrens talan som man främst förde och de i sin tur fick representera en långt större krets av förtryckta kvinnor och kvinnor i allmänhet. Med samma obönhörliga logik visar denna debatt också på det konkreta argumentets vådor. Våldtäktsmännen får bära ansvar inte bara för sina brott utan dessutom representera det totala förtrycket som män utsatt kvinnor för. Till skillnad från "vanliga män" som skyddas av det faktum att de i vart fall inte dömts för några våldtäkter så löper dock den först nämnda gruppen en betydligt större risk. I våldtäktsdebatten ställer man krav på skärpta påföljder och det finns tecken som tyder på att den faktiska repressionen mot gärningsmännen vid våldtäkt också skärps upp i praxis under slutet av 70-talet. Och utan stöd i lagstiftning eller de argument som man annars använder i den kriminalpolitiska debatten. Förebudet till en sådan utveckling syns också tydligt i de direktiv som ges för den nya utredningen, sexualbrottskommittén, i februari 1977.[6]

Eftersom jag har svårt att tro att det primära syftet hos många av de som kritiserade sexualbrottsutredningens förslag var att åstadkomma en straffskärpning vars brottsförebyggande värde måste anses som mycket tveksamt vill jag ytterligare understryka vad jag sagt ovan. Rättstillämpningen här i landet har på senare år börjat visa en obehaglig mottaglighet för den allmänna debatten. Detta är min bestämda personliga uppfattning som tyvärr inte låter sig styrkas av empiriska undersökningar beroende på att sådana saknas. Det är heller inte så enkelt att man kan göra undantag på den punkten för enskilda frågor i denna debatt, t ex våldtäktsproblemet, genom att hävda att de tidigare förhållandena var än mer otillfredställande. För det är principen det handlar om och den kan täcka de mest varierande tillämpningsfall. För att rättssäkerheten skall kunna upprätthållas är det fundamentalt att man har likhet i rättstillämpningen och att ändringar i den senare föregås av politiska beslut som fattats i föreskriven ordning. Inte att den får vaja i takt med innehållet på massmedias förstasidor. Alla förändringar som sker smygväg-

en är av ondo enbart till följd av det sätt på vilket de genomförts. Och detta väger tyngre än det förhållandet att förändringen i vissa konkreta fall kan innebära en förbättring jämfört med tidigare.

Omtanke om offren vid sexuella övergrepp utgör huvudpunkten i direktiven för sexualbrottskommittén. Det är tre frågor som betonas när det gäller offren för våldtäkt och våldförande. För det första de påfrestningar som förundersökningen kan innebära för offren. För det andra deras behov av psykologisk och kurativ hjälp. För det tredje den press som kan läggas på offren genom den nuvarande angivelseregeln.

> "En person som har utsatts för ett sexualbrott upplever utan tvekan den utredning som följer efter en polisanmälan som ytterligt påfrestande. ... Mot bakgrund av vad nyss sagts bör kommittén undersöka förutsättningarna för att genom särskilda regler eller anvisningar underlätta situationen under förundersökningen för den som utsatts för sexualbrott. I sammanhanget bör bl a utredningspersonalens behov av utbildning i psykologiskt upplagd förhörsmetodik uppmärksammas.
>
> Den som har utsatts för ett sexuellt övergrepp lämnas f n efter eventuell läkarundersökning i anslutning till polisutredningen att helt på eget initiativ söka hjälp för de psykiska problem som övergreppet kan medföra. Detta framstår som en allvarlig brist. .... (kommittén bör) överväga hur fasta och ändamålsenliga rutiner kan åstadkommas så att ett offer för sexualbrott kan få omedelbar hjälp. ...
>
> En fråga som bör analyseras ytterligare är det nuvarande kravet på målsägandeangivelse som förutsättning för åtal för vissa brott i 6 kap. ... Kommittén bör överväga om det är motiverat att bibehålla särskilda angivelseregler för sexualbrott" (cit sexualbrottskommitténs direktiv)

Inte minst mot bakgrund av resultaten i den här undersökningen ter sig de farhågor som uttrycks i direktiven som synnerligen välgrundade. Ungefär en fjärdedel av de brott som anmäls tas tillbaka av målsägaren och de skäl som uppges går i stort sett ut på att man inte klarar av de påfrestningar som förundersökningen innebär. Möjligheterna att få hjälp att reda ut den svåra situationen tycks också vara små. Ca fem procent av offren hade fått någon form av kurativ hjälp. Sammanlagt ett offer (av de 670 under 1976) hade haft juridiskt biträde under förundersökningen. Trots att man inte kan rikta några formella invändningar mot polisens sätt att sköta den absoluta majoriteten av de granskade förundersökningarna så är det också helt säkert på det viset att det juridiskt styrda förundersökningsförfarandet lämnar mycket övrigt att önska om man ser till offrens personliga situation i samband med utredningen. Det är ett formellt förfarande, en främmande situation, frågor som man inte förstår, nya miljöer och människor som man konfronteras med. Och i bakgrunden finns en personlig upplevelse av traumatisk eller t o m livsförändrande karaktär.

Går det att förbättra denna situation? Till den frågan skall jag åter-

komma i avsnitt IX.3 nedan. Här skall jag istället kortfattat redovisa de -ofta privata- försök som gjorts på senare år att underlätta situationen för de kvinnor som utsatts för sexuella övergrepp.

Sommaren 1977 inledde RFSU (med bidrag från sexualbrottskommittén) en försöksverksamhet med kurativ hjälp åt kvinnor som utsatts för sexuellt våld. Verksamheten har bedrivit i Stockholm och finns beskriven i den tidigare omnämnda rapporten av Hedlund m fl.[7]

Sedan ett par år tillbaka finns också s k kvinnohus i Stockholm och Göteborg som bl a skall ge hjälp åt "misshandlade och våldtagna kvinnor".[8]

Sammanfattningsvis skulle man kunna säga att den här verksamheten ligger ganska nära den amerikanska förebilden med s k Rape Crisis Center (RCC). Dessa (varav det f n finns ett femtiotal något så när institutionaliserade i USA) erbjuder dels akut hjälp i form av övernattningsmöjligheter, ekonomiska bidrag, kurativ och juridisk rådgivning, dels en räcka åtgärder med ett längre syfte som skall hjälpa kvinnan att bryta sig ur den svåra psykiska och sociala situation som hon ofta befinner sig i vid tidpunkten för övergreppet. Precis som i det svenska fallet är dessa centrum i regel tillkomna på privata initiativ från kvinnoorganisationer och liknande, och med ett varierande ekonomiskt och annat stöd från stat och kommun (Verksamheter av det här slaget finns bl a dokumenterade och utvärderade i ett flertal publikationer. Se t ex Mills, Rape Intervention Resource Manual, Springfield Illinois, 1976).

I USA har våldtäktsproblemet också ägnats ett stort mått av intresse från de rättsvårdande myndigheternas sida och inte minst polisen. I flera större städer kan man således hitta särskilda journummer i telefonkatalogen dit man kan ringa om man blivit utsatt för ett sexuellt övergrepp och på så sätt komma i omedelbar kontakt med speciella avdelningar inom polisen. Vid New Yorkpolisen har man t ex en särskild våldtäktsrotel med enbart kvinnliga poliser som bildades redan 1973, Sex Crimes Unit.[9]

Liknande initiativ -kvinnohus, kriscentrum, speciella avdelningar inom polisen etc- har också tagits i många andra länder i västvärlden under senare hälften av 70-talet. Allmänt skulle man kunna säga att våldtäktsproblemet har bemötts på ett likartat sätt, att de olika åtgärderna sätts in vid ungefär samma tidpunkt, och att mycket talar för att den bakomliggande orsaken är densamma som betingade den kraftiga tillväxten i våldtäktsforskningen under 70-talets mitt: Våldtäktsdebatten och de ideologiska strömningarna inom framför allt den radikala kvinnorörelsen,

Huruvida detta är effektiva medel i kampen mot sexuella och andra våldsövergrepp mot kvinnor tänkte jag diskutera avslutningsvis i detta kapitel (avsn

IX.4 nedan).

IX.2 Åtgärder på samhällsnivå

Våldtäkt, våldförande eller andra sexuella övergrepp med ett inslag av våld, hot eller tvång ligger ofta beteendemässigt nära de övriga våldsbrotten. Som jag påpekat tidigare finns det således inga väsentliga etiologiska eller fenomenologiska skäl att skilja mellan s k kvinnomisshandel och den stora grupp av våldtäkter/våldföranden som utspelas inom parrelationer (se ovan kap VIII).

Däremot har våld mot kvinnor -med manliga gärningsmän- ibland en något annorlunda karaktär än det våld som äger rum mellan män. I det förra fallet har vi ofta mer djupgående och emotionella bindningar mellan parterna. Svartsjuka t ex är en viktig faktor när man diskuterar den typen av våldsbrott. Vad beträffar själva brottssituationen är dock likheterna större; personer som är tidigare bekanta med varandra eller känner varandra väl, ett markant inslag av alkohol, en emotionell historik som kan ge extra laddning åt samspelet mellan de inblandade.

Det finns också ett samband mellan våld i allmänhet, det sexuellt orienterade våldet och negativa eller bristfälliga sociala omständigheter i övrigt. Risken för våld ökar ju sämre människor får det i en rent yttre bemärkelse. De s k utslagningsrelationerna, och de män och kvinnor som lever under svåra personliga och sociala förhållanden med missbruk, kriminalitet, prostitution etc, utgör en riskgrupp i sammanhanget. En annan kategori med hög risk är sådana relationer som befinner sig i kris. Individerna i en sådan relation kan vara i stort sett hur vanliga som helst, även om den också här finns samband av det ovan nämnda slaget, men under längre eller kortare tid lever de i en pressad situation där ett uttryck för detta är att speciellt den kvinnliga parten kan komma att utsättas för olika typer av våld.

Bl a dessa förhållanden är väsentliga utgångspunkter när man diskuterar om, och i så fall hur, våldtäkt och våldförande kan förebyggas genom åtgärder på samhällsnivå.

Att försöka förebygga våldsbrott med generella samhällsåtgärder är sannolikt föga meningsfullt. För det första finns det mycket som talar för att de bakomliggande orsakerna är både komplexa och varierande i olika enskilda fall. För det andra visar erfarenheten att sådana åtgärder vare sig har tillräcklig räckvidd eller genomslagskraft för att de skall kunna nå effekt.

Ett exempel: De problem som utlöser våld i en relation mellan två utslagna människor kan således vara helt skilda från de som gör att en utåt sett välanpassad man ger sig på sin hustru beroende på ett deras förhållande gått in i ett kritiskt skede. Dessutom är det i regel omöjligt för "samhället" att kunna gripa in i dessa situationer. Bl a av det skälet att de inblandade individerna ofta aktivt försöker undgå inblandning från andra.

Det måste således bli fråga om riktade åtgärder och i det sammanhanget finns det anledning att peka på bl a följande faktorer som ofta förekommer i samband med de aktuella brotten och som åtminstone i viss grad låter sig styras på ett överordnat sätt.

Alkoholen är en sådan orsak. När det gäller våldsbrotten finns det ingen bakgrunds- och situationsfaktor som tillnärmelsevis kan konkurrera med denna. God tillgång på alkohol står i ett direkt samband med ökad konsumtion av alkohol och missbruk av alkohol. Här verkar den på olika sätt och på flera orsaksnivåer. Den leder till missbruk som kraftigt ökar risken för social utslagning. Den medför en individuell utslagning och fysiska och psykiska skador på missbrukaren och hans närmaste omgivning. Den utgör ett effektivt tändmedel i den konkreta situationen. Farliga situationer som också ökar kraftigt i antal genom missbruket och dess följdverkningar. O s v, o s v.

På samma sätt är det med andra typer av utslagningsrelaterat missbruk, kriminalitet, prostitution etc. Över huvud taget är ökningen av andelen utslagna människor oroande. Förvisso utgör de en ringa andel av den totala befolkningen. Ökningen av gruppen under efterkrigstiden inger samtidigt allvarlig oro. Alla riktade åtgärder som kan minska antalet missbrukare, kända lagöverträdare, personer som är inkapaciterade i arbetslivet o dyl är väsentliga i detta sammanhang (se kap VIII ovan). Tidigare forskning ger också starkt stöd för att traditionella och handfasta åtgärder mot konkreta problem kan bli relativt framgångsrika. Det tidigare exemplet med prostitutionen är således bestickande (avsn VIII.3 ovan).

Sammantaget, och på samhällsnivå, talar detta för en restriktiv alkoholpolitik och en ökning av de sociala och andra insatser som görs mot de redan existerande alkoholproblemen. Vidare för kraftiga insatser för att motverka social utslagning, narkotikamissbruk och kriminalitet och för att hjälpa de individer som redan har råkat illa ut. Här bör man också betänka den motsättning som finns mellan sociala hjälp- och stödåtgärder å ena sidan och traditionella repressiva kriminalpolitiska åtgärder å den andra. Repression mot en enskild gärningsman löser det akuta problemet i den bemärkelsen att han tas "ur cirkulation". På sikt bidrar den i regel

till att göra honom än mindre samhällsanpassad.

I den mån man måste göra en sådan avvägning i konkreta fall finns det dock mycket som talar för att omtanken om offren bör tillmätas större vikt än vad man tidigare gjort. Den sociala sidan bör förstärkas genom bl a jourverksamhet, ökade personella och ekonomiska resurser, som kan användas för att hjälpa kvinnor som hamnat i en akut krissituation. Här bör man också strama upp det straffrättsliga systemet så att detta bättre än förut kan verka för att förhindra upprepade våldsbrott (se nedan avsn IX.3).

Alla ekonomiska, politiska och sociala åtgärder som kan bidra till att förbättra kvinnors situation i motsvarande avseenden bör rimligtvis ha positiva effekter även när det gäller det här problemet. Det kan således underlätta för en kvinna att bryta sig ur en svår relation, det kan ta ifrån de presumtiva gärningsmännen deras medel att utöva press på sin närmaste omgivning. När det gäller våldsbrotten finns det ett faktum som har en hög grad av giltighet. Gärningsmännen ger sig sällan på offer som är deras jämlikar eller övermän socialt. Att mäns fysiska styrka genomsnittligt är större än kvinnors bör inte tillmätas alltför stor betydelse. Viktigare ändå i de relationer och situationer där våld är vanligt eller förekommande, är att offret ofta står i ett socialt och ekonomiskt beroende till gärningsmannen. Fallen med långvarig hustrumisshandel är utmärkta exempel på detta. Kvinnas ekonomiska och sociala beroende av mannen gör att hon saknar alternativa vägar och därför tvingas kvar i relationen. Det är inte för att hon "tycker om att få stryk" utan för att hon inte ser några möjligheter att klara sig och barnen som den misshandlade hustrun förlåter den som slår henne och hoppfullt noterar varje uttryck för ånger eller vänlighet som ett tecken på en kommande sinnesförändring hos plågoanden. I många sådana fall vore det utan tvekan bäst för henne (och barnen) om hon fick den ekonomiska och sociala hjälp som behövs för att göra slut på förhållandet.

Och allt detta måste göras med de medel som vi redan känner och tidigare använt oss av. Det finns nämligen inga oprövade universalmedel för att förebygga eller förhindra våldsbrott.

IX.3 Förändringar av lagstiftningen och den rättsliga handläggningen

Rättsmaskineriet har en stor fördel jämfört med det samhälle inom vilket det verkar: Det är betydligt lättare att manipulera.

Jag skulle vilja peka på några brister, som jag uppfattar det, i samband med den rättsliga hanteringen av våldtäktsbrotten.

Först vad gäller lagreglernas utformning.

De bestämmelser som främst är aktuella f n ges i Brb 6 kapitlet, §§ 1-2. I §1 stadgas om våldtäkt och våldförande (se ovan avsn I.2) och i §2 om frihetskränkande otukt.

> "Den som, i annat fall än i 1§ sägs, förmår någon till samlag eller annat könsligt umgänge medelst olaga tvång eller genom grovt missbruk av dennes beroende ställning eller övar könsligt umgänge med någon under otillbörligt utnyttjande av att denne befinner sig i vanmakt eller annat hjälplöst tillstånd eller är sinnessjuk eller sinnesslö, dömes för frihetskränkande otukt till fängelse i högst fyra år" (cit Brb 6:2)

I sexualbrottsutredningens betänkande föreslog man att de tidigare bestämmelserna om våldtäkt, våldförande respektive frihetskränkande otukt skulle ersättas med regler om våldtäkt, sexuellt tvång och sexuellt utnyttjande av följande lydelse.

> "Den som medelst olaga tvång förmår annan till sexuellt umgänge, dömes för sexuellt tvång till fängelse, lägst sex månader och högst fyra år.
> Är brottet med hänsyn till den tvingades handlande före övergreppet eller eljest att anse som mindre grovt, dömes till böter eller fängelse i högst ett år" (föreslagen lydelse av Brb 6:1)

> "Är brott som i 1 § sägs att anse som grovt, skall för våldtäkt dömas till fängelse, lägst två och högst tio år.
> Vid bedömande huruvida brottet är grovt skall särskilt beaktas om gärningsmannen genom våld, hot om våld eller på annat sätt visat synnerlig hänsynslöshet eller råhet" (föreslagen lydelse av Brb 6:2)

> "Den som har sexuellt umgänge med annan under otillbörligt utnyttjande av att denne på grund av psykisk sjukdom, utvecklingsstörning eller annan orsak befinner sig i hjälplöst tillstånd, dömes för sexuellt utnyttjande till böter eller fängelse i högst två år" (föreslagen lydelse av Brb 6:3)

Enligt min uppfattning innehåller sexualbrottsutredningens förslag två bra saker och åtminstone en uppenbar dumhet. Av godo är att man avskaffat kraven på att gärningsmannen måste vara man respektive att det måste handla om samlag (försök till samlag) för att någon skall kunna ställas till ansvar för våldtäkt/våldförande (försök till sådant brott). Det råder knappast någon tvekan om att en sexuell kränkning som ej innefattar det som man i juridisk/teknisk bemärkelse kallar för samlag i många fall kan vara grövre än en där samlag förekommit. Nu gällande bestämmelse innehåller en olycklig gränsdragning. På samma sätt är det en principiell och faktisk fördel att ha ett straffstadgande som är könsneutralt. Att majoriteten av de övergrepp av den här typen som faktiskt inträffar begås av män och riktas mot kvinnor utgör självfallet inget skäl för att på för-

hand utesluta eventuella undantag som"homosexuella våldtäkter" eller att en kvinna med våld eller hot som medel genomför ett sexuellt övergrepp mot en man.

Däremot tycker jag det är märkligt att, som man gör i gällande rätt, förutsätta att kvinnans förhållande till mannen skulle utgöra en förmildrande omständighet. Eller, vilket man gör i sexualbrottsutredningens förslag och som är än mer tveksamt, att hennes handlande före övergreppet skall få den konsekvensen. Det senare yttrandet är heller inte så intetsägande som det kan verka. Vad man är ute efter är en i lagen inskriven grund för en mildare bedömning av de s k uppraggningsvåldtäkterna.[10] Att detta är en gammal tanke gör den knappast mer välgrundad. Straffrättskommitténs förslag, som låg till grund för utformningen av straffstadgandena i brottsbalken, att våldtäktsbestämmelsen skulle omfatta även gärningar inom äktenskap väckte på sin tid en våldsam debatt i riksdagen vars båda kamrar stannade i olika beslut. Efter sammanjämkning accepterade man så utredningsförslaget.[11]

Detta är en ideologisk fråga och det ligger nära till hands att tro att gränslinjen kanske relativt väl följer könet hos de av olika uppfattning. Är det försvårande eller förmildrande att den som man slår, våldtar, stjäl ifrån o s v är någon som man känner sedan tidigare? Allt efter ens ideologiska synpunkter så kan man ge argument för båda ståndpunkterna. I rättsskipningen har man hittills varit av den uppfattningen att det skulle vara förmildrande och av någon anledning mer förmildrande ju närmare relationen har varit.[12] Det är ett kriminologiskt faktum att sannolikheten för grövre våld ökar när relationerna blir tätare. Eftersom lagstiftarens uppgift bl a är att verka för en moral och ett rättsmedvetande som i görligaste mån förebygger brott så menar jag att den logiska tolkningen av detta empiriska faktum vore ett ideologiskt ståndpunktstagande som till sitt innehåll är motsatt det vi nu har. D v s att man markerar att man bör se särskilt allvarligt på just sådant våld som riktar sig mot närstående. I vart fall är det mer logiskt än den tillämpning som vi nu har.

Personligen ser jag dock en risk även i en markering av den innebörden. Erfarenheten visar nämligen att man i regel brukar kompensera sig för dem på ett olyckligt och icke avsett sätt. Eftersom jag ogärna skulle vilja medverka till en attitydförändring av den innebörden att man kom att se mildare på de våldsverkare som gav sig på vilt främmande offer tror jag att det är klokast att hålla undan dessa ideologiska uttryck i lagstiftningen och istället låta avgörandet ske i de enskilda fallen och utifrån den vägledande principen att"våldets grovhet" är det primära i samman-

hanget. Inte relationen till offret.

Så en detalj som jag inte tycker om vare sig i nu gällande bestämmelser eller i sexualbrottsutredningens förslag, nämligen att man har bestämmelser som (i regel) är avsedda att täcka likartade gärningar av varierande grovhet men att straffskalorna samtidigt tillåts överlappa varandra. Konkret. För våldtäkt kan man idag dömas till fängelse mellan två och tio år. För våldförande till fängelse högst fyra år. Att man inte gör det i praktiken är en annan sak. Nästan alltid ligger man mot den nedre gränsen av straffskalorna. I "verkliga livet" hittar man således aldrig ett fall där en gärningsman dömts till fyra års fängelse för våldförande. Enstaka gärningsmän kan visserligen ha fått straff av den omfattningen men så fort man passerat tvåårsgränsen så har domen avsett våldtäkt.

Bl a de ovan redovisade synpunkterna har legat i botten för mitt eget förslag till straffbestämmelser för det som vi i dag betecknar som våldtäkt, våldförande och frihetskränkande otukt.

Förslaget skulle bli som följer:

1§ Den som förmår annan till sexuellt umgänge genom våld, hot, tvång eller ett otillbörligt utnyttjande av att denne befinner sig i en beroendeställning eller ett hjälplöst tillstånd, dömes för sexuellt tvång till fängelse högst två år.

2§ Är brott som i 1§ sägs att anse som grovt dömes för våldtäkt till fängelse i lägst två och högst tio år.

3§ Är brott som i 1§ sägs att anse som mindre grovt dömes för sexuellt utnyttjande till böter eller fängelse i högst sex månader

Vid bedömningen av brottets grovhet bör man främst ta hänsyn till den sexuella kränkningens karaktär och först i andra hand till arten och/eller kvalitéten hos de medel som gärningsmannen använt sig av. Att man gör på det viset tycker jag är empiriskt motiverat. De brott som det gäller är huvudsakligen sexuella kränkningar och inslaget av rent fysisk misshandel är i regel ringa. Data från bl a den här undersökningen visar också att en viss grad av våld, hot eller tvång kan uppfattas helt olika, och få varierande effekter, beroende på egenskaper hos offret och andra omständigheter som inte direkt låter sig mätas med något "objektivt" mått på själva våldet, hotet eller tvånget. Samtidigt är det nödvändigt att betona även den delen vid bedömningen av brottets grovhet. Detta för att kunna markera en gräns mot de handlingar där den sexuella integritetskränkningen genomförts med offrets uttalade eller tysta samtycke. Sådant lär ju förekomma.

Enklast torde det vara att göra detta genom ett tillägg till den föreslagna 2§ av (ungefär) följande lydelse.

"Vid bedömande huruvida brottet är grovt skall dels beaktas om gärningen med hänsyn till det sexuella umgängets art och de omständig-

> heter under vilka den förövats innebär en synnerligen allvarlig kränkning av den andres sexuella integritet, dels också om gärningsmannen använt sig av sådant våld, hot, tvång eller otillbörligt utnyttjande som visat på en synnerlig hänsynslöshet eller råhet"

Vad som föreslås är således att man väger ihop den sexuella kränkningen med de medel som använts för att genomföra den. Den närmare gränsdragningen mellan grova respektive mindre grova kränkningar och medel bör göras i motiven till lagtexten.[13]

En viktig del av det straffrättsliga sammanhanget utgörs av kravet på målsägandeangivelse som en förutsättning för åtal. Som jag påpekat tidigare är skälet till att man har den regeln att man försökt ta hänsyn "till att kvinnan i vissa fall kan utsättas för mycket svårt lidande om åtalet äger rum mot hennes vilja".[14]

Angivelsereglerna bygger således på uppfattningen att en förundersökning och rättegång i ett våldtäktsärende ofta innebär ett så svårt lidande för brottsoffret att man normalt skall respektera hennes önskan att slippa ifrån detta och att hon kan ge uttryck för sina önskemål i detta avseende genom att ange respektive ej ange brottet.

När strafflagskommittén på sin tid föreslog att man borde lägga samtliga brott i sjätte kapitlet under allmänt åtal så pekade man främst på att kvinnan därmed fråntogs möjligheten att utnyttja situationen för att tvinga gärningsmannen till ekonomisk gottgörelse: "Betala annars anger jag dig". I den debatt som förts på senare år, och där omtanken mer gällt offren än gärningsmännen, har man istället hävdat att existensen av en angivelseregel ökat risken för att offret utsätts för påtryckningar från gärningsmannen att ta tillbaka sin angivelse.

Sexualbrottsutredningen intog i sitt förslag den ståndpunkten att man borde behålla den nuvarande angivelseregeln medan man i direktiven för sexualbrottskommittén ansåg att den borde "överväga om det är motiverat att behålla särskilda angivelseregler för sexualbrott".[15]

Helt säkert finns det sakskäl som talar för samtliga de argument som jag redovisat ovan. Man kan således inte göra någon enkel avvägning mellan "gott" och "ont" utan det blir snarare fråga om att hitta det minst otillfredsställande alternativet.

Själv anser jag att det finns mer som talar för att man slopar angivelseregeln och lägger de aktuella brotten under allmänt åtal än att man behåller den.

Jag skall försöka motivera detta men först skall jag erinra om de siffror som är aktuella.

Under 70-talet anmäldes varje år mellan 600 och 900 brott under rubriken våldtäkt/våldförande (inklusive försök). Ca 70-75 procent av dessa avsåg s k rena våldtäktsbrott medan återstoden gällde andra brott eller händelser som ej var straffbara.

Vid en fjärdedel av de anmälda brotten uteblev eller återtogs angivelsen (anmälan) med den konsekvensen att man inte inledde någon förundersökning eller att den avslutades. Mängden sådana fall ligger således kring 150-200 per år under 70-talet varav knappt hälften avser icke-relevanta brott eller händelser. Inslaget av sådana är alltså högre i den senare gruppen än för den anmälda brottsligheten totalt sett.

Hur som helst så kvarstår det faktum att ca 75-100 våldtäktsbrott varje år aldrig blir ordentligt utredda beroende på att angivelsen tas tillbaka eller uteblir och att det i många av dessa fall handlar om mycket grova övergrepp.

Hur många av dem har tagits tillbaka beroende på att offrets utsatts för påtryckningar från gärningsmannen eller andra personer i sin omgivning?

Själv tror jag att direkta påtryckningar förekommit i endast ett fåtal fall och att det i regel är andra men lika handfasta skäl som gör att offret åtrar sig. Som jag visat ovan ökar andelen återtaganden ju närmare relaterade parterna är och det är helt säkert så att det genomsnittligt måste innebära en avsevärt större påfrestning att känna gärningsmannen än om denne är totalt obekant.

Just i en sådan situation tror jag dock angivelsemomentet kan lägga ytterligare press på offret. Otrevliga ur rättslig synpunkt är också de fall där man från polisens sida vid upprepade tillfällen erinrat henne om detta sakförhållande och som jag sagt tidigare kan man vid ett mindre antal brott inte utesluta att man på detta sätt försökt göra sig av med besvärliga utredningar.

Viktigt är ju också att offret nästan alltid uttryckt en vilja att brottet skall utredas genom att hon anmält det till polisen. Här bör man också understryka att flertalet offer torde uppfatta anmälan som en angivelse.

Jag tror dock inte att ett slopande av angivelseregeln skulle medföra några större ökningar av andelen åtalade och dömda gärningsmän. Beroendet av offrets medverkan, som jag sagt tidigare,är alltför starkt och flertalet av de aktuella fallen torde även om de föll under allmänt åtal bli nedlagda på förundersökningsstadiet eller avslutade med rubriken "ej brott", "brott ej styrkt" o s v. Självfallet är detta inte särskilt tillfredställande men det har åtminstone det goda med sig att de rättsvårdande myndigheterna får fatta de beslut som man nu överlåter på offren. Förutsatt att man genom olika sociala, kurativa

och juridiska åtgärder bättre kan hjälpa offren i samband med förundersökningen, och förutsatt att förundersökningsförfarandet kan göras mindre plågsamt tror jag också att man kan åstadkomma vissa mindre förbättringar av rättssäkerheten i samband med handläggningen. D v s att man inte tvingas släppa riktigt så många eklatanta fall som f n utan att en något större andel kan gå till åtal. Men det är långt ifrån något enkelt problem och att enbart ta bort angivelseregeln är knappast rekommendabelt. En sådan åtgärd måste kompletteras med ett bättre stöd för offren.

Vad kan man då göra i dessa senare avseenden? För att förbättra förundersökningsförfarandet och ge offren annan stöd och hjälp?

Först förundersökningsförfarandet.

Statistiken över anmälda våldtäkter/våldföranden är i avsevärd grad missvisande och ger en överdriven uppfattning om den anmälda brottsligheten omfattning och grovhet beroende på olika brister i samband med anmälningsförfarandet. Genom min föreslagna rubricering -våldtäkt, sexuellt tvång och sexuellt utnyttjande- och genom att dessa anmälningar redovisas i klump och inte separat kommer man att erhålla en mer rättvisande statistisk beskrivning. Beroendet av offret vid anmälningssituationen kommer dock att kvarstå och kan knappast lösas om man skall följa den nuvarande principen med en fortlöpande redovisning av anmälda brott.

Utredningsförfarandet måste självfallet ha kvar sin formella prägel även fortsättningsvis och det är således inte möjligt att man från polisens sida vidtar åtgärder som är ägnade att bibringa offret den uppfattningen att man primärt förutsätter att hennes uppgifter är korrekta och gärningsmannens felaktiga. Att detta kan vara sant i en statistisk bemärkelse är härvidlag ointressant. Däremot är det viktigt att man tidigt upplyser offret om förundersökningens syfte och omfattning. Om de olika frågor och utredningar som kommer att göras. Och varför man måste göra dem. Självfallet förutsätter jag också att man använder kvalificerad utredningspersonal och att man utbildar rutiner som utesluter risken för en subjektiv eller t o m kränkande handläggning.

Detta är utbildningsfrågor som lämpligen kunde skötas i samråd med de sociala instanser som skall komplettera den polisiära handläggningen med råd och stöd åt offren. Däremot tror jag inte att det är en könsfråga av det slaget att kvinnliga utredare givet skulle vara mer lämpade för uppgiften. Med tanke på att problematiken är likartad även för andra offerkategorier, och speciellt för de kvinnor som utsatts för misshandel av närstående män, bör åtgärderna sättas in i ett större sammanhang.

Vad gäller hjälp åt brottsoffren av social, psykologisk och kurativ innebörd har man vid Malmö polisdistrikt sedan något år bedrivit en försöksverksam-

het som syftar till att hjälpa offer för brott med såväl praktiska som rent kurativa problem som uppstått i anledning av brottet.[16] Liknande permanenta åtgärder torde vara genomförbara vid i vart fall de tre större polisdistrikten i landet. Därmed skulle man också ha åtminstone teoretiska möjligheter att hjälpa bl a en majoritet av de kvinnor som anmäler att de utsatts för sexuella övergrepp.

Svårigheter uppstår dock när det gäller mer omfattande och långsiktiga hjälpinsatser av det slag som kvinnohustanken bl a vill uttrycka, nämligen att skapa "asyler" dit "misshandlade och våldtagna kvinnor" kan dra sig undan för att komma bort från en farlig miljö.

Kvinnohustanken, och motiven bakom de konkreta forsök som gjorts, grundar sig förvisso på överväganden som både ter sig praktiskt motiverade och allmänt medmänskliga. Mot de delar av verksamheten som blir aktuella i det här diskuterade avseendet kan man dock resa den principiella invändningen att samhälleliga problem -och inte minst sådana som berör individens rättsliga skydd- skall och bör skötas av samhälleligt styrda och bekostade organ.

En tänkbar lösning vore en ökad satsning på institutioner av samma typ som SKA utanför Stockholm. Där har socialförvaltningen i Stockholm sedan flera år bedrivit s k familjevård och konkret har denna bl a bestått i att erbjudit alternativa livsmöjligheter åt kvinnor (och deras barn) som plågats av sina män. I ett sammanhang som detta är det väsentligt att man dels kan garantera nödvändiga resurser, dels att de åtgärder som sätts in blir kontinuerliga och följs upp med olika insatser under en övergångsperiod, dels att den hjälp som ges är professionell och bedrivs med tillräcklig social, psykologisk och juridisk sakkunskap.[17]

Till fördel för de mer eller mindre privata initiativ som kvinnohusen utgör talar å andra sidan ett engagemang och en kollektiv samhörighetskänsla som erfarenhetsmässigt visat sig vara svår att återskapa inom den statliga och kommunala sociala byråkratin. Viktigt för dessa kvinnor som befinner sig i en utsatt situation är att de kan bygga upp ett nätverk av mänskliga kontakter med personer som stöder dem och kan användas som motvikt till den tillvaro som de skall bryta sig ur eller just har lämnat.

På nytt en svår avvägningsfråga således. Hur skall man kunna tillgodogöra sig engagemanget, entusiasmen, viljan att helhjärtat ställa upp på de kvinnliga offren som finns inom de privata kvinnohusen samtidigt som man får garantier för att en sådan verksamhet sköts med den professionalism och praktiska inriktning som är nödvändig vid allt socialt och kurativt arbete och som förvisso också finns inom majoriteten av samhällets hjälpinstitutioner.

Enklaste sättet att åvägabringa en lösning på detta dilemma torde vara genom

ett utvidgat samarbete mellan kommunala organ och privata initiativ av t ex kvinnohustypen. Ett samarbete som f ö redan bedrivs.[18] I utbyte mot den ekonomiska och personella hjälp som de officiella organen ställer upp med får man så se till att skaffa sig garantier för verksamhetens utformning och inriktning. Bl a är det viktigt med en fortlöpande utvärdering av initiativ av det här slaget. Det gäller f ö nya hjälpåtgärder över huvud taget.

I vissa fall kan det också vara så att den önskvärda expertisen är större utanför samhällets egna sociala organ. Ett exempel på detta utgörs enligt mitt förmenande av den försöksverksamhet som RFSU bedrivit i Stockholm med syfte att ge kurativ hjälp åt våldtagna kvinnor. Här finns det således mycket som talar för att motsvarande insatser inte enkelt och inom överskådlig tid skulle kunna tillskapas på annat sätt. Verksamheten som sådan är också föremål för en fortlöpande och omfattande utvärdering. Detta sammantaget gör det angeläget att garantera ett fortsatt samhälleligt stöd.[19]

IX.4 Förslag till åtgärder

De åtgärdsförslag som gäller den rättsliga handläggningen av våldtäktsbrott och förutsättningarna för denna kan sammanfattas enligt följande.

(1) Att de nuvarande reglerna om våldtäkt, våldförande och frihetskränkande otukt i Brb 6:1-2 ersätts med nya bestämmelser om våldtäkt, sexuellt tvång och sexuellt utnyttjande av den innebörd och lydelse som redovisats ovan.

(2) Att angivelseregeln tas bort vid brotten våldtäkt, våldförande och frihetskränkande otukt och ersätts av en bestämmelse om att dessa brott skall falla under allmänt åtal.

(3) Att man inom polisen ordnar en särskild utbildning för de polismän som har till uppgift att utreda brott av den aktuella typen (sexuella övergrepp, s k kvinnomisshandel etc) samt att man vid denna utbildning lägger speciell vikt vid de psykologiska och sociala påfrestningar som offren kan uppleva i samband med en sådan förundersökning.

(4) Att brottsoffren (och detta gäller inte bara offer för sexuella övergrepp utan generellt) ges möjlighet till social, psykologisk och annan kurativ och praktisk hjälp genom inrättande av särskilda sociala enheter som kan komplettera det polisiära arbetet. Typ den försöksverksamhet med hjälp åt brottsoffer som prövats vid Malmö polisdistrikt.

(5) Att de sociala myndigheterna försöker skapa institutioner för mer långsiktig vård och hjälp åt sådana kvinnliga offer för våldsbrott som befinner sig i en svår social situation och att denna verksamhet ut-

formas mot bakgrund av bl a de erfarenheter om s k familjevård som vunnits inom institutionen SKÅ.

(6) Att stat och kommun ekonomiskt stöder kurativ hjälp och rådgivningsverksamhet av det slag som bedrivits som försöksverksamhet inom RFSU:s mottagning i Stockholmsområdet samt att man ger bidrag till verksamhet av kvinnohustyp förutsatt att tillräckliga garantier kan skapas för att arbetet inom dessa kvinnohus sker i enlighet med "kunskap och beprövad erfarenhet på det sociala området". Slutligen att man rent allmänt ser över i vad mån samarbetet mellan berörda myndigheter på området kan förbättras i syfte att hjälpa offren vid de här behandlade brotten.[20]

X SAMMANFATTNING -sammanfattning av resultaten-förslag till åtgärder

X.1 Sammanfattning av resultaten

Resultaten i denna undersökning grundar sig på ett urval av polisanmälda våldtäkter under 70-talet. Totalt omfattar materialet knappt 1 000 brott, drygt 1 100 gärningsmän och knappt 900 offer.

På grundval av detta underlag har jag beskrivit (a) brottssituationen, (b) de inblandade parterna (gärningsmännen och offren), (c) den rättsliga handläggningen samt (d) brottsutvecklingen.

Resultaten kan kort sammanfattas enligt följande.

Om man utgår från samtliga anmälningar under rubrikerna våldtäkt/våldförande (inklusive försök till sådana brott) utgörs ca 25 procent av fullbordade våldtäkter, 15-20 procent av fullbordade våldföranden, ca 25 procent av försök till våldtäkt/våldförande och 6-8 procent av vissa fall av frihetskränkande otukt som handlingsmässigt ligger nära våldtäktsbrotten. Dessa, s k rena våldtäktsbrott, utgör tillsammans ca 70 procent av den anmälda brottsligheten. De resterande 30 procenten avser andra brott (andra otuktsbrott, ofredande, misshandel etc) eller händelser som ej är brott.

De rena våldtäktsbrotten är koncentrerade till sommarhalvåret, veckosluten, kvällen och natten.

Den vanligaste mötesplatsen vid dessa brott är offrets och/eller gärningsmannens hem. Hemmet är också den vanligaste brottsplatsen. Där begås ca hälften av brotten.

Det våld som gärningsmannen tillgripit är genomsnittligt ringa vilket också gäller det motstånd som offret gjort och de fysiska skador som följt av gärningen. I ungefär 50 procent av fallen har offret tvingats till samlag. Det frihetsberövande som är förknippat med brottet är vanligen kortare än en timme.

I regel var parterna inte närmare bekanta med varandra. Ca 40 procent var helt obekanta, ca tio procent hade träffats för första gången strax före den brottsliga gärningen. Ca tjugo procent var ytligt bekanta sedan tidigare medan 15 procent hade ett tidigare eller pågående förhållande.

I denna brottslighet kan man urskilja två gärningsmönster. Dels det s k främlingsmönstret (som huvudsakligen består av s k överfallsvåldtäkter) och omfattar ca 30 procent av de rena våldtäkterna. Dels det s k partnersmönstret (där parterna haft en tidigare eller pågående relation) som utgör ca femton procent av samma brottsmängd. Allmänt gäller dock att brotten präglas av en hög grad av heterogenitet om man ser till själva brottssituationen.

De kända gärningsmännen vid dessa brott karakteriseras som grupp av bl a följande egenskaper.

Ca hälften av dem var i åldrarna 20-30 år. Knappt 40 procent av dem var utländska medborgare. Ser man till deras arbetsförhållanden handlar det om en utpräglad lågstatusgrupp med ca 25 procent arbetslösa och ca 50 procent arbetare. Gruppen har en omfattande och grov tidigare brottsbelastning som i regel gäller andra brott än sexuella övergrepp. Två tredjedelar av samtliga fanns registrerade för tidigare brott. En tredjedel för tio eller fler sådana brott. Bland dem finns ett väsentligt inslag av personer som i dessa hänseenden enklast kan betecknas som yrkesförbrytare. I regel handlar det om våldsbrott, stölder och grova trafikbrott.

Också förekomsten av andra sociala och psykiska problem är uttalad inom gruppen. Ca 50 procent hade tidigare eller aktuella sociala/psykiska problem av icke ringa omfattning.

En jämförelse med den manliga normalbefolkningen visar bl a att gruppen"kända våldtäktsmän" innehåller en kraftig överrepresentation av yngre män, utländska medborgare samt män med tidigare brottsbelastning och omfattande sociala och/eller psykiska problem. Gruppen skiljer sig i väsentliga avseenden markant från den manliga normalbefolkningen.

Vad beträffar offren är dock denna bild långt mindre entydig. Närmare hälften av dem är 15-25 år. Samtidigt uppvisar gruppen som helhet en relativt stor åldersmässig spridning. Det finns en svag överrepresentation av utländska kvinnor (tio procent av samtliga offer). Andelen arbetslösa är också högre än för den kvinnliga normalbefolkningen.

En mindre andel av samtliga offer, totalt ca femton procent, utgörs av kvinnor med sociala och/eller psykiska problem, tidigare brottsbelastning etc. Denna andel är avsevärt högre än för normalbefolkningen och förekomsten av den torde enklast förklaras utifrån gärningsmannagruppens speciella sammansättning och den sociala närhet som relativt ofta är för handen mellan parterna vid dessa brott. Sammanfattningsvis ger materialet inte anledning att tala om någon speciell grupp av våldtäktsoffer utan istället om flera grupper med varierande bakgrund och levnadsbetingelser.

Vad gäller den rättsliga handläggningen tycks polisens förundersökningar i regel präglas av noggrannhet och objektivitet. Vid ett mindre antal fall (ca fem procent) kan man dock rikta anmärkningar mot förfarandet. Här har offren varit föremål för subjektiv, fördomsfull eller t o m lagstridig behandling. Det som främst komplicerar polisens utredningsarbete är att dessa brott har en mycket privat karaktär vilket leder till bevisproblem. Å andra sidan underlättas arbetet av att gärningsmännen vid en majoritet av fallen är kända

eller utpekade från början. Vanligen av offret själv. Uppenbart är också att offren för dessa brott utsätts för stora påfrestningar. Ca 25 procent av de anmälda brotten läggs ned beroende på att offret inte vill ange brottet till åtal eller tar tillbaka sin angivelse. Ungefär 40 procent av de rena våldtäktsbrotten leder till att en gärningsman meddelas skälig misstanke. Av dessa kommer drygt hälften att åtalas och dömas. Den reella uppklaringen av våldtäktsbrott är också väsentligt högre än de drygt tio procenten dömda som statistiken visar. Tar man hänsyn till bortfallet p g a utebliven angivelse och att ca 30 procent av brotten är irrelevanta i sammanhanget blir andelen dömda mer än dubbelt så hög. Knappt trettio procent av samtliga polisanmälda rena våldtäktsbrott slutade med att gärningsmannen dömdes för sitt brott. Den andelen är relativt sett hög. Påpekas bör också att ca hälften av samtliga kända gärningsmän blivit föremål för någon eller flera former av frihetsberövande i samband med förundersökningen.

Vid drygt hälften av de åtalade brotten dömdes till fängelse. I regel för våldförande och vanligen mellan ett och två år. Knappt en fjärdedel dömdes till sluten psykiatrisk vård och en motsvarande andel till annan särskild vård alternativt ej frihetsberövande påföljd. Antalet gärningsmän som friades av domstolen var försumbart.

De årsvisa variationerna i den anmälda våldtäktsbrottsligheten är stora. Från 1965 fram till 1974 beskriver brottsligheten en svagt uppåtriktad zigzagkurva. Det finns ingen uttalad trend och brottstalen pendlar kring ett medelvärde på drygt 600 anmälda brott per år i hela landet. Fr o m 1974 får vi dock en kraftig och obruten ökning av den anmälda brottsligheten. Det genomsnittliga brottsantalet under perioden 1974-1980 uppgår till drygt 800 brott, d v s en ökning kring 30 procent för perioden som helhet och jämfört med föregående period.

Denna ökning är dock inte så stor som statistiken visar. En mindre del av den beror på att andelen irrelevanta brott och händelse i våldtäktsstatistiken sannolikt har ökat under perioden. Ett skattning pekar mot en ökning -efter korrigering- på 25 procent under perioden fr o m 1974 jämfört med föregående period.

Den faktiska brottsligheten torde dock ha varit i stort sett oförändrad under samma period. I vart fall är det osannolikt att den ökad i samma grad som den anmälda. Förändringen i den statistiskt redovisade brottsligheten kan möjligen tillskrivas dels en mindre faktisk ökning av våldtäktsbrott i utslagningsrelationer etc, dels en mindre ökning av anmälningsbenägenheten.

Det bör också påpekas att den faktiska brottsligheten är väsentligt större än den anmälda. Antalet våldtäktsbrott som begås per år kan skattas till någ-

ot 10 000-tal jämfört med de ca 600 rena våldtäktsbrott som statistiken visar. Den absoluta majoriteten av dessa utspelas inom nära relationer (ca 10 000 per år). Till detta antal skall läggas ytterligare några tusen där parterna är bekanta med varandra sedan tidigare samt ett par hundra s k överfallsvåldtäkter. Den senare gruppen, som således är den största i den anmälda brottsligheten, torde vara den faktiskt minst omfattande. Detta beror på att dessa brott anmäls i en betydligt högre grad än andra våldtäkter. Bortfallet genom utebliven anmälan tycks således vara ringa.

Avslutningsvis kan sägas att den faktiska brottsligheten tycks ha ett något mer "normalt utseende" än den anmälda, bl a vad gäller egenskaper hos de inblandade parterna. Den avvikande karaktären hos den synliga våldtäktsbrottsligheten förklaras sannolikt delvis av en snedvridning till följd av anmälningsbortfallet.

X.2 Förslag till åtgärder

Bl a följande åtgärder föreslås:

(1) Att de nuvarande reglerna om våldtäkt, våldförande och frihetskränkande otukt i brottsbalken 6:1-2 ersätts med nya bestämmelser om våldtäkt, sexuellt tvång och sexuellt utnyttjande.

(2) Att angivelseregeln tas bort vid brotten våldtäkt, våldförande och frihetskränkande otukt (motsvarande enligt förslaget) och ersätts av en bestämmelse om att dessa brott skall falla under allmänt åtal.

(3) Att man inom polisen ordnar särskild utbildning för de polismän som har till uppgift att utreda brott av det aktuella slaget samt att man vid denna lägger särskild vikt vid de psykologiska och sociala påfrestningar som (framför allt) offren kan uppleva i samband med förundersökningen.

(4) Att brottsoffren ges möjlighet till social, psykologisk och annan kurativ hjälp genom inrättande av särskilda sociala enheter som kan komplettera den polisiära verksamheten. Typ den försöksverksamhet med hjälp åt brottsoffer som prövats vid Malmö polisdistrikt.

(5) Att de sociala myndigheterna försöker skapa institutioner för mer långsiktig vård och hjälp åt sådana kvinnliga offer för sexuella övergrepp (och andra våldsbrott) som befinner sig i en svår social situation och att denna verksamhet utformas mot bakgrund av bl a de erfarenheter om s k familjevård som vunnits inom institutionen SKÅ.

(6) Att stat och kommun stöder rådgivningsverksamhet av det slag som bedrivits som försöksverksamhet inom RFSU:s mottagning i Stockholm samt att man ger bidrag till verksamhet av kvinnohustyp förutsatt att tillräck-

liga garantier kan skapas för att arbetet inom dessa sker i enlighet med "kunskap och beprövad erfarenhet" på det sociala området.

(7) Att man slutligen ser över samarbetet mellan de myndigheter som berörs av det aktuella problemet liksom de eventuella formerna för samarbete med institutioner av mer privat karaktär, typ kvinnohusen.

NOTER

Kap I

1. Cit SOU 1976:9, Sexuella övergrepp, s 25.
2. I Brb 6:11 stadgas således att "våldtäkt eller våldförande eller försök till sådant brott, så ock frihetskränkande otukt må åtalas av åklagare allenast om målsägande angiver brottet till åtal eller åtal finnes påkallat ur allmän synpunkt". Detta utgör således ett undantag från regeln om allmänt åtal. Målsägande är den "mot vilken brott är begånget eller som därav blivit förnärmad eller lidit skada" (Rättegångsbalken 20:8, 4st). Allmänt skulle man kunna säga att vid s k angivelsebrott så krävs det i realiteten så gott som alltid att målsäganden anger brottet. Det är mycket sällsynt att en åklagare anser att åtal är befogat ur allmän synpunkt, vilket alltså ger honom möjlighet att åtala utan angivelse. Med uttrycket "allmän synpunkt" förstås att det varit fråga om ett mycket grovt brott.
3. Se Boethius, M-P, Skylla sig själv. En bok om våldtäkt, s 74 (Stockholm 1976)
4. Se t ex Boethius s 67-81.
5. Se t ex Boethius s 159, Schultz, L.G. (red), Rape Victimology, s 221-245 (Sprinfield, Illinois 1975), Holmstrom, L.L. o Burgess, A.W., The Victim of Rape, s 63-121 (New York 1978).
6. Se Engström, L-G, Pressen och sexualbrottsutredningen, i Aspelin, E.(red), Rättspolitiska studier -En vänbok till Björn Kjellin (Malmö 1977).
7. Cit Boethius s 73.
8. Se t ex Hedlund, E. m fl, Våldtäktskliniken, s 48-65.
9. Till dags dato har således fyra personer utsetts till experter i utredningen; kuratorn Eva Hedlund, sociologen Rita Liljeström, hovrättsassessorn Anita Meyersson (som kvarstannade som expert sedan hon avgått som sekreterare) och jag själv.
10. Om frihetskränkande otukt stadgas i Brb 6:2: "Den som... förmår någon till samlag eller annat könsligt umgänge meddelst olaga tvång eller genom grovt missbruk av dennes beroende ställning eller övar könsligt umgänge med någon under otillbörligt utnyttjande av att denne befinner sig i vanmakt eller annat hjälplöst tillstånd eller är sinnessjuk eller sinnesslö, dömes för frihetskränkande otukt till fängelse i högst fyra år". Jämfört med våldtäkt/våldförande är brottet frihetskränkande otukt mer vidsträckt till sin omfattning. Det sexuella beteendet omfattar "samlag eller annat könsligt umgänge" till skillnad från enbart samlag. Det ställs heller inga bestämda krav på kontrahenternas kön även om det genomsnittliga anmälda brottet under paragrafen avser ett övergrepp från en man mot en kvinna. Andelen anmälda s k homosexuella våldtäkter (d v s i realiteten mellan män) är således mycket ringa. Slutligen ställs heller inte samma krav på de "medel" som använts för att genomföra brottet.
11. Beträffande uttrycket "försättande i vanmakt" sägs bl a i kommentaren till brottsbalken (KBrb s 220-221) att en förutsättning är att offret försatts i detta tillstånd mot sin vilja. Som exempel nämns att gärningsmannen förmått kvinnan att förtära något som -henne ovetande- innehåller alkohol.
12. Se KBrb s 216-222 (1968 års upplaga) samt Nelson, A., Sedlighetsbrotten, s 228-230, i Israel, J. (red), Sexologi (Stockholm 1970).

13. Se t ex diskussionen hos Boethius, s 51-80.

14. Ang begreppet abnormkriminalitet, se Agge, I., Den kriminologiska vetenskapen, i Schlyter, K.(red), Kriminologi (Stockholm 1955).

15. Se t ex Chappel, D. m fl, Forcible Rape: Bibliography, i The Journal of Criminal Law & Criminology, vol 65, no 2 (1974), Field, H.S. & Barnett, N.J., Forcible Rape: An Updated Bibliography, i The Journal of Criminal Law and Criminology, vol 68, no 1 (1977), Kemmer, E.J., Rape and Rape-Related Issues: An annotated Bibliography (New York 1977), Wolfgang, M. E. m fl, Criminology Index,vol I (New York 1975).

16. Se Cohen, A.K., Deviance and Control, s 24-63 (Englewood Cliffs, New Jersey 1966).

17. Se Cohen s 63-73, McCord, W.& McCord, J., The Psychopath, s 56-98 (New York 1964).

18. Se Cohen s 43-47.

19. Se Brottsförebyggande rådet Rapport 1977:7, Nytt straffsystem. Idéer och förslag, s 13-83.

20. Cit s 146.

21. Vilket bl a kan avläsas på mängden av referenser till detta arbete.

22. Se ovan not 15.

23. Se Larsen, S. m fl, Rape in Denmark (Institute of Criminal Science, University of Copenhagen, Stencil 1977), Rasmussen, N. o Kongstad, A., Ideologi og virkelighed omkring kriminalisering af voldtaegt (Köpenhamn 1978, stencil), Svalastoga, K., Rape and Social Structure, i Pacific Sociological Review, vol 5, no 1 (1962), Vestergaard, E., Om voldtaegtsofre, i Nordisk Tidskrift for Kriminalvidenskab, 1 hefte (1974), Weis Bentzon, A., Tugt, vold og voldtaegt i Grönland, i Nordisk Tidskrift for Kriminalvidenskab, 1-2 hefte (1977).

24. Anttila, I. m fl, Forcible Rape: An Evaluation of the Crime Trend (Kriminologinen tutkismuslaitos M:2, Helsingfors 1968, stencil), Lykkjen, M., Strukturellt våld mot kvinnor (Institutt for Kriminologi og Strafferett, Oslo Universitet, rapport no 22, stencil 1976).

25. Falconer, B., Våldtäktsbrottet, i Svensk Juristtidning, Årg 60, häfte 3, (1975), Hedlund, E. m fl, Sveri, K., Några kriminologiska synpunkter på sexualbrottsligheten, i SOU 1976:9, bil 3.

Kap II

1. Syftet med att dra dessa urval är att man vill spara arbete. Det slumpmässigt dragna urvalet skall således ge en bild av den (betydligt större) population ur vilket det dragits. Ang s k systematiska urval hänvisas t ex till framställningen hos Cochran, W.G., Sampling Techniques, s 206-233 (New York 1963).

2. Rikspolisstyrelsen, som är central myndighet för polisverket, har i samråd med Statistiska Centralbyrån, den statistikproducerande myndigheten, utformat särskilda anvisningar för hur brottsanmälan skall göras.

3. Vad som menas med en förundersökning finns beskrivet i Rättegångsbalken 23 kap samt Förundersökningskungörelsen.

4. Den mest omfångsrika förundersökningen i grundmaterialet omfattar således totalt mer än 300 sidor. A andra sidan finns åtskilliga sådana på ett par eller några sidor, i samma material.

5. Den intresserade kan t ex ta del av den kortfattade introduktion till ämnet som ges av Svensson, A., Kriminalteknik (Uppsala 1968) eller någon av de mer utförliga framställningar eller handböcker varav det finns ett stort antal på detta område. Se t ex Kirk, P.L., Crime Investigation (New York 1974) eller Simpson, K., Police: The Investigation of Violence (London 1978)

6. Inom polismyndigheten finns en mängd olika register, såväl datoriserade som manuella. Vad beträffar sexualbrotten finns bl a register över tillvägagångssätt, s k modus operandi, som förekommit i samband med sådana brott.

7. Kvalitativa data har bl a den goda egenskapen att de kan konkretisera den verklighet som man översiktligt försöker sammanfatta i en tabell. Om det å andra sidan handlar om ett mycket heterogent fenomen så uppstår problemet med att balansera exemplen mot varandra. Tyvärr tycks det ofta vara på det viset att de mest slående exemplen -de man minns bäst- utgör undantag när man ser till den studerade helheten.

8. Ang reglerna för antalsräkning av brott samt de problem som kan uppstå i det avseendet när man skall ta upp anmälan om brott hänvisas till framställningen hos Persson, L., Om antalsräkning av brott, Promemorior från Statistiska Centralbyrån nr 1973:11.

9. Bortfallets storlek är i och för sig av underordnad betydelse. Kritiskt blir det först när (de studerade) egenskaperna i bortfallet skiljer sig från de i den del av materialet som man lyckats samla in. Erfarenheten visar tyvärr, och det gäller i hög grad för kriminologiska undersökningar, att det ofta föreligger skillnader av det slaget. Ett sätt att försöka minska de fel som kan uppstå till följd av bortfallet är att sträva efter att få litet bortfall som möjligt. Allmänt kan man dock säga att såväl bortfallets storlek som dess utseende brukar vålla mindre problem när man arbetar med urval från registerdata än t ex intervjumaterial. Samtidigt kan registerdata orsaka svårigheter beroende på att de i sin tur ofta kan betraktas som ett slags urval som tillkommit på ett osystematiskt och/eller okontrollerat sätt.

10. Se Persson 1973 s 1-7, 65, 66-72, 89-99.

11. De s k sexmorden är en brottsgrupp som ofta beskrivs på ett direkt missvisande sätt i bl a massmedia. I regel är det fråga om brott där gärningsman och offer stått i en nära relation till varandra. Det sexuella inslaget har också ofta en underordnad betydelse. Det kan mer ses som ett av flera sätt att utöva våld mot offret (ibland av en rituell innebörd) än som något syfte med själva övergreppet. Jag har försökt beskriva ett typiskt "sexmord" (enligt massmedias terminologi) i min roman Profitörerna (Stockholm 1979). Påpekas bör dock att det fall som beskrivs i romanen inte har utspelats i verkligheten utan snarare är en slags syntes av den typen av brott. Ungefär på det viset, som brottet i romanen, brukar de se ut "i verkligheten".

12. Se Persson 1973 s 66-72.

13. Se Persson 1973 s 89-99.

14. Ett stansunderlag ser ut som ett rutat papper där varje rad och varje kolumn är numrerad i löpande ordning. Varje ruta har således ett nummer. I dessa rutor för man så in de siffror som svarar mot en viss sakuppgift. För en lättfattlig beskrivning av denna arbetsmetod; se t ex Swedner, H., Sociologisk metod, s 195-215 (Lund 1961).

15. Se t ex Swedner loc cit.

16. Vilket således ger totalt tre variabler med samma kategorier; polisens bedömning av anmälan, en straffrättsligt korrekt bedömning av samma anmälan och en bedömning på grundval av samtliga handlingar (förundersökningen). De aktuella kategorierna framgår av tabell II.3.

17. Problemen med "falska" anmälningar ökar t ex när anmälaren kan ha någon form av personlig vinning av anmälan och de uppgifter han ger i denna. Genom försäkringsbestämmelsernas utformning är detta således relativt ofta fallet vid t ex inbrott och bilstölder. Vissa data från bl a Malmö polisdistrikt antyder att det speciellt vid bilstölder (stölder från och ur fordon) kan förekomma ett relativt stort inslag av (försök till) försäkringsbedrägerier.Jmf Persson, L., Offer för tillgrepp, skadegörelser och våld -en redovisning av 1974 års offerundersökning, Promemorior från Statistiska Centralbyrån 1977:7.

18. De straffrättsliga bedömningarna av anmälningarna resp förundersökningarna i grundmaterialet gjordes huvudsakligen av mig själv samt en av mina medarbetare, jur kand Lars Winbladh. Mer komplicerade fall blev föremål för diskussion mellan mig och kommitténs sekreterare Anita Meyersson. Vid ett par tillfällen blev jag också tvungen att vända mig till kommitténs ordförande Ulf Nordensson.

19. Långt ifrån alla icke-kriminaliserade händelser hörde således till den komplicerade kategorin. Fallet med kvinnan på båten t ex. Här fanns det entydiga och samstämmiga beskrivningar av händelsen.

20. De fel som påträffades rättades självfallet. Det fanns heller inget som antydde förekomsten av systematiska fel.

21. Bl a innefattade dessa kontroller två av varandra oberoende stansningar av samma material.

Kap III

1. Se Persson, L., Har brottsligheten ökat eller minskat? (Stockholm 1975, stencil)

2. Huvudsakligen beroende på att förändringarna 1965 resp 1968 ligger utanför den tidsperiod som är aktuell i denna undersökning.

3. Sammanfattningsvis skulle man kunna säga att polismyndigheterna tar emot även sådana anmälningar om brott som vid anmälningstillfället gör ett icke-trovärdigt intryck. Den främsta anledningen till denna praxis torde vara att JO, som vid ett par tillfällen granskat polisens praxis i detta hänseende, avgivit yttranden i den riktningen (bl a ang polisanmälningar från psykiskt sjuka personer). Tillrättaläggandet av dessa anmälningar blir således en senare fråga. Normalt klaras de upp under rubriken "ej brott".

4. Vid 1965 års omläggning av statistiken gick man således över till en kortare redovisningsperiod vid statistikredovisningen. Möjligheterna för polisen att gallra bort irrelevanta anmälningar före den statistiska redovisningen försvann i och med denna förändring. Se Persson 1975.

5. Den årsvisa variationen i brottsstrukturen kan således vara stor vid antalsmässigt "små" brott som t ex mord, bank- och postrån eller våldtäkter.

6. De brott som från början kodas som frihetskränkande otukt har i regel en manlig gärningsman och ett kvinnligt offer. Skillnaderna i förhållande till våldtäktsbrotten är dock genomsnittligt stora. Antalet sådana anmälda brott är också ringa. Mindre än 100 per år.

7. Kontrollurvalet från 1979 omfattade ett tioprocentigt systematiskt urval (över tid) av samtliga anmälningar under året. Totalt samlades 85 sådana anmälningar in (efter bortfall) vilka således har jämförts med anmälningarna i grundmaterialet. Syftet med denna insamling var enbart att göra en "grovkontroll" av vissa förhållanden efter 1976. De kontroller som gjorts tyder genomgående på att förhållandena efter 1976 är likartade.

8. Helt naturligt har sådana offer som utsatts för ett våldsbrott föga förståelse för gärningsmannen vid det tillfälle då de gör anmälan. De är upprörda, ofta chockade.

9. Den totala anmälda brottsvolymen har således nästan fördubblats under 70-talet. Dessutom har statistikredovisningen blivit mer komplicerad i sig och tillagts en större betydelse inom det polisiära arbetet.

10. Vid brott av den här typen är anmälan i praktiken ett villkor för att polisen skall börja utreda brottet. Även om det inte behöver vara något formellt krav.

11. De vanligaste s k uppklaringsgrunderna är (a) att en gärningsman delgivits skälig misstanke för brottet, (b) att brottet klarats upp som ej brott samt vissa fall (c) där brottet ej kunnat styrkas.

12. Se Rättegångsbalken 20 kap.

13. Uppklaringen av ett brott ligger nästan alltid nära anmälan i tiden. Andelen brott som klaras upp efter längre tid är mycket liten och i dessa fall handlar det i regel om mycket grova brott; typ mord, dråp, bankrån etc.

14. Sambandet mellan det arbete som polisen lägger ner på en utredning och de resultat som man uppnår är inte påfallande högt. Det finns sannolikt flera orsaker till detta. Vid brott mot person är man således i avgörande grad beroende av de informationer man kan få från offret och eventuella vittnen. Med många grova våldsbrott är det samtidigt på det viset att de tycks ha passerat i stort sett obemärkta av omgivningen.

15. Det saknas således undersökningar om polisens val av rubriker när en utredning avslutas och läggs till handlingarna. Det kan inte uteslutas att praxis på denna punkt varierar och har varierat.

16. Se Kemvall, B., Kvinnomisshandel -En probleminventering (Stockholm 1981, stencil), Persson, L., Kvinnomisshandel -en kortfattad kriminologisk beskrivning, i Ds Ju 1981:8, bilaga.

17. Som en jämförelse kan nämnas att uppklaringen för t ex grova stölder ligger under tio procent.

18. Som jag påpekat tidigare är således minimistraffet vid våldtäkt två års fängelse och vid våldförande fängelse, d v s minsta tiden för denna påföljd som f n är en månad.

19. Se Brb 33 kap samt KBrb s 250-279 (1967 års upplaga).

Kap IV

1. Ett bra exempel på denna inriktning utgörs av Amirs klassiska studie, Amir, M., Patterns of Forcible Rape (Chicago 1971). För en beskrivning av det teoretiska synsättet, se Rubington, E. & Weinberg, M.S., The Study of Social Problems, s 163-171 (New York 1971).

2. I denna studie användes följande kategorier: (1) offrets hem, gm ej inbjuden, (2) offrets eller gärningsmannens hem, inbjudan, (3) annans hem,

(4) restaurang, diskotek, pub etc, (5) tunnelbana, buss- o järnvägsstation, affärslokal etc, (6) gärningsmannens bil, (7) gata, väg, park etc, (8) annan plats, (9) uppgift saknas.

3. Enligt uppgifter som framkommit i samband med en ännu icke avslutad studie inom brottsförebyggande rådet som avser bl a otuktigt beteende kan den synliga brottsligheten av denna typ ha förgrovats under senare år.

4. Materialet från 1970 resp 1973 består av urval. Detta får bl a den konsekvensen att en observerad skillnad mellan dessa år (och 1976) antingen beror på att det faktiskt föreligger en skillnad mellan åren, eller att urvalet ger en missvisande bild av hela materialet för samma år. Genom att urvalet dragits enligt en bestämd matematisk formel kan dock sannolikheten för det senare förhållandet beräknas. I det här fallet är skillnaden signifikant på 5-procentsnivån vilket betyder att sannolikheten för att skillnaden skulle bero på att urvalet ger en felaktig bild är högst fem procent. D v s att med hög sannolikhet så skiljer sig de olika åren åt i detta avseende.

5. Det kan således inte uteslutas att denna brottskategori (som omfattar ett relativt litet antal brott) kan pendla avsevärt i båda riktningarna från ett år till ett annat. Genom att urvalet avser vart tredje år är det också svårt att med säkerhet uttala sig om denna variations närmare utseende och storlek.

6. Våldsbrotten är således ofta starkt betingade av en konkret rumslig situation. Se t ex Toch, H., Violent Men (Chicago 1969).

7. Flödesanalysen är således en vanlig deskriptiv teknik när man försöker beskriva förlopp. Den aktuella förflyttningen mellan mötes- och brottsplats kan enklast liknas vid ett sådant förlopp.

8. Jmf t ex Sveri s 185.

9. Se avsn III.1 ovan.

10. Se Brb 6:3-6.

11. Se Brb 3:5-6, 4:4-5.

12. För grov misshandel stadgas således fängelse lägst ett och högst tio år.

13. Händelser av det slag som beskrivs i exemplet tycks inte vara särskilt vanliga. I den anmälda brottsligheten rör det sig om något eller några fall per år.

14. Följande kategoriseringar har använts. Vad gäller våld, hot eller tvång i samband med brottet: (1) ej hot, våld eller tvång, (2) endast hotfullt uppträdande, (3) 2 och verbala hotelser, (4) 2/3 och ringa fysiskt våld typ betvingande, (5) 2/3 och svårt fysiskt våld typ slagit, tagit struptag etc, (6) något eller flera av tidigare och mycket svårt fysiskt våld där gm använt tillhygge, kniv etc, (9) uppgift saknas. Kategoriseringen av ett visst fall bestäms således av det svåraste våldet som använts. Vad beträffar motståndet från offret fanns följande kategorier: (1) inget synligt motstånd, (2) endast verbala protester etc, (3) 2 och fysiskt motstånd av värjande innebörd, (4) slagit, skrikit, sparkat etc, (5) 2 och flyktförsök, (6) 3 och flyktförsök, (7) 4 o flyktförsök, (9) uppgift saknas. Offrets fysiska skador: (1) inga synliga skador, (2) mindre synliga skador typ blåmärken, rispor etc, (3) kraftiga synliga skador typ utgjutningar, större sår, frakturer etc, (4) 3 och/eller sådana skador avseende könsdelarna, (9) uppgift saknas.

15. Se KBrb I s 217,4:e st.

16. Se KBrb I s 219-222.

17. De kategorier som använts för andra brott i samband med det sexuella övergreppet är följande: (1) rån, (2) stöld, (3) misshandel, ofredande etc utan direkt samband med det sexuella övergreppet, (4) annat brott, (5) inget annat brott, (9) uppgift saknas.

18. Se not 14 ovan.

19. Den lägsta kategorin ligger av naturliga skäl utanför det straffbara området i den mån den ej omfattar beteenden som kan vara att bedöma som olaga hot etc.

20. Att döma av de konkreta gärningsbeskrivningarna tycks gärningsmännen genomsnittligt ha haft ett mycket stort fysiskt övertag. Många av offren förefaller också att ha varit i dålig fysisk och/eller psykisk kondition vid tillfället för övergreppet.

21. Se not 14 ovan.

22. Statistiskt säkerställda skillnader på minst 5-procentsnivån.

23. Som sambandsmått har använts bl a det s k Yules Q (och andra sambandsmått med jämförbara egenskaper) som kan anta värden mellan +1 och -1 beroende på det aktuella sambandets styrka och riktning. För en beskrivning av dessa mått hänvisas till exempelvis Siegel, S., Non-Parametric Statistics, s 195-241 (New York 1956). Sambandet våld/motstånd ger Q=.50.

24. Se KBrb I s 217-222.

25. Ger Q=.28.

26. För en lättfattlig beskrivning av vad som avses med statistiska samband hänvisas till exempelvis Blalock, H.M., Social Statistics, s 273-302 (New York 1960).

27. Jmf Toch s 133-181.

28. Se not 14 ovan.

29. För en systematisk beskrivning av skadebilder vid sexuella övergrepp hänvisas till exempelvis Lundevall, J., Rettsmedisin, s 179-184 (Oslo 1978, 4:e uppl.)

30. Se Simpson s 96-110.

31. Q=.34 resp .30.

32. Se Schultz s 145-221, Walker, M.J. & Brodsky, S.L. (red), Sexual Assault, s 9-23 (London 1976).

33. Cit KBrb I s 217 st 5.

34. Loc cit.

35. Jag har pratat med totalt sex olika offer om detta. Samtliga hade anmält till polisen att de utsatts för våldtäkt/våldförande eller försök till sådana brott. Endast ett av dessa brott (ett offer) ingår dock i mitt grundmaterial. Påpekas bör också att två av de intervjuade var prostituerade och att brotten inträffat i samband med deras prostitutionsutövning.

36. Eller t ex i litterära beskrivningar av våldtäkt av den typ som man möter hos Elridge Cleaver, LeRoi Jones och andra.

37. I denna kategori av brott finns f ö ett markant inslag av utländska gärningsmän. Det senare kan möjligen sammanhänga med en upplevd frustration. Se avsn V.4 o V.5 nedan.

38. Se t ex Ottar. Boktidningen om Sexualitet, samlevnad, samhälle Nr 1, 1981, Fria Fantasier -Om mäns och kvinnors sexuella dagdrömmar.

39. De kategorier som använts för att beskriva frihetsberövandets längd är följande: (1) ej frihetsberövad, (2) högst en timme, (3) en till fyra timmar, (4) fyra till tolv timmar, (5) tolv till 24 timmar, (6) mer än 24 timmar, (9) uppgift saknas.

40. Ang den typ av våldsbrott som riktas mot kvinnor från dem närstående män, se t ex Gelles, R.J., The Violent Home (London 1972), Goldstein, Aggression and Crimes of Violence (New York 1975), Madden, D.J. & Lion, J.R.(red), Rage, Hate, Assault and Other Forms of Violence (New York 1976), Moore, D.M. (red), Battered Women (Beverly Hills 1979).

41. Se t ex Eysenck, H.J. & Nias, D.K.B., Sex, Violence and the Media (London 1978).

42. Se Persson 1974, s 16-36.

43. Op cit s 18-21.

44. Se t ex Toch.

45. Se Persson, L.G.W., Hidden Criminality -theorethical and methodological problems, empirical results, bil 1 (Stockholm 1980).

46. Se Kemvall.

47. Se Persson 1981 s 79-80.

48. De relationskategorier som använts (och således avser relationen vid tillfället för brottet) är följande: (1) helt obekanta, (2) ytligt bekanta, (3) bekanta men ej närmare, (4) närmare bekanta men ej haft sexuell samvaro eller relation, (5) närmare bekanta o tidigare eller pågående sexuell relation, (6) tidigare make, fästman, sambo, (7) nuvarande make, fästman, sambo, (9) uppgift saknas.

49. Se Blalock loc cit.

50. Sambandet mellan mötesplats/brottsplats är således mycket starkt, Q=.92.

51. För en diskussion av statistiska samband i sannolikheter, se t ex Feller, W., An Introduction to Probability Theory and its Applications, vol I s 114-146 (New York 1968).

52. Se Feller loc cit.

53. Q=.15.

54. Nämligen att sannolikheten för anmälan ökar vid grövre våld. Jmf dock min reservation beträffande de sexuella övergreppen i avsn VIII.2.

55. Q=.19 jmf med .15.

56. Se Gelles.

57. Den statistiska konsekvensen av de undantag som jag exemplifierat blir således att sambanden sjunker.

58. Även den synliga andelen sådana brott tycks vara i stort sett försumbar. En skattning pekar på att det kan röra sig om högst några procent av våldsbrottsligheten inom s k primärgruppsrelationer.

59. Q=.11.

60. Jmf Sveri s 187.

61. För en lättfattlig diskussion av skillnaden mellan en statistisk samvariation (eller ett statistiskt beroende) och ett kausalt samband eller orsakssamband hänvisas till exempelvis Dahlström, E., Analys av surveymaterial, s 166-203 i Karlsson, G. (red), Sociologiska metoder (Stockholm 1961).

62. Självfallet finns det inga bestämda definitioner av vad som menas med "starka" resp svaga samband. Här har jag själv satt gränserna. Ett starkt samband, med de mått som jag använt, är högre än ±.50. Ett svagt lägre än ±.25. I en absolut bemärkelse, och med tanke på att de sambandsmått som jag använt mig av inte är särskilt"starka" i sig, så är heller inte ett samband som ligger över ±.50-gränsen särskilt imponerande.

63. I sådana här sammanhang råder alltid en avsevärd terminologisk oreda. De uttryck som jag använt har den fördelen att de ger en ganska hygglig bild av vad som egentligen avses. Däremot kan jag inte påminna mig att jag stött på dem i tidigare undersökningar.

64. Lägre än ±.25 således för de genombrutna pilarna.

65. Vilket i olika sammanhang har tillskrivits det moderna samhällets anonymitet. Se t ex Goldstein.

66. Cit Sveri s 182.

67. Vilket således är en s k punktskattning jmf med den intervallskattning för vilken man kan beräkna sannolikheten under vissa givna betingelser.

68. Jmf Sveris exempel s 184-185.

69. Mellangruppsvariationen skall således vara större än inomgruppsvariationen förutsatt att vi inte har en statistisk fördelning som ser alldeles speciell ut. Fördelningar av det senare slaget möter man f ö inte inom samhälls- och beteendevetenskaperna varför det heller inte finns någon anledning att gå närmare in på dem.

70. Olika synonymer förekommer. Den "synliga", "anmälda", "rapporterade" brottsligheten, "brott som kommit till polisens kännedom" o s v. Vad som avses är dock (i regel och på ett ungefär) samma sak.

71. Se Brown, J.S., A Comparative Study of Deviations from Sexual Mores i American Sociological Review, april 1952, vol 17 s 138-156.

72. Se Amir op cit.

73. Jag tycker att man i svensk kriminalpolitisk debatt ibland möter en alltför stor benägenhet att tillmäta utländska resultat, och då företrädevis sådana från USA, giltighet i även det svenska fallet.

74. Se not 23.

75. Se Svälåstoga s 49-50.

76. Op cit s 49.

77. Se not 23.

78. Se Hedlund, E. m fl, Våldtäktskliniken (Stockholm 1979).

79. Se Falconer s 164-165.

80. Se Sveri s 182.

81. För att förtydliga: Jag har således ett 20-procentigt slumpmässigt urval av hela Sveris material som kan antas ge en god bild av samma material.

82. När jag bryter ut de 20-procenten våldtäkter från Stockholm 1970 och betraktar dessa särskilt (vilket är enkelt att göra med hjälp av datamaskinen) kan jag således inte finna de mönster som Sveri talar om.

83. Genom att jag har ett urval av Sveris material får jag således en osäkerhetsmarginal när jag skall uttala mig om hela materialet.

84. Sveris definition är inte operationell. Hur han själv burit sig åt för att beräkna de kategorier som han exakt anger har jag faktiskt ingen an-

ing om. I och med att definitionen inte är exakt kan självfallet inte den definierade kategorin anges exakt. Möjligen kan Sveris redovisning av definitionen vara mindre exakt än den han använt sig av.

Kap V

1. Se Persson 1973 s 55-60.
2. Se Brb 23 kap.
3. Fallen flera gärningsmän än en utgör således undantag.
4. Skillnaden ej signifikant på 10-procentsnivån.
5. Gärningsmannens (ungefärliga) ålder är således en av de återkommande uppgifterna som ges. Mycket talar också för att sådana skattningar har en relativt hög grad av tillförlitlighet. Observera även att redovisningen av gärningsmännens ålder gjorts inom intervall på fem resp tio år vilket minskar sannolikheten för fel.
6. Bland annat de uppgifter som ges i förundersökningarna om de okända gärningsmännens signalament.
7. S k teoretiska min- resp maxvärden.
8. Även dessa skattningar (jmf åldern) kan således antas ha hög grad av tillförlitlighet. Observera även den vida kategoriindelningen.
9. Se Nelson, A., Utlänningar och brottslighet -En översikt, s 142-146, i Bråra pport 1980:3.
10. Andelen kyrkobokförda utländska medborgare av hela den svenska befolkningen under 1976 utgör drygt fem procent. Se Nelson op cit s 142.
11. Möjligen kan det sammanhänga med den utländska gruppens fördelning på olika typer av sexuella övergrepp och därtill kopplade varierande upptäcktsrisker. En annan möjlig förklaring är att den ur brottssynpunkt kritiska gruppen av utländska medborgare uppvisar en högre koncentration till dessa ålderskategorier än motsvarande svenska grupp.
12. Jmf Nelson s 150.
13. Bl a finns det olika uppgifter i förundersökningsmaterialet som kan tyda på detta.
14. Man "håller" således "undan" inverkan från dessa variabler vilka har vissa samband med den undersökta faktorn som kan störa en jämförelse.
15. Min initierade gissning på den här punkten grundar sig på en relativt sett stor kännedom om den här gruppen av män och deras familjerättsliga förhållanden.
16. I regel är det fråga om kortvariga, "tillfälliga","påhugg"inom yrken som i en statistisk bemärkelse förs till tjänstemannakategorin. Mer rättvisande är sannolikt att karakterisera dem som "diversearbetande".
17. Och bl a de höga sambanden mellan de senare variablerna. F ö de högsta enskilda sambanden som vi finner i den här undersökningen.
18. Vilket således har mätts med deras registrerade brottsbelastning i Person- och belastningsregistret. Det senare innehåller uppgifter om personer över femton år som blivit "minst" skäligen misstänkta för gärningar av en viss lägsta grovhet. Bagatellartade förseelser omfattas inte av registreringen men dessa är heller inte intressanta i detta sammanhang.

19. Se Lag 29 juni 1964 om personundersökning i brottmål. Mängden uppgifter om en viss person växer således med omfattningen och grovheten hos hans tidigare belastning. Vad gäller de okända gärningsmännen för ett visst brott kan man självfallet inte utesluta att de är kända i relation till ett annat (uppklarat) brott. Sannolikheten för att detta i så fall skall finnas med i det undersökta materialet måste dock betecknas som försumbar.

20. För en diskussion som väl illustrerar de definitionsvisa svårigheterna i anknytning till begreppet"psykiska problem" hänvisas till exempelvis Israel, J., Mentala sjukdomar, i Israel, J. (red), Sociala avvikelser och social kontroll, s 307-335 (Stockholm 1964).

21. Vilket sannolikt beror på att tveksamma fall av den här typen anses ligga utanför polisens åligganden i samband med en förundersökning.

22. Detta p g a en notering om att han ordinerats vissa anti-depressiva psykofarmaka.

23. Se Israel loc cit.

24. Att andelen narkotikapåverkade är så pass liten torde knappast kunna tillskrivas de större svårigheter som är förenade med att upptäcka den typen av påverkan utan istället det faktum att andelen faktiskt sett är ringa.

25. Se Toch.

26. Statistiken är tyvärr lite svår att använda som underlag på den här punkten genom att den redovisar statistiska individer (exempelvis siffror över "turism") och inte fysiska personer. En och samma person kan således bli fler statistiska individer om han t ex besökt landet vid olika tillfällen. En statistik över antalet olika fysiska personer torde heller inte vara genomförbar.

27. Argumentet har bl a framförts av Sveri, B., Utlänningars brottslighet (Stockholm 1980).

28. Se diskussionen i kap VII nedan.

29. Ett påstående som man ofta hör i debatten men som således inte finns belagt (eller tillbakavisat) i någon vetenskaplig undersökning.

30. Se Guttmacher, M.S. & Weihofen, H., Psychiatry and the Law (New York 1952).

31. Cohen, M.L. m fl., The Psychology of Rapists, i Semin Psychiatry 3, s 307-327, 1971.

32. Gebhardt, P.H. m fl, Sex offenders (New York 1965).

33. Abel, G.G. m fl, Psychological Treatment for Rapists, i Brodsky, W.M. (red), Sexualt Assault (Lexington, Mass. 1976).

34. Amir op cit.

35. Se Rada, R.T. (red), Clinical Aspects of the Rapist (New York 1978). Radas bok torde vara den mest systematiska moderna framställningen på området, d v s vad beträffar olika teoretiska förklaringar till gärningsmännens handlande vid sexuella övergrepp av våldskaraktär.

36. Se Freeman, M.D.A., Violence in the Home (London 1979).

37. Se Sveri s 186-187 resp Falconer s 169-184.

Kap VI

1. Se Sveri s 185.
2. Cit Falconer s 170 st 1.
3. Cit Hedlund m fl s 85 st 2.
4. Holmström, L.L. & Burgess, A.W., The Victim of Rape (New York 1978), US Department of Health, Education and Welfare, Victims of Rape (Washington 1977).
5. Se not 15 resp Schultz, L.G. (red), Rape Victimology (Sprinfield, Ill. 1975).
6. Krafft-Ebing, R. von, Psychopatia Sexualis (New York 1965). Första utgåvan 1886.
7. Falconers resp Hedlunds m fl studier ger således eleganta illustrationer till denna motsättning. Att Falconers studie publiceras så sent som 1975 är heller knappast förvånande. Inom den medicinskt och kliniskt orienterade kriminologin, där författaren är verksam, hade man troligen ingen aning om vad som höll på att hända inom amerikansk sociologi vid samma tidpunkt.
8. Skillnaden är "besvärande", inte minst vad gäller 1970 års data för Stockholm där ju Sveri och jag själv borde ha kommit till åtminstone likartade resultat ang andelen s k uppraggningsvåldtäkter. Självfallet anser jag att beskrivningen i min undersökning är den korrekta.
9. Vid sökning i registren får man således ut samtliga personer med samma sex första siffror. I enskilda fall kan detta antal vara stort. Hur som helst är identifikationen inte tillräckligt noggrann för att jag skall kunna använda mig av den.
10. Möjligen med den tidigare påpekade tendensen till en nedgång av andelen överfallsvåldtäkter.
11. Se Nelson s 142.
12. Efter det att man hållit undan den åldersbetingade variationen.
13. Se Nelson s 142.
14. Slumpvariationen minskar således bl a till följd att de skattade andelarna är små. Störst variation i detta avseende får vi när den skattade andelen utgör femtio procent av hela materialet.
15. Uppgiften bedöms knappast som relevant (annat än i undantagsfall) i samband med förundersökningen.
16. Beroende på datas bristande tillförlitlighet.
17. Erfarenheter från s k surveyundersökningar visar bl a att respondenterna har en tendens att förgylla sin situation i olika avseenden. I vad mån detta även skulle gälla brottsoffer i deras speciella situation är dock okänt.
18. Gruppen hemarbetande ej medtagen i gruppen arbetslösa.
19. Storstadspopulationer innehåller en överrepresentation av bl a individer med tidigare brottsbelastning.
20. Jag vill här understryka den relativt höga koncentrationen på en mindre grupp av personer som framgår av tabell VI.3d.
21. I gärningsmännens försvar ingår således ofta olika försök att framställa offret som psykiskt sjuk, allmänt sedeslös, lögnaktig o s v.
22. Totalt ett tiotal fall där det direkt av förundersökningen framgår att så varit fallet. Ytterligare ett tjugotal fall där man på goda grunder

kan misstänka att så varit fallet. Dessa brott ligger företrädesvis på de tre storstadsområdena och gäller i regel s k gatuprostituerade.

23. Se Persson, L.G.W., Horor, hallickar och torskar, s 56-64, 79-92 (Stockholm 1981(b)).
24. Med undantag för de tidigare påpekade tendenserna till förändring av ålders- resp nationalitetsfördelningen.
25. Se t ex Freeman op cit.
26. Se Persson 1980.
27. Se Persson 1980.

Kap VII

1. Ju kortare tid från brott till anmälan desto högre andel okända gärningsmän.
2. Jmf Svalastoga s 52.
3. Jmf Svalastoga s 51.
4. Vilket sannolikt beror på den störande inverkan av relationsfaktorn.
5. Den senare faktorn är en självklarhet som man dock inte kan bortse ifrån beroende på dels de avstånd som ibland kan vara aktuella, dels tillgången på polis vid de tidpunkter då en god del av brotten inträffar.
6. Se rättegångsbalken 20:5 o 20:8.
7. Vilket är i enlighet med föreliggande anvisningar.
8. Att andelen angivelser vid anmälningstillfället inte är högre beror sannolikt på att anmälan i regel tas upp av annan personal än den som skall utreda ärendet.
9. Denna sena ånger brukar ibland visa sig under huvudförhandlingen då vissa offer helt kan ändra sin tidigare berättelse och till gärningsmannens förmån.
10. Vid ett större polisdistrikt i södra Sverige förklarade således den tillfrågade polismannen att "det rörde sig om en hora".
11. Många av de irrelevanta brotten föranleder inga särskilda polisiära efterspaningsåtgärder så fort man blivit klar över gärningens verkliga karaktär.
12. Genom att tidpunkten för de olika förhören antecknas i förhörsprotokollen är det enkelt att belägga detta faktum.
13. Ang innebörden av begreppet vittne hänvisas till framställningen hos Ekelöf, P.O., Rättegång, fjärde häftet 120-145 (Stockholm 1968, andra uppl).
14. Eftersom de eventuella spår som kan säkras har en "lättflyktig" karaktär.
15. Se Simpson op cit.
16. Se rättegångsbalken 24 kap.
17. Vilket sannolikt beror på det tidigare påpekade förhållandet att rättsapparatens stabilitet är betydligt högre än vad den är för de problem som man hanterar.
18. Se Persson 1980, bil 1.

19. Se not 14 kap IV ovan.

20. Q=.80 vid den tudelning av relationsfördelningen som använts för avgränsningen av det s k partnersmönstret i kap IV.

21. Mycket starka samband mellan RU och BG resp RU och PTR enligt den tidigare definitionen av sambandens styrka.

22. Se Cecilgård, E., Kvinnomisshandel (Umeå universitet, rättsvetenskapliga institutionen 1981, stencil).

23. Jag har talat med sammanlagt fyra olika åklagare om deras erfarenheter av den här typen av brottmål. Två av dem är verksamma i storstadsområden och de andra två i mellanstora städer i södra resp västra Sverige. Allmänt uppger man att den besvärliga delen av dessa mål avser offrets medverkan.

24. Vilket f ö är en generell erfarenhet vid grova traditionella brott. Åtal är i stort sett liktydigt med fällande dom.

25. En rabatteringstendens som f ö tycks gälla för rättssystemet som helhet. Ju längre den rättsliga handläggningen av ett anmält brott framskrider, desto mildare blir synen på det. Undantagen från detta mönster är få.

26. HD kan således avvisa mål efter en förberedande granskning. Anledningen är att HD skall ägna sig åt sådana mål som är av intresse för rättstillämpningen (eller gäller mycket stora värden).

27. Se t ex Boethius s 97-115.

28. Bl a observationsdata från ett urval av mål.

29. För exempel på minst sagt underliga domsmotiveringar hänvisas till Boethius loc cit.

30. Ibland har man således ägnat sig åt att dela upp den aktuella gärningen tidsmässigt på ett sätt som knappast verkar rimligt eller naturligt men i syfte att kunna bedöma de olika gärningsleden var för sig.

31. Bl a ett ökat stöd genom social, psykologisk, kurativ och juridisk hjälp under förundersökningen, huvudförhandlingen och efteråt. Se kap IX.

32. Däremot påverkar självfallet lagstiftningens (ideologiska) innehåll vid en viss tidpunkt de olika handlingar som utförs inom rättsapparaten med anledning av ett visst brott.

33. Se diskussionen hos Nelson, A., Sedlighetsbrotten, i Israel, J.(red) Sexologi, s 223-261 (Uppsala 1970).

34. Jag tror också att det ändrade synsättet företrädesvis kan ha gällt vissa typer av brott. En brottsgrupp som knappast påverkats är överfallsvåldtäkterna. Dessa har sedan länge varit "klara brott" i en ideologisk bemärkelse. S k raggarvåldtäkter och liknande har däremot (sannolikt) påverkats mer vad gäller den rättsliga bedömningen.

35. Bl a är det en mängd rättsligt relevanta faktorer som gäller brottets grovhet, gärningsmannens person, relationerna till offret etc som man måste hålla undan.

36. Jmf Kemvall samt Persson 1981.

Kap VIII

1. Se Persson 1977 s 18-21.

2. The Presidents Commission on Law Enforcement and the Adminsitration of Justice, The Challenge of Crime in a Free Society (Washington 1967).
3. Se Schultz s 8.
4. Biderman, A. m fl, An Inventory of Surveys of the Public on Crime, Justice and Related Topics (Washington 1972).
5. Se Biderman op cit.
6. Se Radzinovicz, L., Sexual Offenses (London 1957).
7. Op cit.
8. Andenaes, J. m fl., Kriminalitetshyppigheten hos ustraffede, i Nordisk tidskrift for Kriminalvidenskab, s 97-113, 1960.
9. Clark, J.P. & Tifft, L.L., Polygraph and Interview Validation of Self-Reported Deviant Behaviour, i American Sociological Review, 1966, vol 31 s 516-523.
10. Kanin, E.J., Selected Dyadic Aspects of Male Sex Aggression, i Schultz (red), Rape Victimology.
11. Kanin, E.J. & Kirkpatrick, C., Male Sex Aggression on a Univeristy Campus, i American Sociological Review, feb 1957, vol 22 s 52-58.
12. Se ref i Borg, A. m fl, Prostitution, s 648 not 74 (Stockholm 1981).
13. Se ref i Persson, Den dolda brottsligheten, (Stockholm 1972).
14. Se Biderman m fl.
15. Se Toch.
16. Vilket möjligen kan sammanhänga med speciella egenskaper hos gärningsmännen och deras ringa antal.
17. Dessa uppgifter stöds också av intervjuer som jag gjort med tre olika män som dömts för serier av våldtäkter. Enligt vad de uppger vid intervjuerna tycks det absoluta flertalet av deras brott ha kommit till polisens kännedom.
18. Se Brb 6:11 st 2 där man stadgar en tidsgräns på sex månader från brottets begående för angivelseåtal.
19. Se Persson 1973.
20. Se Biderman m fl.
21. En försiktig skattning som avser den av samhället kända andelen män med sådana problem.
22. Se Biderman m fl.
23. I den tidigare debatten har nämnts siffror av typen "60 000 våldtäkter per år". Siffran synes grunda sig på ett antagande om att ca en procent av samtliga våldtäkter (och liknande brott inklusive försök) kommer till polisens kännedom.
24. Dels blir det fråga om att skatta små andelar, dels andelar däri riskerna för olika fel tycks uppenbara. Speciellt om skattningarna skall göras vid olika tidpunkter.
25. De s k utslagningsfallen.
26. Se ref till tidigare undersökningar i bl a not 40 kap IV samt vidare Dobash, R.E. & Dobash, R.P., Wives: The "Appropriate"Victims of Marital Violence, i Victimology vol 2, 1977-78 s 426-442.
27. Se tidigare ref till litteratur om våldsbrottslighet.

28. Se Lenke, L., Den dolda våldsbrottsligheten i Stockholm -en sjukhussurvey, i Nordisk Tidskrift for Kriminalvidenskab 1973, s 136-145.
29. Se Persson 1972, dens. 1980.

Kap IX

1. Vilket är en inställning som man ofta möter inte bara inom den psykologiskt orienterade våldsbrottsforskningen utan även inom sociologin. Se t ex Coser, L.A., Social konflikt (Stockholm 1971).
2. Se Persson, L.G.W., Det nya "Nya Riket" -brottsligheten, kriminalpolitiken och samhället (publiceras hösten 1981).
3. Se min inledande diskussion i kap I.
4. En intressant fråga som gäller rättsapparatens symbolvärde. Tyvärr har man i sant pragmatisk anda ägnat den ringa intresse i tidigare arbeten. Jmf t ex beskrivningen hos Strahl, I., Den svenska kriminalpolitiken (Stockholm 1968).
5. Se t ex Boethius s 73.
6. Se kap I ovan.
7. Op cit.
8. Se Hedlund m fl.
9. Se artikel i Svensk Polis, mars 1978, nr 12.
10. Vilket f ö ligger väl i linje med de empiriska resultat som utredningen anser sig ha funnit.
11. Se Nelson, A., Sedlighetsbrotten, s 228-229.
12. Loc cit.
13. På det sätt som man traditionellt gör genom en redovisning och relativ bedömning av de olika synpunkter som förts fram i samband med bl a remissförfarandet och den politiska behandlingen av frågan.
14. Se Nelson loc cit, KBrb s 252-253.
15. Se direktiven för sexualbrottskommittén.
16. Se Carlsson, L.G. & Frost, M., Brottsoffer i Malmö (Lunds universitet 1980, stencil).
17. Vilket torde vara enkelt att åstadkomma via de anslag som kommunen ger.
18. Såväl i Göteborg som i Stockholm.
19. Se Hedlund m fl.
20. Vilket kan tyckas vara ett "standardförslag" utan närmare innehåll. Med tanke på att det rör sig om nya verksamhetsformer är det icke förty nödvändigt.

LITTERATURFÖRTECKNING

Abel, G.G. m fl, Psychological Treatment for Rapists, i Brodsky, W.M. (red), Sexualt Assault (Lexington, Mass. 1976).

Agge, I., Den kriminologiska vetenskapen, i Schlyter, K. (red), Kriminologi (Stockholm 1955).

Amir, M., Patterns of Forcible Rape (Chicago 1971)

Andenaes, J. m fl, Kriminalitetshyppigheten hos ustraffede, i Nordisk Tidskrift for Kriminalvidenskab, 1960 s 97-113.

Anttila, I. m fl, Forcible Rape: An Evaluation of the Crime Trend (Kriminologinen tutkismuslaitos M:2, Helsingsfors 1968,stencil)

Biderman, A. m fl, An Inventory of Surveys to the Public on Crime, Justice and Related Topics (Washington DC 1972).

Blalock, H., Social Statistics (New York 1960).

Boethius, M-P., Skylla sig själv. En bok om våldtäkt (Stockholm 1976).

Borg, A. m fl, Prostitution (Stockholm 1981).

Brown, J.S., A Comparative Study of Deviations from Sexual Mores, i American Sociological Review, 1952 vol 17 s 138-156.

Carlsson, L.G. & Frost, M., Brottsoffer i Malmö (Lunds universitet 1980, stencil).

Cecilgård, E. m fl, Kvinnomisshandel (Umeå universitet rättsvetenskapliga institutionen 1981, stencil)

Chappel, D. m fl, Forcible Rape: Bibliography, i The Journal of Criminal Law and Criminology, 1974 vol 65 no 2.

Clark, J.P. & Tifft, L.L., Polygraph and Interview Validation of Self-Reported Deviant Behaviour, i American Sociological Review, 1966 vol 31, s 516-523.

Cochran, W.G., Sampling Techniques (New York 1963)

Cohen, A.K., Deviance and Control (Englewood Cliffs, New Jersey 1966)

Cohen, M.L.m fl, The Psychology of Rapists, i Semin Psychiatry,1971 no 3 s 307-327.

Coser, L.A., Social konflikt (Stockholm 1971).

Dahlström, E., Analys av surveymaterial, i Karlsson, G., Sociologiska metoder (Stockholm 1961).

Dobash, R.E. & Dobash, R.P., Wives: The "Appropriate"Victims of Marital Violence, i Victimology,1977-78 vol 2 s 426-442.

Ekelöf, P.O., Rättegång (fjärde häftet, andra uppl., Stockholm 1968).

Engström, L-G., Pressen och sexualbrottsutredningen, i Aspelin, E. (red), En vänbok till Björn Kjellin (Malmö 1977).

Eysenck, H.J. & Nias, D.K.B., Sex, Violence and the Media (London 1978).

Falconer, B., Våldtäktsbrottet, i Svensk Juristtidning, 1975 årg 60, vol 3.

Feller, W., An Introduction to Probability and Theory and its Applications, (vol I, New York 1968).

Field, H.S. & Barnett, N.J., Forcible Rape: An Updated Bibliography, i The Journal of Criminal Law and Criminology, 1977 vol 68 no 1.

Freeman, M.D.A., Violence in the Home (London 1979).

Gebhardt, P.H. m fl, Sex Offenders (New York 1965).

Gelles, R.J., The Violent Home (london 1972).

Goldstein, J.H., Aggression and Crimes of Violence (New York 1975).

Guttmacher, M.S. & Weihofen, H., Psychiatry and the Law (New York 1952).

Hedlund, E. m fl, Våldtäktskliniken (Stockholm 1979).

Holmstrom, L.L. & Burgess, A.W., The Victim of Rape (New York 1978).

Israel, J., Mentala sjukdomar, i Israel, J. (red), Sociala avvikelser och social kontroll (Stockholm 1964).

Kanin, E.J., Selected Dyadic Aspects of Male Sex Aggression, i Schultz, L.G. (red), Rape Victimology (Sprinfield Ill. 1975).

Kanin, E.J. & Kirkpatrick, C., Male Sex Aggression on a University Campus, i American Sociological Review, 1957 vol 22.

Kemmer, E.J., Rape and Rape-Related Issues: An annotated Bibliography (New York 1977).

Kemvall, B., Kvinnomisshandel -En probleminventering (Stockholms universitet 1981, stencil).

Kirk, P.L., Crime Investigation (New York 1974).

Krafft-Ebing, R. von, Psychopatia Sexualis (New York 1965).

Larsen, S. m fl, Rape in Denmark (University of Copenhagen 1977, stencil)

Lenke, L., Den dolda våldsbrottsligheten i Stockholm -en sjukhussurvey, i Nordisk Tidskrift for Kriminalvidenskab 1973.

Lundevall, J., Rettsmedisin (Oslo 1978).

Lykkjen, M., Strukturellt vold mot kvinder (Oslo universitet 1976, stencil).

Madden, D.J. & Lion, J.R. (red), Rage, Hate, Assault and Other Forms of Violence (New York 1976).

McCord, W. & McCord, J., The Psychopath (New York 1964).

Moore, D.M. (red), Battered Women (Beverly Hills 1979).

Nelson, A., Sedlighetsbrotten, i Israel, J. (red), Sexologi (Uppsala 1970).

dens Utlänningar och brottslighet -En översikt, i Bråpport 1980:3.

Persson, L.G.W., Den dolda brottsligheten (Stockholms universitet 1972, stencil).

dens Om antalsräkning av brott, i promemorior från SCB nr 1973:11.

dens Har brottsligheten ökat eller minskat? (Stockholms universitet 1975, stencil).

dens Kvinnomisshandel -En kortfattad kriminologisk beskrivning, i Ds Ju 1981:8 bilaga.

dens Hidden Criminality -theoretical and methodological problems, empirical results (Stockholm 1980).

dens Horor, Hallickar och Torskar (Stockholm 1981).

dens Det nya "Nya Riket" -brottsligheten, kriminalpolitiken och samhället (Stockholm 1981, publiceras under hösten).

The Presidents Commission on Law Enforcement and the Administration of Justice,

The Challenge of Crime in a Free Society (Washington DC 1967)

Rada, R.T. (red), Clinical Aspects of the Rapist (New York 1978).

Radzinovicz, L., Sexual Offenses (London 1957).

Rasmussen, N. & Kongstad, A., Ideologi og virkelighed omkring kriminalisering af voldtaegt (Köpenhamns universitet 1978, stencil).

Rubington, E. & Weinberg, M.S., The Study of Social Problems (New York 1971).

Schultz, L.G. (red), Rape Victimology (Springfield Ill. 1975).

Siegel, S., Non-Parametric Statistics (New York 1956).

Simpson, K., Police: The Investigation of Violence (London 1978).

SOU 1976:9, Sexuella övergrepp.

Strahl, I., Den svenska kriminalpolitiken (Stockholm 1968).

Svalastoga, K., Rape and Social Structure, i Pacific Sociological Review, 1962, vol 5 no 1.

Swedner, H., Sociologisk metod (Lund 1961).

Svensson, A., Kriminalteknik (Uppsala 1968).

Sveri, B., Utlänningars brottslighet (Stockholms universitet 1980, stencil).

Sveri, K., Några kriminologiska synpunkter på sexualbrottsligheten, i SOU 1976:9.

Toch, H., Violent Men (Chicago 1969).

Walker, M.J. & Brodsky, S.L. (red), Sexual Assault (London 1976).

Vestergaard, E., Om voldtaegtsofre, i Nordisk Tidskrift for Kriminalvidenskab, 1974, 1 hefte.

Weis Bentzon, A., Tugt, vold og voldtaegt i Grönland, i Nordisk Tidskrift for Kriminalvidenskab, 1977, hefte 1-2.

Wolfgang, M. m fl, Criminology Index (New York 1975, vol I).

KUNGL. BIBL.
1981 -10- 21
STOCKHOLM

Statens offentliga utredningar 1981

Kronologisk förteckning

1. HS 90: Hälsorisker. S.
2. HS 90: Ohälsa och vårdutnyttjande. S.
3. HS 90: Hälso- och sjukvård i internationellt perspektiv. S.
4. HS 90: Utgångspunkter och riktlinjer för det fortsatta arbetet. S.
5. Ny arbetstidslag. A.
6. Översyn av lagen om församlingsstyrelse. Kn.
7. Lag om vård av missbrukare i vissa fall. S.
8. Översyn av sjölagen 1. Ju.
9. Enhetligt huvudmannaskap för högskolan. U.
10. Datateknik i verkstadsindustrin. I.
11. Datateknik i processindustrin. I.
12. Inrikesflyget under 1980-talet. K.
13. Närradio. U.
14. Reformerat kyrkomöte, kyrklig lagstiftning m. m. Kn.
15. Grundlagsfrågor. Ju
16. Film och TV i barnens värld. U.
17. Industrins datorisering. A.
18. Minskat tobaksbruk. S.
19. Översyn av radiolagen. U.
20. Omprövning av samvetsklausulen. Kn.
21. Internationellt patentsamarbete III. H.
22. Sjukersättningsfrågor. S.
23. Tekniska hjälpmedel för handikappade. U.
24. Socialförsäkringens datorer. S.
25. Bra daghem för små barn. S.
26. Omsorger om vissa handikappade. S.
27. Omsorger om vissa handikappade. Sammanfattning, lagförslag, specialmotiveringar. S.
28. Turism och friluftsliv. Det centrala myndighetsansvaret. Jo.
29. Forskningens framtid. U.
30. Forskarutbildningens meritvärde. U.
31. Avtalsvillkor mellan näringsidkare. Ju.
32. Fluor i kariesförebyggande syfte. S.
33. Effekter av investeringar utomlands. I.
34. Fristående skolor för skolpliktiga elever. U.
35. Sjukresor. S.
36. Begravningsverksamheten. Kn.
37. Företags obestånd II. B.
38. Om hets mot folkgrupp. A.
39. Svenk krigsmaterielexport. H.
40. Prisreglering mot inflation? H.
41. Prisreglering mot inflation? Bilagor 1–6. H.
42. Prisreglering mot inflation? Bilagor 7–12. H.
43. De internationella investeringarnas effekter. I.
44. Löntagarna och kapitaltillväxten. Slutrapport. E.
45. Nya medier – text-TV, teledata. U.
46. Ändringar i förvaltningslagen. Ju.
47. Hyresgästinflytande på målning och tapetsering. Bo.
48. Telubaffären. Ju.
49. Den svenska psalmboken. Band 1. Kn.
50. Den svenska psalmboken. Band 2. Kn.
51. Den svenska psalmboken. Band 3. Kn.
52. Den svenska psalmboken. Band 4. Kn.
53. Stockholms kommunala styrelse. Kn.
54. Kooperativa företag. I.
55. Video. U.
56. Bibeln. Nya testamentet. U.
57. Djurens hälso- och sjukvård. Jo.
58. Samverkan vid uppgiftslämnande. B.
59. Datateknik i industriproduktionen. I.
60. Kooperationen i samhället. I.
61. Familjepensionen. S.
62. Familjepensionen. Sammanfattning. S.
63. Samhället och samlingslokalerna. Bo.
64. Våldtäkt. Ju.

Statens offentliga utredningar 1981

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

Översyn av sjölagen 1. [8]
Grundlagsfrågor. [15]
Avtalsvillkor mellan näringsidkare. [31]
Ändringar i förvaltningslagen. [46]
Telubaffären. [48]
Våldtäkt. [64]

Socialdepartementet

Hälso- och sjukvård inför 90-talet. 1. Hälsorisker. [1] 2. Ohälsa och vårdutnyttjande. [2] 3. Hälso- och sjukvård i internationellt perspektiv. [3] 4. Utgångspunkter och riktlinjer för det fortsatta arbetet. [4]
Lag om vård av missbrukare i vissa fall. [7]
Minskat tobaksbruk. [18]
Sjukersättningsfrågor. [22]
Socialförsäkringens datorer. [24]
Bra daghem för små barn. [25]
Omsorgskommittén. 1. Omsorger om vissa handikappade. [26] 2. Omsorger om vissa handikappade. Sammanfattning, lagförslag, specialmotiveringar. [27]
Fluor i kariesförebyggande syfte. [32]
Sjukresor. [35]
Pensionskommittén. 1. Familjepensionen. [61] 2. Familjepensionen. Sammanfattning. [62]

Kommunikationsdepartementet

Inrikesflyget under 1980-talet. [12]

Ekonomidepartementet

Löntagarna och kapitaltillväxten. Slutrapport. [44]

Budgetdepartementet

Företags obestånd II. [37]
Samverkan vid uppgiftslämnande. [58]

Utbildningsdepartementet

Enhetligt huvudmannaskap för högskolan. [9]
Närradio. [13]
Film och TV i barnens värld. [16]
Översyn av radiolagen. [19]
Tekniska hjälpmedel för handikappade. [23]
Utredningen om forskningens och forskarutbildningens situation. 1. Forskningens framtid. [29] 2. Forskarutbildningens meritvärde. [30]
Fristående skolor för skolpliktiga elever. [34]
Nya medier – text-TV, teledata. [45]
Video. [55]
Bibeln. Nya testamentet. [56]

Jordbruksdepartementet

Turism och friluftsliv. Det centrala myndighetsansvaret. [28]
Djurens hälso- och sjukvård. [57]

Handelsdepartementet

Internationellt patentsamarbete III. [21]
Svensk krigsmaterielexport. [39]
Prisregleringskommittén. 1. Prisreglering mot inflation? [40] 2. Prisreglering mot inflation? Bilagor 1–6. [41] 3. Prisreglering mot inflation? Bilagor 7–12. [42]

Arbetsmarknadsdepartementet

Ny arbetstidslag. [5]
Industrins datorisering. [17]
Om hets mot folkgrupp. [38]

Bostadsdepartementet

Hyresgästinflytande på målning och tapetsering. [47]
Samhället och samlingslokalerna. [63]

Industridepartementet

Data- och elektronikkommittén. 1. Datateknik i verkstadsindustrin. [10] 2. Datateknik i processindustrin. [11] 3. Datateknik i industriproduktionen. [59]
Direktinvesteringskommittén. 1. Effekter av investeringar utomlands. [33] 2. De internationella investeringarnas effekter. [43]
Kooperationsutredningen. 1. Kooperativa företag. [54] 2. Kooperationen i samhället. [60]

Kommundepartementet

Översyn av lagen om församlingsstyrelse. [6]
Reformerat kyrkomöte, kyrklig lagstiftning m. m. [14]
Omprövning av samvetsklausulen. [20]
Begravningsverksamheten. [36]
1969 års psalmkommitté. 1. Den svenska psalmboken. Band 1. [49] 2. Den svenska psalmboken. Band 2. [50] 3. Den svenska psalmboken. Band 3. [51] 4. Den svenska psalmboken. Band 4. [52]

Anm. Siffrorna inom klammer betecknar utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.

LiberFörlag
Allmänna Förlaget

ISBN 91-38-064182-0
ISSN 0375-250X